

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

Momir T. Dejanović

UPOREDNA ANALIZA IZBORNIH PROGRAMA
RELEVANTNIH POLITIČKIH PARTIJA
U BOSNI I HERCEGOVINI, SRBIJI I HRVATSKOJ
U PERIODU 2002 - 2012 GODINA

doktorska disertacija

Beograd, 2013

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Momir T. Dejanović

COMPARASSMENT ANALISYS
OF ELECTORAL PROGRAMS OF RELEVANT POLITICAL
PARTIES IN BiH, SERBIA AND CROATIA
IN PERIOD 2002 - 2012

doctoral dissertation

Belgrade, 2013

M E N T O R

prof. dr Zoran Krstić, Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka

ČLANOVI KOMISIJE

predsjednik

prof. dr Zoran Stojiljković, Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka

član

prof. dr Vladan Petrov, Univerzitet u Beogradu Pravni fakultet

mentor

prof. dr Zoran Krstić, Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka

Datum odbrane,

A P S T R A K T

UPOREDNA ANALIZA IZBORNIH PROGRAMA RELEVANTNIH POLITIČKIH PARTIJA U BiH, SRBIJI I HRVATSKOJ U PERIODU 2002-2012 GODINA

Predmet ove uporedne analize je istraživanje sadržaja i realizacije izbornih programa relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske u periodu od 2002 do 2012 godine. Analizom izbornih programa utvrđeni su sadržaji po relevantnosti, mjerljivosti, sektorskoj pripadnosti, obećanjima i usklađenosti sa javnim interesom, a istraživanjem realizacije izbornih programa relevantnih vladajućih partija dobijeni su rezultati o ispunjavanju izbornih obećanja. Takođe, analiziran je partijski, izborni i politički kontekst i procesi, kako bi se rezultati ove analize doveli u vezu sa rezultatima analize sadržaja i realizacije izbornih programa relevantnih političkih partija. Za ovo istraživanje odabrani su izborni programi relevantnih političkih partija, koje su bile vodeće vladajuće i opozicione u prethodna tri izborna ciklusa, u tri susjedne države, koje imaju zajedničku državnu prošlost i druge sličnosti.

Usklađenost izbornih programa sa javnim interesom i njihova realizacija su problem koji je direktno povezan sa izbornim legitimisanjem, zastupanjem javnog interesa, predstavničkom demokratijom, partokratskim i drugim sistemskim deformacijama i potrebom redefinisanja partijskog i drugih dijelova političkog sistema. Kriza izbornog legitimiteta i institucionalnog zastupanja građana polazi od partijskih izbornih programa, koji su nesuklađeni sa javnim interesom i koji se, kao takvi, nezadovoljavajuće realizuju, a manifestuje se kada partokratija zamijeni demokratiju, kada privatno-partijski nadvlada javni interes i kada, umjesto zastupanja javnog interesa u institucijama vlasti, postoji samo puko predstavljanje. Neusklađeni izborni programi sa javnim interesom i neispunjavanje izbornih obećanja su posljedica sistemske greške, čijim se otklanjanjem stvaraju uslovi za uspostavljanje i postojanje predstavničke i drugih oblika demokratije.

Ključne riječi: izborni program, izborna obećanja, relevantna politička partija, partijski sistem, izborni proces, institucije političkog sistema, javni interes, nacija, partokratija, demokratija.

Naučna oblast: političke nauke

Uža naučna oblast: politički sistemi

UDK: 329:342.8(497.15+497.13+497.11)"2002/2012"

S U M M A R Y

COMPARASSMENT ANALISYS OF ELECTORAL PROGRAMS OF RELEVANT POLITICAL PARTIES IN BIH, SERBIA AND CROATIA IN PERIOD 2002 - 2012.

Subject of this comparison analysis is research of contents and realization of electoral programs of relevant political parties from BiH, Serbia and Croatia in period from year 2002 to 2012. By analysis of electoral programs contents were determined by its relevance, measurability, sector belonging, promises and harmonization with public interest, and by research of realization of electoral programs of relevant ruling political parties results were acquired about fulfilment of electoral promises. Also, we have analyzed partisan, electoral and political context and processes, so we could correlate results of this analysis with results of content analysis and realization of electoral programs and relevant political parties. For this research we have selected electoral programs of relevant political parties which were prime ruling and opposition parties in previous three electoral cycles in three neighbouring countries and which have mutual state history and other similarities.

Harmonization of electoral programs with public interest and its realization is a problem which is directly linked with electoral legitimacy, representing of public interest, representative democracy, partisan and other systematic anomalies and need for redefining partisan and other parts of political system. Crisis of political legitimacy and institutional representation of citizens derives from partisan electoral programs which are in disharmony with public interest and which are, as such, and not sufficiently realized, and it is manifested when partisanship replaces democracy, when private-partisan overcomes public interest and when, instead of representing public interest in institutions of authority, there is only mere or symbolic representation. Electoral programs which are not harmonized with public interest and lack of fulfilment of electoral promises is consequence of systematic error, and by its removal, conditions are created for establishing and existence of representative and other forms of democracy.

Keywords: electoral program, electoral promises, relevant political party, partisan system, electoral process, institutions of political system, public interest, nation, partisanship, democracy.

Scientific area: political science

Narrow scientific area: political systems

UDC: 329:342.8(497.15+497.13+497.11)"2002/2012"

S a d r Ź a j

UVOD	1
-------------	----------

Prvi dio

POLITIČKE PARTIJE, PARTIJSKI I IZBORNI SISTEM – OSNOVNI POJMOVI I DETERMINANTE

I TEORIJSKO-KATEGORIJSKO ODREĐENJE POJMOVA	4
1. Političke partije i partijski sistem	4
1.1. Političke partije – pojam, funkcije, tipologije	4
1.2. Politički program i ideologija partije	7
1.3. Osnovne partijske familije	10
1.4. Izborni program i izborna platforma partije	13
1.5. Partijski sistemi – pojam i tipologija	17
1.6. Organizacija i struktura političkih partija	20
2. Izbori i izborni sistem	24
2.1. Pojam, funkcije i vrste izbora	24
2.2. Izborni ciklus i izborna kampanja	27
2.3. Pojam i klasifikacija izbornih sistema	30
3. Država i institucije političkog sistema	35
3.1. Pojam i obilježja savremene države	35
3.2. Institucionalna konfiguracija vlasti	38
3.2.1. Položaj, uloga i uticaj parlamenta	38
3.2.2. Mjesto, struktura i funkcije egzekutive – šef države <i>primus solus</i>	40
3.2.3. Samostalna i nezavisna sudska vlast?	44
4. Nacija, etnicitet i demokratija	46
4.1. Savremeni koncept nacije i etniciteta – sličnosti i razlike	46

4.2. Savremene teorije demokratije i demokratizacije	48
4.3. Modeli i vrste demokratije – aplikabilni koncept za zapadni Balkan	51

Drugi dio

NASTANAK I ISTORIJSKI RAZVOJ PARTIJSKOG SISTEMA BOSNE I HERCEGOVINE, SRBIJE I HRVATSKE

I KRATAK OSVRT NA NASTANAK PARTIJA I PARTIJSKOG SISTEMA	57
1. Evolucija političkih partija i partijskog sistema od 1990 do 2000 godine	57
1.1. Bosna i Hercegovina – kvazipluralizam i „dejtonski“ poredak	57
1.2. Srbija – između jednopartizma i pseudovišepartizma	62
1.3. Hrvatska – nešto između	66
1.4. Prvih deset godina višepartizma u BiH, Srbiji i Hrvatskoj	70
2. Savremeni partijski sistem BiH, Srbije i Hrvatske od 2002 do 2012 godine	73
2.1. Političke partije i izbori u Bosni i Hercegovini	73
2.2. Političke partije i izbori u Srbiji	80
2.3. Političke partije i izbori u Hrvatskoj	86
2.4. Partijska i izborna scena u BiH, Srbiji i Hrvatskoj	90

. Treći dio

SADRŽAJ IZBORNIH PROGRAMA RELEVANTNIH POLITIČKIH PARTIJA U BOSNI I HERCEGOVINI, SRBIJI I HRVATSKOJ

I IZBORNI PROGRAMI RELEVANTNIH PARTIJA U BOSNI I HERCEGOVINI	96
1. Stranka demokratske akcije – ekonomski razvoj, integracije i cijela BiH	96
2. Socijaldemokratska partija BiH– promjene i država za čovjeka	101
3. Srpska demokratska stranka– glasajmo srpski za posao, pravdu i slobodu	106
4. Savez nezavisnih socijaldemokrata– jaki na djelu i Srpska zauvijek	108
5. Hrvatska demokratska zajednica BiH– dvadeset godina zajedno	112
II IZBORNI PROGRAMI RELEVANTNIH PARTIJA U SRBIJI	114

1. Demokratska stranka – za bolji život i evropsku Srbiju	114
2. Demokratska stranka Srbije – kao što narod kaže	116
3. Srpska radikalna stranka – radikalno bolje	120
4. Srpska napredna stranka – programom do promjena	121
III IZBORNI PROGRAMI RELEVANTNIH PARTIJA U HRVATSKOJ	123
1. Hrvatska demokratska zajednica – za još bolju Hrvatsku	124
2. Socijaldemokratska partija–sigurnost, solidarnost, prosperitet i posao za sve	127
IV IZBORNI PROGRAMI RELEVANTNIH PARTIJA - OD NEPOSTOJANJA DO NEKONZISTENTNOSTI, NEPRECIZNOSTI I NEUSKLAĐENOSTI	130

Četvrti dio

REALIZACIJA IZBORNIH PROGRAMA RELEVANTNIH VLADAJUĆIH PARTIJA KROZ INSTITUCIJE POLITIČKOG SISTEMA

I REALIZACIJA IZBORNIH PROGRAMA	135
1. Stepen, kvalitet i obim realizacije izbornih programa	135
1.1. Ispunjavanje izbornih programa vladajućih partija u BiH	136
1.2. Ispunjavanje izbornih programa vladajućih partija u Srbiji	139
1.3. Ispunjavanje izbornih programa vladajućih partija u Hrvatskoj	142
1.4. Neispunjavanje obećanog kao regionalni partijski manir	145
2. Partijska odgovornost, kredibilitet i kapacitet za realizaciju izbornih programa	149
3. Determinante realizacije izbornih programa	152
4. Razlozi ostvarivanja i neostvarivanja izbornih programa	155
5. Problemi i uzroci neusklađenosti očekivanog, obećanog i ostvarenog u izbornim programima	157
II ULOGA I ZNAČAJ POLITIČKIH INSTITUCIJA U PROCESU REALIZACIJE IZBORNIH PROGRAMA	161

III INFORMISANOST GRAĐANA O IZBORNIM PROGRAMIMA	165
1. Uloga i uticaj civilnog društva u procesu realizacije izbornih programa	167
2. Položaj, uticaj i značaj sredstava masovnih komunikacija	169
3. Građanin kao aktivni učesnik političkog procesa	173
4. Transparentnost i objektivnost kao faktori ostvarenja izbornih obećanja i ciljeva	176

P e t i d i o

DEMOKRATIZACIJA PARTIJSKOG SISTEMA – *CONDITIO SINE QUA NON* ZA PARTIJSKO I PROGRAMSKO ZASTUPANJE JAVNOG INTERESA

I INSTITUCIONALIZACIJA POLITIČKIH PARTIJA I PARTIJSKOG SISTEMA	179
1. Dimenzije i faktori institucionalizacije	179
2. Značaj i neophodnost institucionalne etabliranosti političkih partija	184
II DEPARTOKRATIZACIJA I DEPERSONALIZACIJA POLITIKE I DRUŠTVA	186
1. Departokratizacija društva kao uslov za uspostavljanje i razvoj demokratije	188
2. Izmijenjena uloga partijske elite – lider ili autokrata?	190
III TOKOVI I PROCESI DEMOKRATSKE KONSOLIDACIJE PARTIJSKOG I POLITIČKOG SISTEMA	195
1. Jačanje i razvoj unutarpartijske demokratije	197
2. Stvaranje demokratskog institucionalnog okvira i ambijenta	201
ZAKLJUČAK	207
LITERATURA	212
PRILOZI	223
BIOGRAFIJA AUTORA	228

POPIS SKRAĆENICA

ASDH	Akcija socijaldemokrata Hrvatske
BDP	Bruto domaći proizvod
BDSH	Bošnjačka demokratska stranka Hrvatske
BDSS	Bošnjačka demokratska stranka Sandžaka
BDZ	Bošnjačka demokratska zajednica
BiH	Bosna i Hercegovina
BNS	Bošnjačka narodna stranka
BOSS	Bosanska stranka
BPS	Bosanskohercegovačka patriotska stranka
BP	Bunjevačka partija
DA	Demokratska alternativa
DalA	Dalmatinska akcija
DC	Demokratski centar
DEPOS	Demokratski pokret Srbije
DEPORS	Demokratski pokret Srpske
DHSS	Demohrišćanska stranka Srbije
DK	Demokršćani
DNS	Demokratski narodni savez
DNZ	Demokratska narodna zajednica
DOS	Demokratska opozicija Srbije
DPM	Demokratska partija Makedonaca
DRSM	Demokratska reformska stranka muslimana
DS	Demokratska stranka
DSS	Demokratska stranka Srbije
DSHV	Demokratski savez Hrvata u Vojvodini
DSSBiH	Demokratski socijalistički savez Bosne i Hercegovine
DSU	Demokratska stranka umirovljenika
DSVM	Demokratski savez vojvođanskih Mađara
DUA	Demokratska unija Albanaca
DUD	Demokratska unija doline
DZMH	Demokratska zajednica Mađara Hrvatske
DZVM	Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara

EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
GSS	Građanski savez Srbije
HČSP	Hrvatska čista stranka prava
HDS	Hrvatska demokratska stranka
HDSS	Hrvatska demokratska seljačka stranka
HDSSB	Hrvatski demokratski savez Slavonije i Baranje
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica
HDZBiH	Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine
HDZ1990	Hrvatska demokratska zajednica 1990
HDU	Hrvatska demokršćanska unija
HGS	Hrvatska građanska stranka
HKDS	Hrvatska kršćanska demokratska stranka
HKDU	Hrvatska kršćanska demokratska unija
HL-SR	Hrvatski laburisti – stranka rada
HMP	Hrvatski mirotvorni pokret
HND	Hrvatski nezavisni demokrati
HNS	Hrvatska narodna stranka
HNZ	Hrvatska demokratska zajednica
HSD	Hrvatski socijaldemokrati
HSLŠ	Hrvatska socijalno liberalna stranka
HSP	Hrvatska stranka prava
HSPAS	Hrvatska stranka prava Ante Starčević
HSPĐJ	Hrvatska stranka prava Đapić Jurišić
HSS	Hrvatska seljačka stranka
HSU	Hrvatska stranka umirovljenika
IDS	Istarski demokratski sabor
ISDNS	Istarska socijaldemokratska nezavisna stranka
JS	Jedinstvena Srbija
JUL	Jugoslovenska levica
KiM	Kosovo i Metohija
KzP	Koalicija za Pirot
KzV	Koalicija za Vojvodinu
LDP	Liberalno demokratska partija

Libra	Stranka liberalnih demokrata
LS	Liberalna stranka
LSV	Liga socijaldemokrata Vojvodine
LzV	Liga za Vojvodinu
LzŠ	Liga za Šumadiju
MBO	Muslimanska bošnjačka organizacija
MDS	Međumurski demokratski savez
MS	Međumurska stranka
NATO	North Atlantic Treaty Organisation
ND	Nova demokratija
NHI	Nova hrvatska inicijativa
NOPO	Nijedan od ponuđenih odgovora
NP	Narodna partija
NS	Nova Srbija
NSS	Narodna seljačka stranka
NSRzB	Narodna stranka radom za boljitak
ODF	Otočki demokratski forum
PDD	Partija za demokratsko delovanje
PDP	Partija demokratskog progressa
PokDP	Pokret demokratskog progressa
PzDS	Pokret za demokratsku Srbiju
PDV	Porez na dodatnu vrijednost
PGS	Primorsko goranski savez
PPPS	Pokret privredni preporod Srbije
PzP	Pokret za promjene
PS	Pokret socijalista
PSS	Pokret snaga Srbije
PUPRS	Partija ujedinjenih penzionera RS
PUPS	Partija ujedinjenih penzionera Srbije
PVU	Pokret vlašskog ujedinjenja
RDS	Riječki demokratski savez
RDSV	Reformska demokratska stranka Vojvodine
RP	Romska partija
RS	Republika Srpska

RV	Reformisti Vojvodine
RUzSED	Radikalno udruženje za Sjedinjene Europske Države
SAD	Sjedinjene Američke Države
SBB	Savez za bolju budućnost
SBiH	Stranka za Bosnu i Hercegovinu
SBHS	Slavonsko baranjska hrvatska stranka
SD	Socijaldemokratija
SDA	Stranka demokratske akcije
SanDP	Sandžačka demokratska partija
SDP	Socijaldemokratska partija Hrvatske
SDPS	Socijaldemokratska partija Srbije
SDPBiH	Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine
SDS	Srpska demokratska stranka
SDSH	Socijaldemokratska stranka Hrvatske
SDSS	Samostalna demokratska srpska stranka
SDU	Socijaldemokratska unija
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SJ	Stranka Jugoslovena
SKJ	Savez komunista Jugoslavije
SKBiH-SDP	Savez komunista BiH - Socijaldemokratska partija
SKH	Savez komunista Hrvatske
SKH-SDP	Savez komunista Hrvatske-Stranka demokratskih promjena
SKS	Savez komunista Srbije
SLPS	Socijalno liberalna partija Sandžaka
SNS	Srpska napredna stranka
SrpNS	Srpska narodna stranka
SNarS	Srpski narodni savez
SNSD	Savez nezavisnih socijaldemokrata
SP	Socijalistička partija
SPO	Srpski pokret obnove
SPS	Socijalistička partija Srbije
SPU	Stranka penzionera/umirovljenika
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija
SRS	Srpska radikalna stranka

SRSVŠ	Srpska radikalna stranka Vojislav Šešelj
SRSJ	Savez reformskih snaga Jugoslavije
SSJ	Stranka srpskog jedinstva
SSO- DSBiH	Savez socijalističke omladine – Demokratski savez BiH
SSOH	Savez socijalističke omladine Hrvatske
SSRNS	Socijalistički savez radnog naroda Srbije
SS-SSH	Socijalistički savez- Savez socijalista Hrvatske
SSSS	Stranka saveza seljaka Srbije
SUBNOR	Savez udruženja boraca narodno-oslobodilačkog rata
SVM	Savez vojvođanskih Mađara
UJDI	Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu
UR	Unija Roma Srbije
URS	Ujedinjeni regioni Srbije
ZDS	Zagorska demokratska stranka
ZS	Zagorska stranka
ZS	Zeleni Srbije
ZzŠ	Zajedno za Šumadiju
ŽzK	Živim za Krajinu

U V O D

Predmet ove uporedne analize je istraživanje sadržaja i realizacije izbornih programa relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske u periodu od 2002 do 2012 godine, kao i povezanosti sadržaja i realizacije izbornih programa sa zastupanjem javnog interesa, razvojem i konsolidacijom partijskih sistema, izbornim procesom, zadovoljstvom građana i potrebom promjena u partijskom i drugim dijelovima političkog sistema. Ova analiza i istraživanje obuhvata jedan logičan krug: kreće od političkih partija i partijskog sistema, kao centralnog dijela političkog sistema, nastavlja sa sadržajem i realizacijom izbornih programa, kao partijskom legitimacijom za zastupanje javnog interesa i završava sa građanima, kao vrhovnim i konačnim sudijom. Istraživanje sadržaja i realizacije izbornih programa bilo je motivisano potrebom da se partijska dominantnost u političkom sistemu, uzurpacija političkog prostora i monopol na zastupanje javnog interesa ograniče, institucionalizuju i kontrolišu, sličnošću i potrebom za upoređivanjem država koje su obuhvaćene uporedno-politikološkom analizom, neistraženošću i ignorisanjem problema sadržaja i realizacije partijskih izbornih programa, diskrepancom između obećanog i realizovanog u partijskim izbornim programima i potrebom dobrog zastupanja javnog interesa, kao suštinske odrednice predstavničke demokratije, koja polazi od izbornog programa, čija bi obećanja trebala biti usklađena sa javnim interesom i mogućnosti izbora predstavnika političke partije sa najboljim izbornim programom i spremnošću da ga realizuje. U radu se polazi i od pretpostavke da analiza sadržaja i sprovođenja ili nesprovođenja izbornih programa relevantnih političkih partija dovodi do temeljnih i teško oborivih zaključaka o aktuelnom stanju i trendovima u partijskom, izbornom i drugim dijelovima političkog sistema posmatranih država.

Spoznajni cilj istraživanja je utvrditi i uporediti, kod relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske u prethodna tri izborna ciklusa, sadržaje izbornih programa po relevantnosti, mjerljivosti, sektorskoj pripadnosti i obećanjima, usklađenost obećanja iz izbornih programa sa javnim interesom i ispunjavanje izbornih obećanja, kao i dovesti u vezu rezultate analize sadržaja, usklađenosti i realizacije izbornih programa sa razvojem, institucionalizacijom, konsolidacijom, demokratizacijom i devijacijama partijskog sistema u prethodne dvije decenije višepartizma i potrebom sistemskih promjena u partijskom i drugim dijelovima političkog sistema, kojim bi se obezbijedio

prelazak iz partokratije u demokratiju. Pragmatični cilj je istražiti neistraženo područje, podstaći nova istraživanja, provocirati razlikovanje demokratije u teoriji od ostvarenih sistema u praksi koji sebe nazivaju demokratskim i obezbijediti rezultate od koristi za nauku, sve aktere političkog procesa i zainteresovane da se u BiH, Srbiji, Hrvatskoj i drugim državama obezbijedi dobro zastupanje javnog interesa i uspostavljanje demokartije.

Osnovne hipoteze, koje treba provjeriti ovim istraživanjem, su:

- (1) da su relevantne političke partije iz BiH, Srbije i Hrvatske u prethodna tri izborna ciklusa imale izborne programe koji su bili nedovoljno konzistentni i usklađeni sa očekivanjima građana, sa viškom irelevantnih i manjkom preciznih sadržaja,
- (2) da su relevantne političke partije iz BiH, Srbije i Hrvatske u dva izborna ciklusa ispunile manji dio obećanja iz svojih izbornih programa i da neispunjavanje obećanja ima uticaja na izborni rezultat i
- (3) da partokratska i druga obilježja partijskog i političkog sistema imaju uticaja na sadržaj, usklađenost i realizaciju izbornih programa relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske.

Osim osnovnih hipoteza, u ovom istraživanju biće postavljeno i uglavnom provjereno više drugih hipoteza.

Osnovna metoda u ovom istraživanju je analiza sadržaja, a kao pomoćne, korištene su komparativna metoda i anketa. Analizirani su dostupni izborni programi relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske u prethodna tri izborna ciklusa, gdje su osnovne kategorije analize bili relevantni sadržaji sa obećanjima. Identifikovana obećanja iz partijskih izbornih programa bila su kvantitativne ili kvalitativne varijable, čije ispunjavanje je mjereno na osnovu reprezentativnih indikatora. Fokus u istraživanju bio je na relevantnim političkim partijama, koje su bile vodeće vladajuće i opozicione u prethodna tri izborna ciklusa. Telefonskom anketom, koja je sprovedena na manjim reprezentativnim uzorcima za BiH, Srbiju i Hrvatsku, dobijeni su rezultati o usklađenosti, informisanosti i realizaciji izbornih programa, povjerenju u političke partije i druge institucije, zadovoljstvu partijskim zastupanjem javnog interesa i drugi, a komparativnom metodom upoređivani su dobijeni rezultati

za političke partije, izborne cikluse i države, kao i za posebno kreirane modele. Primjena komparativne metode u eksplikaciji izbornih programa relevantnih političkih partija je ključna za razumijevanje prave prirode i karaktera političkih partija u BiH, Srbiji i Hrvatskoj. Poseban doprinos komparativne metode se ogleda u mogućoj primjeni različitih iskustava na izabrane studije slučaja. Razmatranje istorijske geneze i evolucije partijskog i institucionalno-izbornog okvira od značaja je za davanje prognoza o budućoj trajektoriji političkog i društvenog razvoja posmatranih država.

Očekuje se da će rezultati ove analize i istraživanja obezbijediti provjeru tačnosti postavljenih hipoteza, postavljanje novih hipoteza, identifikaciju sistemskih grešaka i projekciju mogućih rješanja za potrebne promjene u partijskom i drugim dijelovima političkog sistema, kao i da će ovi rezultati biti od koristi za stručne i naučne rasprave i istraživanja. Tu se prije svega misli na uporedive i egzaktne rezultate o sadržaju izbornih programa po obećanjima, relevantnosti, mjerljivosti i sektorskoj pripadnosti, usklađenosti izbornih programa sa javnim interesom i očekivanjima građana, realizovanim obećanjima iz izbornih programa, uticaju realizacije izbornih programa na izborni rezultat, veze rezultata analize sadržaja, usklađenosti i realizacije izbornih programa sa karakterom partijskog i izbornog sistema, osnovnim obilježjima i evolucijom partijskih sistema u prethodne dvije decenije, nužnošću departokratizacije i mogućim rješenjima za stvarnu demokratizaciju partijskog i političkog sistema. Egzaktnost većine rezultata u ovom istraživanju, dobijenih analizom sadržaja i anketom, obezbijediće visoku pouzdanost prilikom njihovog korištenja za provjeru hipoteza i naučnu ili stručnu argumentaciju u razmatranjima drugih aspekata partijskog i političkog sistema.

P R V I D I O

POLITIČKE PARTIJE, PARTIJSKI I IZBORNI SISTEM – OSNOVNI POJMOVI I DETERMINANTE

I TEORIJSKO-KATEGORIJSKO ODREĐENJE POJMOVA

U postavljanju teorijskog okvira za proučavanje predmeta istraživanja ovog rada, neophodno je dati kategorijalno-teorijsko određenje osnovnih pojmova i faktora koji utiču na dizajniranje partijskog spektra i izbornog okvira. U tom smislu, u ovom dijelu rada, akcenat će biti stavljen na teorijsko razmatranje političkih partija i partijskih sistema, izbora i izbornih sistema i ključnih konstitutivnih elementa ovih kategorija. Posebno mjesto u okviru ovog dijela rada pripada teorijskom osvrtu na osnovne relacije kategorije i kontekstualne pojmove, koji se tiču organizacije i institucionalizacije vlasti i političko-demokratske reprezentacije.

1. Političke partije i partijski sistemi

1.1. Političke partije – pojam, funkcije, tipologije

Istražujući relevantne politikološke izvore, dolazi se do zaključka da precizno određenje pojma političke partije nije ni malo lak zadatak, naročito ako se ima u vidu da u modernoj političkoj nauci ne postoji saglasnost oko neke univerzalne teorije, pa ni definicije političkih partija. Analizirajući Sartorijevu „minimalnu definiciju”¹ i druge teoretske pokušaje adekvatnog definisanja, Goati smatra da su političke partije „trajne organizacije koje se inspirišu određenom ideologijom formirane sa ciljem da (samostalno ili u koaliciji) osvoje ili zadrže vlast u društvu u interesu određene klase.”² Osnovne funkcije tako shvaćenih političkih partija su (1) selekcija i agregacija interesa, (2) organizovanje vlasti, (3) usmjeravanje aktivnosti državnih organa i (4)

¹ Sartorijeva minimalna definicija političkih partija glasi: „Partija je svaka politička grupa koja se prepoznaje po službenom nazivu, te koja izlazi na izbore i sposobna je da putem izbora (slobodnih ili neslobodnih) postavlja svoje kandidate na javni položaj.” Sartori, Giovanni, (2002), *Stranke i stranački sustavi (Analitički okvir)*, Zagreb: Politička kultura, str. 65.

² Goati, Vladimir, (1984), *Savremene političke partije: komparativna analiza*, Ljubljana i Beograd: IRO Partizanska knjiga i OOUR Izdavačko-publicistička delatnost, str. 44.

izbor nosilaca najvažnijih položaja u političkom sistemu.³ Kao što je već istaknuto, postoje značajna teorijska neslaganja oko navedenih osnovnih obilježja i funkcija političkih partija⁴, tako da će postavke relevantnih autora, koji se suštinski ne slažu sa nekim od ovih elemenata, biti naglašene kod detaljnije eksplikacije svakog od tih elemenata.

Kada se govori o tipologizaciji političkih partija, situacija je slična kao u pogledu njihovog definisanja. Postoji više različitih, često i suprotstavljenih tipologija, zasnovanih na različitim kriterijumima, od kojih su neke izdržale test vremena, a neke označene kao prevaziđene. Jednu od najprihvaćenijih tipologija političkih partija u stabilnim političkim sistemima daju Kac i Meir koji, uzimajući u obzir niz različitih kriterijuma, partije razvrstavaju hronološki, prema fazama njihovog istorijskog razvitka.⁵ Tako se prema njima, političke partije mogu podijeliti na kadrovske, masovne, narodne i kartelske. Kadrovske partije⁶ karakteriše manji broj članova, mahom pripadnika društvene, političke i ekonomske elite. Nosioци javnih funkcija imaju primat u ovakvim partijama, a stranačka organizacija van tih javnih funkcija je uglavnom slaba. Sa druge strane, cilj masovnih političkih partija⁷ je okupljanje što šire biračke baze i više ili manje izražena težnja ka društveno-političkim promjenama, što rezultira time da ove partije imaju znatno snažniju partijsku organizaciju koja primat daje programsko-ideološkoj komponenti, a karakteriše ih i prevalentan uticaj partijskog vođstva u odnosu na članove i nosioce javnih funkcija. Imajući u vidu širinu članstva, razumljivo je zašto ove političke partije svoje finansije zasnivaju mahom na članarinama, kao i njihova veća uloga u svakodnevnom životu članova. Napuštanjem stavova o potrebi promjene društveno-političkog poretka i posljedičnim slabljenjem

³ Goati, Vladimir, (2007), *Političke partije i partijski sistemi*, Podgorica: Centar za monitoring, str. 59.

⁴ Tako na primjer Ganter i Dajmond nalaze sedam osnovnih funkcija partija: nominacija kandidata, mobilizacija izborne podrške, strukturisanje političkih tema, predstavljanje socijalnih grupa, agregacija interesa, formiranje i upravljanje vladom i društvena integracija u političke procese. Gunther, R. and Diamond, L., (2001), *Types and Functions of Parties*, in: *Political Parties and Democracy*, Eds. L. Diamond and R. Gunther, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, pp. 7-8.

⁵ Katz, R. and Mair, P., (2002), *The Ascendancy of the Party in Public Office: Party Organizational Change in Twentieth-Century Democracies*, in: *Political Parties, Old Concept and New Challenges*, Eds. R. Gunther, J. Montero and J. Linz, Oxford: Oxford University Press, pp. 114-122.

⁶ Detaljnije o kadrovskim partijama: Katz, R. and Mair, P., (1995), *Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party*, *Party Politics* 1, January 1995, pp. 5-28.

⁷ Moris Diverže smatra da su dva osnovna tipa političkih partija kadrovske, koje predvode intelektualci visokog socioekonomskog statusa, te masovne, koje mobilizuju šire segmente biračkog tijela kroz razvoj snažne organizacije. Duverger, Maurice, (1966), *Political Parties, Their Organization and Activity in the Modern State*, New York: John Wiley and Sons Inc., pp. 63-71.

partijske ideologije i klasno-socijalne identifikacije birača sa političkim partijama, nastaje tip političkih partija koje Kac i Meir nazivaju narodnim, a Kirkhajmer narodnim sveobuhvatnim partijama⁸. Njihova glavna odlika je da teže da prošire svoj uticaj preko granica socijalnih podjela na cjelinu stanovništva u državi i u tom cilju više koriste sredstva masovnih komunikacija, nego neposredan kontakt. U ovim političkim partijama postoji prevalentan uticaj partijskog vođstva, a otvorene su i za spoljašnji uticaj različitih vrsta interesnih grupa. Istovremeno, ovo udaljavanje od ideloškog dogmatizma dovodi do situacije da političke partije počinju mnogo više da liče jedna drugoj. Nastavkom ovih procesa u novije vrijeme dolazi do nastanka kartelskih političkih partija, koje se u još većoj mjeri odvajaju od biračke baze i smanjuju ideološku distancu u odnosu na ostale partije, tako da umjesto predstavnika društvenih interesa, one postaju više „posrednik između partije i države”.⁹ Ove političke partije svoje djelovanje u potpunosti usmjeravaju na osvajanje vlasti i podjelu javnih položaja. U skladu sa tim, kod ovih političkih partija primat imaju članovi koji su na javnim funkcijama i takozvani eksperti-savjetnici, od kojih su najznačajniji oni koji se bave marketingom, zbog oslanjanja na sredstva masovnih komunikacija u borbi za glasove. Dodatno, partijske finansije sada potiču uglavnom iz javnih izvora i od često neutvrđenih interesnih grupacija, a ne više iz članarina. Imajući u vidu već pominjano smanjenje ideološke distance, gubi se razlika između izbornih pobjednika i gubitnika, tako da političke partije počinju intenzivno da sarađuju u osvajanju i podjeli političkih položaja, čime termin „kartelska” potpuno opravdava svoj naziv.¹⁰

Sa druge strane, Kičelt, uzimajući u obzir prirodu veze između političkih partija i građana i različite pravce partijskog djelovanja koji iz te veze proizilaze, razlikuje tri tipa političkih partija: (1) programske političke partije, koje su zasnovane na čvrstim ideološko-programskim opredeljenjima i okupljaju građane motivisane ostvarenjem

⁸ Po Kirkhajmeru postoje četiri osnovna tipa političkih partija: buržoaske partije individualne reprezentacije, klasno-masovne partije, denominacionalno-masovne partije i sveobuhvatne narodne partije. Kirchheimer, Otto, (1966), *The Transformation of the Western European Party Systems*, In: *Political Parties and Political Development*, Eds. J. Palombara and M. Weiner, Princeton and New Jersey: Princeton University Press, pp. 186-192.

⁹ Goati, Vladimir, (2007), *Političke partije i partijski sistemi*, Podgorica: Centar za monitoring, str. 253.

¹⁰ Panebianko smatra da naziv „kartelska” ima značajne nedostatke, te partije sa navedenim karakteristikama naziva izborno-profesionalne partije, koje uz masovno-birokratske partije, po njemu čine dva osnovna tipa političkih partija. Panebianco, Angelo, (1982), *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 262-274.

ovih načela, (2) klijentelističke političke partije, kod kojih je u prvi plan stavljena materijalno-statusna korist, koja se može ostvariti kroz partijsku djelatnost i (3) harizmatičke političke partije, koje su zasnovane na harizmi partijskog vođe.¹¹ Treba napomenuti da je navedena, kao i sve ostale partijske tipologije, izložena kritici sa raznih strana i da je problematika stvaranja idealne partijske tipologije uvijek aktuelna.¹²

1.2. Politički program i ideologija partije

Politički program partije je u većini slučajeva pisani dokument, koji može imati različite formalne nazive (program, povelja, statut, deklaracija i manifest) i uobičajeno je da ga donosi najviši partijski organ. Politički program pripada tipu takozvanih mandatskih programskih dokumenata, u kojima „partije definišu svoje opšte i dugoročne ciljeve, pa se na njih gleda kao na jednu vrstu mandata za delovanje organizacije i članstva.”¹³ Goati smatra da je partijski program ključni element partijskog identiteta, kao internog, među članovima i kao eksternog, na osnovu kojeg spoljni posmatrači prepoznaju političku partiju.¹⁴ Partijski programi sadrže u sebi partijsku ideologiju kao „skup ideja i principa na kojima partija temelji svoj politički projekat, kako viđenje društvenih problema, tako i moguće načine njihovog rešavanja, ali i način vođenja države.”¹⁵ Goati naglašava da je važno razlikovati izričiti dio partijske ideologije, koji je sadržan u partijskom programu, od implicitnog i nerečenog dijela.¹⁶ Mihailović smatra da su osnovne funkcije partijskih

¹¹ Kitschelt, Herbert, (1995), *Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies (Theoretical propositions)*, Party Politics Vol.1 No. 4, London, Thousand Oaks and New Delhi: SAGE Publications, p.449.

¹² Kao ilustraciju rečenog možemo pomenuti kompleksnu tipologiju partija koju stvaraju Dajmond i Ganter, a koji razlikuju pet „partijskih rodova”: elitne, masovne, etničke, izborne i partije pokrete. U okviru ovih pet kategorija, oni razlikuju čak petnaest „partijskih vrsta”. Gunther, R. and Diamond, L., (2001), *Types and Functions of Parties*, in: *Political Parties and Democracy*, Eds. L. Diamond and R. Gunther, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, pp. 9-11.

¹³ Pavlović, Vukašin, (2011), Programski identitet političkih partija, u: Slaviša Orlović (ur.), *Partije i izbori u Srbiji-20 godina*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Fakultet političkih nauka-Centar za demokratiju, str. 144.

¹⁴ Goati, Vladimir, (2007), *Političke partije i partijski sistemi*, Podgorica: Centar za monitoring, str. 38.

¹⁵ Orlović, Slaviša, (2007), Ideologije i programi u partijskim sučeljavanjima, u: Zoran Lutovac (ur.), *Ideologija i političke stranke u Srbiji*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka, Institut društvenih nauka, str. 39.

¹⁶ Izričiti dio se sastoji iz dvije cjeline: opštijih stavova koji su manje skloni promjenama, te uputstava za konkretnu akciju koja se lakše mijenjaju. Implicitni dio se odnosi na tzv. „partijski etos”, odnosno vjerovanja i stavove koji su uvriježeni kod članova, a koji još nisu dobili svoju preciznu artikulaciju, dok se nerečeni dio odnosi na ono što bi moglo da bude predmet fundamentalnog partijskog spora, te

programa: (1) program u funkciji identiteta partije, (2) kao okvir i orijentir za utvrđivanje i vođenje partijske politike, (3) sredstvo kontrole te politike, (4) kreiranje partijskog imidža, (5) osnova identifikacije sa partijom i (6) osnova za individualnu orijentaciju.¹⁷

Teoretičari, koji u prvi plan stavljaju element partijske ideologije, smatraju da se birači na izborima prvenstveno opredjeljuju na osnovu ideološke bliskosti sa političkim partijama, odnosno na osnovu određene socijalne karakteristike koja te birače odlikuje, a ideologija predstavlja. Klasični reprezentanti takvog mišljenja su Lipset i Rokan, koji su na ovim postavkama razvili tezu o linijama društvenih rascjepa, kao presudnim faktorima u objašnjavanju nastanka političkih partija, partijskih sistema i ponašanja birača.¹⁸ U praktičnoj politici je uobičajeno da se sukobi, zasnovani na različitim društvenim rascjepima, redukuju na osnovni sukob na relaciji lijevo - desno. Iako izuzetno redukcionistička u svojoj postavci, teza po kojoj se svi partijski sukobi mogu definisati kao sukobi ljevice i desnice i dalje opstaje, pa se može reći da je partijska dinamika upravo prepoznatljiva po ovoj distinkciji, koja istorijski svoje korijene vuče iz davanja ideološkog primata principima jednakosti i rada (ljevičari), odnosno slobode i kapitala (desničari).¹⁹ Bajme upozorava da se orijentacija birača u postkomunističkim društvima teže oblikovala na osi lijevo – desno, zbog očigledne tendencije da se bivše komunističke partije u novom sistemu svrstaju na lijevo i da istovremeno predstavljaju konzervativnu struju restauracije.²⁰ Na sličnu činjenicu upozorava i Goati, koji interpretirajući Sartorija, smatra da je za ispravno pozicioniranje političkih partija u višedimenzionalnim političkim prostorima novih demokratija neophodno, uz dihotomiju lijevo - desno, uvesti bar još jednu, kao što je

zbog opstanka partije mora da ostane nerečeno. Goati, Vladimir, (2007), *Političke partije i partijski sistemi*, Podgorica: Centar za monitoring, op. cit. 33-35.

¹⁷ Mihailović, Srećko, (2005), Mesto stranačkih programa u identifikaciji građana sa političkim strankama, u: Srećko Mihailović (ur.), *Programski identiteti socijaldemokratskih partija*, Beograd: Socijaldemokratski klub i Friedrich Ebert Stiftung, op. cit. 30-45.

¹⁸ Osnovni društveni rascjepi prema ovoj dvojici autora su: centar-periferija, država-crkva, vlasnici-radnici (kapital-rad) i zemlja-industrija (selo-grad). Lipset, S. M. and Rokkan, S., (1967), *Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction*, in: *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*, Eds. S.M. Lipset and S. Rokkan, New York: The Free Press, p. 14.

¹⁹ Za detaljnu analizu karakteristika i odnosa ljevice i desnice videti: Bobio, Norberto, (1997), *Desnica i levica: razlozi i smisao jedne političke distinkcije*, Podgorica i Beograd: CID i Narodna Knjiga, str. 113.

²⁰ Beyme, Klaus von, (2002), *Transformacija političkih stranaka*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 57.

to na primjer proevropsko - tradicionalno.²¹ Kičelt smatra da su, upravo, programske političke partije faktor stabilizacije demokratskog poretka, ali da ih je istovremeno najteže i najskuplje utemeljiti, jer zahtijevaju obrazovane birače koji posjeduju dovoljnu količinu informacija i visoke kognitivne sposobnosti, kako bi bili u stanju da naprave razuman izbor između ponuđenih alternativa.²²

Značajan broj teoretičara smatra da ideološki aspekt funkcionisanja političkih partija postaje sekundaran, te da se ta činjenica sve više potvrđuje u savremenom partijskom djelovanju. Ovi autori smatraju da se političke partije uglavnom usmjeravaju na osvajanje vlasti i da sve mora biti, a u stvarnosti i jeste, podređeno tom cilju.²³ Na ovom tragu Downs gradi svoj prostorni model demokratije, prema kome se političke partije slobodno kreću na osi lijevo – desno, kako bi se što više približile najvećem broju glasača, što dovodi do konvergencije partijskih programa.²⁴ Dakle, iako Downs ideološki faktor i naročito šemu lijevo - desno vidi kao bitan faktor u objašnjenju glasanja, on ih interpretira samo kao sredstvo, ne samo za političke partije koje na ovaj način teže povećanju broja glasova, već podjednako i za građane, koji biraju političke partije u skladu sa svojim ličnim interesima, odnosno očekivanjem materijalne ili statusne koristi.²⁵ Dodatno, glasanje pojedinca može biti u potpunosti odvojeno od ideoloških faktora, kao što je to slučaj kod harizmatskih ili klijentelističkih partija u već navedenoj Kičeltovoj partijskoj tipologiji.

Povećana ideološko-programaska fleksibilnost dovodi do toga da programi različitih političkih partija postaju slični, pa samim tim i partije sve više liče jedna na drugu. Pa ipak, teško je ne složiti se sa konstatacijom Orlovića da iako je u borbi za vlast došlo do „izvesne deideologizacije stranaka, nije toliko došlo do kraja ideologije, koliko su

²¹ Goati, Vladimir, (2007), *Političke partije i partijski sistemi*, Podgorica: Centar za monitoring, str 44.

²² Zbog te činjenice Kičelt smatra da će u postkomunističkim državama preovladati harizmatske i klijentelističke partije, a sistem dugo vremena ostati nekonsolidovan. Kitschelt, Herbert, (1995), *Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies (Theoretical propositions)*, Party Politics Vol.1 No. 4, London, Thousand Oaks nad New Delhi: SAGE Publications, pp. 449-451.

²³ Klasični zastupnik ovakve teze je Šumpeter koji poistovjećujući principe tržišne ekonomije i partijskog djelovanja smatra da partije nisu ništa drugo do preduzeća koja su u tržišnoj utakmici usmjerena na osvajanje dobiti u vidu glasova birača i posljedičnog osvajanja vlasti. Detaljnije u: Šumpeter, Jozef, (1998), *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, Beograd: Plato.

²⁴ Downs, Anthony, (1957), *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper and Row, pp. 112-119.

²⁵ Ibidem, p.100.

ideologije postale svedenije, kompetitivnije i operacionalizovanije.”²⁶ Razlog za takav stav leži, prije svega, u inherentnoj činjenici da političke partije postaju jedan od osnovnih mehanizama za izražavanje i formulisanje interesa ljudi i društvenih grupa. Sa druge strane, treba imati u vidu i činjenicu na koju upozorava Goati, koji smatra da do smanjenja uloge programsko-ideoloških opredjeljenja dolazi i zbog „međunarodne naddeterminacije”, koja se ogleda u činjenici da su vlade u većini postkomunističkih država pod stalnim pritiskom međunarodnog političkog i ekonomskog faktora i da se političke partije ovih država više razlikuju po efikasnosti u izvršavanju postavljenih zadataka, nego po ideološkim opredjeljenjima.²⁷ Tek se rasvjetljavanjem svih ovih aspekata može objasniti izuzetan nesklad između onoga što birači očekuju od političkih partija i onoga što od tih partija dobijaju, kada im povjere svoj glas.

1.3. Osnovne partijske familije

Uzimajući u obzir kriterijume vrste društvenog sukoba iz kojeg je politička partija nastala, pripadnosti političkih partija nadsocijalnim federacijama i ideološko-političke orijentacije, Bajme kreira jednu od najpriznatijih tipologija evropskih partijskih porodica.²⁸ Tu tipologiju sačinjava devet partijskih porodica: (1) liberalna, (2) konzervativna, (3) agrarna, (4) regionalna, (5) hrišćansko-demokratska, (6) socijaldemokratska i socijalistička, (7) komunistička, (8) desno ekstremistička i populistička i (9) ekološka (zeleni).

Liberalizam²⁹ se kao politička ideologija zasniva na stavovima da su sloboda pojedinca i tržišni ekonomski sistem svetinje i kao takve moraju da uživaju maksimalnu zaštitu. Liberali se zalažu za što manje poreske stope, što manju državnu ulogu u ekonomskom sistemu i ograničen stepen državne socijalne zaštite. Dodatno, oni se zalažu za poštovanje načela nediskriminacije bilo koje vrste

²⁶ Orlović, Slaviša, (2007), Ideologije i programi u partijskim sučeljavanjima, u: Zoran Lutovac (ur.), *Ideologija i političke stranke u Srbiji*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka, Institut društvenih nauka, str. 46.

²⁷ Goati, Vladimir, (2007), *Političke partije i partijski sistemi*, Podgorica: Centar za monitoring, str. 37.

²⁸ Beyme, Klaus von, (2002), *Transformacija političkih stranaka*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti, op. cit. 63-75.

²⁹ Više o osnovnim obilježjima liberalizma: Goodwin, Barbara, (2007), *Using Political Ideas (5th Edition)*, Chichester: Jon Wiley and Sons Ltd., pp. 35-66.

društvenih grupacija i univerzalnosti ljudskih prava, kao i zaštite privatne sfere pojedinca od upliva državnih organa.

Konzervativci³⁰ se, takođe, zalažu za vladavinu prava i ograničenu ulogu države u ekonomskom sistemu i sistemu socijalne zaštite. Oni smatraju da državni intervencionizam u privredi, velika javna potrošnja i redistribucija sredstava nanosi više štete, nego koristi državi i njenim građanima. Jedina sfera gde oni opravdavaju veću javnu potrošnju je bezbjedonosni sistem države, zbog toga što vjeruju da se država u zaštiti svojih interesa mora više osloniti na sopstvene snage, nego na međunarodne institucionalne mehanizme. Ono po čemu se razlikuju od liberala jeste težnja da se zaštite tradicionalne društvene, a naročito moralne vrijednosti i otpor prema promjenama društvenih struktura. Opasnost po državu i tradicionalne vrijednosti vide u nekontrolisanoj imigraciji i previše širokoj zaštiti manjinskih prava, a pitanja zaštite životne sredine često zapostavljaju, nauštrb ekonomskog rasta.

Agrarne partije svoju ideologiju zasnivaju na isticanju važnosti poljoprivrede i nezavisnog i snažnog poljoprivrednog proizvođača za ukupan napredak države i društva, kao i njegovanju tradicionalnih porodičnih i kulturnih vrednosti. Zato se one zalažu za državne subvencije za razvoj poljoprivredne proizvodnje i zaštitu sela, a u novije vrijeme su u svoje političke programe inkorporirale i veoma aktuelan zahtjev za zaštitom životne sredine.³¹

Regionalne partije doživljavaju značajan uspon u novije vrijeme, što se može tumačiti konvergentnim procesima jačanja etničkih sentimenata, kao i jačanja politike regionalizacije, kao jednog od osnovnih principa na kojima se temelji Evropska unija (EU). Sa jedne strane, snažno etničko samoodređenje grupacija unutar pojedinih država, često dovodi do nastanka antisistemskih i separatističkih političkih partija. Sa druge strane, političke partije lokalizovane unutar pojedinih regiona koriste mehanizme EU, kako bi ostvarile značajniji uticaj u EU mimo svoje nacionalne države, zaštitile svoje interese i „pokrenule višestruko učinkovit teritorijalni lobizam”.³²

³⁰ Više o osnovnim obilježjima konzervativizma: Ibidem, pp. 155-176.

³¹ Beyme, Klaus von, (2002), *Transformacija političkih stranaka*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 68.

³² Ibidem, str. 68.

Iako se u tipologijama, najčešće sa konzervativcima, svrstavaju na poziciju desnog centra, hrišćansko-demokratske partije³³ se od konzervativnih razlikuju u nekoliko bitnih aspekata, koji ih pomjeraju nešto više ulijevo, što se naročito odnosi na ekonomsku sferu. Premda se, kao i konzervativci, zalažu za kapitalizam, tržišnu ekonomiju, jak odbrambeni sistem i njegovanje tradicionalnih vrijednosti, demohrišćani naglašavaju načelo solidarnosti i potrebu zajedničkog napora za društveno blagostanje. Zato oni smatraju da je nepohodna, kako povećana javna potrošnja i veće oporezivanje imućnijih, tako i pojačana djelatnost nepolitičkih zajednica, a naročito crkve. Iako su ove političke partije odavno sekularizovane, one i dalje stoje na stanovištu važnosti primjene tradicionalnih moralnih normi i hrišćanskih principa, kako u vođenju politike, tako i u svakodnevnom životu.

Socijaldemokratske i socijalističke partije³⁴ u novije vrijeme prolaze kroz značajne transformacione procese. Osnovni pokazatelji socijaldemokratskih politika druge polovine dvadesetog vijeka bili su državno finansirani sistemi obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite, kao i tijesna saradnja države i sindikata. Međutim, suočene sa prevelikom javnom potrošnjom, niskom produktivnošću državno dirigovane privrede i posljedičnim povećanjem državnih dugova i nezaposlenosti koje su ovakve politike prouzrokovale, ove političke partije se, u cilju sprečavanja svog nestanka, sa pozicija ljevice pomjeraju više ka centru. To se ogleda naročito u shvatanjima da je za ostvarenje pomenutih ciljeva potrebno ograničiti državnu ulogu u privredi i finansijskom sistemu, smanjiti poreze i ukupan obim države blagostanja, raskinuti spregu države i sindikata i dati podršku privatizacionim procesima. Upravo su ove promjene omogućile socijaldemokratama novi uspon na početku dvadesetprvog vijeka, ali i značajno promijenili shvatanje suštine evropske ljevice.³⁵

³³ Više o osnovnim obilježjima hrišćanskih demokrata: Eräpolku, Merja, (2007), *What are the distinct features of Christian-democracy?*, Lecture Held at Regional ECPM Conference North-East Europe, Vilnius, 15 and 16 June 2007, Internet, 01.04.2012, www.ecpm.info/en/library/download/168191, 6 p.

³⁴ Više o osnovnim obilježjima socijaldemokrata i socijalista: Wright, Anthony, (1999), *Social Democracy and Democratic Socialism*, in: *Contemporary Political Ideologies*, Eds. R. Eatwell and A. Wright, London and New York: Continuum International Publishing Group, pp. 80-103.

³⁵ Lipset ovaj proces transformacije socijaldemokratskih partija naziva procesom „amerikanizacije evropske ljevice”. Detaljnije u: Lipset, Seymour Martin, (2001), *The Americanization of the European Left*, in: *Political Parties and Democracy*, Eds. L. Diamond and R. Gunther, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, p. 52.

Komunističke partije, čija je ideologija bila zasnovana na borbi protiv klasnog društva, državnom regulisanju privrede i socijalnih sistema i zalaganju za društvenu, nasuprot privatne svojine, izgubile su svoj raniji značaj, kako u istočnoevropskim državama, gdje su nekada bile jedine legalne političke partije, tako i u zapadnoj Evropi, gdje su nekada posjedovale značajan uticaj pod etiketom evrokomunizma. Bivše komunističke partije su se mahom transformisale u socijaldemokratske partije.³⁶

Desne ekstremističke partije (radikalne, populističke, neofašističke) su političke partije zasnovane na harizmatičkom vođstvu, koje se protive multikulturalnim tendencijama savremenih društava, zalažu se za restriktivne imigracione politike, tržišnu privredu, manje poreze i manji nivo državne potrošnje u oblasti socijalne zaštite. Ove političke partije su naročiti uticaj ostvarile u istočnoevropskim državama, gdje im je jedna od glavnih osobina bilo principijelno protivljenje evroatlantskim integracijama i razvrstavanje građana po ovom kriterijumu na „patriote” i „izdajnike”.³⁷

Partije zelenih³⁸ su doživjele svoj uspon osamdesetih godina dvadesetog vijeka. Njihova osnovna preokupacija je borba za takozvane postmaterijalističke vrijednosti, kao što su zdrava životna sredina, socijalna jednakost i inkluzivnost, jednakost polova, borba protiv upotrebe nuklearne energije i genetskog inženjeringa, promocija upotrebe obnovljivih prirodnih resursa, demilitarizacija i opšta pacifikacija.

1.4. Izborni program i izborna platforma političke partije

Izborni programi (platforme, manifesti) i sa njima povezani koalicioni sporazumi predstavljaju „tip takozvanih agenda dokumenata, u kojima se preciziraju stavovi partije prema nekim određenim pitanjima koja su na dnevnom redu politike stranke u nekom definisanom periodu.”³⁹ Izborni programi političkih partija su u neraskidivom

³⁶ Beyme, Klaus von, (2002), *Transformacija političkih stranaka*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti, op. cit. 70-71.

³⁷ Bajme ističe da prenaplašeni nacionalizam u slučaju istočnoevropskih država nije bio rezervisan samo za desne ekstremiste, nego i za partije koje su deklarativno bile pozicionirane mnogo više ka centru, pa čak i za neke bivše komunističke partije. Ibidem, str. 73.

³⁸ Više o osnovnim obilježjima Zelenih u: Goodwin, Barbara, (2007), *Using Political Ideas (5th Edition)*, Chichester: Jon Wiley and Sons Ltd., pp. 235-262.

³⁹ Pavlović, Vukašin, (2011), Programski identitet političkih partija, u: Slaviša Orlović (ur.), *Partije i izbori u Srbiji-20 godina*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Fakultet političkih nauka-Centar za demokratiju, str. 145.

uzajamno uzročno-posljedičnom odnosu sa ukupnim demokratskim kapacitetom partija i mogu da posluže kao najbolji pokazatelj kompetentnosti i kredibilnosti partija da se uoči izbora predstave biračima kao njihovi najbolji reprezentanti u institucijama vlasti. Izborni programi, kada partije dođu na vlast, služe i kao neopozivo mjerilo za kontrolu ispunjenja predizbornih obećanja, koja su u tim programima data.

U teoriji ne postoji saglasnost po pitanju ključnog činioca koji opredeljuje birače za jedan od izbornih programa i saglasno tome, ni oko toga kolika je stvarna vrijednost i uticaj izbornih programa u političkim procesima. Više autora, kao što su već pominjani Lipset i Rokan, primat u izbornom opredjeljivanju daju socijalnom statusu birača i pripadnosti tih birača određenim klasnim grupacijama. Zastupnici teorije partijske identifikacije smatraju da se opredjeljenje birača mora tumačiti psihološkim faktorima, na osnovu dužeg perioda identifikacije pojedinca sa nekom političkom partijom.⁴⁰ Sartori naglašava da adekvatna analiza izbornog ponašanja glasača mora da obuhvati, kako glasanje na osnovu partijske identifikacije, tako i takozvano problemsko glasanje, odnosno situaciju u kojoj se glasač opredeljuje na osnovu stava političke partije o nečemu, što on prepoznaje kao problem.⁴¹ Sartori u svoju analizu uvodi i treći vid glasanja, a to je pozicijsko glasanje na osnovu imidža koji politička partija gradi o sebi u javnosti.⁴² Ne treba zaboraviti na još jedan faktor, koji je naročito prisutan u zemljama sa nedovršenom institucionalnom konsolidacijom, a to je glasanje za ličnost, odnosno lidera partije.⁴³

Uzimajući u obzir sve prethodne napomene i ograde, izborni programi su važan faktor za analizu ponašanja političkih partija, kako u procesu dolaska na vlast, tako i za procjenu efekata njihovog djelovanja po dolasku na vlast. Badž i Robertson su 1979 godine osnovali Grupu za istraživanje manifesta (*The manifesto research*

⁴⁰ Prema ovoj teoriji partijska identifikacija se definiše kao „afektivna orijentacija pojedinca prema nekom grupno važnom cilju u njegovoj okolini.” Campbell A., Converse P.E., Miller W.E. and Stokes D.E., (1960), *The American voter*, New York: John Wiley, p. 121.

⁴¹ Sartori, Giovanni, (2002), *Stranke i stranački sustavi (Analitički okvir)*, Zagreb: Politička kultura, op. cit. 282-283.

⁴² Ibidem, op. cit. 283-284.

⁴³ Razloge za primat personalnog načela na izborima u manje razvijenim demokratijama Meinvering i Torkal vide u tome što u ovim zemljama partije nemaju istorijski široku društvenu ukorenjenost, zatim lošim učincima partija koje su bile na vlasti, nedovoljnoj ideološko-programskoj određenosti partija, te činjenici da ove zemlje mahom usvajaju predsjednički sistem vladavine. Mainwaring, S. and Torcal M., (2005), *Party System Institutionalization and Party System Theory After the Third Wave of Democratization*, Notre Dame: The Helen Kellogg Institute for International Studies, Internet, 01.04.2012, <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/319.pdf>, pp. 21-22.

group), a kasnije je nastao i Projekat za komparativno istraživanje manifesta (*Comparative manifesto project*), u okviru kojih se u prethodne tri decenije okupilo više istraživača, koji su svoje teorijsko-empirijske zaključke o procesima pretvaranja izborne volje birača u saglasne javne politike zasnovali na podacima do kojih su došli proučavanjem tekstova izbornih programa u velikom broju država.⁴⁴ U svom obrazloženju većeg značaja proučavanja izbornih programa u odnosu na druge partijske dokumente, zastupnici „manifesto pristupa” ističu četiri prednosti: (1) ti programi su skup ključnih partijskih stavova, (2) oni posjeduju autoritet, jer ih najčešće usvajaju partijske konvencije, (3) oni posjeduju reprezentativnost, jer su rezultat dogovora partije kao cjeline i (4) ovi programi se objavljuju prije svakih izbora, što omogućava njihovo lakše proučavanje.⁴⁵

U politikološkim raspravama postoje dva dominantna konkurentna pristupa objašnjenju, kako preferencije birača bivaju pretvorene u javnu politiku.⁴⁶ Na jednoj strani su zastupnici „teorije partijskog mandata”, prema kojima politička partija koja pobijedi na izborima dokazuje da je dobila podršku za svoj izborni program koji je dovoljno različit u odnosu na izborne programe drugih partija, te na vlasti pristupa njegovom sprovođenju i preuzima potpunu odgovornost za tu aktivnost.⁴⁷ Na drugoj strani su zastupnici teze o konvergenciji partijskih programa, odnosno „teorije srednjeg mandata”, koji smatraju da političke partije u trci za osvajanje preferencija „srednjeg birača” (*median voter*), približavaju svoje programske stavove do tačke da se ne može više uvidjeti suštinska razlika među programima i političkim partijama i da je teško utvrditi odgovornost za sprovođenje politike. McDonald i Badž smatraju da empirijski dokazi u njihovom istraživanju idu u korist prvog pristupa i da u izbornom periodu „partije nude razumno stabilne pakete politika biračima, što ovima

⁴⁴ „Jedinstvena snaga podataka iz manifesta (manifesto data) jeste da oni mjere pozicije partijskih politika na svakim izborima na osnovu specifičnih programa koje partije pripremaju pred svaki od njih.” Budge, I., Klingemann, H.D., Volkens, A., Bara J. and Tanenbaum, E., (2001), *Mapping Policy Preferences: Estimates for Parties, Electors, and Governments, 1945-1998*, Oxford: Oxford University Press, p. 3.

⁴⁵ Klingemann, H.D., Volkens, A., Bara J., Budge I. and McDonald M., (2006), *Mapping Policy Preferences II: Estimates for Parties, Electors, and Governments in Eastern Europe, European Union, and OECD 1990–2003*, Oxford: Oxford University Press, p. 164.

⁴⁶ McDonald, M. and Budge I., (2005), *Elections, Parties, Democracy – Confering the Median Mandate*, New York: Oxford University Press, p. 89.

⁴⁷ Downs, Anthony, (1957), *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper and Row, pp. 20-41.

pojednostavljuje procese prikupljanja informacija i donošenja razumnih odluka.”⁴⁸ Međutim, u postizbornom periodu poslije uspostavljanja kabineta, iako postoji tendencija ka važenju drugog pristupa, odnosno konvergenciji politika pobjedničkih partija u javnu politiku koja bi trebalo da predstavlja preferenciju srednjeg birača, oni ne nalaze dovoljno dokaza koji bi nesumnjivo pokazali takvu vezu.⁴⁹ U svojim novijim radovima zastupnici „manifesto pristupa” su rezultatima svojih istraživanja pridodali i zemlje istočne i jugoistočne Evrope, kako bi na osnovu podatka iz izbornih manifesta i ponašanja birača u dužem posmatranom periodu, utvrdili opšta pravila u vezi sa pretvaranjem volje birača u javnu politiku, odnosno prosječnu razliku između stavova srednjeg birača i vladinih stavova posle svakih izbora na skali lijevo - desno, kao i međusobni uticaj ove dvije grupe stavova.⁵⁰ Što se tiče samog postupka analize sadržaja izbornih programa, zastupnici ovog pristupa, kategorizuju stavove političkih partija, te upoređuju tokom vremena stepen promjena u okviru jedne partije, zatim između različitih partija i na kraju, između različitih država.⁵¹ Klingeman, Hoferbert i Badž smatraju da je za cjelovito istraživanje neophodno, uz analizu sadržaja samih programskih dokumenata, uzeti u obzir i reformulaciju klasičnih programskih koncepata, ispitivanje njihovog funkcionisanja u kompetitivnom izbornom procesu i način na koji programi mogu funkcionisati u generalnoj političkoj agendi određenog mandata vladajućih partija, odnosno konkretne vlade.”⁵²

Uzimajući u obzir navedeno, nemoguće je ne uvidjeti da se izborni programi u praksi teško pretvaraju u javne politike, koje su u potpunoj saglasnosti sa tim programima. Čini se jasnim da to može da se desi, a u velikom broju slučajeva se i dešava, zbog prevarantskog ponašanja političkih partija prema biračima, koje u borbi za glasove ne prezaju od najnevjerovatnijih izbornih obećanja i različitih drugih manipulacija. Sa

⁴⁸ Oni do svojih zaključaka dolaze proučavajući 21 razvijenu demokratiju u periodu 1950-1995. McDonald, M. and Budge I., (2005), *Elections, Parties, Democracy-Confering the Median Mandate*, New York: Oxford University Press, p. 90.

⁴⁹ Ibidem, pp. 151-152.

⁵⁰ Klingemann, H.D., Volkens, A., Bara J., Budge I. and Mcdonlad M., (2006), *Mapping Policy Preferences II: Estimates for Parties, Electors, and Governments in Eastern Europe, European Union, and OECD 1990–2003*, Oxford: Oxford University Press, p. 130.

⁵¹ Osnovna jedinica njihove analize sadržaja je „kvazi-rečenica” kao „verbalni izraz neke političke ideje ili pitanja”, koja se onda kao pozitivan ili negativan stav o nekom pitanju kategorizuje u jednu od 56 kategorija, koje su podijeljene u sedam tematskih dijelova (spoljni odnosi, sloboda i demokratija, politički sistem, ekonomija, blagostanje i kvalitet života, društvene veze, društvene grupe), a kreiraju se i podkategorije u vezi sa specifičnim pitanjima u pojedinim državama. Ibidem, pp. 165-173.

⁵² Klingemann H.D., Hofferbert, R. and Budge, I., (1994), *Parties, Policies, and Democracy (Theoretical Lenses on Public Policy)*, Boulder, San Francisco and Oxford: Westview Press, p. 21.

druge strane, ne može se osporiti ni činjenica da i uz najbolju namjeru političkih partija koje učestvuju u izborima, te njihovu racionalnu težnju da kroz dobru vladavinu obezbede reizbor, postoje i neki sistemski faktori koji uzrokuju neadekvatnu realizaciju izbornih programa u postizbornom periodu. U te faktore možemo svrstati partijski i izborni sistem, o kojima će kasnije biti riječi. Osim toga, ne smije se zanemariti ni činjenica da su vlade u velikom broju slučajeva proizvod koalicionih aranžmana koji zahtijevaju uzajamne ustupke koalicionih partnera, što utiče na moguću korekciju izbornih programa, a vrlo često biva i izgovor za oslobađanje od političke odgovornosti. Kao treći bitan faktor, tu je i pitanje stepena informisanosti birača, odnosno činjenice da oni često mogu da budu u zabludi u procjeni političkih partija i njihovih izbornih programa.⁵³ Da bi analiza izbornih programa, a naročito procjena stepena njihove ispunjenosti u postizbornom periodu bila adekvatna, ne smije se zanemariti ni jedan od ovih faktora.

1.5. Partijski sistemi – pojam i tipologija

Jedan od vodećih teoretičara političkih partija i partijskih sistema Sartori, definiše partijski sistem kao „sistem interakcija koje proizilaze iz međupartijskog nadmetanja”.⁵⁴ Sama ova definicija je dovoljna da se zaključi da je pojam partijskog sistema izuzetno kompleksan i da se ne može svoditi na prosti zbir političkih partija koje djeluju u političkom spektru. To se možda najbolje vidi u slučajevima kada treba utvrditi ključna obilježja partijskih sistema i uticaj ovih sistema na djelovanje političkih partija i ukupan politički proces.

Najprostije tipologije uzimaju u obzir broj političkih partija, kao determinirajući činilac partijskog sistema. Blondel, uzimajući u obzir broj političkih partija i njihovu relativnu veličinu, partijske sisteme dijeli na dvopartijske (svaka od partija dobija oko 45% glasova), dvoipopartijske (jedna partija dobija oko 45%, druga malo manje od 40%, treća oko 15%), višepartijske sa dominantnom političkom partijom (jedna partija dobija oko 45%, a ostatak se podjednako raspoređuje na tri do četiri partije) i višepartijske

⁵³ Downs upozorava da, iako birači generalno pokušavaju da racionalno odrede svoj izbor procjenjujući troškove i dobitke, oni u stvarnosti često nemaju perfektnu informaciju, jer procjenjuju sva pitanja na osnovu malog broja oblasti u kojima je očigledna nadmoć koncepta određene partije. Downs, Anthony, (1957), *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper and Row, p. 46.

⁵⁴ Sartori, Giovanni, (2002), *Stranke i stranački sustavi (Analitički okvir)*, Zagreb: Politička kultura, str. 48.

sisteme bez dominantne političke partije (dvije do tri partije osvajaju po 25%, a ostatak se dijeli među ostalim partijama).⁵⁵ Sartori smatra da sam broj političkih partija ne govori dovoljno o prirodi partijskog sistema i da treba uspostaviti što jasnije kriterijume relevantnosti partija, koje on nalazi u koalicionom i ucjenjivačkom potencijalu partija.⁵⁶ Na osnovu varijable broja političkih partija i pomenuta dva kriterijuma, Sartori smatra da postoji sedam kategorija partijskih sistema: (1) jednopartijski sistem, (2) sistem sa hegemonskom partijom, (3) sistem sa predominantnom partijom, (4) dvopartijski sistem, (5) sistem ograničenog pluralizma, (6) sistem ekstremnog pluralizma i (7) atomizovani sistem.⁵⁷ Uviđajući analitičku nedovoljnost ovakve klasifikacije, on uvodi varijablu „ideološke distance”, kako bi za utvrđenu fragmentarnost sistema utvrdio i stepen segmentiranosti, odnosno polarizovanosti. Ukrštajući dvije navedene varijable, stvara cjelovitu tipologiju kompetitivnih partijskih sistema, koju čine: (1) polarizovani višepartijski sistem, (2) umjereni višepartijski sistem, (3) segmentirani višepartijski sistem, (4) dvopartijski sistem i (5) višepartijski sistem sa predominantnom partijom.⁵⁸

Iako je Sartorijeva klasifikacija jedna od najpriznatijih u političkim naukama, postoje i značajni teorijski zahtjevi za njenom redefinicijom i usklađivanjem sa duhom vremena. Tako, Bajme smatra da se u novije vrijeme, sa smanjivanjem uloge antisistemskih partija u Evropi i sa malim efektima povećanja broja političkih partija, gubi jasna razlika između polarizovanog i umjerenog višepartizma i da bi tip polarizovanog višepartijskog sistema trebalo razdvojiti u dva podtipa, prvi, u kojem postoje fundamentalne desne i lijeve opozicije, zbog kojih centar više nije u stanju da vlada i drugi, u kojem političke partije centra još uvek mogu da vladaju.⁵⁹ Takođe, on

⁵⁵ Blondel, Jean, (1990), Types of Party System, in: *The West European Party System*, Ed. Peter Mair, Oxford: Oxford University Press, pp. 302-310.

⁵⁶ Koalicioni potencijal podrazumjeva odliku političke partije da je, bez obzira na njenu veličinu, ona u nekom periodu potrebna ili upotrebljiva za održivu koalicionu većinu. Kriterijum ucjenjivačkog potencijala podrazumjeva sposobnost političke partije da utiče na partijsko nadmetanje na takav način da mijenja pravac nadmetanja od centripetalnog ka centrifugalnom. Ovo se prije svega odnosi na relevantne antisistemске partije, ali i partije koje imaju takozvanu veto moć u legalnim političkim procedurama, a koje ne mogu da se svrstaju u prvu grupu. Sartori, Giovanni, (2002), *Stranke i stranački sustavi (Analitički okvir)*, Zagreb: Politička kultura, op. cit. 111-114.

⁵⁷ On jednopartijski i sistem sa hegemonskom partijom svrstava u nekompetitivne partijske sisteme, dok za ostale smatra da su kompetitivni. Granična linija, koja razdvaja nizak od visokog stepena fragmentacije, nalazi se negdje između pet i šest relevantnih političkih partija. Ibidem, str. 115. i str. 120.

⁵⁸ Detaljnije o svakom tipu u: Ibidem, op. cit. 119-188.

⁵⁹ Bajme smatra da se danas gotovo svi zapadni partijski sistemi mogu označiti kao sistemi umjerenog višepartizma, da uticaj fundamentalne opozicije uglavnom slabi i tamo gde je prepoznatljiv češće se

primjećuje da se u većini država javlja „gravitacijsko središte partijskog sistema” sa ključnom političkom partijom, koja oko sebe okuplja u koaliciju veći broj drugih partija, što slabi pozicije lijevih i desnih ekstremista, a ponekad može da dovede i do „ekstremizma centra”.⁶⁰

Uz navedena razmatranja o partijskom sistemu, nepohodno je skrenuti pažnju na još jedan činilac koji ima značajnu ulogu u razumijevanju funkcionisanja političkih partija i partijskih sistema. Riječ je o stepenu institucionalizacije partijskog sistema, a jedan od vodećih teoretičara na ovom polju Meinvering smatra da je upravo to fundamentalni činilac razlikovanja između partijskih sistema novih demokratija i sistema u naprednim industrijskim državama.⁶¹ On smatra da postoje četiri kriterijuma institucionalizacije partijskih sistema, na osnovu kojih se razlikuju institucionalizovani, od fluidnih i slabo institucionalizovanih partijskih sistema.⁶² Tako, institucionalizovane partijske sisteme karakteriše: (1) visok stepen izborne i ukupne političke stabilnosti, koju proizvodi nizak stepen odstupanja u izbornim rezultatima političkih partija i malo onih koji mijenjaju partije, (2) političke partije koje su u visokom stepenu ukorijenjene u društveno okruženje i tijesno povezane sa interesnim organizacijama, a glasači koji prepoznaju takve partije, identifikuju se sa njima i stvaraju naviku glasanja za svoju partiju, (3) visok stepen percepcije političkih partija, kao legitimnih političkih aktera u demokratskom procesu i (4) primat partijske organizacije i ideološko-programskih opredjeljenja u odnosu na harizmu partijskih lidera, uključujući regularno smjenjivanje partijskog vođstva. Primjenjujući ove kriterijume na empirijske slučajeve, Meinvering i Torkal dolaze do dalekosežnih zaključaka o opasnostima nedovoljno institucionalizovanih partijskih sistema, od kojih su najveće mogućnost uspona „antisistemskih političara” i lakšeg prelaska u

nalazi na desnoj, nego na lijevoj strani političkog spektra. Beyme, Klaus von, (2002), *Transformacija političkih stranaka*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti, op. cit. 141-142.

⁶⁰ „Ekstremizam centra se izražava u radikalnim pogledima i mjerama, od zaštite okoline do politike prema strancima”. Beyme, Klaus von, (2002), *Transformacija političkih stranaka*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti, op. cit. 147-148.

⁶¹ Pod pojmom institucionalizacije u političkom smislu, Meinvering smatra situaciju kada „politički akteri imaju jasna i stabilna očekivanja o ponašanju drugih aktera.” U skladu sa tim, institucionalizovani partijski sistem definiše kao „sistem u kome akteri razvijaju očekivanja i ponašanja zasnovana na premisi da će fundamentalne konture i pravila partijskog nadmetanja i ponašanja preovladavati i u doglednoj budućnosti.” Mainwaring, Scott, (1998), *Rethinking Party Systems in the Third Wave of Democratization: The Importance of Party System Institutionalization*, Notre Dame: The Helen Kellogg Institute for International Studies, Internet, 01.04.2102, <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/260.pdf>, p. 9.

⁶² Ibidem, pp. 8-11.

autoritarne sisteme, kao i nedovoljna informisanost birača prilikom pravljenja izbora, što u velikoj mjeri oslobađa političke partije odgovornosti za svoj rad dok su na vlasti.⁶³

1.6. Organizacija i struktura političkih partija

Iz prethodno navedenih razmatranja već se može naslutiti koliki je značaj partijske organizacije i strukture na ukupne političke i demokratske procese u jednom društvu. Partijska organizacija je, u većini političkih partija koje postoje danas, do detalja razrađena u najvišim partijskim aktima, izraz je određenog neformalnog odnosa moći u političkoj partiji, tako da adekvatna analiza mora da obuhvati oba ova aspekta.

Što se tiče partijske organizacione šeme, ona uglavnom ima oblik piramide, u kojoj široku osnovu čine „bazične jedinice” koje mogu biti zasnovane na teritorijalnom ili nekom funkcionalnom principu, a piramida se prema vrhu nastavlja sa nizom partijskih organa i tijela, od lokalnih do centralnih.⁶⁴ Goati smatra da su najvažniji partijski organi i tijela: (1) kongres, koji predstavlja najviši partijski zakonodavni organ koji se sastaje u većim vremenskim razmacima, a u nadležnosti mu je donošenje najviših partijskih akata i izbor najvažnijih partijskih organa, (2) glavni odbor, koji predstavlja partijski zakonodavni organ koji stalno rukovodi političkom partijom, a u nadležnosti mu je i izbor nižih operativnih organa, (3) predsjednik političke partije, kao nosilac najvišeg položaja u partiji, (4) predsjedništvo i izvršni odbor, koji predstavljaju kolegijalne izvršno-operativne organe koji su sastavljeni od pojedinaca na najvišim partijskim funkcijama, (5) poslanički klub, koji čine partijski članovi koji su istovremeno i poslanici u državnom parlamentu, (6) posebni oblici organizovanja unutar političke partije, koji služe za artikulaciju interesa određenih društvenih kategorija, kao što su to na primjer mladi ili žene.⁶⁵ Od toga kako je unutar političke

⁶³ Mainwaring, Scott and Torcal M., (2005), *Party System Institutionalization and Party System Theory After the Third Wave of Democratization*, Notre Dame: The Helen Kellogg Institute for International Studies, Internet, 01.04.2012, <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/319.pdf>, pp. 25-26.

⁶⁴ Goati, Vladimir, (2007), *Političke partije i partijski sistemi*, Podgorica: Centar za monitoring, op. cit. 87-88.

⁶⁵ Ibidem, op. cit. 98-113.

partije formalno i faktički riješeno pitanje odnosa moći između ovih organa, zavisi i stepen decentralizacije partije i njen demokratski kapacitet.⁶⁶

U materiji unutarpartijskih odnosa, teoretičari u najvećem broju zasnivaju svoja razmatranja na čuvenoj hipotezi Mihelsa, koja je poznata kao „gvozdeni zakon oligarhije”. On smatra da se u svakoj organizaciji zakonito rađaju oligarhijske tendencije, odnosno raslojavanje na vođe i sljedbenike, sa jasnom superiornošću vođa, koja zakonito ugrožava demokratski kapacitet takvih organizacija.⁶⁷ U političkim partijama se to ogleda kao primat partijskih lidera i upravljačkih struktura na vrhu, koje jednim imenom možemo nazvati partijsko rukovodstvo, u odnosu na partijske članove i ostale oblike partijske organizacije.

Uzimajući u obzir kriterijume prirode i intenziteta aktivnosti, Goati razlikuje tri kruga partijskih članova: (1) aktiviste, odnosno članove, koje odlikuje veći stepen političke participacije u partijskim djelatnostima, (2) profesionalne činovnike, koji su, za razliku od aktivista, plaćeni za svoj rad i u nadležnost su im stavljena različita izvršno-operativna ovlašćenja, (3) eksperte-savjetnike, koje od partijskih činovnika razlikuje veća privrženost profesionalnim standardima i ekonomskim nagradama za svoj rad, nego principima partijske lojalnosti i ideologije.⁶⁸ Važno je napomenuti da članstvo u političkim partijama može biti individualno i kolektivno, kao što su na primjer sindikati, organizacije civilnog društva i različite interesne grupacije, što bitno može oblikovati pravce unutarpartijske saradnje i sukoba.

Sa druge strane, partijsko rukovodstvo čine vođa i određeni krug ljudi, koji poseduju moć u okviru političke partije.⁶⁹ Rukovodstvo ima presudan uticaj u procesu odlučivanja u partiji, a preko nje i u državi. Upravo, od načina izbora partijskog

⁶⁶ Diverže razlikuje četiri vrste decentralizacije: lokalnu, ideološku, socijalnu i federalnu. Duverger, Maurice, (1966), *Political Parties, Their Organization and Activity in the Modern State*, New York: John Wiley and Sons Inc., p. 53.

⁶⁷ Michels, Robert, (1990), *Sociologija partija u suvremenoj demokraciji*, Zagreb: Fakultet političkih nauka, op. cit. 317-318.

⁶⁸ Goati, Vladimir, (2007), *Političke partije i partijski sistemi*, Podgorica: Centar za monitoring, op. cit. 122-125.

⁶⁹ Panebianco naziva ovaj sloj „dominantna koalicija”, opravdavajući taj naziv činjenicom da je struktura moći u partijama uglavnom takva da lideri nikada ne mogu da odlučuju potpuno sami, nego su u većini slučajeva prinuđeni da balansiraju između različitih moćnih pojedinaca i grupacija u partiji. Panebianco, Angelo, (1982), *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 37.

vođstva i njegovih formalnih i stvarnih prava i obaveza, zavisi demokratski kapacitet jedne partije. Goati smatra da postoje četiri karakteristična načina odabira partijskog vođstva: (1) izbor od strane širokih kolegijalnih organa, (2) izbor od strane članstva, (3) kooptacija i (4) imenovanje.⁷⁰ Iako bi prva dva načina trebala da podstaknu unutarpartijsko nadmetanje i demokratiju, u velikom broju slučajeva rukovodstvo, u različitim fazama izbornog procesa, zloupotrebljava svoju ulogu i manipulativnim postupcima sam čin izbora pretvara u dobro odglumljenu predstavu.⁷¹ Hazan, sa druge strane, smatra da političke partije, tražeći rješenje za smanjenje uticaja partija i povećanje broja neodlučnih birača uz intenziviranje i personalizaciju izbornih kampanja, pribjegavaju reformama metoda za selekciju partijskih rukovodilaca i kandidata, koje rezultiraju demokratizacijom ovog procesa i proširivanjem unutarpartijske biračke baze.⁷²

Kao što je već istaknuto, prema klasičnom Mihelsovom stanovištu, osnovna odlika partijske organizacije je tendencija ka oligarhijskom ustrojstvu. Ovo se ne odnosi samo na hijerarhijsku podređenost članstva u odnosu na rukovodstvo političke partije, nego to važi i unutar rukovodećeg kadra.⁷³ Naravno, ne mogu da se zanemare ni neformalni nosioci moći u političkoj partiji, takozvane „sive eminencije”, među koje najčešće spadaju moćni partijski finansijeri, članovi porodice partijskog lidera i slično. Razloge za personalizaciju politike i primat lidera političkih partija u odnosu na sve druge organe, Mihels nalazi u psihološkim potrebama članova da budu vođeni, ali i potrebama same organizacije, koja kao složeni sistem neminovno sa sobom povlači posljedicu da inokosni organi djeluju efikasnije od kolektivnih.⁷⁴ Sa

⁷⁰ Goati, Vladimir, (2007), *Političke partije i partijski sistemi*, Podgorica: Centar za monitoring, str.147.

⁷¹ Goati navodi da su karakteristični primjeri ovakve prakse delegiranje većeg broja podobnih članova u sastav izbornog kongresa, postavljanje pouzdanih ljudi u tijela koja rukovode izbornim procesom i proširenje sastava izbornih kongresa aktuelnim visokim partijskim funkcionerima. Ibidem, op. cit. 148-149.

⁷² Hazan, Reuven, (2002), Candidate Selection, in: *Comparing Democracies 2, New Challenges in the Study of Elections and Voting*, Eds. L. LeDuc, R. Niemi and P. Norris, London, Thousand Oaks and New Delhi: SAGE Publications, pp. 125-126.

⁷³ Panebianko razlikuje tri varijante odnosa u okviru rukovodećih organa: (1) monokratski, gde postoji izražena dominacija političkog vođe, (2) oligarhijski, gde postoji izražena dominacija grupe koja sačinjava partijski vrh u odnosu na druge partijske organe, (3) poligarhijski, gde postoji više grupa sa podjednakim uticajem na proces donošenja odluka. Panebianco, Angelo, (1982), *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge, p. 172.

⁷⁴ Michels, Robert, (1990), *Sociologija partija u suvremenoj demokraciji*, Zagreb: Fakultet političkih nauka, str. 318.

druge strane i same vođe teže da se održe na čelu političke partije, često i manipulativnim sredstvima.⁷⁵

Značajan organizacioni faktor unutarpartijske demokratije je odnos političke partije prema razlikama u mišljenju, te prema unutarpartijskim oblicima udruživanja, koji su poznati kao frakcije.⁷⁶ Frakcije u političkoj partiji mogu da nastanu zbog ideološkog neslaganja jednog dijela članstva i rukovodstva sa ideološko-programskim opredeljenjima partije, zbog neslaganja sa sprovođenjem tih opredeljenja i zbog egoističnih poriva za uvećanjem unutarpartijske moći ili materijalnih dobitaka. Ako politička partija formalno-pravno i suštinski ne dozvoljava artikulaciju drugačijeg mišljenja unutar partije, rizikuje da se frakcija otcijepi i formira novu partiju. Istovremeno, Sartori upozorava da je broj frakcija unutar političke partije obrnuto srazmjeran stepenu političkog nadmetanja u političkom sistemu, odnosno da tamo gdje jedna partija ima dominantan položaj, zakonito se povećava unutarpartijska kompeticija i raste stepen unutarpartijske razjedinjenosti.⁷⁷

Još jedan nezaobilazan organizacioni faktor, kada je u pitanju demokratski kapacitet političke partije i cijelog društva, jeste pitanje partijskih finansija, odnosno preciznije rečeno pitanje regulacije partijskog finansiranja i sprečavanja političke korupcije, koja je sa njim u gotovo neraskidivoj vezi. Za partijsko djelovanje neophodne su velike količine finansijskih sredstava. Političkim partijama novac je neophodan, kako za održavanje razgranate organizacije, tako još više za troškove savremenih izbornih kampanja, koje su učinile da partije postanu zavisne od što većeg prisustva u skupom oglasnom prostoru elektronskih i drugih medija. Postoji više izvora partijskog finansiranja, od kojih su mnogi tajni, čak i za članove partije.⁷⁸ Neregulisano

⁷⁵ Goati u ta manipulativna sredstva ubraja otežavanje procesa kandidovanja rivalskih kandidata izmjenama partijskih akata, zloupotrebu izbornog materijala i isticanje nepoznatih i neuticajnih protivkandidata. Goati, Vladimir, (2007), *Političke partije i partijski sistemi*, Podgorica: Centar za monitoring, op. cit. 155-162.

⁷⁶ Panebianko razlikuje frakcije kao čvrsto organizovane grupe, od tendencija, kao labavo organizovanih grupa. Po njemu, frakcije mogu biti vertikalne, kada zasjecaju sve partijske nivoe partijske organizacije i horizontalne, kada su geografski koncentrisane. Panebianco, Angelo, (1982), *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge: Cambridge University Press, p.38.

⁷⁷ Sartori, Giovanni, (2002), *Stranke i stranački sustavi (Analitički okvir)*, Zagreb: Politička kultura, str. 85.

⁷⁸ Bajme razlikuje tri konkurentna izvora finansiranja partija: (1) finansijski izvori unutar partija, kao što su članarine, stranački porez koji plaćaju članovi partije koji su na nekim javnim i državnim funkcijama i prihodi od priredbi i publikacija, (2) prilozima fizičkih i pravnih lica, kao i interesnih grupa van partije i (3) prihodi iz državnog budžeta (kako direktni, tako i indirektni, u vidu raznih finansijskih

finansiranje političkih partija djeluje destruktivno na samu suštinu demokratskih procesa u društvu. Iako je razvijen čitav niz kontrolnih mehanizama, političke partije još uvijek pronalaze različite načine da zaobiđu pravila.⁷⁹ Rješenje za ovaj problem se nalazi u jačanju ukupnih institucionalnih kapaciteta država, ali i u spremnosti građana i organizacija civilnog društva da izvrše pritisak kako bi stekli uvid u finansijsko poslovanje političkih partija i tako došli u poziciju da svoj izbor zasnuju na racionalnim argumentima.

2. Izbori i izborni sistem

2.1. Pojam, funkcije i vrste izbora

Institucija izbora predstavlja samu suštinu demokratskog poretka i može se reći da nema demokratije bez demokratskih izbora.⁸⁰ Vasović definiše izbore kao „način - proces selekcije i uspostavljanja osnovnih nosilaca političke vlasti”.⁸¹

U zavisnosti od kriterijuma podjele, izbori se mogu raščlaniti u nekoliko vrsta.⁸² Ako se za kriterijume uzmu demokratski kapacitet i mogućnost stvarnog političkog nadmetanja, izbori se mogu podijeliti na: (1) kompetitivne, u kojima postoji slobodna konkurencija političkih partija i kandidata i manja ili veća mogućnost promjene vlasti, (2) semikompetitivne, odnosno izbore u kojima je političkim partijama i kandidatima formalno dozvoljeno učešće na izborima, ali im se posredno ili neposredno nameću ograničenja, kako ne bi mogli da ugroze dominantnu partiju i (3) nekompetitivne, gde su izbori zapravo samo forma potvrde autoritarnog režima i gde ne postoji mogućnost stvarne izborne kompeticije. U blažu varijantu nekompetitivnih izbora

pogodnosti i olakšica). Beyme, Klaus von, (2002), *Transformacija političkih stranaka*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti, op. cit. 111-126.

⁷⁹ O mjerama koje treba da dovedu do antikorupcijskih efekata u oblasti partijskog finansiranja detaljnije u: Nenadić, Nemanja, (2011), *Finansiranje političkih partija u Srbiji*, u: Slaviša Orlović (ur.), *Partije i izbori u Srbiji-20 godina*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Fakultet političkih nauka-Centar za demokratiju, str. 122.

⁸⁰ Ričard Kac smatra da „izbori predstavljaju sredstvo koje čini demokratiju mogućom u društvima koja su toliko porasla u obimu i kompleksnosti da je direktna uprava od strane skupštine svih građana postala nemoguća. Katz, Richard, (1997), *Democracy and Elections*, New York: Oxford University Press, p. 3.

⁸¹ Vasović, Vučina i Goati, Vladimir, (1993), *Izbori i izborni sistemi*, Beograd: IBN Centar i NIP Radnička štampa, str. 15.

⁸² Detaljnije o različitim vrstama izbora u: Vasović, Vučina i Goati, Vladimir, (1993), *Izbori i izborni sistemi*, Beograd: IBN Centar i NIP Radnička štampa, str. 181.

spadaju izbori u jednopartijskim sistemima, gdje se biraju kandidati u okviru jedne političke partije, a u ekstremniju, aklamacioni izbori, koji samo nominalno predstavljaju izbore, pošto su partija i izabrani kandidati unaprijed utvrđeni. Prema kriterijumu vrste organa koji se bira, razlikuju se parlamentarni od predsjedničkih izbora, dok prema nivou na kome se vrše izbori, razlikujemo lokalne, regionalne i nacionalne izbore. Takođe, razlikuju se neposredni izbori, kada birač direktno bira svoje političke predstavnike, od posrednih ili delegatskih izbora, u kojima birač bira delegate, koji će da izvrše izbor za predstavnike. Važno je napraviti i razliku u samom načinu glasanja, imajući u vidu da ono može na izborima biti javno ili tajno, što je češći slučaj u demokratskim poretcima.

Već iz razmatranja samog pojma i različitih vrsta izbora, može se zaključiti da izbori imaju više važnih funkcija. Po Vasoviću, postoji devet takvih funkcija izbora: (1) omogućavaju legitiman izbor političkog upravljača, (2) omogućavaju izbor određene strategije razvoja, (3) sredstvo informisanja građana o ključnim društvenim pitanjima i načinima njihovog rješavanja, (4) sredstvo dvosmjerne komunikacije između političkih elita i naroda, (5) edukaciona funkcija, (6) faktor stabilnosti i potencijalnog razrješenja društvenih konflikata, (7) sredstvo artikulacije interesa i zahtjeva pojedinaca i grupa, (8) sredstvo orijentacije za političke partije i (9) izbori su ogledalo stepena demokratičnosti jednog društva. Sa druge strane, Hejvud naglašava potrebu razlikovanja „uzlaznih” funkcija izbora, kao mehanizma uspostavljanja javne odgovornosti političke elite, od njihovih „silaznih” funkcija, kao sredstva za političko kontrolisanje naroda.⁸³

Da bi izbori vršili svoje suštinske funkcije, neophodno je da budu slobodni i poštenu, kao i da imaju stvarnu političku težinu. Slobodni izbori podrazumijevaju aktivno i pasivno biračko pravo, odnosno mogućnost svih punoljetnih građana da biraju i da budu birani. Poštenu izbori podrazumijevaju odvijanje izbornog procesa u skladu sa ustavnim i zakonskim pravilima, odnosno odsustvo manipulativnih izbornih radnji. U najčešće korišćene manipulativne izborne radnje, mogu su ubrojati: (1) manipulacije sa biračkim spiskovima, odnosno diskriminativno dodavanje ili uklanjanje građana iz biračkog spiska, (2) manipulacije sa izbornim materijalom, kao što je štampanje ili

⁸³ Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd: Clio, str. 434.

činjenje neispravnih glasačkih listića, štampanje listića u većem ili manjem broju od zakonski utvrđenog, samovoljno popunjavanje neiskorišćenih listića od strane članova organa za sprovođenje izbora, prevare pri brojanju glasova i slično, (3) manipulacije u vezi sa geografskim granicama i veličinom izbornih jedinica, takozvani džerimandering (*gerrymandering*) i (4) različiti vidovi onemogućavanja kandidata na izborima da vode svoje izborne kampanje, o čemu će kasnije biti više rečeno. Što se tiče zahtjeva za stvarnom političkom težinom izbora, on se prije svega odnosi na potrebu demokratskog političkog sistema da se vlast vrši kroz legalne izborne institucije tog sistema. Međutim, svjedoci smo da se centri političke moći, naročito u tranzicionim državama, nalaze van političkih institucija, posebno među moćnim ekonomskim grupacijama i pojedincima koji usmjeravaju svoj uticaj ka poželjnom ponašanju političkih institucija. U uslovima izgubljenog legitimiteta političkih institucija i izbori gube svoje funkcije i značaj, što se najbolje ogleda u izbornoj apatiji birača.⁸⁴

Na kraju, može se zaključiti da izbori, da bi imali svoje demokratske funkcije, moraju da budu slobodni, kompetitivni, tajni i poštjeni. Istovremeno, neophodno je da izbori i izborni sistem posjeduju legitimitet i demokratski autoritet ili kako to zapaža Jovanović, da se zasnivaju na „jasnom pravnom regulisanju i pravnom garantovanju objektivnosti i nepristrasnosti izbornih institucija i izborne procedure.”⁸⁵ Ovo se ostvaruje kroz cjeloviti sistem izborne administracije, koja obuhvata pravljenje izbornih pravila, primjenu tih pravila i rješavanje sporova o tim pravilima.⁸⁶ Ovi postupci i procedure moraju da imaju pojačanu sistemsku zaštitu, što se najčešće postiže njihovim normiranjem u najvažnijim pravnim aktima i kvalifikovanim većinama koje se traže za njihovo donošenje i izmjenu. Istovremeno, neophodno je da nadležne institucije u ovoj materiji postignu što veći stepen saglasnosti, nepristrasnosti i neutralnosti.

⁸⁴ Istražujući izbornu izlaznost birača u 40 demokratija, Mark Frenklin dolazi do zaključka da birači izlaze na izbore prvenstveno motivisani željom da utiču na smjer javne politike. Iako dovodi u pitanje uobičajenu tezu da izlaznost u novije vrijeme rapidno opada u svim sistemima, on kao osnovni razlog mogućih nižih nivoa izlaznosti navodi činjenicu da se na izborima sve manje odlučuje o važnim političkim pitanjima i saglasan racionalni izbor birača da se okrenu „neizbornim modalitetima političke participacije.” Franklin, Mark, (2002), *The Dynamics of Electoral Participation*, in: *Comparing Democracies 2, New Challenges in the Study of Elections and Voting*, Eds. L. LeDuc, R. Niemi and P. Norris, London, Thousand Oaks and New Delhi: SAGE Publications, pp. 164-165.

⁸⁵ Jovanović, Milan, (2008), *Političke institucije u političkom sistemu Srbije*, Beograd: Institut za političke studije, str. 12.

⁸⁶ Ibidem, str. 17-19.

2.2. Izborni ciklus i izborna kampanja

Izborni ciklus predstavlja pravno utvrđen vremenski period u kome se održavaju izbori za određeni politički organ ili funkciju. Dužina ovog perioda se utvrđuje ustavima, zakonima i drugim pravnim aktima, u zavisnosti od konkretne vrste izbora. Bez periodičnog ponavljanja, izbori bi izgubili svoju funkciju omogućavanja smjene ili uspostavljanja legitimne vlasti. Izborni ciklus može da se ponovi i prije isteka njegovog roka, u situacijama kada iz različitih razloga dolazi do vanrednih izbora, a u političkoj praksi je na različite načine riješeno pitanje da li vanredni izbori označavaju i početak novog mandata izabranog organa ili funkcije ili njihova funkcija traje samo do isteka mandata, koji je počeo redovnim izborima. Uobičajeno je da se izbori za parlament održavaju na svakih dvije do pet godina, a za šefa države u nešto dužim periodima. Mehanizam skraćivanja mandata i otvaranja novog izbornog ciklusa vanrednim izborima može biti sredstvo za popuštanje postojećih političkih tenzija, ali i manipulativni mehanizam vladajućih partija, koje na taj način mogu da pokušaju da poboljšaju svoje izborne rezultate.

Formalno-pravno gledano, period između prestanka mandata izbornog političkog organa ili funkcije, pa do održavanja izbora za taj organ ili funkciju jeste period izborne kampanje u kojoj političke partije i kandidati predstavljaju svoje izborne programe i nastoje da ubijede glasače da im povjere svoj glas. Ipak, svjedoci smo da izborne kampanje traju mnogo duže, a često se mogu čuti i stavovi da one zapravo nikada i ne prestaju. Norris određuje kampanju kao „organizovani napor u cilju informisanja, ubjeđivanja i mobilizacije”.⁸⁷ Po Slavujeviću postoji pet osnovnih funkcija izbornih kampanja: (1) mobilizacija podrške birača pretendentima na vlast, (2) informisanje birača, koji putem kampanje ne dobijaju samo nova saznanja o partijama i kandidatima, nego i karakteristikama i načinima rješavanja širokog kruga aktuelnih društvenih problema, (3) simbolička funkcija, jer se kod birača u kampanjama stvara utisak da politički sistem omogućava pretvaranje individualnih interesa u javne politike, (4) integrativna funkcija, jer „doprinose osnaživanju uvjerenja u legitimnost sistema, njegovih institucija i procedura”, (5) ideološka

⁸⁷ Norris, Pippa, (2002), Campaign Communications, in: *Comparing Democracies 2, New Challenges in the Study of Elections and Voting*, Eds. L. LeDuc, R. Niemi and P. Norris, London, Thousand Oaks and New Delhi: SAGE Publications, p. 127.

funkcija, jer partije pokušavaju da pridobiju glasače za različite ideološke orijentacije, (6) participativna funkcija, jer se kod birača stvara uvjerenje da i sami učestvuju u političkim procesima i upravljanju državom i (7) promocija i jačanje uloge političkog vođstva, a naročito lidera, koji predstavlja osnovnog nosioca izbornih poruka u kampanji.⁸⁸

Što se tiče same strategije izborne kampanje, Slavujević smatra da je ona uslovljena opštim društvenim uslovima i karakteristikama izbornog i političkog sistema, političkih partija, lidera i kandidata, a naročito izbornim ciljevima, koji mogu biti: (1) maksimalistički, kada je izborni cilj samostalno vršenje vlasti, (2) umjereni, kada je cilj vršenje značajnog uticaja na vlast, (3) minimalni, kada je cilj samo prisustvo u nekom političkom organu i (4) neizborni, koji mogu biti političke prirode, kada je cilj sticanje neke naknadne političke koristi i nepolitičke prirode, kada je cilj sticanje neke materijalne koristi van okvira političkog sistema.⁸⁹ Naravno, ne smije se zaboraviti da kreatori izbornih kampanja često, u pokušajima da privole birače da im povjere svoj glas, pribjegavaju različitim manipulativnim sredstvima, od kojih su najčešći nerealni izborni ciljevi, davanje neostvarivih obećanja, zloupotreba javnih funkcija i fondova, predstavljanje namještenih rezultata istraživanja javnog mnjenja, neosnovano diskreditovanje protivkandidata⁹⁰ i niz ostalih, često nevjerovatno inventivnih postupaka. Vidimo da se ta manipulativna sredstva u suštini svode na davanje pogrešnih ili nedovoljnih informacija biračima, usljed kojih ti birači, uprkos percepciji da rade ispravnu stvar, nisu u stanju da donesu racionalnu izbornu odluku.

Istraživanje savremenih izbornih kampanja je nemoguće bez analize značajnog pitanja mobilizacije materijalnih i ljudskih resursa za sprovođenje kampanje. Naime, izborna kampanja podrazumjeva angažovanje velikog broja ljudi. Na prvom mjestu, imajući u vidu da se danas kampanje sprovode kroz značajno prisustvo političkih

⁸⁸ Slavujević, Zoran, (2007), *Izborne kampanje: pohod na birače-slučaj Srbije od 1990. do 2007. godine*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka, Institut društvenih nauka, op.cit. 13-17.

⁸⁹ Ibidem, op.cit. 17-19.

⁹⁰ Slavujević razlikuje (1) ofanzivne kampanje, kada se protivnik na izborima ne napada lično, nego po temama koje ga dovode u defanzivnu poziciju, (2) negativne kampanje, kada je kampanja više usmjerena na kritiku protivnika, nego na afirmaciju sopstvenih stavova, (3) prljave kampanje, koje predstavljaju negativnu kampanju koja „poprima etički neprihvatljive oblike”, koji se ispoljavaju kao plasiranje dezinformacija o protivkandidatima, falsifikovanje dokumenata, pretnje fizičkim ugrožavanjem, prisluškivanje i špijuniranje, uvrede praćene psovkama i slično. Ibidem, op. cit. 291-305.

partija i kandidata u elektronskim i štampanim medijima, tu su eksperti za medijsku prezentaciju i politički marketing, koji brinu o adekvatnom oblikovanju izborne poruke i imidža političke partije i kandidata,⁹¹ a zatim je neophodan i veliki broj aktivista na terenu, kako za niz aktivnosti koje podrazumjevaju neposredan kontakt sa biračima (tribine, mitinzi, posjete partijskih zvaničnika, prikupljanje potpisa), tako i za druge terenske aktivnosti (postavljanje plakata i distribucija izbornog materijala). Za sve ovo je potrebna velika količina finansijskih sredstava. Pošto su partije slaboprofitne organizacije, one posežu za izvorima finansija i uticaja koji su često u „sivoj zoni”, što ugrožava sam izborni proces i smanjuje demokratski kapacitet društva.⁹² Zato je pitanje finansiranja izbornih kampanja veoma aktuelno i dio je šireg pitanja o kontroli partijskog finansiranja, o kome je bilo riječi u dijelu rada o partijskoj organizaciji. Takođe, važno je obezbediti institucionalne mehanizme, koji će omogućiti pravične uslove za predizborno predstavljanje političkih partija i kandidata i sprečavati dovođenje u neravnotežan položaj bilo kojeg učesnika u izbornoj trci.

Iako utisak sveprisutnosti političkih partija i kandidata u elektronskim medijima u vrijeme izbornih kampanja navodi na zaključak da su izborne kampanje presudan činioc u opredeljivanju birača, prethodna razmatranja su pokazala da značajnu, a često i presudnu, ulogu vrše i razni drugi činioci, kao što su teme, partijska identifikacija, već stvoreni imidž partija i kandidata, sama ličnost kandidata i slično. Imajući to u vidu, čini se da je stvarni efekat izbornih kampanja ipak manji od percepcije tog efekta, a oblast u kojoj bi on mogao biti veći je među biračima, koji se

⁹¹ Svanson i Mančini su razvili tezu da u većini postindustrijskih država dolazi do „amerikanizacije” izbornih kampanja koja se odlikuje porastom značaja eksperata za politički marketing u izbornim kampanjama, zatim uvećanom personalizacijom kampanja, većim oslanjanjem partija na rezultate istraživanja javnog mnjenja nego na direktni kontakt sa biračima i razvojem sve autonomnijih komunikacionih struktura. Pippa Norris sa druge strane, ove promjene ne vezuje za praksu izbornih kampanja u SAD, već ih stavlja u kontekst evolutivnog procesa modernizacije, na osnovu koga razlikuje predmoderne, moderne i postmoderne kampanje. Ona smatra da se ovi procesi ne mogu posmatrati na uniforman i jednosmjern način, odnosno da se u konkretnim državama može uočiti miješanje i primat karakteristika raznih oblika kampanja, a da je osnovna odlika postmodernih kampanja njihova permanentnost, odnosno „preplitanje” izbornih tehnika sa tehnikama vladanja i upravljanja. Norris, Pippa, (2002), Campaign Communications, in: *Comparing Democracies 2, New Challenges in the Study of Elections and Voting*, Eds. L. LeDuc, R. Niemi and P. Norris, London, Thousand Oaks and New Delhi: SAGE Publications, pp. 146-147.

⁹² Prema priručniku „Novac u politici” četiri osnovne opasnosti nekontrolisanog opticaja novca u politici su: (1) novac može da uništi političku kompeticiju, jer omogućava nadmetanje samo bogatima, (2) određenim društvenim grupama zbog nedostatka sredstava faktički može biti onemogućen pristup javnim položajima, (3) finansijeri mogu da ostvare kontrolu nad političarima koje finansiraju i (4) olakšan je ulaz „prljavog” novca u politiku, čime se korumpira politički proces i narušava vladavina prava. USAID, (2003), *Money in Politics Handbook: A Guide to Increasing Transparency in Emerging Democracy*, Washington: Office of Democracy and Governance, pp. 9-12.

još nisu opredijelili na osnovu nekog od pomenutih činilaca. U svakom slučaju, ne može da se ospori zaključak do koga dolazi Slavujević da „izborna kampanja postiže maksimalne efekte, ukoliko predstavlja deo osmišljene dugoročnije strategije propagandnog nastupa političkog subjekta.”⁹³

2.3. Pojam i klasifikacija izbornih sistema

Pojam izbornog sistema je, saglasno svojoj važnosti za politički sistem, izuzetno kompleksan. Uobičajeno je da se razlikuje uže, od šireg značenja izbornog sistema. U užem značenju, izborni sistem predstavlja „način na koji građani izražavaju svoje opredeljenje za pojedine stranke i kandidate i postupak kojim se ti glasovi pretvaraju u mandate”, dok šire značenje izbornog sistema podrazumjeva „sve što se tiče izbora – od izbornog prava do organizacije izbora.”⁹⁴ Prema Vasoviću, neizostavne komponente izbornog sistema su: (1) biračko pravo, (2) metod glasanja, (3) metod alokacije poslaničkih mandata, (4) karakter i način određivanja izbornih jedinica, (5) izborna administracija, (6) izborna kampanja i (7) sudsko-administrativna zaštita biračkog prava i pravednosti izbora, kao i da postoje četiri međusobno povezane i uslovljene faze u okviru izbornog sistema: (1) proces kandidovanja, (2) glasanje, (3) raspodjela mandata i (4) zakonodavno odlučivanje, odnosno „parlamentarni izbor određenih političkih pravaca.”⁹⁵

Što se tiče vrsta izbornih sistema, prema kriterijumu stepena proporcionalnosti metoda za transponovanje glasova u mandate, uobičajena je trojna podjela na većinski (pluralni), mješoviti (semiproporcionalni) i proporcionalni sistem.⁹⁶ Lajphart svoju tipologiju zasniva na sedam karakteristika izbornih sistema: (1) izornoj formuli, (2) veličini izborne jedinice, (3) pragu izborne pobjede, (4) ukupnom broj članova u tijelu koje se bira, (5) uticaju predsjedničkih na parlamentarne izbore, (6) stepenu disproporcionalnosti između dobijenih glasova i mandata i (7) izbornih međupartijskih

⁹³ Slavujević, Zoran, (2007), *Izborne kampanje: pohod na birače-slučaj Srbije od 1990. do 2007. godine*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka, Institut društvenih nauka, str. 16.

⁹⁴ Jovanović, Milan, (2008), *Političke institucije u političkom sistemu Srbije*, Beograd: Institut za političke studije, str. 10.

⁹⁵ Vasović, Vučina i Goati, Vladimir, (1993), *Izbori i izborni sistemi*, Beograd: IBN Centar i NIP Radnička štampa, str. 15-16

⁹⁶ Ibidem, str. 91.

veza.⁹⁷ Uzimajući u obzir izbornu formulu, on razlikuje sledeće sisteme:⁹⁸ (1) pluralističke i većinske sisteme, unutar kojih razlikuje (a) sisteme u kojima se koristi pluralistička formula, odnosno sistem relativne većine, gdje je pobjednik kandidat sa najvećim brojem glasova u jednomandatnim izbornim jedinicama⁹⁹, (b) većinsko pluralističke sisteme, u kojima se zahtjeva apsolutna većina za pobjedu (50% izašlih ili upisanih plus jedan glas), a ako se taj uslov ne zadovolji u prvom krugu, dva prvoplasirana kandidata idu u drugi krug u kome im je za pobjedu dovoljna relativna većina,¹⁰⁰ (c) sisteme sa alternativnim glasanjem, gde birači rangiraju svoje preferencije, a pobjednik je kandidat sa apsolutnom većinom prvih preferencija¹⁰¹, (2) poluproporcionalne sisteme, kao (a) sisteme u kojima se primjenjuje formula ograničenog glasa, odnosno glasači imaju određen broj glasova kojima rangiraju preferirane kandidate i taj je broj manji od ukupnog broja poslanika koji se bira u toj izornoj jedinici, a pobjeđuje kandidat sa najvećim brojem glasova, (b) formula pojedinačnog netransferabilnog glasa, koji predstavlja poseban slučaj formule ograničenog glasa, a birači imaju samo jedan glas, (c) paralelna pluralističko-proporcionalna formula, u kom slučaju se jedan dio poslanika bira po formuli relativne većine u jednomandatnim jedinicama, drugi dio po proporcionalnoj formuli, a glasač ima po jedan glas za oba slučaja, (3) sistem proporcionalnog predstavljanja, kao (a) listu proporcionalnog predstavljanja, što podrazumeva da svaka partija na izborima nominuje listu kandidata, glasači glasaju za jednu od njih, izborne jedinice su najčešće višemandatne i partija dobija mandate saglasno procentu glasova koje je ostvarila njena lista,¹⁰² (b) proporcionalni sistem mješovitog članstva, prema kome se

⁹⁷ Lajphart, Arend, (2003), *Modeli demokratije*, Podgorica i Beograd: CID i Službeni list SCG, str. 172.

⁹⁸ Ibidem, op. cit. 172-176.

⁹⁹ Vasović navodi da postoji i takozvani sistem modifikovane relativne većine, prema kome su izborne jedinice dvomandatne ili tromandatne, a mjesta dobijaju dvojica ili trojica kandidata sa najvećim brojem glasova. Vasović, Vučina i Goati, Vladimir, (1993), *Izbori i izborni sistemi*, Beograd: IBN Centar i NIP Radnička štampa, str. 92.

¹⁰⁰ Vasović navodi da postoje i slučajevi kada u drugi krug idu svi kandidati, pa čak da se dozvoljava učešće i novoregistrovanim kandidatima, ali je za pobjedu u drugom krugu u svakom slučaju dovoljna relativna većina. Ibidem, str. 92.

¹⁰¹ U slučaju da se na takav način ne može doći do pobjednika, u drugoj rundi se diskvalifikuje kandidat sa najmanjim brojem prvih preferencija i njegovi glasovi se prebacuju onome ko je u njegovom slučaju bio druga opcija. Postupak odbacivanja najslabijih kandidata i dodjeljivanja glasova sledećem kandidatu sa najboljim položajem se nastavlja dok se ne izabere apsolutni pobjednik. Prednost alternativnog glasanja je u uštedi resursa, pošto nije potrebno organizovati drugi krug glasanja. Treba napomenuti da je moguća i metoda obrnutog alternativnog glasanja, kada birači rangiraju kandidate prema neprihvatljivosti, odnosno kada daju negativne glasove i eliminišu se kandidati sa najviše takvih glasova. Ibidem, str. 93.

¹⁰² Same liste mogu biti otvorenog, djelimično otvorenog i zatvorenog tipa, u zavisnosti od toga da li politička partija u potpunosti kontroliše redosljed kandidata na listi ili se biračima ostavlja određena

jedan dio poslanika bira sistemom pluraliteta u jednomandatnim izbornim jedinicama, a drugi dio primjenom lista proporcionalnog predstavljanja, gdje svaki birač ima jedan glas za kandidata i jedan za listu,¹⁰³ (c) sistem pojedinačnog prenosivog glasa, u kome glasači saglasno svojim preferencijama rangiraju pojedinačne kandidate, a mjesta se popunjavaju tako što kandidat sa najviše preferencija dobija mandat i onda slijede runde u kojima se glasovi tih kandidata prebacuju na drugorangirane kandidate ili se pak vrši odbacivanje najslabije rangiranih kandidata, čiji se glasovi takođe preraspodjeljuju, a to se radi dok se ne popune sva raspoloživa poslanička mjesta.

Danas se u razvijenim demokratijama sve više koriste različite varijante proporcionalnog sistema. Međutim, kako je pri konverziji glasova u mandate apsolutnu proporcionalnost nemoguće postići, u praksi se zakonodavci odlučuju za različite formule ili metode kojima pokušavaju da postignu što veći stepen proporcionalnosti. Najpoznatije među ovim metodama su metod najvećeg prosjeka i metod izbornog količnika, od kojih svaki sadrži više podvrsta.¹⁰⁴ Istovremeno, kao sredstva ograničavanja ekstremno velikog ili malog broja političkih partija, koriste se prohibitivne klauzule ili izborni pragovi, te variranje veličine izbornih jedinica, kako u

mogućnost uticaja na redosljed kandidata. Lajphart, Arend, (2003), *Modeli demokratije*, Podgorica i Beograd: CID i Službeni list SCG, str. 174.

¹⁰³ Ovaj sistem je karakterističan po tome što se proporcionalni sistem koristi za ispravljanje disproporcionalnosti koja nastaje primjenom sistema pluraliteta i po tome se razlikuje od paralelnog pluralističko-proporcionalnog sistema kod kojeg ovakvog efekta nema. Ibidem, str.175.

¹⁰⁴ Što se tiče metoda najvećeg prosjeka, među njima je najpoznatiji Dontov metod. Dontov metod se primjenjuje na taj način što se ukupan broj glasova koji je osvojila partijska lista (po pravilu otvorena) u višemandatnoj izornoj jedinici dijeli pravilnim nizom djelilaca do onog broja koji predstavlja ukupan broj poslanika koji se biraju u toj jedinici, a zatim se izdvaja isti toliki broj najvećih rezultata od kojih najmanji predstavlja zajednički djelitelj, te na kraju svaka lista dobija onoliko mandata koliko puta je taj djelitelj sadržan u ukupnom broju njenih mandata u toj izornoj jedinici. Kako bi se izašlo u susret manjim partijama, stvoren je Sent-Lagijev metod koji je sličan Dontovom metodu, samo što su djelioi neparni brojevi (1,3,5,7...). Kako bi se dodatno smanjio broj neiskorišćenih glasova stvoren je automatski ili badenski metod, kojim se glasovi obračunavaju u više faza, prvo na nivou lista u izbornim jedinicama, a preostali glasovi i na nivou liste za cijelu državu i to tako što se broj neiskorišćenih partijskih glasova dijeli sa brojem koji predstavlja vrijednost jednog poslaničkog mandata. Metod izbornog količnika se još naziva i metod kvote, metod najvećeg ostatka ili Hareov metod, a podrazumjeva uvođenje neke vrste kvote koje partijske liste moraju da dostignu kako bi dobile mandate. Među ovim kvotama najpoznatija je Hareova kvota, koja se dobija tako što se ukupan broj glasova na izborima dijeli sa brojem mandata. Ovaj metod podrazumjeva preferencijalno glasanje i otvorene partijske liste (koje glasač može i sam da proširuje). Sam postupak dodjeljivanja mandata teče tako što se prvo mandati dijele onima koji postignu broj prvih preferencija jednak broju dobijene kvote. Sve preko tog broja se prebacuje na drugorangiranog kandidata, a istovremeno se eliminiše kandidat sa najmanjim brojem glasova i njegovi glasovi se prenose na kandidata iznad njega. Postupak se ponavlja, dok se svi mandati ne podijele. Vasović, Vučina i Goati, Vladimir, (1993), *Izbori i izborni sistemi*, Beograd: IBN Centar i NIP Radnička štampa, op. cit. 96-109.

smislu teritorijalnog obima, tako i u pogledu broja mandata koji se u jednoj jedinici biraju.¹⁰⁵

Što se tiče stepena uticaja koji različiti izborni sistemi vrše na partijski i cjelokupan politički sistem, u teoriji ne postoji konsenzus, a uobičajeno je da se većinski sistemi povezuju sa ukрупnjavanjem partijske scene, većim stepenom efikasnosti kabineta koji je u ovom sistemu često jednopartijski, sa bližim kontaktom glasača i kandidata i većim stepenom odgovornosti vlasti. U negativnom smislu, većinski sistemi su najčešće asocijacija za visoke stepene disproporcionalnosti između osvojenih glasova i mandata. Sa druge strane, proporcionalni sistemi se povezuju sa većom reprezentativnošću vlasti i olakšavanjem ulaska u političke organe manjinskim društvenim grupacijama, ali i sa neumjerenom partijskom fragmentacijom i nestabilnim koalicionim vladama. Diverže, kao jedan od prvih teoretičara koji je detaljno razmatrao ovo pitanje, smatra da jednokružni većinski sistem teži stvaranju dvopartijskog sistema, dok dvokružni većinski i proporcionalni sistemi teže ka višepartijskim sistemima.¹⁰⁶ Razmatrajući ovakve hipoteze, Sartori, pravi distinkciju između uticaja koji izborni sistem vrši na partijski sistem i uticaja koji vrši na glasače. Saglasno tome, on smatra da većinski izborni sistem vrši na glasače „snažno obavezujuće dejstvo” jer su birači faktički prinuđeni da glasaju za kandidata koji ima šanse da pobijedi, ako ne žele da im propadne glas, dok se kod čistih proporcionalnih sistema ovakvo dejstvo ne bilježi.¹⁰⁷ Što se tiče uticaja na partijski sistem, Sartori smatra da većinski sistemi ostvaruju pomenuti redukujući uticaj na partijski sistem, samo u slučaju da su takvi sistemi već strukturirani.¹⁰⁸ Istovremeno, on smatra da čisti proporcionalni sistemi ne vrše multiplikativan, niti bilo kakav drugi uticaj na partijske sisteme, a mogu da vrše ograničavajući uticaj na broj političkih

¹⁰⁵ Izborne jedinice se najčešće određuju prema teritorijalnom kriterijumu, ali se mogu određivati i po nekom drugom kriterijumu (etnički, obrazovni, profesionalni). U zavisnosti od broja mandata koji se bira u svakoj jedinici, one mogu biti jednomandatne ili višemandatne, a u zavisnosti od broja izbornih faza mogu da budu jednospratne i višespratne. Ibidem, op.cit. 133-138.

¹⁰⁶ U politikologiji su ove hipoteze poznate kao „Diveržeovi zakoni”. Duverger, Maurice, *Political Parties, Their Organization and Activity in the Modern State*, (1966), New York: John Wiley and Sons Inc., p. 217 and p. 248.

¹⁰⁷ Sartori, Đovani, (2003), *Uporedni ustavni inženjering- Strukture, podsticaji i ishodi*, Beograd: Filip Višnjić, str. 51.

¹⁰⁸ „...većinski sistemi nemaju nikakav uticaj izvan pojedinačnih izbornih jedinica, dokle god stranački sistem ne postane strukturiran, podudarno sa pojavom masovnih stranaka, ili kao reakcija na nju.” Ibidem, str. 56-57.

partija u partijskim sistemima, samo u onoj mjeri u kojoj su neproporcionalni.¹⁰⁹ Što se tiče dvokružnih izbornih sistema, Sartori ih razmatra zasebno i zaključuje da je za njih najkarakterističnija tendencija da preuveličavaju izborni poraz protivsistemskih partija, jer one ne mogu da očekuju transfer glasova u drugom krugu.¹¹⁰ Imajući sve ovo u vidu, Sartori smatra da su većinski sistemi bolji kada proizvode dvopartijski sistem i stabilnu (jednopartijsku) vladu, iako priznaje da ovaj sistem izaziva veliku disproporcionalnost između broja glasova i broja mandata, dok za proporcionalni sistem smatra da je bolji u svojim „nečistim” varijantama, jer može uspješno da kombinuje dovoljan stepen reprezentativnosti i mogućnosti efikasnog upravljanja, a često predstavlja i jedino rješenje za izuzetno podijeljena društva.¹¹¹ Takođe, on smatra da ako već mora da se prelazi sa proporcionalnog ka mješovitom ili većinskom sistemu, onda je najbezbolnije da se to uradi kroz proporcionalni dvokružni sistem sa otvorenim listama, koji mu se čini najprilagodljivijim i najfleksibilnijim sistemom.¹¹² Protivno suštini Sartorijevih shvatanja, Lajphart u okviru šireg razmatranja svog modela konsenzualne demokratije, kreira tezu da je proporcionalni sistem neuporedivo bolji od većinskog, jer omogućava ravnomjernu predstavljenost svih društvenih grupa, što je naročito bitno u podijeljenim društvima, a iz istog razloga smatra i da koalicione vlade koje ovaj sistem proizvode nisu slabost, već snaga ovog sistema i da nema dokaza da ovakav sistem smanjuje političku odgovornost i djelotvornost izabranih predstavnika vlasti.¹¹³ Uz sve pomenuto, ne može se zanemariti ni činjenica da postoji malo izbornih sistema koji dopuštaju preferencijalno glasanje, odnosno slobodu biračima da sami napišu ime kandidata za koga žele da glasaju, dok se u većem obimu koriste sistemi sa zatvorenim ili poluzatvorenim partijskim listama. Ova činjenica može da predstavlja osnov za nastanak partokratskog režima, odnosno političkog sistema u kojem

¹⁰⁹ Kod proporcionalnih izbornih sistema konkretan stepen proporcionalnosti je u zavisnosti od veličine izborne jedinice, izbornih pragova, većinskih premija i formula za preračunavanje glasova u mandate. Ibidem, str. 66.

¹¹⁰ Sartori pod nazivom protivsistemске partije razlikuje tri vrste partija: (1) ekstremističke, koje teže nasilnoj promjeni političkog poretka, (2) ekstremne, koje se nalaze na polovima političkog spektra, (3) izolovane partije, koje su „potisnute na ivicu društva i koje su osuđene na ostrakizam od strane određene klime preovlađujućeg mišljenja (naročito na terenu vrednosti)”. Ibidem, str. 88-89.

¹¹¹ Ibidem, str. 94-95.

¹¹² Sartori razlikuje dvokružni sistem kao zaseban sistem, a prema tome, da li su izborne jedinice jednomandatne ili višemandatne, ovaj sistem svrstava u prvom slučaju u većinske sisteme, a u drugom u proporcionalne. Ibidem, str. 28-29. i str. 97.

¹¹³ Lajphart, Arend, (2003), *Modeli demokratije*, Podgorica i Beograd: CID i Službeni list SCG, str. 283.

političke partije igraju dominantnu ulogu i smanjuju demokratski kapacitet, a ponekad obesmišljavaju i samo postojanje ostalih političkih institucija, a naročito parlamenta.

Na osnovu svega izloženog, može se zaključiti da su izbori i izborni sistem važan pokazatelj demokratskog kapaciteta društva i države, koji se nalazi u značajnoj korelaciji sa partijskim sistemom i sa cjelinom političkog sistema. Istovremeno, izbori i izborni sistem su jedan od najosjetljivijih dijelova političkog sistema, jer su izloženi stalnoj opasnosti od manipulativnih radnji, koje za cilj imaju nedemokratski opstanak na vlasti ili pak dolazak na vlast. Zbog toga je od izuzetne važnosti da se pravila kojima se uspostavlja izborni sistem i same izborne procedure, kreiraju i primjenjuju na način koji je transparentan, politički neutralan i najšire moguće prihvatljiv i da poštovanje i sankcionisanje kršenja tih pravila bude uvijek u nadležnosti nepristrasnog institucionalnog mehanizma.

3. Država i institucije političkog sistema

3.1. Pojam i obilježja savremene države

Klasičnu i jednu od najprihvaćenijih definicija države daje Veber, koji smatra da je država „ona ljudska zajednica koja pretenduje na to da unutar određene teritorije za sebe rezerviše monopol legitimne primene fizičke sile.”¹¹⁴ U užem smislu, pod državom se podrazumijeva državni aparat ili hijerarhijski organizovana cjelina državnih organa i institucija. Državni organi su povezani u različite organizacione oblike, a politička moć unutar države se u većem ili manjem stepenu dijeli horizontalnim i vertikalnim linijama. Prema obliku vladavine države mogu biti monarhije i republike. Uobičajeno je stanovište da institucionalnu konfiguraciju vlasti čine tri grane: legislativna, izvršna i sudska. Prema kriterijumima vertikalne organizacije i raspodjele moći, razlikuju se unitarne, regionalne i federalne države.¹¹⁵ Prema kriterijumu horizontalne raspodjele moći i odlici da li je ta moć koncentrisana ili ravnomjerno disperzovana među granama vlasti, razlikujemo četiri vrste

¹¹⁴ Veber, Maks, (1988), *Politika kao poziv*, u: Vladimir Gligorov (ur.), *Kritika kolektivizma: liberalna misao o socijalizmu*, Beograd: Filip Višnjić, str. 56.

¹¹⁵ Vasović prema kriterijumu vertikalne organizacije vlasti razlikuje pet tipova državnog uređenja: unitarni, regionalni ili semifederativni, federativni, konsocijacioni i konfederativni. Vasović, Vučina, (2006), *Savremene demokratije I*, Beograd: Službeni glasnik, str. 87.

vladavinskih sistema, odnosno institucionalnih modela organizacije države i vlasti: skupštinski, parlamentarni, polupredsjednički i predsjednički. Što se tiče uloge i funkcija, koje država treba da vrši, od najranijeg vremena postoje nepomirljive teorijsko-praktične razlike, koje se u slučaju zapadnih demokratskih država mogu svesti u dva dominantna pristupa. Sa jedne strane su liberalni i neoliberalni zastupnici principa ekonomske efikasnosti i takozvane minimalne države, u kojoj se uloga države većinski svodi na njene bezbjednosne funkcije, a sa druge, zastupnici principa društvene pravde i solidarnosti, kao i većeg ukupnog uticaja države, a naročito u oblasti ekonomije i redistribucije državnog bogatstva, što je svoj najkarakterističniji oblik dobilo kroz socijaldemokratsku državu blagostanja.¹¹⁶

Savremena država se suočava sa nizom novih izazova i rizika koji na trajan način mijenjaju njen karakter i uloge koje ona vrši, prema svojim građanima i prema drugim državama. U jedan od najjačajnijih izazova može se ubrojiti globalizacija. Gil smatra da globalizacija kroz svoje tri dimenzije smanjuje kapacitet država za vršenje uticaja u sferi ekonomije, politike i kulture.¹¹⁷ Hejvud navodi da u globalizovanom svijetu primat ima „suprateritorijalnost”, kao proces opadanja značaja prostorne lokacije, geografskog položaja ili državnih granica.¹¹⁸ Istovremeno, on smatra da se koncept državnog vladanja pod uticajem globalizacije pretvara u „multilevelno postsuvereno upravljanje”, čija je suština da nadležnost za kreaciju i ostvarivanje javnih politika, prelazi sa države na međunarodne političke, ekonomske i vojne organizacije, ali i u suprotnom smjeru, u procesima lokalizacije i devolucije nekada snažne državne vlasti, na lokalne i regionalne institucije.¹¹⁹ Ovakve postavke hiperglobalistima služe kao dokaz za tezu da je država postala nepotrebna i da izumire.¹²⁰ Sa druge strane

¹¹⁶ Hejvud na osnovu kriterijuma stepena državne intervencije u različite društvene odnose razlikuje pet vrsta država: minimalnu, razvojnu, socijaldemokratsku, kolektivističku i totalitarnu. Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd: Clio, op. cit. 186-193.

¹¹⁷ Gil razlikuje tri dimenzije globalizacije: ekonomsku, kulturnu i političko-ideološku. On smatra da je ekonomska globalizacija primarna, a pod njom podrazumjeva: internacionalizaciju proizvodnje, slobodnu svjetsku trgovinu i globalizaciju svjetskih finansijskih transakcija. Politička dimenzija globalizacije se ogleda u razvoju nuklearnog naoružanja i međunarodnih političkih organizacija, kao što su UN i EU. Kulturno-ideološka dimenzija se ogleda u razvoju saobraćajnih sredstava, čime je smanjen uticaj faktora daljine, te razvojem komunikacionih sredstava, naročito interneta. Gil, Graeme, (2003), *The Nature and Development of the Modern State*, New York: Palgrave Macmillan, pp. 226-239.

¹¹⁸ Heywood, Andrew, (2011), *Global politics*, New York: Palgrave Macmillan, p. 116.

¹¹⁹ Ibidem, pp. 126-127.

¹²⁰ Jedan od najpoznatijih zastupnika teze o prevaziđenosti nacionalne države je Keniči Ohmae. Detaljnije u: Ohmae, Kenichi, (1996), *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*, London: Harper Collins Publishers.

niz autora se ne slaže sa tom konstatacijom, već smatra da se savremena država nalazi u „procesu transformacije” kako bi se prilagodila novim izazovima i da se njena uloga ne smanjuje, nego samo zadobija drugačiji oblik.¹²¹ Vasović upozorava da „u procesu globalizacije ne prolaze svi jednako”, odnosno da velike države i njihovi sateliti prolaze bolje od malih i nezaštićenih država, što se najbolje ogleda kroz činjenicu da se globalistički procesi, kao što je desuverenizacija država, često nameću samo slabijim državama, dok velike i moćne države jačaju svoje državne prerogative.¹²² Uz navedene izazove globalizacije, postkomunističke i nerazvijene države se suočavaju sa još jednim dodatnim izazovom, a to je izgradnja države i to najčešće u okolnostima visokog stepena siromaštva i pojačanih etnonacionalnih tenzija. Kada se ovi faktori udruže sa već pomenutim tendencijama desuverenizacije i primata globalnih ekonomskih i političkih aktera, postaje očigledno zašto ovakve države bivaju označene kao neuspjele ili slabe države, te predstavljaju lak plijen za ekonomsku i svaku drugu eksploataciju od strane „političkih elita superdržava”.¹²³

Imajući u vidu navedeno, može se zaključiti da institucionalna konfiguracija savremene države može igrati itekako važnu ulogu, kako u unutrašnjim odnosima, tako i na međunarodnom planu. Njen kvalitet zavisi od različitih faktora. Stojiljković smatra da postoje četiri međusobno povezana aspekta državnosti koji presudno utiču na institucionalni dizajn i kapacitet države: (1) kvalitet menadžmenta u oblasti organizacije i upravljanja javnim ustanovama i preduzećima, (2) optimalan oblik vladavine i političkog sistema, (3) legitimnost političkih aktera i institucija i (4) karakter društvenih normi i vrijednosti sadržan u političkoj kulturi građana, odnosno njihovom socijalnom kapitalu.¹²⁴ U nastavku biće detaljnije razmatrane osnovne institucionalne komponente savremene države.

¹²¹ Orlović sublimira ovu transformacionističku poziciju na sledeći način: „Nacionalna država ne nestaje već se njena uloga transformiše. Država je bila i ostala potreba, kako svojim građanima tako i međunarodnom poretku.” Orlović, Slaviša, (2008), *Država u procesu globalizacije*, u: V. Pavlović i Z. Stojiljković (ur.), *Savremena država*, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung i Fakultet političkih nauka, str. 121.

¹²² Vasović, Vučina, (2006), *Savremene demokratije I*, Beograd: Službeni glasnik, op. cit. 71-72.

¹²³ Ibidem, str. 22.

¹²⁴ Stojiljković, Zoran, (2010), *Karakter i funkcije države*, u: V. Pavlović i Z. Stojiljković (ur.), *Savremena država: struktura i socijalne funkcije*, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung i Fakultet političkih nauka, op.cit. 53-54.

3.2. Institucionalna konfiguracija vlasti

3.2.1. Položaj, uloga i uticaj parlamenta

Za parlament se uobičajeno smatra da predstavlja centralnu instituciju država predstavničke demokratije. Institucija parlamenta se istorijski razvijala kroz težnju za ograničavanjem neograničene vlasti monarha u državi, a istorija parlamentarizma je zapravo i istorija proširivanja parlamentarnih funkcija i većeg učešća građana u vršenju vlasti. Naravno, ovi procesi nikada nisu bili jednosmjerni, a u nastavku biće predstavljene osnovne funkcije i stepen uticaja koji parlamenti vrše u ukupnom političkom sistemu jedne države. Što se tiče terminološkog određenja, za parlament su uobičajeni i nazivi legislatura, (narodna) skupština, kongres i predstavnički dom, ali ovi termini nisu uvijek sinonimi i često utiču na pojmovno određenje. Što se tiče samog pojmovnog određenja, dobru definiciju daje Krstić: „Pod modernim parlamentom trebalo bi podrazumjevati jedno narodno predstavničko (reprezentativno) zakonodavno telo, izabrano demokratskim putem na opštim parlamentarnim izborima, od strane svih birački sposobnih građana - glasača.”¹²⁵

Hejvud smatra da savremeni parlamenti, u različitim obimima i sa različitim efektima, obavljaju pet osnovnih funkcija: (1) zakonodavstvo, parlamenti su institucije u kojima se razmatraju zakonski prijedlozi i usvajaju zakoni, (2) predstavljanje, parlamenti su institucije koje predstavljaju različite društvene identitetske i interesne grupacije, odnosno barem deklarativno narod u cjelini, (3) kontrolu, putem različitih vrsta institucionalnih mehanizama, među kojima su napoznatiji odlučivanje o povjerenju, interpelacija, poslaničko pitanje i finansijska kontrola budžeta, parlamenti kontrolišu i nadgledaju rad izvršnih organa, (4) političko regrutovanje, kroz parlamentarne procedure poslanici produbljuju profesionalna znanja i ovladavaju veštinama javnog nastupa i (5) legitimitet, parlamenti kroz svoje edukativno-propagandno javno prisustvo stvaraju percepciju kod građana da je postojeći politički sistem legitiman, odnosno da je izraz većinske volje tih građana.¹²⁶

¹²⁵ Krstić, Zoran, (2008), *Politička uloga i moć parlamenta u parlamentarnim sistemima*, Beograd: Institut za političke studije, str. 13.

¹²⁶ Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd: Clio, op.cit. 587-594.

Prema kriterijumu unutrašnje strukture, razlikuju se unikameralni (jednodomi) od bikameralnih (dvodomih) parlamenata. U pogledu suštinskih prednosti jednog ili drugog tipa, ne postoji teorijska saglasnost, a uobičajena su stanovišta po kojima unikameralni parlamenti omogućuju efikasniji zakonodavni rad, dok bikameralni omogućuju proporcionalniju predstavljenost različitih društvenih grupacija i političkih jedinica u složenim državama, kao i veću ulogu u kontroli rada izvršnih i parlamentarnih organa.¹²⁷ Sam rad parlamenta se odvija kroz plenarna zasjedanja, kao i kroz rad stalnih i *ad hoc* parlamentarnih odbora.

Parlament predstavlja centralnu političku instituciju u skupštinskim i parlamentarnim vladavinskim sistemima. Skupštinski sistem podrazumijeva princip jedinstva i koncentracije najviše državne vlasti u insitucionalnom „krilu” svemoćnog predstavničkog tijela i bio je karakterističan za realsocijalističke poretke druge polovine dvadesetog vijeka, dok se danas u većini slučajeva smatra prevaziđenim.¹²⁸ Sa druge strane, parlamentarni sistem podrazumjeva princip podjele i ravnoteže vlasti u kome vlada proističe iz parlamenta, a njen opstanak zavisi od podrške većinske parlamentarne grupacije. Prema Vasoviću, čist parlamentarni sistem ima šest osnovnih osobina: (1) izvršna vlast i šef izvršne vlasti se biraju posredno u legislaturi, (2) ministri su često regrutovani iz poslaničkog sastava, a status članova parlamenta zadržavaju i po ulasku u vladu, (3) ministar ili vlada mogu da budu uklonjeni sa svojih funkcija putem izglasavanja nepovjerenja u parlamentu, (4) mjesto prvog ministra ili premijera je odvojeno od mjesta šefa države, (5) egzekutiva je kolegijalno telo, a prvi ministar je prvi među jednakima i (6) šef vlade ima efektivnu političku moć, a šef države ceremonijalnu.¹²⁹ O prednostima i manama

¹²⁷ Lajphart jak dvodomi sistem svrstava u odliku superiornijeg modela konsensualne demokratije. On ovo opravdava činjenicom da manjine i manje države u federalnim sistemima moraju imati posebnu ili dodatnu predstavljenost kroz drugi dom parlamenta, kao garanciju da njihov glas ima dovoljnu političku težinu. Da bi se ovo ostvarilo na adekvatan način, Lajphart smatra da je neophodno ispuniti dva uslova: neophodno je da se taj drugi dom bira po drugačijem kriterijumu u odnosu na prvi dom i da je ustavno-zakonskim rješenjima omogućena podjednaka politička snaga i simetričnost oba doma. Lajphart, Arend, (2003), *Modeli demokratije*, Podgorica i Beograd: CID i Službeni list SCG, str. 100.

¹²⁸ Više o osnovnim odlikama skupštinskog sistema i njegovog odnosa sa parlamentarnim sistemom u: Krstić, Zoran, (2008), *Politička uloga i moć parlamenta u parlamentarnim sistemima*, Beograd: Institut za političke studije, op. cit. 28-32.

¹²⁹ Vasović, Vučina, (2006), *Savremene demokratije I*, Beograd: Službeni glasnik, op. cit. 99-100. Vasović smatra da je neophodno razlikovati tri vrste parlamentarnih sistema: (1) vestminsterski, koji karakteriše veći stepen autonomije vlade u odnosu na parlament, prouzrokovan činjenicom da je stabilnost sistema potpognuta mogućnošću da vlada raspusti parlament, (2) fragmentarni ili fraktualni, koji odlikuje primjena proporcionalnog izbornog sistema, zatim posledični višepartijski fragmentarni sistem, kao i slaba i nestabilna vlada, (3) racionalizovani parlamentarizam, koji nastaje

parlamentarnog sistema biće govora kasnije, kada ove odlike budu upoređivane sa predsjedničkim sistemom.

Postoji teorijska saglasnost da parlamenti danas gube svoj uticaj i značaj u vršenju svih pomenutih funkcija. Hejvud smatra da postoje četiri osnovna uzroka ovakvih tendencija: (1) jačanje disciplinovanih političkih partija, koji parlamentarne poslanike pretvaraju u puke izvršioce partijskih naloga, (2) tendencija širenja vladinih nadležnosti, zbog koje parlament u velikoj mjeri gubi svoju zakonodavnu funkciju, koja prelazi u ruke vlade i njenog profesionalizovanog birokratskog aparata, (3) odsustvo vođstva, odnosno činjenica da se politički lideri lakše proizvode kroz izvršne organe vlasti i (4) povećani uticaj interesnih grupa i medija, koji su doveli do smanjenja informativno-edukativne i predstavničke uloge nezavisnih parlamentarnih poslanika.¹³⁰ Na karakteristike savremenih parlamenata u velikoj mjeri utiče institucionalni dizajn partijskih i izbornih sistema, o čemu je već bilo riječi. Takođe, imajući u vidu da je u novije vrijeme poslanički mandat sve više odvojen od biračke baze i u gotovo potpunoj nadležnosti političkih partija, postaje jasno zašto poslanici, odgovarajući isključivo svojim partijskim centralama, obesmišljavaju demokratiju, ulogu parlamenta i učestvuju u stvaranju partokratskog poretka. Iako je očigledno da je za ispravljanje ovakvih anomalija neophodan niz organizaciono-institucionalnih zahvata, ne može se reći da je parlament prevaziđena institucija, ali se mora imati u vidu da on „danas egzistira više kao reprezentativno, zakonodavno i kontrolno ograničavajuće, a manje kao političko-upravljačko i dominirajuće operativno telo.”¹³¹

3.2.2. Mjesto, struktura i funkcije egzekutive – šef države *primus solus*

Formalno pravno gledano, egzekutiva ili izvršna vlast predstavlja granu vlasti koja je odgovorna za izvršavanje i sprovođenje državne politike koja je utvrđena u zakonodavnom organu. To je organ „sa najviše moći i sposobnosti da operativno upravlja društvom”.¹³² Upravo od količine političke moći koju izvršna vlast posjeduje,

kao posljedica sistemskih pokušaja da se vlada i politički sistem učine stabilnijima kroz različite mehanizme otežavanja smjene vlade, od kojih su najpoznatiji „konstruktivni glas nepovjerenja” i „glasanje u paketu”. Ibidem, op. cit. 101-102.

¹³⁰ Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd: Clio, op. cit. 609-612.

¹³¹ Krstić, Zoran, (2008), *Politička uloga i moć parlamenta u parlamentarnim sistemima*, Beograd: Institut za političke studije, str. 18.

¹³² Vasović, Vučina, (2006), *Savremene demokratije I*, Beograd: Službeni glasnik, str. 96.

kako u odnosu na druge grane, tako i u okvirima te same vlasti, zavisi i ocjena demokratičnosti i stabilnosti jednog političkog sistema.

Prema Hejvudu postoji pet osnovnih funkcija političke egzekutive: (1) ceremonijalne dužnosti, nosioci izvršnih funkcija predstavljaju i simbolizuju državu i njene građane u svečanim prilikama, (2) vođstvo u kreiranju politike, oni određuju opšti smjer državne politike u širokom spektru različitih oblasti, što naročito dolazi do izražaja u novije vrijeme sa proširenjem nadležnosti vlada u odnosu na parlamente, (3) popularno političko vođstvo, izvršna vlast teži da pridobije podršku javnosti za sprovođenje utvrđene politike i time legitimiše politički režim, (4) upravljanje birokratijom, vlada upravlja državnim administrativnim aparatom i (5) vođstvo u rješavanju kriza, izvršni aparat države zbog svog hijerarhijskog ustrojstva može brzo i efikasno da djeluje u nepredviđenim situacijama.¹³³

Što se tiče strukture izvršne vlasti, ona se značajno razlikuje u zavisnosti od konkretne institucionalne konfiguracije vlasti. Ono što je zajedničko za sve vrste jeste razlikovanje aktuelnog političkog vođstva, koje zauzima izborne državne položaje u nekom periodu, od birokratsko-administrativnog aparata, koje opslužuje to vođstvo i čije pozicije nisu izborne.¹³⁴ Većinu savremenih država karakteriše bicefalna organizacija izvršne vlasti, prema kojoj su razdvojene funkcije šefa vlade i šefa države, ali postoje i primjeri monocefalnih egzekutiva, gde je šef države istovremeno i šef vlade.

Kako smo već posvetili pažnju osnovnim odlikama egzekutive u parlamentarnim i skupštinskim sistemima, sada će pažnja biti posvećena predsjedničkim i polupredsjedničkim sistemima, naročito imajući u vidu činjenicu da u ovim sistemima egzekutiva suštinski predstavlja centralnu političku instituciju vlasti.

Predsjednički sistemi su zasnovani na principu separacije izvršne od zakonodavne vlasti, gdje šef egzekutive ne proizilazi iz legislature, nego se bira na izborima. U ovim sistemima predsjednik države je istovremeno i šef države, šef egzekutive i

¹³³ Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd: Clio, op. cit. 620-624.

¹³⁴ Hejvud u ovom smislu razlikuje „političku izvršnu vlast”, u smislu aktuelne vlade ili administracije u predsjedničkim sistemima i „birokratsku izvršnu vlast” ili birokratiju. Ibidem, op. cit. 617-618.

vrhovni komandant oružanih snaga, a imenuje članove vlade (predsjedničkog savjeta) i ima (ograničeno) pravo vetiranja zakonskih prijedloga parlamenta.¹³⁵ Saglasno ovakvom institucionalnom aranžmanu, predsjednik države i parlament nemaju ustavnu mogućnost uzajamnog raspuštanja odnosno smjene, kao što je to slučaj u parlamentarnim sistemima, ali zato predsjednik ima pravo zakonodavne inicijative.¹³⁶ Imajući u vidu opšti trend rasta uticaja izvršne vlasti i proširivanja liste njenih nezavisnih ustavnih ovlašćenja, kao i povećanja oblasti u kojima dolazi do delegiranja zakonodavnih nadležnosti iz legislature ka izvršnoj vlast, postoje očigledne opasnosti od akumulacije prevelike količine političke moći u ličnosti predsjednika. Pa ipak, postoji niz teoretičara koji nalaze brojne prednosti predsjedničkog u odnosu na parlamentarni sistem, od kojih su najznačajnije: (1) predsjednik kao inokosni organ izražava jedinstvo i cjelovitost države, (2) predsjednički sistemi daju biračima veći izbor u odnosu na parlamentarne (naročito tamo gdje postoji unikameralna legislatura), imajući u vidu da se glasa dva puta, (3) predsjednik uživa veći stepen legitimnosti i istovremeno je odgovorniji za svoj rad, što proizilazi iz činjenice da je on neposredno izabran, za razliku od situacije u parlamentarnim sistemima u kojima birači ne biraju neposredno egzekutivu, (4) fiksirani predsjednički mandati pojačavaju stabilnost i kontinuitet političkog sistema i (5) posjedovanje efektivnih i zasebnih ovlašćenja predsjednika i parlamenta omogućuje stvarnu podjelu i međusobno ograničavanje i kontrolu tri grane vlasti.¹³⁷ Sa druge strane, protivnici ovakvog sistema smatraju da su osnovni nedostaci predsjedničkog u odnosu na parlamentarni sistem: (1) mogućnost prevelike koncentracije moći u rukama predsjednika i smanjenje demokratskog kapaciteta

¹³⁵ Vasović identifikuje šest distinktivnih karakteristika predsjedničkog sistema: (1) postojanje podjele između zakonodavne i izvršne vlasti, (2) šef države se bira na neposrednim izborima, (3) predsjednik usmjerava vladu i imenuje članove vlade, (4) postoji fiksirano vrijeme mandata predsjednika i parlamenta, (5) nema personalnog preklapanja između egzekutive i legislature, (6) ličnost predsjednika objedinjava ceremonijalne i efektivne političke uloge. Vasović, Vučina, (2006), *Savremene demokratije I*, Beograd: Službeni glasnik, str. 98.

¹³⁶ Parlament izuzetno može da pokrene postupak za smjenu predsjednika u proceduri koja je poznata pod nazivom *impeachment*, ali je ovakva procedura uslovljena zadovoljavanjem strogih i često teško dostižnih ustavnih i zakonskih kriterijuma.

¹³⁷ Mainwaring, Scott and Shugart M., (1997), *Juan Linz, Presidentialism, and Democracy-A Critical Appraisal*, *Comparative Politics*, Vol. 29., No. 4, July 1997, pp. 460-463.

Jedan od najznačajnijih zagovornika predsjedničkog sistema je i Donald Horovic koji smatra da je predsjednički sistem pogodan za multietničke države, naročito zato što funkcija predsjednika predstavlja institucionalni mehanizam smanjenja prevlasti dominantnog segmenta u parlamentu i simbolizuje jedinstvo države. Horowitz, Donald, (2002), *Constitutional Design: Proposals versus Processes*, in: *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, Ed. Andrew Reynolds, New York: Oxford University Press, p. 25.

vlasti, (2) činjenica da je predsjednik inokosni organ ne pogoduje situacijama kada treba postići politički kompromis suprotstavljenih društvenih grupacija, (3) u čestim slučajevima razmimoilaženja politika predsjednika i parlamenta može da dođe do blokade cjelokupnog političkog sistema, (4) predsjednički sistem neizbježno dovodi i do personalizacije vlasti i izlaže politički sistem nepredvidivom uticaju ličnih osobina predsjednika.¹³⁸

Kako bi se izbjegli nedostaci predsjedničkog i parlamentarnog sistema, ustavotvorci su pribjegli nalaženju srednjih ili mješovitih rješenja. Jedan od takvih primjera je polupredsjednički sistem, čija je suština da posjeduje bicefalnu egzekutivu podjednake snage, odnosno predsjednika koji je neposredno izabran i ima značajna ustavna ovlašćenja, od kojih je najznačajnije pravo raspuštanja parlamenta i premijera koji je imenovan od strane predsjednika, ali je istovremeno sa ministrima iz vlade odgovoran i parlamentu.¹³⁹ Ovakav sistem može da omogući efikasnu podjelu i uzajamnu kontrolu izvršne i zakonodavne vlasti, ali se u praksi pokazuje izrazito neefikasan i sklon blokadi ili pat pozicijama u situacijama kohabitacije, kada predsjednik i premijer dolaze iz suprotstavljenih političkih partija.¹⁴⁰ Sa druge strane, više autora smatra da predsjednički i parlamentarni sistem mogu da se učine stabilnijim kroz ustavni inženjering izbornih pravila, kako bi se spriječila pretjerana partijska fragmentacija ili isključivanje iz vršenja vlasti manjinskih političkih grupacija i obezbijedio dovoljan legitimitet izabranih nosilaca vlasti.¹⁴¹

¹³⁸ Linc je jedan od najznačajnijih zastupnika teze da predsjednički sistemi predstavljaju veći rizik za stabilnost demokratskih poredaka nego parlamentarni sistemi. On svoju tezu dokazuje na osnovu „strukturnih problema koji su inherentni prezidencijalizmu”. Detaljnije u: Linz, Juan, (1994), *Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?*, in: *The Failure of Presidential Democracy-Volume 1*, Eds. J. Linz and A. Valenzuela, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, p. 69.

Jedan od najznačajnijih zagovornika parlamentarnog i protivnika predsjedničkog sistema je Arend Lajphart. On smatra da predsjednički sistem djeluje negativno na multipartizam i razvoj kohezivnih partija i predstavljanje interesa različitih društvenih grupa. Lijphart, Arend, (2008), *Thinking about Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*, London and New York: Routledge, pp. 77-88. and 141-155.

¹³⁹ Koncept semiprezidencijalizma je u političku teoriju uveo Moris Diverže. O evoluciji ovog koncepta i kritikama osnovnih Diveržeovih postavki detaljnije u: Elgie, Robert, (1999), *The Politics of Semi-Presidentialism*, in: *Semi-Presidentialism in Europe*, Ed. Robert Elgie, Oxford: Oxford University Press, pp. 1-21.

¹⁴⁰ Detaljnije o odnosu šefa države i predsjednika vlade u semiprezidencijalnim sistemima: Linz, Juan, (1994), *Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?*, in: *The Failure of Presidential Democracy-Volume 1*, Eds. J. Linz and A. Valenzuela, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, pp. 48-55.

¹⁴¹ Meinvering i Šugart za povećanje stabilnosti predsjedničkih sistema predlažu istovremeno održavanje predsjedničkih i parlamentarnih izbora i to tako, da se predsjednik bira po jednokružnom

3.2.3. Samostalna i nezavisna sudska vlast?

Sudstvo predstavlja treću granu vlasti, čija je nadležnost rješavanje pravnih sporova tumačenjem pravnih akata i kontrola njihove valjanosti i primjene. Postoji teorijska saglasnost da je samostalna i nezavisna sudska vlast jedan od vitalnih uslova bez kojih nije moguće funkcionisanje demokratskog političkog sistema. Istovremeno, komparativna praksa pokazuje da sudstvo može da bude značajan politički faktor u kreaciji institucionalne konfiguracije vlasti i imajući u vidu učestalu zloupotrebu sudstva za prolazne političke koristi, jedan od činilaca kojima se obesmišljava cjelokupna politička građevina.

Dok u teoriji i praksi ne postoji spor oko stanovišta da je rješavanje pravnih sporova osnovna funkcija sudstva, to se ne može reći za funkciju ocjene ustavnosti, na osnovu koje sudovi imaju pravo da poništavaju akte zakonodavnih i izvršnih organa u situacijama kada se procijeni da ti akti nisu u saglasnosti sa ustavom, kao najvišim pravnim aktom. Hejvud smatra da u zemljama gdje postoji ovakva funkcija sudstva dolazi do „suprematije sudske vlasti”, jer im ona dopušta mogućnost da postanu kreatori politike.¹⁴² Lajphart smatra da je postojanje rigidnih ustava i sudske revizije ustavnosti jedan od ključnih elementa njegovog konsenzualnog modela demokratije.¹⁴³ Hejvud sa druge strane naglašava da u sistemima u kojima ne postoji čvrsti ili pisani ustav, sudije u ograničenom obimu mogu da budu kreatori politike kroz primjenu principa *ultra vires* ili ocjenjivanjem da li je izvršna vlast prekoračila svoja ovlašćenja u primjeni zakona.¹⁴⁴

Da bi sudska grana vlasti mogla uspješno da obavlja povjerene funkcije, neophodno je da bude nezavisna od druge dvije grane vlasti, a da sudije budu samostalne u svom radu i u svakom pogledu nepristrasne, neutralne i vezane samo važećim

sistemu realtivne većine, a parlament po proporcionalnom sistemu. Mainwaring, Scott and Shugart M., (1997), *Juan Linz, Presidentialism, and Democracy-A Critical Appraisal*, Comaprative Politics, Vol. 29., No. 4, July 1997, p. 467-468.

¹⁴² Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd: Clio, str. 569.

¹⁴³ Lajphart razlikuje rigidne ustave, kao one koji za izmjene zahtjevaju kvalifikovane većine, od fleksibilnih ustava, koji mogu da se mijenjaju običnim većinama. Lajphart, Arend, (2003), *Modeli demokratije*, Podgorica i Beograd: CID i Službeni list SCG, str. 222.

¹⁴⁴ U ovakvim sistemima, od kojih je najpoznatiji britanski, s obzirom na to da ne postoji jedinstveni kodifikovani pravni akt ustavne snage, parlamenti zadržavaju superiornu ulogu nad sudstvom kada je u pitanju materija kreiranja i tumačenja prava. Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd: Clio, str. 574.

zakonskim normama. U praksi se ovo izuzetno teško ostvaruje zbog niza razloga. Sa jedne strane, već pomenuto neslaganje oko osnovnih funkcija sudstva, te neprecizno formulisanje pravnih akata dovodi do konfuzije u pogledu jasnog određenja nadležnosti sudova i objektivne nemogućnosti sudija da djeluju u svom punom profesionalnom kapacitetu. Sa druge strane, imajući u vidu da sudije nisu izabrane od strane građana i da je zadatak imenovanja sudija u manjoj ili većoj nadležnosti većinskih grupacija u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti, koje često teže popunjavanju sudskih pozicija isključivo prema kriterijumu podobnosti, izuzetno je teško obezbijediti nepristrasnost sudstva.¹⁴⁵ Jedan od faktora (ne)zavisnosti sudstva je i pitanje sudskih finansija, imajući u vidu činjenicu da je u većini država sudski sistem finansiran iz državnog budžeta i da nedovoljno kontrolisani sistemi sudskih finansija predstavljaju pogodno sredstvo pritiska državnih organa na rad sudstva, a ne treba zanemariti ni uticaj privatnih finansijera, koji pokušavaju da korumpiraju sudski sistem.

Postoji niz institucionalnih mehanizama koji za cilj imaju omogućavanje nezavisne i samostalne pozicije sudstva i funkcije kontrole druge dvije grane vlasti. U sistemima koji poznaju institut sudske revizije ustavnosti, ova funkcija se dodjeljuje redovnim sudovima ili što je češći slučaj, posebnim ustavnim sudovima koji predstavljaju hijerarhijski najviše sudske instance političkog sistema.¹⁴⁶ U novije vrijeme, postoje pokušaji da se postupak imenovanja sudija u većoj mjeri odvoji od druge dvije grane vlasti, da se u što većoj mjeri prepusti odlukama profesionalnih sudskih institucija i da za sudije važe posebna pravila koja otežavaju postupak njihove smjene od strane drugih političkih organa. Takođe, postoji težnja da se u sudskim organima obezbijedi bar minimalni stepen reprezentacije značajnih društvenih grupacija. Kao poseban mehanizam zaštite nezavisnosti sudstva ističe se zakonski strogo sankcionisan princip obaveznosti pravosnažnih sudskih presuda i princip zabrane javne kritike sudskih odluka, koji je ipak više stvar političke kulture, nego strogog zakonskog sankcionisanja. U novije vrijeme, nadležnosti sudstva kao jednog od državnih

¹⁴⁵ Hejvud razlikuje spoljnu pristrasnost, koju izaziva preveliki uticaj političkih tijela na sudstvo i unutrašnju pristrasnost, koju izazivaju lične karakteristike i stavovi sudija. Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd: Clio, str. 568.

¹⁴⁶ Lajphart postojanje zasebnih ustavnih sudova naziva „centralizovani sistem sudske revizije”, a vidi ga kao srednje rješenje između opcije da neki politički organ vrši reviziju najviših pravnih akata (to može biti parlament, u kom slučaju je riječ o autokontroli ili pak neki drugi politički organ van parlamenta) i sistema u kojima je sudska revizija dozvoljena redovnim sudovima. Lajphart, Arend, (2003), *Modeli demokratije*, Podgorica i Beograd: CID i Službeni list SCG, op. cit. 227-228.

organa, doživljaju svoju transformaciju pod uticajem međunarodnog pravnog sistema u nastajanju, čiji su najreprezentativniji oblici različiti međunarodni tribunali, koji preuzimaju nadležnosti nacionalnih sudova u nizu osjetljivih političkih oblasti, kao što su na primjer, zaštita ljudskih prava i ratni zločini.¹⁴⁷

4. Nacija, etnicitet i demokratija

4.1. Savremeni koncepti nacije i etniciteta – sličnosti i razlike

Kao što su to na najgori mogući način pokazala turbulentna ratna dešavanja na prostoru SFRJ, pitanja nacionalnog i etničkog (samo)određenja društvenih grupa predstavljaju krucijalni faktor funkcionisanja i opstanka savremenih društava i država. Od adekvatnog pojmovnog određenja konceptata nacije i etniciteta, zavisi i potencijalni recept za rješavanje nagomilanih tenzija, koje proizvodi sistemski neadekvatno regulisan odnos između države, nacije i manjinskih zajednica.

Pojmovi etniciteta i nacije su izrazito relacioni i kontekstualni pojmovi i ne iznenađuje činjenica da postoji izuzetno veliki broj njihovih definicija i pojmovnih određenja.¹⁴⁸ Vasović definiše etnicitet kao „narod koji ima zajedničku kulturu i zajedničku istoriju, u kome se odnosi između pripadnika naroda odlikuju emocionalnošću i zajedničkim osjećanjem koji čine ono ‚mi‘, za razliku od neke druge skupine, koja slovi kao ‚oni‘. Često takvu grupu razlikuje od drugih grupa boja kože, jezik ili religija. U svemu tome nisu toliko važni izvori tih osjećanja. Izvorište može biti i u predanju ili mitu.”¹⁴⁹ Vidimo da je etnicitet čvrsto povezan sa kulturom jedne zajednice i svijesti o razlikovanju od drugih zajednica. Međutim, mora se imati u vidu i zaključak do koga, iz antropološke perspektive, dolazi Eriksen, koji smatra da etničke razlike zavise više od odnosa među grupama, nego od kulturnih razlika, čime se može objasniti činjenica da i

¹⁴⁷ Detaljnije o međunarodnim krivičnim sudovima i tribunalima, te međunarodnim sudovima za ljudska prava u: *The Manual on International Courts and Tribunals (Second Edition)*, (2010), Eds. R. Mackenzie, C. Romano, Y. Shany, Oxford: Oxford University Press, pp. 157-252. and pp. 334-463.

¹⁴⁸ Razlikuju se tri glavne paradigme u objašnjavanju fenomena etniciteta, od kojih zavisi i određenje koncepta nacije: primordijalizam, perenijalizam i konstruktivistički modernizam. Entoni Smit detaljno razmatra ova tri pristupa i njihove podvarijante u: Smith, Anthony, (1999), *Myths and Memories of the Nation*, New York: Oxford University Press, pp. 3-8.

¹⁴⁹ Vasović, Vučina, (2006), *Savremene demokratije I*, Beograd: Službeni glasnik, str. 81.

između grupa koje izgledaju kulturološki veoma slične, može da postoji snažna etnička diferencijacija i tenzija.¹⁵⁰

Iako postoje različite paradigme o nastanku nacija¹⁵¹, uobičajen je stav koji formuliše Eriksen, da je osnovna razlika između nacije i etniciteta zahtjev za stvaranjem sopstvene države, odnosno da etnička skupina postaje nacija kada istakne zahtjev za sopstvenom državom.¹⁵² Smit smatra da je nacija „imenovana ljudska populacija sa zajedničkom istorijskom teritorijom, zajedničkim mitovima i istorijskim sećanjima, zajedničkom masovnom, javnom kulturom, zajedničkom ekonomijom i zajedničkim zakonskim pravima i dužnostima svih pripadnika”.¹⁵³ Hejvud smatra da se mnogobrojni teorijski pristupi određenju nacije mogu grupisati u dva distinktivna koncepta: (1) nacija kao kulturna zajednica, u kom slučaju se ona zasniva na etničkoj bliskosti njenih članova, što je osnova za kulturno-etnički nacionalizam i (2) nacija kao politička zajednica, u kom slučaju zajedničko državljanstvo i konsenzus građana o političkom poretku predstavljaju osnovno vezivno tkivo, što predstavlja osnovu građanskog nacionalizma.¹⁵⁴

Odnos prema različitim konceptima nacije dobija različite političko-ideološke materijalizacije. Mirović smatra da se na polovima tih materijalizacija u tranzicionim društvima nalaze etnocentrizam, kao „preuveličavanje značaja nacionalne pripadnosti i prateća netolerantnost prema drugim etničkim i nacionalnim grupama” i

¹⁵⁰ Eriksen, Tomas Hilan, (2004), *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd: Biblioteka XX vek i Knjižara Krug, str. 6.

¹⁵¹ Sa jedne strane su zagovornici etno-simbolističke paradigme, čiji je tvorac i najveći zagovornik Entoni Smit koji smatra da nacija proističe iz etničkih identiteta, te zadržava sve one kulturne i simboličke karakteristike etniciteta. Sa druge strane su zagovornici modernističke paradigme, među kojima je najznačajniji Ernst Gelner koji smatra da je nacija moderni izum, koji nema toliko veze sa etničkim i kulturnim identitetima, već je jedan socijalni konstrukt nastao iz potrebe industrijalizovane ekonomije da se kroz nametanje zajedničke kulturne sponse, politički i ekonomski ujedini određeno stanovništvo i određena teritorija. Prema: Mirović, Aleksandra, (2008), *Nacionalni identitet, nacionalizam i liberalna demokratija, Srpska politička misao*, god. XV, Vol. 21, br. 3/2008, Beograd: Institut za političke studije, op. cit. 193-198.

¹⁵² Eriksen, Tomas Hilan, (2004), *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd: Biblioteka XX vek i Knjižara Krug, str. 171.

¹⁵³ Smit, Entoni, (2010), *Nacionalni identitet*, Beograd: Biblioteka XX vek, str. 30.

Benedikt Anderson smatra da je nacija zamišljena politička zajednica, koja je istovremeno inherentno ograničena i suverena. Anderson, Benedict, (1990), *Nacija: zamišljena zajednica-razmatranje o porijeklu i širenju nacionalizma*, Zagreb: Školska knjiga, op. cit. 17-19.

¹⁵⁴ Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd: Clio, op. cit. 207-213.

U ovom smislu Smit razlikuje zapadni nacionalizam koji je po svojoj suštini građanski i teritorijalne prirode, od nezapadnog etnonacionalizma u čijoj osnovi leže etnički identiteti. Smit, Entoni, (2010), *Nacionalni identitet*, Beograd: Biblioteka XX vek, op. cit. 11-36.

anacionalizam, kao „poricanje bilo kakvog značaja nacionalne pripadnosti”.¹⁵⁵ Kulturno-etnički koncept nacije se često negativno vrednuje, jer se smatra da je povezan sa tradicionalizmom, zatvaranjem država, narušavanjem individualnih prava pojedinaca i manjinskih etničkih grupa i otporom prema promjenama.¹⁵⁶ U njegove pozitivne strane se mora uvrstiti činjenica da pruža identitetsku orijentaciju za pojedinca, jer se kroz ovakve koncepcije štiti subjektivna potreba pojedinca za pripadanjem, štiti se kultura i tradicija, jača se društvena solidarnost.¹⁵⁷ Imajući u vidu da ovakve potrebe imaju pripadnici i većinskih i manjinskih etnokulturnih grupa, izuzetno je važno da se odnosi među njima regulišu na način koji će izazivati što manje nesuglasica, jer se etnički sentimente lako mogu iskoristi za eskalaciju tenzija, kako od strane etničkih grupa u državi, tako i od strane velikih sila, koje etnički faktor mogu iskoristiti za miješanje u unutrašnje stvari nezavisnih država. Iskustva krvavih etničkih sukoba na našim prostorima najbolje pokazuju čime može da rezultira ekstremističko tumačenje i ideologizacija kulturno-etničkog poimanja nacije. Sa druge strane, nesumnjivo je da su takva iskustva istovremeno i proizvod neadekvatnog regulisanja etnonacionalnog faktora i da se ne može usvojiti zahtjev ekstremnih zastupnika građanskog koncepta nacije za izbacivanjem tog faktora iz javnog političkog diskursa, te njegovom potpunom preseljenju u privatnu sferu pojedinca.¹⁵⁸

4.2. Savremene teorije demokratije i demokratizacije

Jedna od najupečatljivijih osobina savremenih političkih režima jeste da se u najvećem broju slučajeva samoprolašavaju kao demokratski. Međutim, iza ovakvih deklarativnih određenja stoji neograničen broj raznih institucionalnih i ideoloških varijacija, koje su često međusobno u potpunosti suprotstavljene. U teorijskim

¹⁵⁵ Mirović, Aleksandra, (2008), Etnički i/ili građanski identitet, tradicija i/ili modernost, *Politička revija*, god. (XX) VII, Vol. 18, br. 4/2008, Beograd: Institut za političke studije, str. 1410.

¹⁵⁶ Divjak, Slobodan, (2001), Kulturno-etnički i politički identitet, u: M. Subotić i I. Spasić (ur.), *Revolucija i poredak-o dinamici promena u Srbiji*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, op. cit. 129-130.

¹⁵⁷ Mirović, Aleksandra, (2008), Etnički i/ili građanski identitet, tradicija i/ili modernost, *Politička revija*, god. (XX) VII, Vol. 18, br. 4/2008, Beograd: Institut za političke studije, op. cit. 1412-1415.

¹⁵⁸ Divjak konstatuje da do uspona procesa repolitizacije etnosa dolazi, kako u tranzicionim državama, tako i u mnogim razvijenim demokratskim državama, što po njemu „svedoči o relevantnosti kulturno-etničkog pojma nacije za političko-državnu sferu, što ako se ne uzme u obzir može da ima za posledicu pokušaj instaliranja čiste – na individualističkoj paradigmi utemeljene – koncepcije građanske države, koji se ne bi zasnivao na slobodnom pristanku pojedinaca, već na nasilju nad njihovom voljom.” Divjak, Slobodan, (2001), Kulturno-etnički i politički identitet, u: M. Subotić i I. Spasić (ur.), *Revolucija i poredak-o dinamici promena u Srbiji*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, str. 131.

razmatranjima situacija je slična, tako da ne postoji konsenzus, čak ni oko neke minimalističke definicije demokratije i gotovo svaki od teoretičara koji se bavi ovim pitanjem sastavlja svoju definiciju i određuje esencijalne elemente demokratske vladavine. Uprkos tome, Vasović smatra da je sigurno da se sistem ne može označiti kao demokratski, ukoliko ga ne karakterišu „kompeticija između pojedinih političkih subjekata i aspiranata na političke pozicije, participacija građana u procesu političkog odlučivanja i odgovornost političke elite ili upravaljača pred narodom, odnosno biračkim telom.”¹⁵⁹

Postoje značajna teorijska razmimoilaženja oko pitanja postojanja i svrhe teorija demokratije i njihovih klasifikacija.¹⁶⁰ Mladenović smatra da u savremenom trenutku postoje četiri dominantne teorije demokratije: (1) pluralistička teorija, deskriptivna i elitistička teorija demokratije, čiji zastupnici smatraju da državom vladaju interesne grupe, da je neophodno da se proučava interakcija između ovih grupa i da se praktičnom politikom moraju obezbijediti institucionalni mehanizmi koji neće dozvoliti da jedna grupa ostvari dominaciju, što bi faktički značilo i kraj demokratije, (2) teorija društvenog izbora, ekonomska teorija demokratije koja proučava načine kako se individualne izborne preferencije motivisane partikularnim interesima pojedinaca pretvaraju u kolektivne odluke i postizanje društvenog blagostanja, sa naglaskom na različite sisteme izbora i glasanja kao suštinske faktore ovog procesa, (3) deliberativna demokratija, čiji zastupnici smatraju da se legitimno političko odlučivanje i opšte ili javno dobro može postići samo kroz široko shvaćenu javnu raspravu i razmjenu argumenata slobodnih i jednakih građana, koji u svom odlučivanju nisu motivisani partikularnim interesima, nego težinom protivargumenata i (4) participativna demokratija, čiji se zastupnici suprotstavljaju elitizmu pluralističkih koncepcija i smatraju da je neophodno široko učešće građana u procesima političkog

¹⁵⁹ Vučina, Vasović, (2004), Legitimnost, država i civilno društvo, u: Dragica Vujadinović i dr. (ur), *Između autoritarizma i demokratije (Srbija, Crna Gora, Hrvatska-Knjiga II, Civilno društvo i politička kultura*, Beograd: CEDET, Beograd, str. 329.

Vasović na sintetički način određuje demokratiju kao: „oblik političkog sistema i života koji omogućava narodu ili najširim slojevima društva posredno ili neposredno učešće u procesu autoritativnog upravljanja društvenim poslovima, odnosno uticaj na vršenje javne vlasti i u kome se upravljanje i javna vlast vrše u interesu naroda ili društvene većine, uz garantovanje osnovnih prava i sloboda čoveka i građanina, posebno manjinskim grupama“. Vasović, Vučina, (2006), *Savremene demokratije I*, Beograd: Službeni glasnik, str. 49.

¹⁶⁰ Sartori smatra da postoji samo jedna centralna teorija demokratije i da je zbog toga mnogo važnije razlikovati demokratiju u preskriptivnom i deskriptivnom smislu. „Bez stvarnosti preskripcija je ‚nerealna‘, ali bez ideala demokartija ‚nije to.‘“ Sartori, Đovani, (2001), *Demokratija-šta je to?*, Podgorica: CID, str. 88.

odlučivanja i kontrole ovih procesa, što je naročito ostvarivo kroz davanje većih ovlašćenja lokalnim nivoima vlasti i organizacijama civilnog društva, kao i kroz oblike neposredne demokratije i demokratije u sferi rada.¹⁶¹ U razmatranju savremenih modela i teorija demokratije, Held smatra da se ne smije zaobići ni kompetitivni demokratski elitizam, koji se zasniva na premisi da je demokratija u suštini samo metod kojim društvo bira sposobnu političku elitu i da se politička participacija građana svodi na izborne aktivnosti.¹⁶² Nužno je naglasiti da se sa propašću sistema realsocijalizma javlja tendencija da se sve vrste demokratije poistovijete sa liberalnom demokratijom, a preporuke za uspostavljanje demokratskog sistema se većinski, zapravo odnose na uspostavljanje liberalno-demokratskog sistema.¹⁶³

Za predmet istraživanja ovog rada je od još većeg značaja pitanje demokratizacije društva i države, odnosno pitanje prelaska iz nedemokratskih u demokratske režime. Hantington države nastale raspadom sistema realsocijalizma svrstava u okvire trećeg talasa demokratizacije, koju vidi kao proces koji se sastoji iz tri faze: pada starog režima, tranzicije i konsolidacije.¹⁶⁴ Linc i Stepan se detaljno bave uslovima sprovođenja demokratske tranzicije i konsolidacije.¹⁶⁵ Oni nalaze da je

¹⁶¹ Mladenović, Ivan, (2008), Savremene teorije demokratije, u: *Filozofija i društvo*, br. 1/2008 (35), Beograd: Univerzitet u Beogradu-Institut za filozofiju i društvenu teoriju, op. cit. 217-239.

Treba napomenuti da Vasović, na primjer, razmatra participativnu demokratiju kao jedan od modela radikalne teorije demokratije. Vasović, Vučina, (2006), *Savremene demokratije I*, Beograd: Službeni glasnik, op. cit. 61-62.

¹⁶² Held ovaj model zasniva na teorijskim razmatranjima Maksa Vebera i Jozefa Šumpetera. Po njemu, ovaj model karakterišu: (1) parlamentarni sistem sa snažnom egzekutivom, (2) kompeticija između rivalskih političkih elita i partija, (3) dominacija partijske politike nad parlamentom, (4) centralna uloga partijskog vođstva, (5) nezavisna i dobro obučena administracija i (6) konstitucionalna i praktična ograničenja efektivnom obimu političkog odlučivanja. Held, David, (2006), *Models of Democracy- Third Edition*, Cambridge and Malden: Polity Press, p. 168.

¹⁶³ Kaningam, Frenk, (2003), *Teorije demokratije*, Beograd: Filip Višnjić, str. 55.

U tom smislu i Sartori rezimira: „Pobedila je demokratija, a demokratija koja je pobedila jeste jedina ‚stvarna‘ koja je ikada ostvarena na zemlji: liberal-demokratija.” Sartori, Đovani, (2001), *Demokratija- šta je to?*, Podgorica: CID, str 271.

¹⁶⁴ Hantington smatra da je država uspješno konsolidovana ako prođe na testu dvostruke mirne smjene na vlasti (*two-turnover test*). Ovo podrazumeva da režim koji započinje tranziciju na prvim sledećim izborima gubi vlast i mirno je predaje izbornim pobjedincima, a da onda ta nova vlast na sledećim izborima opet mirno predaje vlast novim izbornim pobjednicima. Huntington, Samuel, (1991), *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press, pp. 266-267.

¹⁶⁵ Oni smatraju da je „demokratska tranzicija završena kad je postignuta dovoljna saglasnost o političkim postupcima za dolaženje do jedne izabrane vlade, kad vlada dolazi na vlast neposredno na osnovu slobodnih i sveopštih izbora, kad takva vlada ima faktičku vlast da stvara novu politiku i kad izvršna, zakonodavna i sudska vlast koju je stvorila nova demokratija ne mora de jure da dijele vlast sa drugim organima.” Linc, H. i Stepan, A., (1998), *Demokratska tranzicija i konsolidacija: Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa*, Beograd: Filip Višnjić, str. 15.

„konsolidovanim demokratijama neophodno da imaju pet interaktivnih arena kako bi do konsolidacije uopšte moglo da dođe.“¹⁶⁶ Uz neophodan preduslov postojanja djelotvorne države, tih pet arena su: (1) slobodno i aktivno civilno društvo koje obuhvata društvene pokrete, građanska udruženja i pojedince, (2) slobodno i uticajno političko društvo, koje obuhvata političke partije, izbore, odgovarajuća izborna pravila, politička vođstva, međupartijske saveze i zakonodavstvo, kako bi se omogućio izbor i nadzor demokratske vlade, (3) vladavina prava, kojom se omogućuje autonomija i nezavisnost građanskog i političkog društva, a koja se ostvaruje kroz duh konstitucionalizma, precizno utvrđenu hijerarhiju pravnih akata, nezavisan sistem pravosuđa i razvijenu pravnu kulturu u civilnom društvu, (4) sposoban i efikasan činovnički (birokratski) aparat koji omogućava sprovođenje utvrđene politike i (5) ekonomsko društvo, koje predstavlja institucionalizaciju socijalno i politički regulisanog tržišta, odnosno tržišnu privredu posredovanu državnim mjerama u cilju korekcije tržišnih promašaja i otklanjanja prevelikih nejednakosti.¹⁶⁷ Vidimo da je pitanje demokratske konsolidacije mnogo šire od pitanja uvođenja izborne demokratije, kojom politički režimi često žele da maskiraju svoju, u suštini, autoritarnu prirodu.

4.3. Modeli i vrste demokratije – aplikabilni koncept za Zapadni Balkan

Vasović smatra da u aktuelnom trenutku postoji sedam distinktivnih modela demokratije.¹⁶⁸ To su: (1) liberalna demokratija, (2) poliarhija, (3) konsocijacija, (4)

Leri Dajmond definiše konsolidaciju kao proces postizanja legitimiteta demokratije na takav način da svi značajni akteri, na nivou elita i na nivou masa, vjeruju da je demokratska vlada najbolja i najpogodnija za njihovo društvo i da je bolja od bilo koje druge realistične alternative koju oni mogu da zamisle. Diamond, Larry, (1997), *Is the Third Wave of Democratization Over? - The Imperative of Consolidation*, Notre Dame: The Helen Kellogg Institute for International Studies, Internet, 01.04.2012, <http://nd.edu/~kellogg/publications/workingpapers/WPS/237.pdf>, p. 2.

¹⁶⁶ Linc, H. i Stepan, A., (1998), *Demokratska tranzicija i konsolidacija: Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa*, Beograd: Filip Višnjić, str. 20.

Na sličan način, Dajmond nalazi da postoji deset izazova demokratskoj konsolidaciji. Detaljnije u: Diamond, Larry, (1997), *Is the Third Wave of Democratization Over? – The Imperative of Consolidation*, Notre Dame: The Helen Kellogg Institute for International Studies, Internet, 01.04.2012, <http://nd.edu/~kellogg/publications/workingpapers/WPS/237.pdf>, pp. 8-25.

¹⁶⁷ Linc, H. i Stepan, A., (1998), *Demokratska tranzicija i konsolidacija: Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa*, Beograd: Filip Višnjić, op. cit. 20-30.

¹⁶⁸ Vasović smatra da su modeli podesniji naučni instrument od teorija na polju analize institucionalno-proceduralnih aspekata demokratije. On model demokratskog sistema određuje kao idealan tip suštinskih karakteristika demokratije koji je razlikuju od drugih sistema, ali istovremeno i upozorava da su modeli vrsta normativno-empirijske generalizacije sa određenim stepenom kritičkog naboja i da se kao takvi ne mogu poistovjećivati ni sa poptuno idealizovanim koncepcijama, niti sa pojedinačnim

diskurzivna demokratija, (5) participaciona demokratija, (6) kosmopolitska demokratija i (7) model multikulturnog građanstva.¹⁶⁹

Liberalni model demokratije je više ili manje povezan sa liberalizmom kao političkom ideologijom, a Kaningem smatra da je zajednički temelj svih liberalno-demokratskih stanovišta predstavnička i izborna demokratija, državna zaštita političkih i građanskih prava i postojanje privatne sfere, bez uplitanja države.¹⁷⁰ Istorijski, liberalna demokratija je prošla kroz tri faze: klasičnu, modernu i neoliberalnu, koje su reprezentovale pokušaje redefinisanja osnovnih liberalnih koncepata ka povećanju uloge države i proširenju individualnih prava ljudi u ekonomskoj i socijalnoj sferi u drugoj fazi i povratku na izvorne premise u trećoj fazi, koja je izazvana procesima globalizacije i proglašene pobjede liberalnog koncepta u međunarodnim odnosima.

Poliarhija se vezuje za naučnu djelatnost Dala, koji je u skladu sa premisama pluralističke demokratske teorije, pokušao da konstruiše model ostvarive demokratske vladavine ili sistema koji će se u razumnoj mjeri približavati demokratskim idealima. On smatra da poliarhija obuhvata set institucionalno-proceduralnih rješenja kroz koje se omogućava široko učešće građana u procesima izbora i kontrolisanja državnih zvaničnika.¹⁷¹ Institucije poliarhije su: (1) biranje funkcionera, (2) slobodni i pošteni izbori, (3) opšte pravo glasa, (4) pravo na kandidovanje za funkciju, (5) sloboda izražavanja, (6) alternativne informacije i (7) autonomija udruživanja.¹⁷² Istovremeno, on smatra da je demokratska vladavina nemoguća bez određenih preduslova, od kojih su najbitniji postojanje djelotvorne

empirijskim primjerima. Vasović, Vučina, (2006), *Savremene demokratije I*, Beograd: Službeni glasnik, op. cit. 50-52.

¹⁶⁹ Ibidem, op. cit. 57-71.

¹⁷⁰ Kaningam, Frenk, (2003), *Teorije demokratije*, Beograd: Filip Višnjić, str. 83.

¹⁷¹ Dal izdvaja osam obilježja poliarhijske demokratije: (1) svaki član organizacije obavlja radnje za koje smatramo da konstituišu izraz njegove preferencije između datih alternativa, (2) težina koja se pripisuje izboru svake individue prilikom ovog procesa je identična, (3) alternativa sa najvećim brojem glasova se proglašava pobjedničkim izborom, (4) svaki član koji razmatra set alterantiva, može da unese alternativu koju on preferira među one alternative koje su već ponuđene, (5) svi pojedinci posjeduju identične informacije o alternativama, (6) alternative sa najvećim brojem glasova potiskuju sve ostale alternative sa manjim brojem glasova, (7) naređenja izabranih zvaničnika se izvršavaju i (8) moguće su tri situacije: (a) sve međuzborne odluke su podređene ili izvršne u odnosu na odluke usvojene tokom izbornog perioda, u kom slučaju izbori vrše kontrolnu funkciju, (b) novim odlukama u međuzbornom periodu se upravlja na način saglasan sa prethodnih sedam karakteristika, pod promijenjenim institucionalnim okolnostima i (c) situacija u kojoj su moguće obje prethodno navedene mogućnosti. Dahl, Robert, (2006), *A Preface to Democratic Theory (Expanded Edition)*, Chicago and London: The University of Chicago Press, pp. 67-71.

¹⁷² Dal, Robert, (1999), *Demokratija i njeni kritičari*, CID: Podgorica, str. 308.

države, sklonost građana političkom aktivizmu, održavanje izvjesnog stepena ekonomske jednakosti i socijalnog pluralizma i postojanje bazičnog konsenzusa o osnovnim društvenim pitanjima.¹⁷³

Konsociacioni model demokratije predstavlja naučnu tvorevinu Lajpharta, koji ovaj model konstruiše kako bi dokazao svoju osnovnu hipotezu da je demokratija moguća u složenim multietničkim i multinacionalnim državama. Postoje četiri uslova za ostvarenje konsocijacije: (1) velika koalicija izabраниh političkih predstavnika svih značajnih društvenih segmenata, (2) različiti oblici segmentalne autonomije, (3) široka upotreba načela proporcionalnosti, kako prilikom izbora, tako i u raspodjeli državnih položaja i (4) uzajamna veto vlast društvenih segmenata.¹⁷⁴ Ovaj model demokratije je izuzetno kontraverzan i privlači veliki broj kritika, od kojih su najznačajnije da je po svojoj suštini elitistički, da isključuje postojanje opozicija, da lako dovodi do blokada političkih institucija i procesa i da u krajnjem slučaju može da podstakne secesionizam i etnički sukob.¹⁷⁵

Diskurzivni model demokratije jeste jedan od normativnih modela u okviru teorije deliberativne demokratije. Najznačajniji zastupnik ovog modela je Habermas, koji smatra da treba omogućiti stvarnu autonomiju i upravljački kapacitet civilnog društva, koje treba da utvrđuje zajedničke pozicije za rješavanje stvarnih društvenih problema u deliberativnom procesu, sa naglaskom na razvijanje procedura koje će garantovati

¹⁷³ Dahl, Robert and Lindblom C., (1953), *Politics, Economics and Welfare*, Chicago: University of Chicago Press pp. 287-323.

U djelu „Demokratija i njeni kritičari” Dal u okviru ovih preduslova naglašava i potrebu postojanja civilne kontrole vojske i policije kako bi se sprječilo nasilno održavanje režima na vlasti, zatim potrebu održavanja tenzija između subkulturnih grupacija na toleratnom nivou i nizak stepen stranog uticaja. Dal, Robert, (1999), *Demokratija i njeni kritičari*, CID: Podgorica, str. 355

¹⁷⁴ Lijphart, Arend, (1977), *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, New Heaven: Yale University Press, pp. 25-47.

Lajphart u novije vrijeme svoj model pretvara u model konsensualne demokratije, za koji smatra da je superiorniji u odnosu na model većinske demokratije, ne samo u podijeljenim društvima, nego generalno. Ovaj model karakteriše: (1) dijeljenje izvršne vlasti u širokim koalicionim kabinetima, (2) izvršno-zakonodavna ravnoteža vlasti, (3) višepartijski sistem, (4) proporcionalno predstavljanje, (5) koroporativizam interesnih grupa, (6) federalna i decentralizovana vlast, (7) jak dvodolni sistem, (8) rigidnost ustava (9) postojanje sudske revizije ustavnosti i (10) nezavisnost centralne banke. Lajphart, Arend, (2003), *Modeli demokratije*, Podgorica i Beograd: CID i Službeni list SCG, op. cit. 76-77.

¹⁷⁵ Jedan od najpoznatijih kritičara Lajphartovog modela je Donald Horovic. Detaljnije o njegovim osnovnim prigovorima i alternativnim rešenjima u: Horowitz, Donald, (2002), *Constitutional Design: Proposals versus Processes*, in: *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, Ed. Andrew Reynolds, New York: Oxford University Press, pp. 15-36.

fer proces pregovaranja.¹⁷⁶ Vasović smatra da se osnovni prigovor ovom modelu može uputiti u vezi sa njegovom nedovoljnom praktičnom ostvarivošću i da je realnije primjenjivati ovakav model samo za pojedinačna politička pitanja, a ovaj nalaz važi i za već pomenuti model participativne demokratije.¹⁷⁷

Tvorac kosmopolitskog modela demokratije je Held, koji smatra da se liberalno-demokratski koncepti u globalizovanom svijetu ne mogu više posmatrati samo u kontekstu nacionalne države, već je neophodno razvijati međunarodne globalne i regionalne organizacije sa efektivnim nadležnostima u domenima političkog odlučivanja, bezbjednosti, ekonomije, socijalnih politika i zaštite ljudskih prava.¹⁷⁸ Ovi procesi po Heldu ne znače propast nacionalne države, već disperziju moći političkog odlučivanja na više komplementarnih nivoa političkog odlučivanja. Osnovni prigovor ovakvom projektu je njegova utopistička priroda, imajući u vidu porast prerogativa savremene nacionalne države, naročito u bezbjednosnom domenu.¹⁷⁹ Ovoga je svjestan i sam Held, koji zato smatra da je njegov projekat ostvariv tek na duže staze i postepeno, ali da je to jedini način da demokratija zadrži svoju relevantnost, efikasnost i legitimnost u budućnosti.¹⁸⁰

Tvorac modela multikulturnog građanstva je Kimlika, koji ovim modelom pokušava da „pomiri” liberalno-demokratska načela individualne autonomije, jednakosti i slobode izbora sa pitanjem adekvatne zaštite manjinskih grupacija u jednom višenacionalnom ili multietničkom društvu.¹⁸¹ On smatra da grupno diferencirana prava, koja svoj osnov imaju u kulturnoj različitosti društvenih grupa, zaslužuju državnu zaštitu i mogućnost ekspresije u javnom političkom polju, a prema tome da li je riječ o

¹⁷⁶ Habermas smatra da njegov model diskurzivne ili proceduralne demokratije predstavlja srednje rješenje između druga dva normativna modela, liberalnog i republikanskog. Habermas razmatra osnovne karakteristike i međusobni odnos ova tri modela u: Habermas, Jürgen, (1996), *Three Normative Models of Democracy*, in: *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, Ed. Seyla Benhabib, New Jersey: Princeton University Press, pp. 21-30.

¹⁷⁷ Vasović, Vučina, (2006), *Savremene demokratije I*, Beograd: Službeni glasnik, str. 67.

¹⁷⁸ Held smatra da bi rad ovih međunarodnih ustanova trebao da bude transparentan, te podložan kontroli, kako od strane političkih organizacija, tako i od strane međunarodnih nevladinih organizacija i građana. Held, David, (2006), *Models of Democracy-Third Edition*, Cambridge and Malden: Polity Press, pp. 317-318.

¹⁷⁹ Ibidem, pp. 320-322.

¹⁸⁰ Ibidem, p. 322.

¹⁸¹ Kimlika smatra da zbog etnocentrične prirode moderne liberalne države tretiranje ljudi samo kao individua predstavlja paravan za etničku i nacionalnu nepravdu, te da je potrebno kompenzovati sistemsku prednost državotvorne nacije kroz zaštitu manjinskih prava. Kymlicka, Will, (1996), *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Clarendon Press, p. 194.

nacionalnim manjinama i autohtonim narodima ili pak o migrantskim skupinama, zavisi i konkretan stepen zaštite ovih prava.¹⁸² Protivnici ovakve koncepcije smatraju da ona narušava osnovna liberalna načela i da može da dovede do eskalacije etnonacionalnih tenzija, a glavni spor se odnosi na pitanje da li država treba da štiti kolektivna prava onih manjinskih grupa koje odlikuju neliberalni obrasci ponašanja.¹⁸³

Imajući u vidu navedeno o demokratiji, naciji i etnicitetu, postaje očigledno da je određenje aplikabilnog demokratskog koncepta za region zapadnog Balkana izuzetno težak zadatak, kako na teorijskom, tako i na praktičnom nivou, čime se dijelom mogu objasniti i institucionalna lutanja i slabi ukupni učinci vladinih politika u ovom regionu. Imajući u vidu da ovaj region karakteriše visok stepen etničkih podjela i tenzija, kao i ukupno gledano teška materijalna i ekonomska situacija sa visokim stepenom polarizacije na bogatu manjinu i siromašnu većinu, postaje jasno da institucionalni inženjering predstavlja izuzetno rizičan faktor i da je na neuspjeh osuđen svaki primijenjeni model demokratije koji ne vodi računa o ovim faktorima. Zbog toga se ne smije zanemariti nijedan od činilaca demokratije i demokratizacije o kojima je bilo riječi u ovom dijelu rada. To naročito važi za set preporuka koje daje Dal u svom razmatranju poliarhične demokratije, kao i preporuke Linca i Stepan, koje oni razvrstavaju u okviru koncepta demokratskih arena. Ove preporuke predstavljaju izuzetno sredstvo za konsolidaciju i legitimizaciju političkih procedura i institucija, što vodi stabilizaciji političkog sistema. Vasović smatra da se svi ovi faktori mogu objediniti u jedan eklektički model demokratije koji on naziva „liberalno-socijalni poliarhično-diskurzivni model”.¹⁸⁴ U traženju adekvatnog modela mora se tragati za rješenjima koja će istovremeno priznavati i etnički i građanski koncept nacije, odnosno omogućiti očuvanje tradicije i kulture, kako većinskih, tako i manjinskih etnonacionalnih grupa, ali istovremeno i održati jedinstvo i legitimitet države kroz odanost svih građana ustavnopravnom poretku i omogućiti prihvatanje novih

¹⁸² U praksi se multikulture politike mogu materijalizovati u velikom broju oblika, od različitih vrsta etničkih i rasnih kvota prilikom zapošljavanja u javnim službama, preko prava na kolektivno političko predstavljanje, samoupravljanje i autonomiju, do prava na izražavanje kulturnih posebnosti kroz državnu finansijsku pomoć i olakšan pristup medijima. Ibidem, pp. 26-33.

¹⁸³ Jedan od najvećih kritičara modela multikulturalizma je Brajan Beri. Detaljnije u: Barry, Brian, (2001), *Culture and Equality-An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Harvard: Harvard University Press.

¹⁸⁴ Vasović smatra da takav model treba da kombinuje „liberalnu i socijalnu demokratiju, slobodu i jednakost bez egalitarizma u bukvalnom smislu te riječi, ljudska i politička prava sa socijalnim i ekonomskim pravima”. Vasović, Vučina, (2006), *Savremene demokratije I*, Beograd: Službeni glasnik, str. 68.

vrijednosti i institucija koje nastaju sa ubrzanim procesima globalizacije i raznovrsnih međunarodnih integracija. U skladu sa tim, nameće se zaključak da za ovaj region mogu da budu pogodni i multikulturni i konsociacioni aranžmani. Međutim, nesumnjivo je da samo umjereni oblici ovakvih aranžmana imaju šansu za uspjeh, naročito imajući u vidu činjenicu da su na ovim prostorima zahtjevi manjinskih, a naročito etničkih grupa, nerasakidivo povezani sa često opravdanim strahom od rata i cijepanja postojećih političkih zajednica.

DRUGI DIO

NASTANAK I ISTORIJSKI RAZVOJ PARTIJSKOG SISTEMA BOSNE I HERCEGOVINE, SRBIJE I HRVATSKE

I KRATAK OSVRT NA NASTANAK PARTIJA I PARTIJSKOG SISTEMA

1. Evolucija političkih partija i partijskih sistema od 1990 do 2000 godine

1.1. Bosna i Hercegovina – kvazipluralizam i „dejtonski“ poredak

Savremene političke partije i višepartijski sistem u Bosni i Hercegovini (BiH) nastali su 1990 godine, kada su stvorene političke, ustavne, međunarodne i druge pretpostavke za početak tranzicije jednopartijskog u višepartijski, socijalističkog u kapitalistički i nedemokratskog u demokratski sistem. Pluralizacija političkog prostora, obnavljanje višepartizma i uspostavljanje savremenog višepartijskog sistema u BiH desili su se nakon četrdesetpetogodišnjeg jednopartijskog i skromnog višepartijskog iskustva u prvoj polovini dvadesetog vijeka.

Pred osnivanje političkih partija u BiH nije postojala značajnija politička pluralizacija, organizovanje, nezadovoljstvo ili pritisak za promjenu jednopartijskog u višepartijski sistem. Kada je jedina jugoslovenska politička partija izvršila samoubistvo, odrekla se političkog monopola na republičkom nivou i otvorila pandorinu kutiju višepartizma, došlo je do iznuđenog i nepripremljenog osnivanja političkih partija u BiH. Pluralizacija političkog prostora i nastanak političkih partija direktno je povezan sa nacionalnim, vjerskim, ideološkim, državotvornim i drugim podjelama u BiH i Jugoslaviji. Raspadom jednopartijskog poretka u BiH gotovo su odmah na vidjelo izbile stare vjerske i nacionalne podjele,¹⁸⁵ koje su se institucionalizovane osnivanjem nacionalnih političkih partija ili pokreta. Tako su, poslije kratke višepartijske istorije u Austro-Ugarskoj i prvoj Jugoslaviji, nacionalno i vjersko ponovo postali dominantni kriterij za partijsko organizovanje i profilisanje u vremenu državnog nestajanja Jugoslavije i nastajanja BiH. Svu dominantnost i dubinu

¹⁸⁵ Kasapović, Mirjana, (2005), *Bosna i Hercegovina, podijeljeno društvo i nestabilna država*, Zagreb: Politička kultura, str. 133.

nacionalnih i vjerskih podjela u BiH pokazuju rezultati prvih višepartijskih izbora održanih u novembru 1990 godine, jer je udio triju pobjedničkih partija u glasovima birača uveliko odražavao nacionalni sastav stanovništva, pa su prvi bosansko-hercegovački izbori popularno nazvani popisom stanovništva.¹⁸⁶ Druga grupa novosnovanih političkih partija nastala je transformacijom vladajuće komunističke partije, njenih satelitskih organizacija i dijelova dotadašnje vladajuće političke elite na anacionalnoj osnovi. U evolutivnom smislu, prvu deceniju višepartijskog sistema u BiH moguće je posmatrati i podijeliti na predratni, ratni i poslijeratni period.

U dvogodišnjem predratnom periodu osnovane su nove političke partije, uspostavljen višepartijski sistem, održani višepartijski izbori, konstituisana vlast i vrlo brzo, nastupila duboka kriza vlasti. Od 14 političkih partija, koje u učestvovala na prvim višepartijskim parlamentarnim izborima, njih 8 je osvojilo mandate u republičkom parlamentu. Nacionalne političke partije, sa karakteristikama pokreta, bile su Stranka demokratske akcije (SDA), Srpska demokratska stranka (SDS) i Hrvatska demokratska zajednica BiH (HDZBiH), a znatno manje nacionalne partije su Muslimanska bošnjačka organizacija (MBO) i Srpski pokret obnove (SPO). Anacionalne političke partije, u svom nastajanju, bile su Savez komunista BiH - Socijaldemokratska partija (SKBiH-SDP), Savez reformskih snaga Jugoslavije za BiH (SRSJ), Demokratski socijalistički savez BiH (DSSBiH), Savez socijalističke omladine – Demokratski savez BiH (SSO-DSBiH) i druge. Prema ideološkoj podjeli desnica - ljevica i sistemsko - antisistemsko, nacionalne političke partije su uglavnom antisistemске i desničarske, dok su ostale partije uglavnom sistemске i ljevičarske. Antisistemска pozicija vladajućih SDA, SDS i HDZBiH podrazumjeva potpuno odbacivanje jednopartijskog nasleđa, suprotstavljena programska opredeljenja u odnosu na očuvanje Jugoslavije i državnu samostalnost BiH i opredeljenje za ratnu opciju, koje nema izborni i programski legitimitet. Odnos prema jugoslovenskoj državnoj zajednici i državnoj samostalnosti i uređenju BiH bila su ključna politička pitanja oko kojih su nastale duboke podjele u političkim partijama i narodima. U odnosu na ova pitanja, na jednoj strani su bili SDA i HDZBiH, a na drugoj SDS. Ova linija podjele uticala je početkom 1992 godine na veće ili manje svrstavanje ostalih

¹⁸⁶ SDA, SDS i HDZBiH osvojili su ukupno 73,7% glasova za vijeće građana Skupštine BiH. Kasapović, Mirjana, (2005), *Bosna i Hercegovina, podijeljeno društvo i nestabilna država*, Zagreb: Politička kultura, str. 134.

političkih partija, njihovih članova i glasača na jednu ili drugu stranu. Vladajuće nacionalne političke partije izabrale su rat umjesto mira, kada su se odrekle politike pregovora i kompromisa i organizovano učestvovala u naoružavanju pripadnika svoje nacije i drugim pripremama za rat.

U nešto manje od četiri ratne godine, došlo je do jačanja uloge i pozicije nacionalnih političkih partija, uspostavljanja tri nacionalna partijska bloka i tri posebna etnopolitička prostora, slabljenja multietnopartijskog, nestajanja određenih političkih partija i usporavanja evolutivnih promjena u partijskom sistemu. Prvo je SDS okupio u srpski nacionalni blok većinu predstavnika opozicionih partija i uspostavio potpunu kontrolu nad novoformiranim i lokalnim institucijama vlasti, dijelom teritorije i vojskom, ubrzo je to isto učinila HDZBiH i na kraju, SDA. Princip jedan narod, jedna nacionalna partija i jedna nacionalna politika, nije dozvoljavao ili je potpuno marginalizovao opoziciono i frakcijsko partijsko djelovanje. Dok su sa partijske scene nestali SRSJ i još neke političke partije, došlo je do osnivanja novih političkih partija, kao što su Srpska radikalna stranka (SRS), Socijalistička partija (SP), Hrvatska seljačka stranka (HSS), Demokratska narodna zajednica (DNZ) i druge. Osnivanjem SRS i HSS započeo je proces diferenciranja SDS i HDZBiH, a osnivanjem DNZ, nastavljen je proces diferenciranja SDA. SP, kao prvu političku partiju lijevice u Republici Srpskoj (RS), osnovali su bivši članovi Saveza komunista Jugoslavije (SKJ), po uzoru na Socijalističku partiju Srbije (SPS).

Početak petogodišnjeg poslijeratnog perioda obilježio je dejtonski mirovni sporazum, kojim su zaustavljeni rat, uspostavljen međunarodni poluprotektorat i ozvaničene etničke, teritorijalne i druge podjele u BiH. Umjesto predratna dva nivoa vlasti, novim uređenjem BiH uspostavljeni su državni, entitetski, kantonalni i lokalni nivoi vlasti. Na prvim poslijeratnim i drugim višepartijskim izborima za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH učestvovalo je 30 političkih partija, od čega je više od polovine osnovano neposredno pred izbore 1996 godine. SDA, SDS i HDZBiH osvojili su ukupno 76% glasova za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH, uz napomenu, da su nove partije Stranka za BiH (SBiH), Hrvatska stranka prava (HSP), DNZ, SRS i druge, nastale odvajanjem od tri nacionalna pokreta, osvojile ukupno nešto više od 10% glasova. Političke partije, uglavnom lijeve orijentacije, formirale su dvije predizborne koalicije i osvojile ukupno 10% glasova za

predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH. Nakon drugih višepartijskih izbora, od političkih partija koje su učestvovala na izborima za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH, 3 su vladajuće, 8 je parlamentarnih, 10 je nacionalnih i desničarskih, 5 je lijevičarskih i jedna je regionalna. Na trećim višepartijskim izborima za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH, održanim 1998 godine, učestvovalo je 45 političkih partija. SDA, u koaliciji sa SBiH, SDS i HDZBiH osvojili su ukupno 64% glasova. Poslije ovih izbora SDS više nije vladajući, a ulogu vladajućih na državnom i entitetskom nivou preuzela je koalicija političkih partija Srpski narodni savez (SNarS), Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD) i SP. Ovi izbori su pokazali da SDS i SDA više nisu tako dominantni u svom nacionalnom biračkom tijelu. Od političkih partija, koje su učestvovala na izborima za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH, 8 je vladajućih, 15 parlamentarnih, 20 nacionalnih i desničarskih, 5 lijevičarskih i 4 su regionalne. Na četvrtim višepartijskim izborima za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH, održanim 2000 godine, učestvovalo je 18 političkih partija. SDA, SDS i HDZBiH osvojili su ukupno 47% glasova, što je nastavak trenda značajnog pada podrške birača ovim političkim partijama sa prethodnih izbora. Poslije ovih izbora, tri nacionalne političke partije nisu više vladajuće na državnom nivou. U odnosu na prethodne izbore, prepolovljen je broj političkih partija koje su učestvovala na izborima za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH, a od ovih partija, 6 je vladajućih, 13 parlamentarnih, 8 nacionalnih i desničarskih i 4 lijevičarske.

U periodu od 1990 do 2000 godine na izborima za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH učestvovalo je preko 60 političkih partija, od čega je jedna trećina bila parlamentarna. Od svih političkih partija, polovina je učestvovala na samo jednom, 17 na dvojim i 8 na trojim izborima. Samo su SDA, SDS, HDZBiH i Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine (SDPBiH) bile stabilne i relativno konsolidovane političke partije, jer su u ovom periodu učestvovala na svim izborima za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH i bile vladajuće ili parlamentarne. Takođe, SBiH, SNSD, DNZ i SP mogle bi se svrstati u perspektivne političke partije, jer su učestvovala na svim poslijeratnim izborima, bile parlamentarne i imale trend sve boljih izbornih rezultata. U ovom periodu, prosječno je 27 političkih partija učestvovalo na izborima, a u predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH bilo je prosječno 11 parlamentarnih i 5 vladajućih partija. Na prvim, drugim i trećim

višepartijskim izborima za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH za tri nacionalne političke partije glasala je većina birača, a na četvrtim višepartijskim izborima izgubljena je ta dominacija i većina. Na četvrtim višepartijskim izborima pojačana je partijska konkurentnost u tri odvojena etnopolitička prostora, dominaciju SDA na bošnjačkoj partijskoj sceni ugrozili su SDPBiH i SBiH, dominaciju SDS na srpskoj partijskoj sceni ugrozili su SRS, SNSD, SP, SNarS i Partija demokratskog progresa (PDP) i dominaciju HDZBiH na hrvatskoj partijskoj sceni ugrozili su HSP, HSS, Nova hrvatska inicijativa (NHI) i Hrvatska kršćansko-demokratska unija (HKDU).

Prvih deset godina obilježilo je uspostavljanje višepartijskog sistema, fragmentiranost partijske scene, dominacija etnopartijskog i partijska nekompetitivnost. Uspostavljen je partijski sistem sa tri dominantne partije i tri etnopartijska podsistema, koji su u periodu od 1992 do 1996 godine funkcionisali kao tri potpuno odvojena etnopartijska sistema sa dominantnom ili hegemonijskom političkom partijom. Etnopartijski podsistemi uspostavljeni su na izborima 1990 godine, kada je za nacionalne političke partije glasalo oko tri četvrtine birača, a postali su još dominantniji, kada su sa političke scene nestale partije sa relevantnim multietničkim biračkim tijelom. Uspostavljeni partijski sistem ispunjava uslove da ne postoje dovoljne razlike između države i političkih partija na vlasti, da relativno dug period na vlasti kod dominantnih partija izaziva samozadovoljstvo, aroganciju i korupciju i da je opozicija slaba i nedjelotvorna.¹⁸⁷ Tri dominantne nacionalne političke partije imaju obilježja nacionalnih političkih pokreta i forumskih političkih partija. One su nastale početkom devedesetih godina u procesu tranzicije iz jednopartijskog u višepartijski sistem, kao posljedica nepostojanja formiranih opozicionih elita i zamisli kako je potrebno okupljanje pod nacionalni kišobran vrlo različitih ideoloških i političkih struja,¹⁸⁸ sa dominantnom integrativnom nacionalističkom i antikomunističkom komponentom.¹⁸⁹

1.2. Srbija – između jednopartizma i pseudovišepartizma

U Srbiji su 1989 i 1990 godine stvoreni ustavni i drugi uslovi za nastanak i uspostavljanje savremenog višepartijskog sistema. Pred prve višepartijske izbore

¹⁸⁷ Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd: Clio, str. 491-492.

¹⁸⁸ Kasapović, Mirjana, (2003), *Izborni leksikon*, Zagreb: Politička kultura, str. 84.

¹⁸⁹ Stojiljković, Zoran, (2008), *Partijski sistem Srbije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 69.

1990 godine, u Srbiji su formirane 44 političke partije. Socijalistička partija Srbije (SPS) je nastala transformacijom i ujedinjenjem Saveza komunista Srbije (SKS) i Socijalističkog saveza radnog naroda Srbije (SSRNS), a ostale političke partije su nastale od patriotskih udruženja, pokreta, kulturnih i političkih krugova i grupa intelektualaca.¹⁹⁰ Na pojavu relativno velikog broja političkih partija uticali su liberalni uslovi za njihovo formiranje i kandidovanje na izborima, partijsko organizovanje nacionalnih manjina i nastanak nekoliko neojugoslovenskih, seljačkih i regionalnih partija. Početno partijsko organizovanje na državnom, tradicionalnom, ideološkom, klasnom, nacionalnom, regionalnom i egzibicionističkom osnovu ostaće obilježje i u narednom periodu, s tim da će sa partijske scene, iz razumljivih razloga, nestati partije jugoslovenske orijentacije. Prvi višepartijski parlamentarni izbori u Srbiji trebali su političke partije svrstati među vladajuće ili opozicione, parlamentarne ili vanparlamentarne, pobjedničke ili gubitničke, perspektivne ili neperspektivne i uticajne ili neuticajne. Nakon održanih prvih višepartijskih izbora po većinskom sistemu, SPS je osvojila 45,8% glasova i 77,6% poslaničkih mandata u Narodnoj skupštini Srbije i tako postala pobjednička, vladajuća, uticajna i perspektivna politička partija, a Srpski pokret obnove (SPO), Demokratska stranka (DS), Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara (DZVM), Stranka demokratske akcije (SDA), Savez reformskih snaga za Srbiju (SRSJ), Narodna seljačka stranka (NSS), Stranka saveza seljaka Srbije (SSSS), Samostalna demokratska srpska stranka (SDSS), Udruženje jugoslovenske demokratske inicijative (UJDI), Demokratski savez Hrvata u Vojvodini (DSHV), Partija za demokratsko delovanje (PDD), Stranka Jugoslovena (SJ) i Demokratska reformska stranka muslimana (DRSM) su parlamentarne, opozicione, neuticajne i gubitničke partije. U perspektivne političke partije, osim pobjedničkog SPS, mogu se svrstati SPO i DS. Političku scenu, u vrijeme uspostavljanja višepartizma i prvih izbora, posebno su obilježili prelazak iz jednopartijskog u višepartijski sistem, početak raspada jugoslovenske federacije, državno pozicioniranje Srbije i rješavanje srpskog nacionalnog pitanja.

Početakom 1991 godine formirana je Srpska radikalna stranka (SRS), a 1992 godine došlo je do cijepanja DS i formiranja Demokratske stranke Srbije (DSS). Odmah nakon prvih višepartijskih izbora, formirana je udružena demokratska opozicija, iz koje će u maju 1992 godine nastati Demokratski pokret Srbije (DEPOS), čiji su

¹⁹⁰ Stojiljković, Zoran, (2008), *Partijski sistem Srbije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 50.

osnivači 17 političkih partija, brojna udruženja i vanpartijski intelektualci. Sredinom 1992 godine osnovan je Građanski savez Srbije (GSS), kao koalicija građanskih partija centra. Na kraju 1992 godine, u Srbiji je bilo preko stotinu političkih partija. Zbog uspostavljanja Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) i održanih saveznih izbora, osporenog legitimiteta republičke vlasti i kriznog stanja, krajem 1992 godine održani su prijevremeni parlamentarni izbori u Srbiji po proporcionalnom sistemu. SPS, kao pobjednik izbora sa 28,8% glasova i 40,4% poslaničkih mandata, više nije tako ubjedljiv, a najveće iznenađenje izbora je SRS, koja je uspjela da u kratkom periodu izraste u drugu političku partiju po snazi i broju osvojenih mandata. Izborni uspjeh SRS objašnjava se radikalizovanim programom za rješavanje srpskog nacionalnog pitanja, ratnim zbivanjima, međunarodnom izolacijom, siromaštvom i radikalizacijom biračkog tijela, bliskošću u stavovima sa vladajućim režimom, uspješnom medijskom promocijom i opštom kritikom, posebno „izdajničkog“ djelovanja.¹⁹¹ SPS je i dalje vladajuća partija, uz prećutnu podršku SRS i približno je isti broj parlamentarnih partija. Nova parlamentarna partija je Reformska demokratska stranka Vojvodine (RDSV), a parlamentarne partije više nisu SRSJ, UJDI i neke druge. Nakon ovih izbora nastavljene su tendencije pada ekonomskih aktivnosti, zaposlenosti, zarada i podrške manjinskoj vladi. Pad legitimnosti vlasti imao je za posljedicu održavanje vanrednih parlamentarnih izbora u decembru 1993 godine. Na ovim izborima učestvovala su 84 političke partije, a samo 9 partija su postale parlamentarne. Pobjednik izbora je SPS sa 36,7% glasova i 49,2% poslaničkih mandata, koji uz podršku Nove demokratije (ND), koja je istupila iz koalicije DEPOS (SPO, GSS i ND), ponovo postaje vladajuća partija. Nova parlamentarna partija je DSS, a nekoliko manjih političkih partija više nisu parlamentarne.

Da opozicione partije imaju koalicioni potencijal za ozbiljno izbornu suprostavljanje vladajućem SPS, pokazala je koalicija SPO, DS, DSS, GSS i Demokratskog centra (DC), koja je 1996 godine pobijedila na lokalnim izborima u većim gradovima Srbije. U 1997 godini održani su parlamentarni izbori, koje su bojkotovali DS, DSS i GSS. SPS je po prvi put bio u izbornoj koaliciji sa Jugoslovenskom levicom (JUL) i ND, koja je bila pobjednička sa 34,2% glasova i 44,0% poslaničkih mandata. SRS sa

¹⁹¹ Trkulja; Jovica, (1996), Izazovi (kvazi)pluralizma, u: V. Vasović i V. Stanovčić (ur.), *Postkomunizam i vlast*, Beograd: Jugoslovensko udruženje za političke nauke i Fakultet političkih nauka, str. 492-493.

28,1% glasova i 32,8% poslaničkih mandata je imala drugi, a SPO sa 19,1% glasova i 18,0% poslaničkih mandata treći najbolji izborni rezultat. Ostale parlamentarne partije osvojile su manje od 2% glasova. SPS je formirao parlamentarnu većinu i vladu sa JUL i SRS, kojoj je ovo prvo učešće u vladi.

Opoziciono predizborno udruživanje i saradnja političkih partija započela je 1998 godine, kada su nastali Savez za promene, u koji su ušli DS, GSS, DC, Demohrišćanska stranka Srbije (DHSS), Nova Srbija (NS), Demokratska alternativa (DA), Socijaldemokrati (SD) i drugi, a okončana početkom 2000 godine, kada je 18 političkih partija, bez SPO, dogovorilo formiranje ujedinjene demokratske opozicije Srbije za učešće na sledećim parlamentarnim izborima. Parlamentarni izbori u Srbiji održani su krajem 2000 godine, nakon pobjede koalicije Demokratske opozicije Srbije (DOS) na saveznim izborima. Pobjednik izbora je koalicija DOS sa 64,4% glasova i 70,4% poslaničkih mandata, a gubitnici su SPS sa 13,5% glasova, SRS sa 8,5% glasova i SPO sa 3,7% glasova. Parlamentarne partije su, osim vladajućih DS, DSS, DA, NS, GSS, DHSS, SD, ND, DC, Lige socijaldemokrata Vojvodine (LSV), Socijaldemokratske unije (SDU), Saveza vojvođanskih Mađara (SVM), Reformista Vojvodine (RV), Sandžačke demokratske partije (SanDP), Koalicije za Vojvodinu (KzV), Pokreta za demokratsku Srbiju (PzDS) i Lige za Šumadiju (LzŠ), SPS, SRS i Stranka srpskog jedinstva (SSJ). Ovi izbori su pokazali da su opozicione partije imale i iskoristile svoj predizborni koalicioni potencijal po sistemu svi ili većina protiv vladajućeg SPS, da je loš rezultat SRS posljedica učešća u vlasti i smanjene radikalizacije biračkog tijela i da je gubitnička pozicija SPO posljedica vankoalicionog djelovanja i učešća u saveznoj vladi.

Partijski sistem Srbije u prvih deset godina višepartizma ima obilježja sistema sa dominantnom partijom. Iako je SPS imao kontinuiran pad podrške birača na izborima i nikada nije imao natpolovičnu podršku biračkog tijela, u prve dvije godine imao je parlamentarnu većinu zahvaljujući većinskom izbornom sistemu, a kasnije je dominaciju ostvarivao kroz predsjedničku funkciju, većinom u manjinskoj i koalicionim vladama, apsolutnom kontrolom policije, vojske, finansija i medija i uz pomoć podjela

u opozicionom bloku.¹⁹² Osim partijske dominantnosti, SPS je imao i sva obilježja državne i klijentelističke političke partije.¹⁹³ Opozicioni partijski blok bio je fragmentiran, nejedinstven i korumpiran. U odnosu na brojnost, u Srbiji je potvrđena zakonitost da se poslije dugogodišnje vladavine jedne političke partije formiraju desetine ili stotine političkih partija, od kojih najveći dio postoji i nestaje u jednom ili dva izborna ciklusa.¹⁹⁴ Tokom devedesetih godina, gotovo da nema političke partije koja nije koketirala sa vladajućim režimom. SRS je bio prorežimski, vladajući od izbora 1997 godine i dominantno kritički nastrojen prema opoziciji. SPO je kao najjača opoziciona partija, postao od izbora 1997 godine dio vladajuće koalicije na sveznom nivou i na kraju izgubio status parlamentarne partije. ND je kao opoziciona parlamentarna partija, postao vladajući, kada je ušao u postizbornu koaliciju sa SPS. U trećoj godini svog postojanja DS se podijelio, što je uticalo da ne postane najjača opoziciona partija. Po rezultatima izbora, koalicionom potencijalu i parlamentarnom statusu u relevantne političke partije mogu se, osim SPS, svrstati SRS, DS i DSS. U odnosu na nacionalnu orijentaciju, na političkom spektru u Srbiji ekstremno nacionalne političke partije bili su SRS i SPO na početku, SPS je bio populistička nacionalna politička partija i DS, DSS, SPO i ND su bili umjerene nacionalne političke partije. Osim navedenih, postojalo je više manjinskih nacionalnih i nekoliko manjih anacionalnih političkih partija.

U Srbiji je do 2000 godine postojao više kontinuitet, nego diskontinuitet sa prethodnim jednopartijskim sistemom. Vladajući SPS je kadrovski, ideološki, programski i praktično ostao nepromijenjen ili neznatno promijenjen u odnosu na vrijeme kada je bio vladajući kao SKS. Demokratski privid stvoren je postojanjem višepartizma, izbora i opozicije, koja je bila aktivnija i djelotvornija van parlamenta, nego u parlamentu. U prvih deset godina višepartizma, vladajući SPS se trošio i gubio podršku, prelazeći put od izbornog pobjednika do gubitnika, a sličan put su imali SPO i SRS, koje su bile vladajuće ili prorežimske partije. Opozicionim partijama trebalo je deset godina da se ujedine, zajednički nastupe na izborima, da iz pozicije

¹⁹² „Osim umešnosti u tehnologiji vladanja, Miloševiću je pomogla i nespretnost opozicionih partija. One su bile neuspješne, kako u pokušajima ujedinjavanja i bojkotovanja izbora, tako i u nuđenju prave alternative.“ Orlović, Slaviša, (2008), *Politički život Srbije između partokratije i demokratije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 37.

¹⁹³ Stojiljković, Zoran, (2008), *Partijski sistem Srbije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 72.

¹⁹⁴ Trkulja; Jovica, (1996), Izazovi (kvazi)pluralizma, u: V. Vasović i V. Stanovčić (ur.), *Postkomunizam i vlast*, Beograd: Jugoslovensko udruženje za političke nauke i Fakultet političkih nauka, str. 483.

izbornih gubitnika prijeđu u poziciju izbornih dobitnika i da DS i DSS izrastu u relevantne političke partije. Srbija je imala deset izgubljenih godina, jer se tek 2000 godine desila stvarna promjena vlasti i početak ili pokušaj osvajanja demokratije.

1.3. Hrvatska – nešto između

Višepartijski sistem u Hrvatskoj uspostavljan je u vremenu gubljenja jugoslovenskog partijskog, unutrašnjeg i međunarodnog legitimiteta i interesa, istočnoevropskog, jugoslovenskog i hrvatskog odricanja od jednopartijskog monopola na vlast, naglašenog interesa i prilike za hrvatskom suverenosti i nezavisnosti, unutrašnjih hrvatsko-srpskih podjela i sukoba, postojanja respektabilne disidentske i emigrantske političke alternative i skromnog demokratskog nasleđa. Političke i normative pretpostavke za uspostavljanje višepartijskog sistema u Hrvatskoj stvorene su krajem 1989 godine, kada se Savez komunista Hrvatske (SKH) odrekao jednopartijskog monopola i kada je početkom 1990 godine to ozvaničeno ustavnim promjenama i novim izbornim zakonom. Prve političke partije, Hrvatska socijalno liberalna stranka (HSLŠ), Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), Hrvatska seljačka stranka (HŠŠ), Hrvatska demokratska stranka (HDS), Srpska demokratska stranka (SDŠ) i Radikalno udruženje za Sjedinjene Evropske Države (RUSED), osnovane su 1989 godine, a registrovane početkom 1990 godine, kada su za to stvoreni zakonski uslovi. U toku 1990 godine osnovani su Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena (SKH-ŠDP), Socijalistički savez – Savez socijalista Hrvatske (ŠŠ-ŠŠH), Savez socijalističke omladine Hrvatske (ŠŠOH) i Savez udruženja boraca narodno-oslobodilačkog rata (ŠUBNOR), koji su nastali transformacijom SKH i drugih društveno-političkih organizacija i više potpuno novih političkih partija, koje su osnovali politički disidenti, emigracija i drugi politički aktivisti. Pred prve višepartijske izbore u Hrvatskoj, na političkom spektru i partijskoj sceni postojale su nove i stare, nacionalne i anacionalne, lijeve i desne, državne i regionalne, režimske i antirežimske i projugoslovenske i antijugoslovenske političke partije. U uslovno stare političke partije mogu se svrstati SKH-ŠDP, ŠŠ-ŠŠH, ŠŠOH i ŠUBNOR, s obzirom na postojanje i delovanje u jednopartijskom sistemu, ideologiju, članstvo i imovinu, a sve ostale političke partije su nove. Po nazivu, ideologiji i djelovanju, nacionalne političke partije su HDZ, HŠŠ, HDS, ŠDS, Hrvatska stranka prava (HŠP), Hrvatska kršćansko demokratska stranka (HKDS), Hrvatska narodna stranka (HNS) i još neke,

koje se na ideološkom spektru pozicioniraju od krajnje desnice do desnog centra, a sve ostale političke partije su bile ili pokušale biti anacionalne i uglavnom pozicionirane na lijevoj strani ideološkog spektra. Većina političkih partija imala je državnu dimenziju organizovanja i djelovanja, a klasične regionalne partije bile su Istarski demokratski sabor (IDS), Dalmatinska akcija (DaIA), Otočki demokratski forum (ODF), Riječki demokratski savez (RDS), Istarska socijaldemokratska nezavisna stranka (ISDNS) i još neke. Osim što je bio nacionalna politička partija, SDS je imao i obilježja regionalne partije, jer se organizovao i djelovao u samo nekoliko opština. Ako bi se režimsko definisalo kao odanost jednopartijskom naslijeđu i orijentacija na manje sistemske popravke, onda bi se uslovno u režimske političke partije mogli svrstati SKH-SDP, SS-SSH, SSOH i SUBNOR, a sve druge, po antikomunističkoj i drugoj ideologiji, u uglavnom antirežimske partije. Antijugoslovensku orijentaciju imali su HDZ i većina hrvatskih nacionalnih političkih partija, umjereno projugoslovensku SKH-SDP i izrazito projugoslovensku SDS i još nekoliko manjih partija. Ambivalentnost jugoslovenske orijentacije nekih političkih partija ogleda se u tome da su one istovremeno i antijugoslovenske, kada u određenim političkim okolnostima postaju bliže ili odane ideji hrvatske državne nezavisnosti (SKH-SDP) ili srpskoj državnoj autonomiji i nezavisnosti (SDS).

Na prvim višepartijskim izborima za hrvatski sabor, održanim u aprilu i maju 1990 godine po dvokružnom većinskom sistemu, kandidate je imala 31 politička partija. Najveću podršku birača na izborima imao je HDZ sa 41,9% glasova i 59,5% zastupničkih mandata, masovna nacionalna politička partija sa obilježjima širokog pokreta i programom koji je naglašavao hrvatsku suverenost, antijugoslovenstvo i zaštitu hrvatskih nacionalnih interesa.¹⁹⁵ Izborna podrška birača vladajućem lijevom partijskom bloku SKH-SDP sa SS-SSH, SSO i SUBNOR, koji je imao ambivalentno programsko opredeljenje o hrvatskoj državnoj nezavisnosti i namjeru da dobije podršku umjerenih hrvatskih i srpskih birača koji su se protivili hrvatskoj nezavisnosti, bila je manja (35% glasova i 28,8% zastupničkih mandata), jer je za većinu birača u Hrvatskoj SKH-SDP bio simbol komunističkog vremena i kontinuiteta jugoslovenske države. Heterogenu koaliciju narodnog sporazuma, koji su činili HDS, HKDS, HSLs,

¹⁹⁵ Kasapović ističe da se HDZ, kao i druge političke partije, nije natjecao sa programom po standardima izborni *issues*, nego sa opštim političkim programom za rušenje komunističkog režima. Kasapović, Mirjana, (1993), *Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske*, Zagreb: Alinea, str. 55.

Socijaldemokratska stranka Hrvatske (SDSH), Hrvatski mirotni pokret (HMP) i drugi, podržalo je znatno manje birača (15,3% glasova i 6% zastupničkih mandata), jer je bila programski umjerenija i manje uvjerljivija od HDZ u zaštiti hrvatskih nacionalnih interesa. Nacionalnu političku partiju SDS podržao je manji dio Srba (1,6% glasova i 1,4% zastupničkih mandata), zbog toga što je kandidate imala u samo pet opština i što je većina Srba glasala za SKH-SDP. Trećina političkih partija, koje su učestvovala na ovim izborima, postala je parlamentarna. Nakon ovih izbora uspostavljen je partijski sistem sa obilježjima dvopartijskog, a HDZ je postao vladajuća i dominantna politička partija. Na prvim višepartijskim izborima u Hrvatskoj, kao i u ostalim jugoslovenskim republikama, dominiralo je nacionalno i državno u odnosu na ostala pitanja.¹⁹⁶

Politička i partijska scena Hrvatske ulazi u dramatičnu fazu nakon prvih višepartijskih izbora. Povećan je nacionalni rascjep između Hrvata i Srba, koji na kraju poprima oblike pobune, oružanog sukoba, etničkog čišćenja i teritorijalizacije, dolazi do približavanja HDZ i SKH-SDP, koje završava učešćem SKH-SDP u vladi nacionalnog jedinstva, donosi se novi ustav i sprovode pripreme za secesiju iz jugoslovenske državne zajednice, koje se završavaju proglašenjem hrvatske nezavisnosti, HDZ i SDS učestvuju u naoružavanju stanovništva i drugim pripremama za rat i SKH-SDP gubi multietničku dimenziju, kada ga napušta većina srpskih saborskih zastupnika¹⁹⁷, članstva i birača. Sva ova dešavanja imaju uticaj na pozicioniranje političkih partija nakon izbora za zastupnički dom hrvatskog sabora 1992 godine po kombinovanom sistemu, na kojim su kandidate imale 28 političkih partija. Pobjednički, vladajući i profitirajući HDZ ima još veću podršku birača, sa 44,7% glasova i 61,6% zastupničkih mandata, a gubitnički SDP (Socijaldemokratska partija), zbog približavanja HDZ, učešća u vlasti i gubitka opozicionog identiteta, drastično gubi podršku birača i dobija 5,5% glasova i 4,4% zastupničkih mandata. HSLŠ je druga politička partija po podršci birača na izborima sa 17,7% glasova i 10,1% zastupničkih mandata, a među parlamentarnim partijama su još HSS, kao i partije HSP, HNS, SNS, RDS, DaIA i Srpska narodna stranka (SrpsNS).

¹⁹⁶ Zakošek, Nenad, (2002), *Politički sustav Hrvatske*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 30-33.

¹⁹⁷ Većina zastupnika srpske nacionalnosti napustila je SDP i hrvatski sabor, nakon čega su postali bliski SDS. Kasapović, Mirjana, (1993), *Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske*, Zagreb: Alinea, str. 47.

U postizbornom periodu nedovoljno konsolidovan i ranjiv partijski sistem zahvatili su konfliktni procesi, frakcijski sukobi, raskoli, prelazak u druge političke partije i vanizborna partijska parlamentarizacija. Prvo je 1993 godine izvršen puč u HSP, radikalno desnoj nacionalnoj političkoj partiji, nakon čega se ona počela približavati HDZ. Početkom 1994 godine iz HDZ se izdvojila grupa zastupnika, koja je osnovala novu političku partiju Hrvatski nezavisni demokrati (HND) i ozbiljno ugrozila postojeću parlamentarnu većinu. Proces na ljevici bili su više integrativni, prvo se SDSH ujedinio sa SDP, a zatim su se Socijalistička stranka Hrvatske (SSH) i Socijaldemokratska unija (SDU) ujedinili u Akciju socijaldemokrata Hrvatske (ASDH). Vojne akcije i završetak rata bili su presudni za održavanje prijevremenih izbora za zastupnički dom hrvatskog sabora krajem 1995 godine, na kojim je učestvovalo 29 političkih partija. Pobjednički i vladajući HDZ sačuvao je veliku podršku birača, osvojivši 45,2% glasova i 59,1% zastupničkih mandata. Parlamentarne partije postale su HSLŠ, HSS, IDS, HSP, HNS, SrpNS, ASH, SDP, Hrvatska kršćansko demokratska unija (HKDU) i Slavonsko-baranjska hrvatska stranka (SBHS). Krajem devedesetih godina, vladajući HDZ zahvatila je progresivna legitimacijska kriza, zbog opšteg nezadovoljstva rezultatima privatizacije, ekonomskom politikom, socijalnim razlikama i korupcijskim aferama, kao i zbog unutarpartijskog sukoba i smrti partijskog lidera.¹⁹⁸ Na izborima za zastupnički dom hrvatskog sabora početkom 2000 godine, na kojim su učestvovale 54 političke partije, prepolovljena je podrška birača HDZ, koji je osvojio 24,4% glasova i 30,5% zastupničkih mandata. Pobjednik izbora je koalicija SDP, HSLŠ, SBHS i Primorsko-goranski savez (PGS), koju je podržalo 40,8% birača, a parlamentarne partije postale su HSS, IDS, HNS, HSP, HKDU i SrpNS.

Osnovna obilježja partijskog sistema Hrvatske u prvoj deceniji višepartizma bila su dominacija jedne partije, fragmentiranost, etnička podijeljenost, nedovoljna konsolidovanost i nadmoć desnice. HDZ je dominirao na hrvatskoj političkoj i partijskoj sceni, dok je postojao neostvareni interes za hrvatskom samostalnošću i opasnost ili strah da ostvarena hrvatska državna nezavisnost bude ugrožena. Dominacija HDZ bila je manifestovana ubjedljivim pobjedama na prvim, drugim i

¹⁹⁸ Zakošek, Nenad, (2002), *Politički sustav Hrvatske*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 44.

trećim parlamentarnim i predsjedničkim izborima, potpunom kontrolom zakonodavne, izvršne i sudske vlasti do 2000 godine i realizacijom partijskog programa o hrvatskoj državnoj samostalnosti i nezavisnosti. U ovom periodu, u Hrvatskoj je osnovano i djelovalo preko 60 političkih partija, na izborima je u prosjeku učestvovalo 35 političkih partija, bilo je ukupno 18 parlamentarnih partija, zastupnike u parlamentu imalo je u prosjeku 10 političkih partija i samo su HDZ, SDP, HSLŠ i HSS imali zastupnike u svim parlamentarnim sazivima. Etnopolitička podijeljenost između Hrvata i Srba bila je izražena do 1995 godine, a kasnije je postala manja, kada su promijenjene okolnosti, interesi i broj srpskog stanovništva. Dominacija političkih partija na desnici prešla je krug od umjerene, pred prve izbore, preko krajnje, do ponovo umjerene desnice, pred poslednje izbore. HDZ je svoju dominaciju na partijskoj sceni i desnici ostvario zahvaljujući programu, masovnosti, djelovanju i kontroli procesa pluralizacije na desnom partijskom spektru.

1.4. Prvih deset godina višepartizma u BiH, Srbiji i Hrvatskoj

BiH, Srbija i Hrvatska imale su zajedničku sedamdesetogodišnju istoriju pripadanosti istom političkom i državnom sistemu u dvadesetom vijeku, koji je bio višepartijski u vrijeme prve Jugoslavije, jednopartijski u vrijeme druge Jugoslavije i ponovo višepartijski, pri samom kraju druge Jugoslavije. U ovim jugoslovenskim republikama, početkom devedestih godina prošlog vijeka, obnovljen je višepartizam i održani izbori u trenutku kada se raspadala jugoslovenska federacija i uspostavljala njihova državna nezavisnost. Neki autori poistovjećuju obnovu višepartizma sa prelazom u demokratski sistem¹⁹⁹, što je kontradiktorno sa autoritarnom prirodom sistema u BiH, Srbiji i Hrvatskoj u prvoj deceniji višepartizma i pogrešno, jer se u demokratski sistem ne prelazi činom uspostavljanja višepartijskog sistema, već se on osvaja ili uspostavlja u dugotrajnom procesu. Autor smatra da je projekat ubrzanog, nedemokratskog i nasilnog rasturanja jugoslovenske državne zajednice imao presudan uticaj na uspostavljanje višepartijskih sistema sa dominantnim političkim partijama i nejakom opozicijom, predvidive rezultate prvih i narednih izbora, naglašen uticaj međunarodnog faktora i odsustvo demokratije u BiH, Srbiji, Hrvatskoj i drugim jugoslovenskim republikama. Nedemokratski i međunarodni karakter nastanka i

¹⁹⁹ Ravlić, Slaven, (2008), *Dileme političkog predstavništva*, Zagreb: Politička kultura, str. 233

postojanja jugoslovenske državne zajednice, imao je za logičnu posljedicu korištenje nedemokratskih sredstava za njeno razbijanje i uspostavljanje novih država u promijenjenim međunarodnim okolnostima i interesima.

Prvu fazu uspostavljanja višepartijskog sistema u BiH, Srbiji i Hrvatskoj obilježila je transformacija republičkih komunističkih u socijaldemokratske i socijalističke partije, pojava nacionalnih političkih pokreta i postojanje drugih partija različite ideološke i programske orijentacije. Na prvim izborima ubjedljivo su pobijedile političke partije sa prepoznatljivim etnopolitikama, kod kojih je dominantno bilo jednonacionalno i državno. U Srbiji je pobijedila systemska i vladajuća partija iz jednopartijskog sistema, a u Hrvatskoj i BiH pobijedile su antisystemske i potpuno nove političke partije, koje nemaju kontinuitet sa prethodnim jednopartijskim sistemom. Ovaj fenomen može se objasniti ulogom SPS i njenog lidera u poslednjim godinama jugoslovenske krize, raspadu SKJ i drugim događajima koji su prethodili uvođenju višepartizma, koji je ovim, zajedno sa novim nacionalnim partijama u Hrvatskoj i BiH, postao favorit birača i međunarodnih kreatora jugoslovenske krize, ratova i projektovanih rješenja. U programskom smislu, u BiH, Srbiji i Hrvatskoj na prvim višepartijskim izborima pobijedile su političke partije slične orijentacije, čiji su osnovni ciljevi bili razbijanje jugoslovenske državne zajednice i zaštita, odnosno realizacija državotvornih nacionalnih interesa. Teza, po kojoj se većinska podrška na izborima SPS dovodi u vezu sa snažnom podrškom starom režimu, preuranjenim pluralističkim promjenama i bitnim razlikama između Srbije u odnosu na Hrvatsku i druge jugoslovenske republike,²⁰⁰ teško je održiva. Prilikom postavljanja ovakvih teza i ocjena, zanemaruje se da je odlučivanje o statusu jugoslovenske državne zajednice i uspostavljanju novih država bilo izrazito kompleksno, nepripremljeno i ubrzano, da su postojali različiti interesi u vezi očuvanja i razbijanja jugoslovenske državne zajednice, da je dominantno raspoloženje u Sloveniji, Hrvatskoj i Kosovu bilo osamostaljenje i državna nezavisnost i da se razbijanje jugoslovenske državne zajednice i uspostavljanje nacionalnih država najlakše i najbrže moglo realizovati putem uspostavljanja višepartijskog sistema i održavanja izbora na republičkom nivou.

²⁰⁰ Ovu tezu zastupaju Goati još neki autori. Goati, Vladimir, (2013), *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990 do 2013 i u SRJ od 1990 do 2003*, Beograd: CeSiD i NDI, str. 25.

koalicija na izborima 1997 i 1998 godine pripisani SPS i SDA, što znači da su njihovi stvarni izborni rezultati bili lošiji od prikazanih). Vladajuće partije u Hrvatskoj i BiH imale su trend rasta podrške birača do prvih poslijeratnih i pretposljednih izbora u ovom periodu, dok je SPS imao stalni pad podrške birača na izborima u ovom periodu. Takođe, uočljivo je da su najveću dominaciju i podršku birača imale vladajuće partije u BiH (radi se o podršci nacionalno podijeljenog biračkog tijela, gdje je podrška birača jednoj nacionalnoj partiji približna ukupnoj podršci koaliciji tri nacionalne partije), dok su znatno manju podršku birača na izborima imali HDZ, a posebno SPS. Razlika u podršci birača na izborima vladajućim partijama u BiH, Srbiji i Hrvatskoj može se dovesti u vezu sa nacionalnim podjelama, ratom, ograničenim slobodama partijskog organizovanja i djelovanja, programima i partijskom scenom. Zajedničko svim ovim državama je da su na posljednjim izborima u prvoj deceniji višepartizma pobijedile koalicije opozicionih partija i da je pad podrške birača na izborima do tada vladajućim partijama bio obrnuto srazmjeran podršci birača ovim partijama na prethodnim izborima (najveći gubitak podrške birača imala je SPS, koji je na prethodnim izborima imao najmanju podršku birača od ove tri države). Partijski sistemi BiH, Srbije i Hrvatske u prvoj deceniji višepartizma najbliži su višepartijskom sistemu sa predominantnom partijom po Sartorijevoj tipologiji ili višepartijskom sistemu sa dominantnom partijom po Blondelovoj tipologiji.

2. Savremeni partijski sistem BiH, Srbije i Hrvatske od 2002 do 2012 godine

2.1. Političke partije i izbori u Bosni i Hercegovini

Opšti izbori u BiH održani su 2002, 2006 i 2010 godine. Rezultati izbora za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH za parlamentarne partije prikazani su u tabeli 1.

tabela 1

izbori u BiH 2002, 2006 i 2010

politička partija	i z b o r i					
	2002		2006		2010	
	% glasova	broj mandata	% glasova	broj mandata	% glasova	broj mandata
SDA	21,9	10	16,9	9	13,0	7
SDS	14,0	5	7,7	3	8,4	4
HDZBiH	9,5	5	4,9	3	7,0	3
SDP	10,4	4	10,1	5	17,3	8
SNSD	9,8	3	19,1	7	16,9	8
SBiH	11,1	6	15,5	8	5,3	2
PDP	4,6	2	2,0	1	2,4	1
NSRzB	1,3	1	2,3	1	3,0	1
DNZ	1,4	1	1,2	1	0,9	1
HDZ1990	-	-	3,7	2	3,0	2
DNS	1,4	-	1,4	1	1,8	1
BPS	0,9	-	2,7	1	1,7	-
SP	1,9	1	1,0	-	0,9	-
BOSS	1,5	1	1,7	-	1,2	-
SRS	2,0	1	1,1	-	0,6	-
NHI	1,4	1	1,7	-	0,5	-
SPU	1,4	1	0,8	-	0,7	-
SBB	-	-	-	-	7,9	4

izvor: Centralna izborna komisija BiH, www.izbori.ba, **napomena:** (1) na izborima 2002 glasovi i mandati koalicije HDZBiH, DK, HNZ i HKDU pripisani su HDZBiH, (2) na izborima 2006 glasovi i mandati koalicije HDZBiH i HNZ pripisani su HDZBiH, glasovi i mandati koalicije HDZ1990, HSS, HKDU, HDU i DK pripisani su HDZ1990, glasovi i mandati koalicije BOSS i SDU pripisani su BOSS i glasovi i mandati koalicije NHI i HSP pripisani su NHI, (3) na izborima 2010 glasovi i mandati koalicije HDZ1900 i HSP pripisani su HDZ1990, glasovi i mandati koalicije SP i PUPRS pripisani su SP i glasovi i mandati koalicije NHI i HSS pripisani su NHI.

Na partijskoj sceni u BiH 2002 godine bilo je 57 političkih partija, koje su učestvovala na petim višepartijskim izborima i za koje je glasalo 55,5% građana sa biračkim pravom. Na izborima za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH učestvovala su 34 političke partije, koje su, uz ostale 23 političke partije, učestvovala na izborima za dva entitetska i deset kantonalnih parlamenata. Nakon izbora, poslaničke mandate u predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH osvojilo je 14 političkih partija, od čega je njih polovina imala koalicioni potencijal. Osim ovih, još 13 političkih partija osvojilo je poslaničke mandate u entitetskim i kantonalnim parlamentima. SDA, SDS i HDZBiH osvojili su ukupno 45,4% glasova za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH i imaju pojedinačno najbolje rezultate u svom nacionalnom biračkom tijelu. Ove tri političke partije, uz SBiH i PDP, postale su vladajuće u narednom četvorogodišnjem periodu. Parlamentarne partije na državnom nivou osvojile su na izborima ukupno 92,3%, a vladajuće 61,1%

glasova. Parlamentarne partije na svim nivoima (državni, oba entitetska i kantonalni) su SDA, SBiH, SDP, SNSD i NHI. U odnosu na prethodne izbore, parlamentarne partije na državnom nivou postale su Bosanska stranka (BOSS), Narodna stranka radom za boljitak (NSRzB) i SRS, a Bosanskohercegovačka patriotska stranka (BPS) i SNarS izgubili su taj status.

Na šestim višepartijskim opštim izborima 2006 godine učestvovalo je 46 političkih partija i za njih je glasalo 55,3% građana sa biračkim pravom. Sa partijske scene nestalo je 25 političkih partija koje su učestvovala na prethodnim izborima, a pojavilo se 14 novih partija, koje su prvi put učestvovala na izborima. Na izborima za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH učestvovalo je 40 političkih partija. Izborne liste za sve nivoe vlasti imalo je 26 političkih partija, a bilo je 8 predizbornih koalicija u kojima je učestvovalo 17 partija. Političku scenu pred ove izbore obilježile su podjele HDZBiH, SRS i HSP na dvije političke partije, pojava Hrvatske demokratske zajednice 1990 (HDZ1990), Srpske radikalne stranke Vojislav Šešelj (SRSVŠ), Hrvatske stranke prava Đapić Jurišić (HSPĐJ), Demokratskog pokreta Srpske (DEPORS), Pokreta za promjene (PzP) i drugih, kao novih partija i propali pokušaj usvajanja amandmana na državni ustav. Nakon ovih izbora, poslaničke mandate u predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH imalo je 12 političkih partija, sa ukupno osvojenih 87,6% glasova. Status parlamentarne partije na državnom nivou izgubili su Stranka penzionera/umirovljenika (SPU), SRS, SP, BOSS i NHI, a dobili HDZ1990, BPS i DNS. Osim 12 parlamentarnih partija na državnom nivou, još 6 političkih partija postale su parlamentarne na entitetskom ili kantonalnom nivou. Najviše glasova za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH osvojio je po prvi put SNSD, a najviše poslaničkih mandata dobila je SDA. Nakon ovih izbora, vladajuće partije SNSD, SDA, SBiH, HDZ, HDZ1990 i PDP osvojile su ukupno 62,2% glasova i 71,4% poslaničkih mandata u predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH. SDA, SDS, HDZBiH i HDZ1990 osvojili su ukupno 33,2% glasova, a SDS po prvi put nema pojedinačno najbolji izborni rezultat u srpskom biračkom tijelu.

Na sedmim višepartijskim izborima 2010 godine učestvovala su 44 političke partije i za njih je glasalo 56,3% građana sa biračkim pravom. Prvi put na opštim izborima učestvuje 16 političkih partija, a na političkoj sceni više nema 11 političkih partija, koje

su učestvovala na prethodnim izborima. Na izborima za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH učestvovalo je 35 političkih partija, a izborne liste za sve nivoe imale su 22 političke partije. Formirano je 8 predizbornih koalicija, u koje je bilo uključeno 18 političkih partija. Na ovim izborima najbolji rezultat ostvario je SDPBiH, koja je ponovo, nakon izbora 2000 godine, osvojila najviše glasova za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH. Među prve dvije političke partije po izbornom rezultatu nema SDA, što je prvi put od višepartijskih izbora 1990 godine. Najveće iznenađenje je, pred ove izbore formirani Savez za bolju budućnost (SBB), koji je postao četvrta politička partija po osvojenim glasovima i mandatima u predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH. Poslaničke mandate u predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH osvojilo je 12 političkih partija, a na svim nivoima 26 političkih partija. Parlamentarne partije na državnom nivou osvojile su ukupno 87,1%, a SDA, SDS i dva HDZ 31,5% glasova. Samo SDPBiH, SDA i SNSD imaju poslaničke mandate u predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH, oba entitetska i kantonalnim parlamentima.

Na opštim izborima u BiH 2002, 2006 i 2010 godine učestvovalo je ukupno 85 političkih partija. Na svim opštim izborima u ovom periodu učestvovala su 22 političke partije, a na samo jednim izborima učestvovala je 51 politička partija. U ovom periodu bilo je 38 parlamentarnih partija na svim nivoima, od čega je 18 političkih partija imalo poslaničke mandate u predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH. U prosjeku je na opštim izborima u BiH učestvovalo 49 političkih partija na svim nivoima, a za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH 36 političkih partija. Na izborima je u prosjeku učestvovalo 15 novih političkih partija, a pred izbore sa političke scene prosječno je nestajalo 18 političkih partija. U odnosu na prvo desetljeće višepartizma, broj političkih partija povećao se za gotovo dva puta, a došlo je i do povećanja broja parlamentarnih i vladajućih partija. Takođe, u drugoj deceniji registrovan je trend blagog smanjenja broja političkih partija. Ovi podaci pokazuju da je višepartijski sistem u BiH postao fragmentiraniji u odnosu na prvu deceniju višepartizma. Učešće 4 parlamentarne, vladajuće i relevantne partije (SDA, SDS, HDZ i SDPBiH) na svim izborima od 1990 godine, učešće 2 parlamentarne i vladajuće partije (SNSD i SBiH) na svim izborima od 1996 godine, učešće 11 parlamentarnih partija na svim izborima od 2000 godine i učešće 22 partije na svim

izborima od 2002 godine, govore o stabilizaciji, samoodrživosti i trendu blage konsolidacije partijskog sistema u BiH.

Podijeljenost partijskog sistema u BiH na tri etnopartijska podsistema, bilo je njegovo osnovno obilježje od 1990 godine do sada. Pripadnost bošnjačkom, srpskom ili hrvatskom partijskom podsystemu moguće je odrediti po osnovu naziva političke partije, partijskog programa, praktičnog partijskog djelovanja i nacionalne strukture partijskog članstva i birača na izborima. Nacionalna struktura biračkog tijela bila bi zavisna, a naziv političke partije, program, praktično djelovanje i nacionalna pripadnost članstva, kandidata na izborima, izabranih predstavnika u institucijama vlasti i partijskog lidera, bile bi nezavisne varijable za svrstavanje političkih partija u jedan od tri nacionalna partijska bloka. Po nazivu političke partije, kao što su SDS, SRS, HDZBiH, HDZ1990, HSP, HSS, NHI i HKDU, imaju isključivo jednonacionalnu prihvatljivost i biračko tijelo. Takođe nazivi nekih političkih partija, kao što su SBiH, BOSS i BPS, mogli bi biti neprihvatljivi za biračko tijelo iz jednog ili dva konstitutivna naroda u BiH. Na početku svog postojanja SDA se samodefinisala kao politička partija muslimanskog naroda, čime je postala i ostala neprihvatljiva za biračko tijelo iz ostala dva konstitutivna naroda. Prema programu i praktičnom djelovanju postoji veća ili manja bliskost bloka političkih partija kome pripadaju SDA, SBiH, SBB, BPS, BOSS, ASDA i SDPBiH, bloka političkih partija kome pripadaju SDS, SNSD, PDP, SP, DNS i SRS i bloka političkih partija kome pripadaju HDZBiH, HDZ1990, HSP, NHI, HSS i HKDU, zbog čega su uglavnom neprihvatljivi za biračko tijelo iz druga dva konstitutivna naroda. Kandidati na izborima i izabrani predstavnici HDZBiH, HDZ1990, HSP, HSS, NHI, HKDU, SDS, SRS, DNS, DP i ASDA su isključivo jednonacionalni, kandidati na izborima i izabrani predstavnici SDA, SBiH, SBB, DNZ, SNSD, PDP i SP su dominantno jednonacionalni (preko 90% iz jednog konstitutivnog naroda), kandidati na izborima i izabrani predstavnici SDP su većinski jednonacionalni (preko dvije trećine iz jednog konstitutivnog naroda) i izabrani predstavnici NSRzB su natpolovično jednonacionalni (preko polovine iz jednog konstitutivnog naroda), zbog čega su ove političke partije potpuno ili uglavnom neprihvatljive za biračko tijelo iz druga dva konstitutivna naroda. Takođe, na jednonacionalnim biračkim mjestima političke partije koje imaju biračko tijelo iz druga dva konstitutivna naroda ne osvajaju ili osvajaju manje od 1% glasova. Da sve relevantne političke partije u BiH imaju svoje ciljano jednonacionalno biračko tijelo,

pokazuje izbornu ponašanje SDPBiH, SNSD i još nekih partija. SDPBiH na izborima u RS ima dvije trećine kandidata i izabranih predstavnika u institucijama vlasti iz svog većinskog nacionalnog biračkog tijela, a SNSD, PDP, SP i DNS na izborima u FBiH imaju isključivo kandidate iz svog nacionalnog biračkog tijela. Na osnovu prethodne veze između nezavisnih i zavisne varijable, moguće je svrstati u bošnjački partijski blok SDA, SBiH, SBB, BPS, BOSS, ASDA, DNZ i SDPBiH, u srpski partijski blok SDS, SRS, DNS, SNSD, PDP i SP i u hrvatski partijski blok HDZBiH, HDZ1990, HSP, HSS, NHI, HKDU i NSRzB. Na izborima u BiH 2002, 2006 i 2010 godine bošnjački partijski blok je osvojio u prosjeku oko 48%, srpski partijski blok oko 34% i hrvatski partijski blok oko 13% glasova za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH, uz odstupanja manja od 1% po izborima. Bošnjačke političke partije, uključujući i SDP,²⁰¹ u RS i hrvatskim kantonima imaju trend smanjenja osvojenih glasova na izborima, dok hrvatske partije u RS i srpske partije u FBiH osvoje na izborima između 1 do 2% glasova. Takođe, jednonacionalnu izbornu podršku relevantnim političkim partijama u BiH potvrđuje istraživanje koje pokazuje da 88% birača u BiH glasa na izborima za političke partije koje imaju isključivu ili dominantnu podršku jednonacionalnog biračkog tijela.²⁰²

Prethodni rezultati potvrđuju hipotezu da u BiH i drugim nacionalno i vjerski podijeljenim društvima postoji zakonomjernost da

- (1) političke partije koje u nazivu imaju nacionalni ili vjerski atribut, imaju na izborima dominantno jednonacionalno ili jednovjersko biračko tijelo,
- (2) političke partije koje u programima i političkom djelovanju zastupaju dominantno interese jedne nacionalne ili vjerske skupine, imaju na izborima isključivo ili dominantno jednonacionalno ili jednovjersko biračko tijelo i
- (3) političke partije koje imaju isključivo ili dominantno članstvo, kandidate i izabrane predstavnike u institucijama vlasti iz jedne nacionalne ili vjerske skupine, imaju na izborima isključivo ili dominantno jednonacionalno ili jednovjersko biračko tijelo.

²⁰¹ Kasapović navodi da je SDPBiH bošnjačka stranka i da za nju većinom glasaju Bošnjaci. Kasapović, Mirjana, (2005), *Bosna i Hercegovina, podijeljeno društvo i nestabilna država*, Zagreb: Politička kultura, str. 137.

²⁰² Dejanović, Momir, (2011), *Izbori u BiH 2006. i 2010. godine, obećanja, rezultati i imovina*, Doboj: Centar za humanu politiku, str. 133.

Sistem sa tri dominantne etnopartije iz prve decenije višepartizma u BiH evoluirao je u partijski sistem sa najmanje pet relevantnih političkih partija sa koalicionim potencijalom, od čega su dvije do tri iz bošnjačkog, dvije iz srpskog i jedna do dvije iz hrvatskog partijskog bloka. Ovakav partijski sistem ima sva obilježja sistema polarizovanog pluralizma, sa najmanje pet do šest relevantnih političkih partija, od kojih je bar jedna antisistemskog usmjerenja.²⁰³ Takođe, sve ove političke partije su relevantne, jer imaju odgovarajući koalicioni, odnosno pregovarački i ucjenjivački potencijal.²⁰⁴ Elementi antisistemskog usmjerenja postoje kod bošnjačkih političkih partija, kada traže ili žele centralizaciju, dominaciju građanskog koje se doživljava kao jednonacionalno u odnosu na tronacionalno, reviziju dejtonskog uređenja i ukidanje entiteta i kantona, srpskih političkih partija, kada traže ili žele veću decentralizaciju, veću samostalnost entiteta, dominaciju nacionalnog nad građanskim i ukidanje međunarodnog poluprotektorata i hrvatskih političkih partija, koje traže ili žele ravnopravniji položaj hrvatskog naroda i treći ili svoj entitet. Relevantne političke partije u BiH imaju obilježja *catch-all* partija, jer su narodne, obraćaju se svim kategorijama birača, a ne pojedinim klasama, usmjerene su na nacionalne, a ne na posebne socijalne interese, podršku birača nastoje pridobiti agresivnom izbornom propagandom i usmjerene su prvenstveno na stjecanje podrške birača. Takođe, relevantne političke partije ispunjavaju i modelska obilježja *catch-all* partije Kirheimira, jer ih odlikuje smanjenje važnosti ideologije, jačanje uloge i uticaja vođa i vodećih skupina u partiji, slabljenje uloge i uticaja pojedinačnih članova partije, potiskivanje klasno-socijalne klijentele u korist regrutacije birača iz cjelokupnog stanovništva, otvorenost prema različitim interesnim skupinama i izgradnja posebnih veza s velikim interesnim skupinama.²⁰⁵ Poslije 2000 godine, tri političke partije sa najvećom izbornom podrškom bošnjačkog, srpskog i hrvatskog biračkog tijela imaju manje od 50% ukupno osvojenih glasova za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH. Promjene su se desile na bošnjačkoj i srpskoj političkoj sceni, gdje su dvije političke partije mijenjale kao pobjedničke i dobijale najveću izbornu podršku jednonacionalnog biračkog tijela, dok je HDZBiH na svim dosadašnjim izborima imao najveću izbornu podršku hrvatskog biračkog tijela. Najpostojanija velika podrška hrvatskog biračkog tijela HDZBiH objašnjava se strahom od političke marginalizacije,

²⁰³ Stojiljković, Zoran, (2008), *Partijski sistem Srbije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 202.

²⁰⁴ Vasović, Vučina, (2008), *Savremene demokratije I*, Beograd: Službeni glasnik, str. 121.

²⁰⁵ Kasapović, Mirjana, (2003), *Izborni leksikon*, Zagreb: Politička kultura, str. 50.

koja bitno utiče na koncentraciju glasova birača oko jedne stranke.²⁰⁶ Unutar nacionalnih partijskih blokova više nema nemogućih koalicija ili nepoželjnih partija za koaliranje (koalicije SDPBiH sa SDA i HSP, SNSD sa SDS), a povećala se distanca između političkih partija iz različitih nacionalnih partijskih blokova (SNSD je bliži SDS od SDPBiH, a SDPBiH je bliža SDA od SNSD).

U trećoj deceniji višepartizma u BiH moguća su tri scenarija: prvi, da ostanu iste relevantne političke partije, drugi, da postoje po dvije relevantne političke partije iz svakog konstitutivnog naroda, što bi podrazumijevalo jačanje ili pojavu druge relevantne hrvatske partije i moguću zamjenu jedne postojeće relevantne sa novom relevantnom političkom partijom i treći, da postoje dvije relevantne i jedna rezervna relevantna politička partija u bošnjačkom partijskom bloku, da postoje dvije relevantne i treća nešto jača politička partija u srpskom bloku i da postoji jedna ili dvije relevantne političke partije u hrvatskom bloku, uz napomenu, da bi došlo do smanjenja broja parlamentarnih i političkih partija koje učestvuju na izborima u svakom od tri scenarija.

2.2. Političke partije i izbori u Srbiji

Parlamentarni izbori u Srbiji održani su kao redovni 2007 i 2012 godine i kao vanredni 2003 i 2008 godine. Rezultati izbora za parlamentarne partije prikazani su u tabeli 2.

²⁰⁶ Kasapović, Mirjana, (2005), *Bosna i Hercegovina, podijeljeno društvo i nestabilna država*, Zagreb: Politička kultura, str. 137.

tabela 2

izbori u srbiji 2003,2007,2008 i 2012

politička partija	izbori za narodnu skupštinu srbije							
	2003		2007		2008		2012	
	% glasova	broj mandata	% glasova	broj mandata	% glasova	broj mandata	% glasova	broj mandata
SRS	28,0	82	29,1	81	30,1	78	4,8	
SNS							25,2	73
DS	12,7	37	23,1	64	39,2	102	23,1	67
DSS	18,0	53	16,8	47	11,9	30	7,3	21
SPS	7,7	22	5,7	16	7,7	20	15,2	44
G17	11,6	34	6,9	19			5,8	16
LDP			5,4	15	5,3	13	6,8	19
SPO	7,8	22	3,4					
SVM			1,3	3	1,8	4	1,8	5
SDA			0,8	2	0,9	2	0,7	2
PDD			0,4	1	0,4	1	0,4	1
UR			0,4	1				
RP			0,4	1				
BDZ							0,7	1
NOPO							0,6	1

izvor: Republička izborna komisija Srbije, www.rik.parlament.gov.rs, **napomena:** (1) na izborima 2003 glasovi i mandati koalicije SPO i NS pripisani su SPO, (2) na izborima 2007 glasovi i mandati koalicije DSS i NS pripisani su DSS i glasovi i mandati koalicije LDP, GSS, SDU i LSV pripisani su LDP, (3) na izborima 2008 glasovi i mandati koalicije DS, G17, SDP, SPO i LSV pripisani su DS, glasovi i mandati koalicije DSS i NS pripisani su DSS, glasovi i mandati koalicije SPS, PUPS i JS pripisani su SPS, glasovi i mandati koalicije SVM, DSVM i DZVM pripisani su SVM, glasovi i mandati koalicije SDA, BDS, SLPS i RS pripisani su SDA i glasovi i mandati koalicija PDD, DUA i PokDP pripisani su PDD, (4) na izborima 2012 glasovi i mandati koalicije SNS, NS, PSS, NSS, BNS, DPM, RP, PVU, PS i PPPS pripisani su SNS, glasovi i mandati koalicija DS, SDPS, LSV, ZS, DSHV i DHSS pripisani su DS, glasovi i mandati koalicije SPS, PUPS i JS pripisani su SPS, glasovi i mandati koalicije G17, ZzŠ, ŽzK, NP, BP, KzP i drugih pripisani su G17, glasovi i mandati koalicije LDP, SPO, SDU i drugih pripisani su LDP, glasovi i mandati koalicije BDZ i drugih pripisani su BDZ i glasovi i mandati koalicije PDD, PDP, DUA i DUD pripisani su PDD.

Na šestim izborima za Narodnu skupštinu Srbije, održanim krajem 2003 godine, učestvovala su 32 političke partije (13 partija samostalno i 19 partija u pet koalicija), za koje je glasalo 58,7% građana sa biračkim pravom. Izborima su prethodili suočavanje sa evrointegracijskim, haškim i kosovskim problemima, partijski nesporazumi, sukobi i razlazi unutar koalicione vlade, ubistvo predsjednika vlade i razočarenje zbog neispunjenih predizbornih obećanja i očekivanja. SRS je ostvarila najbolji izborni rezultat (28,0% glasova i 82 poslanička mandata). Ekstremni nacionalizam više nije jedini ili dominantni izvor glasova SRS, već mješavina nacionalne frustriranosti, socijalnog nezadovoljstva i antikriminalnih očekivanja.²⁰⁷ Od pet koalicija, samo je jedna osvojila poslaničke mandate (SPO i NS). Parlamentarne partije SRS, DSS, DS, G17, SPS, SPO i NS osvojile su ukupno 85,8% glasova na

²⁰⁷ Stojiljković, Zoran, (2008), *Partijski sistem Srbije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 444.

izborima. U odnosu na prethodne izbore, bolje izborne rezultate ostvarili su SRS, DSS, SPO i NS, a lošije DS i SPS. Poslije prethodnih izbora, tri najjače partije DS, SPS i SRS ostale su bez svojih lidera, što je moglo uticati na lošije rezultate DS i SPS. Osim gubitka lidera, DS je platio cijenu vodeće vladajuće partije, zbog neispunjenih obećanja i očekivanja poslije petooktobarskih promjena. Politička partija G17 prvi put je učestvovala na izborima. Parlamentarnu većinu za formiranje vlade imali su SRS i DSS, kao i političke partije DSS, DS, G17, SPO i NS, koje su imale zajedničko iskustvo djelovanja u opoziciji i na vlasti. Nijedna od ovih opcija nije realizovana, zbog koalicione neprihvatljivosti SRS i DS za DSS. Između SRS i DSS postojale su duboke ideološke i druge razlike, a između DS i DSS politički sukob, zbog kojeg je DSS istupio iz prethodne vlade. DSS je, uz podršku SPS, formirao manjinsku vladu sa G17, SPO i NS. SPS se podrškom manjinskoj vladi želio pokazati kao konstruktivna, odgovorna i razumna politička opcija za izlaz iz političke blokade, a DSS je u podršci SPS imao političku partiju bez značajnog ucjenjivačkog potencijala.²⁰⁸

Sedmi izbori za Narodnu skupštinu Srbije održani su početkom 2007 godine. Izborima su prethodili kriza u odnosima vladajućih DSS i G17, usvajanje novog ustava Srbije i izmjene u izbornom zakonodavstvu, kojim je uveden prirodni izborni cenzus od 0,4% za političke predstavnike nacionalnih manjina. Na izborima je učestvovalo 26 političkih partija (18 partija nastupilo je samostalno, a 8 partija u tri koalicije), za koje je glasalo 60,6% građana sa biračkim pravom. Parlamentarne partije SRS, DS, DSS, NS, G17, SPS, GSS, SDU, LSV, SDA, PDD, SVM, Liberalno demokratska partija (LDP), Unija Roma Srbije (UR) i Romska partija (RP) osvojile su ukupno 90,3% glasova. Najbolji izborni rezultat ponovo je imao SRS, sa osvojenih 29,1% glasova i 81 poslanički mandat. Od parlamentarnih partija, značajno bolji izborni rezultat, u odnosu na prethodne izbore, ostvario je DS, a slabiji izborni rezultat imali su DSS, G17 i SPS. LDP je prvi put učestvovao na izborima, a najveći gubitnik izbora je SPO, koji više nije parlamentarna partija. Ovi izbori potvrdili su dosta često pravilo da su izborni dobitnici opozicione i nove partije, a gubitnici vladajuće i podržavajuće partije.²⁰⁹ Parlamentarnu većinu imale su SRS sa DS, SRS sa DSS i NS, kao i DS, DSS, NS i G17. Koalicija SRS sa DS ili DSS bila je više

²⁰⁸ Stojiljković, Zoran, (2008), *Partijski sistem Srbije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 447.

²⁰⁹ Stojiljković, Zoran, (2008), *Partijski sistem Srbije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 454.

teoretska nego praktična, kao i koalicija sa LDP, zbog antagonizma na relaciji DSS - LDP i DS - LDP. Na kraju, vladajuće partije su postali DS, DSS, NS i G17. Usaglašeni prioriteti nove vlade bili su očuvanje Kosova i Metohije (KiM) u sastavu Srbije, ubrzanje evropskih integracija, ispunjavanje haških obaveza, završetak privatizacije, smanjenje siromaštva i povećanje zaposlenosti, standarda i investicija.

Vanredni izbori za Narodnu skupštinu Srbije održani su u maju 2008 godine. Brzo se pokazalo da vlada nema jedinstvenu politiku prema kosovskom i evrointegracijskom problemu, tako da su logično rješenje bili novi izbori. Na izborima je učestvovalo 39 političkih partija (9 partija nastupilo je samostalno, a 30 partija nastupilo je u 9 koalicija), za koje je glasalo 61,3% građana sa biračkim pravom. Parlamentarne partije SRS, DS, DSS, SPS, G17, SanDP, SPO, LSV, NS, LDP, SVM, DZHV, SDA, PDD, Partija ujedinjenih penzionera Srbije (PUPS), Jedinstvena Srbija (JS), Demokratski savez vojvođanskih Mađara (DSVM) i Bošnjačka demokratska stranka Srbije (BDSS) osvojile su ukupno 97,3% glasova. Najbolji izborni rezultat imala je koalicija DS, G17, SDP, SPO i LSV za evropsku Srbiju sa 39,2% glasova i 102 poslanička mandata, koja se pokazala kao jedini pobjednički odgovor na jaku SRS. Bolji izborni rezultat, u odnosu na prethodne izbore, imali su DS, G17, SanDP, SPO, LSV, SPS i PUPS, a lošiji DSS i NS. U odnosu na prethodne izbore, SRS je imao veći procenat osvojenih glasova i manji broj mandata, a LDP je ostvario približno isti rezultat. Parlamentarnu većinu imala je pobjednička koalicija za evropsku Srbiju sa DSS i NS, sa SPS, PUPS, JS i LDP i sa SPS, PUPS, JS i poslanicima nacionalnih manjina, kao i SRS sa DSS, NS, SPS, PUPS i JS. Nakon ovih izbora, vladajuće partije bile su DS, G17, SaDP, SPO, LSV, SPS, PUPS, JS i političke partije nacionalnih manjina, koje imaju poslanike. Ovi izbori imali su efekat političkog zemljotresa, jer je koalicijom DS i SPS nestala podjela između partijskih blokova prije i poslije 2000 godine.²¹⁰

Osmi izbori za Narodnu skupštinu Srbije održani su u maju 2012 godine. Na ovim izborima učestvovale su 53 političke partije (9 partija nastupilo samostalno, a 44 partije bile su dio 9 predizbornih koalicija), za koje je glasalo 57,8% građana sa biračkim pravom. Izborni pobjednici su koalicije oko Srpske napredne stranke (SNS) i

²¹⁰ Stojiljković, Zoran, (2008), *Partijski sistem Srbije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 463.

SPS, a izborni gubitnici su SRS, DSS i koalicija oko DS. Od vladajućih partija, na ovim izborima jedino je kažnjen DS, dok je koalicija oko SPS, kao dio vladajuće strukture, imala gotovo dva puta bolji izborni rezultat, nego na izborima 2008 godine. Nakon što je na izborima 2003, 2007 i 2008 imao pojedinačno najbolji izborni rezultat, poslije ovih izbora SRS više nije parlamentarna partija. Koalicije oko SNS i SRS osvojile su zajedno isti postotak glasova kao SRS na prethodnim izborima, a izborni gubitništvo SRS najvećim dijelom je posljedica prelaska dijela rukovodstva i većine članstva i birača na stranu SNS. Ako se ima u vidu da su izborni gubitnici SRS i DSS partije antievroatlanske orijentacije, očigledno je da ova programska komponenta nije imala značajniju podršku birača na ovim izborima. Nakon ovih izbora, broj parlamentarnih partija povećan je za više od dva puta u odnosu na izbore 2008 godine. Kao i na prethodnim izborima, SPS je ponovo bio nezaobilazan faktor kod pravljenja skupštinske većine i koalicione vlade. Očekivalo se da će SPS ostati vjeran DS kod pravljenja nove skupštinske većine i vlade, ali se, slično kao poslije izbora 2008 godine, okrenuo drugoj strani i napravio skupštinsku većinu i vladu sa SNS. Krajem jula 2012 godine izabrana je nova vlada koja je imala parlamentarnu podršku koalicije partija oko SNS, SPS i Ujedinjenih regiona Srbije (URS), kao i podršku SDA i Socijaldemokratske partije Srbije (SDPS). Na formiranje i sastav ove vlade poseban uticaj su imala dva ključna faktora: prethodni odnosi i iskustva između lidera političkih partija koje su imale vladajući koalicioni kapacitet i inostrana podrška.²¹¹

Partijski sistem u Srbiji evoluirao je iz sistema sa dominantnom državnom partijom u prvoj deceniji višepartizma u sistem sa četiri nestabilne relevantne partije u drugoj deceniji, sa tendencijom da se u budućnosti uspostavi sistem sa dvije relevantne partije. U ovom periodu desile su se i druge značajne promjene u partijskom sistemu Srbije. Dominantna državna partija iz prvog desetljeća više nije relevantna, dvije političke partije su izgubile status relevantnih i formirana je nova partija, koja je postala relevantna. Smanjena je fragmentiranost partijskog sistema, tako da se broj političkih partija koje učestvuju na parlamentarnim izborima prepolovio u odnosu na prvu deceniju, uz napomenu da postoji trend rasta broja političkih partija, koje

²¹¹ Stojiljković, Zoran, (2012), Izborna obećanja i postizborna realnost: javne politike u izbornoj ponudi u Srbiji, u: *Javne politike u izbornoj ponudi, Izbori i formiranje vlasti u Srbiji 2012 godine*, Stojiljković Zoran, Spasojević Dušan, Lončar Jelena i Stojiljković Ana, Beograd: Konrad Adenauer Stifting, str. 23.

učestvuju na izborima od 2003 do 2012 godine. U odnosu na prvu deceniju višepartizma, povećan je broj parlamentarnih partija za dva puta, zbog sve izraženijeg predizbornog koaliranja relevantnih i drugih stabilnih parlamentarnih partija sa partijama koje nemaju parlamentarni kapacitet i uvođenja prirodnog izbornog cenzusa od 0,4% za političke predstavnike nacionalnih manjina. Na izborima 2012 godine bilo je više mađarskih, bošnjačkih, romskih i vlaških partija, tako da je učešće političkih partija nacionalnih manjina bilo preko 40%, što je imalo uticaj na povećanje broja partija koje učestvuju na izborima u ovom periodu. Trend rasta političkih partija koje su učestvovala na izborima od 2003 do 2012 godine, pratio je još izraženiji trend rasta parlamentarnih partija, koji je u ovom periodu povećan za više od pet puta. Može se očekivati da će u trećoj deceniji višepartizma u Srbiji doći do stabilizacije političkih partija, pozicioniranja dviju relevantnih političkih partija i značajnog smanjenja broja parlamentarnih partija. Kada se radi o poziciji stabilnih relevantnih političkih partija, tom mjestu je nabliza SNS, a za drugo mjesto boriće se DS, SPS i možda, neka nova politička partija.

Za razliku od prve decenije, u drugoj deceniji višepartizma došlo je do smanjenja ideološke gadljivosti, tako da su pravljene ili su se mogle napraviti sve moguće i nemoguće postizborne vladajuće koalicije. Nakon izbora 2008 godine, postale su izraženije partijske podjele u odnosu na evroatlanske integracije i rješavanje kosovskog problema. Političke partije koje su bile protiv evroatlanskih integracija i kompromisnog rješavanja kosovskog problema, imale su poslije izbora 2008 godine podršku preko 40% birača, da bi na izborima 2012 godine ova podrška pala ispod 20%. Prema mišljenju Stojiljkovića, postizborni proces kreiranja parlamentarne većine određuju tri ključna faktora: prvi, rezultati parlamentarnih i predsjedničkih izbora, drugi, konceptualne i druge razlike i treći, uži pragmatiko-politički interesi.²¹² Bliskost izbornih programa i programski koncept vlade, još uvijek nisu bitan faktor za formiranje parlamentarne većine i vlade u Srbiji, izuzimajući programske stavove o nekim političkim temama, kao što su evroatlanske integracije i kosovsko pitanje.

²¹² Stojiljković, Zoran, (2012), Izborna obećanja i postizborna realnost: javne politike u izbornoj ponudi u Srbiji, u: *Javne politike u izbornoj ponudi, Izbori i formiranje vlasti u Srbiji 2012 godine*, Stojiljković Zoran, Spasojević Dušan, Lončar Jelena i Stojiljković Ana, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung, str. 26.

2.3. Političke partije i izbori u Hrvatskoj

Redovni izbori za Sabor Hrvatske održani su 2003, 2007 i 2011 godine. Proporcionalni izborni sistem, dvanaest izbornih jedinica (među kojim su posebne izborne jedinice za dijasporu i nacionalne manjine) i izborni cenzus od 5%, osnovna su obilježja hrvatskog izbornog sistema u ovom periodu. Višegodišnje dileme i rasprave o svrsishodnosti drugog doma hrvatskog sabora okončane su 2001 godine, kada je ustavnim promjenama ukinut županijski dom hrvatskog sabora, tako da je on postao jednodomni. Županijski dom hrvatskog sabora izgubio je smisao postojanja zbog nezastupanja regionalnih interesa, dominantno savjetodavnih i deliberativnih ovlaštenja i ograničenih suspenzivnih ovlaštenja u zakonodavnom postupku, koje je koristio samo jedanput.²¹³ U jednodomni Sabor Hrvatske birano je 2003 godine 152, 2007 godine 153 i 2011 godine 151 zastupnik (prema ustavu hrvatski sabor ima od 100 do 160 zastupnika), od čega je 8 zastupnika nacionalnih manjina (tri srpska i pet zastupnika ostalih nacionalnih manjina). Rezultati ovih izbora za parlamentarne partije, prikazani su u tabeli 3.

²¹³ Zakošek smatra da je iskustvo pokazalo suvišnost parlamentarnog bikameralizma u hrvatskim uslovima. Zakošek, Nenad, (2002), *Politički sustav Hrvatske*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 100-101.

tabela 3

izbori u hrvatskoj 2003, 2007 i 2011

politička partija	izbori za državni sabor					
	2003		2007		2011	
	% glasova	broj mandata	% glasova	broj mandata	% glasova	broj mandata
HDZ	33,2	66	34,9	66	23,5	45
SDP	23,3	34	32,5	56	41,1	60
IDS		4	1,6	3		3
Libra		3				
LS		2				
HNS	8,2	10	7,0	7		14
PGS		1				
HSS	7,3	10	6,8	6	0,6	1
HSP	6,5	8	3,5	1		
HSLs	4,1	2		2		
DC		1				
HSU	4,1	3	4,2	1		3
HDSS	1,0	1				
HDSSB			1,9	3	3,0	6
HL-SR					4,2	6
HGS						2
HSPAS					0,6	1
SDSS		3	0,4	3		3
SDA		1		1		
DZMH		1				
BDSH						1

izvor: Državno izborno povjerenstvo Hrvatske, www.izbori.hr i www.izbori2011.politika.hr, **napomena:** (1) na izborima 2003 glasovi i mandati koalicije SDP i Libra u drugoj i trećoj, koalicije SDP, Libra i LS u četvrtoj i desetoj i koalicije SDP i IDS u osmoj izbornoj jedinici pripisani su SDP; glasovi i mandati koalicije HNS i SBHS u četvrtoj i koalicije HNS i PGS u sedmoj i osmoj izbornoj jedinici pripisani su HNS; glasovi i mandati koalicija HSLs i DC pripisani su HSLs; glasovi i mandati koalicije HSP i ZDS u prvoj i koalicije HSP, ZDS i MS u trećoj izbornoj jedinici pripisani su HSP i sa lista nacionalnih manjina izabrana su 2 zastupnika, (2) na izborima 2007 glasovi i mandati koalicije HSS i HSLs (sa ZS i ZDS u prvoj, sa ZDS u drugoj i sa PGS u sedmoj i osmoj izbornoj jedinici) pripisani su HSS, glasovi i mandati koalicije HSU i DSU u šestoj izbornoj jedinici pripisani su HSU i sa lista nacionalnih manjina izabrana su 4 zastupnika, (3) na izborima 2011 glasovi i mandati koalicije SDP, HNS, IDS i HSU pripisani su SDP, glasovi i mandati koalicije HDZ (sa DC u šestoj i GDS u devetoj i desetoj izbornoj jedinici) pripisani su HDZ, glasovi i mandati koalicije HSPAS i HČSP pripisani su HSPAS, sa lista nacionalnih manjina izabrana su 4 zastupnika i sa nezavisne liste izabrana su 2 zastupnika.

Na izborima za Sabor Hrvatske 2003 godine učestvovalo je 65 političkih partija, koje su imale podršku 66,8% birača. Pobjednički HDZ osvojio je trećinu glasova na izborima i sačuvao poziciju političke partije koja je imala najveću podršku birača na dosadašnjim izborima, a SDP nije uspio, ni uz pomoć predizborne koalicije, sačuvati poziciju vladajuće partije iz prethodnog četvorogodišnjeg perioda. HDZ se konsolidovao i ubjedljivo pobijedio na izborima, nakon promjene rukovodstva, gubitka gotovo četvrtine zastupnika koji su prešli u neizborne parlamentarne partije i uspješnog četvorogodišnjeg opozicionog djelovanja. HNS je postao treća politička

partija po izornoj podršci birača, koji je sa tog mjesta potisnuo HSS. Osim HDZ, SDP, HNS i HSS, parlamentarne partije su postale HSP, IDS, HSLS, Libra, PGS, Hrvatska stranka umirovljenika (HSU), Samostalna demokratska srpska stranka (SDSS), Liberalna stranka (LS), Demokratski centar (DC), Hrvatska demokratska seljačka stranka (HDSS), Stranka demokratske akcije (SDA) i Demokratska zajednica Mađara Hrvatske (DZMH). Izborni dobitnici su, osim HDZ, HNS i nove parlamentarne partije HSU, HDSS, SDSS, SDA i DZMH, a izborni gubitnici su SDP, HSLS, HSS, Libra, HSP, LS, DC, PGS i političke partije koje više nisu parlamentarne (HB, HIP, HND, SBHS i SNS). Nakon izbora HDZ napuštaju 3 zastupnika i formiraju Hrvatski demokratski savez Slavonije i Baranje (HDSSB) kao neizbornu parlamentarnu partiju, a nekoliko zastupnika iz SDP i HSP postaju nezavisni. Libra su utapa u HNS i LS u HSLS, a 2 zastupnika Libre postaju članovi SBHS i Međumorskog demokratskog saveza (MDS). Sve ove promjene nisu ozbiljnije ugrozile odnos snaga između vladajućih i opozicionih parlamentarnih partija.

Na izborima za Sabor Hrvatske 2007 godine učestvovalo je 59 političkih partija, koje su imale podršku 63,4% birača. HDZ je, sa neznatno većim procentom osvojenih glasova i potpuno istim brojem zastupničkih mandata, ponovo pobjednik izbora, dok je SDP ostao na drugom mjestu po izornoj podršci birača, sa osvojenih 65% više zastupničkih mandata nego na prethodnim izborima. HNS je po ostvarenom izbornom rezultatu sačuvao treću poziciju, iako je imao manji procenat osvojenih glasova i manji broj zastupničkih mandata, nego na prethodnim izborima. U odnosu na prethodne izbore, smanjen je broj parlamentarnih partija. Osim HDZ, SDP i HNS, parlamentarne partije su još HSS, HDSSB, IDS, SDSS, HSLS, HSU, HSP i SDA. HDZ i HDSSB su izborni dobitnici, a izborni gubitnici su HNS, HSS, IDS, HSLS, HSU, HSP i partije koje više nisu parlamentarne (DC i PGS). SDP je više izborni gubitnik nego dobitnik, jer kao vodeća opoziciona partija nije ostvario izbornu pobjedu. Manja nestabilnost značajnijih parlamentarnih partija bila je odlika i ovog postizbornog perioda. SDP napuštaju tri zastupnika i prelaze u Hrvatske socijaldemokrate (HSD), HDSSB i nezavisne, a dva zastupnika HSLS i jedan zastupnik HDZ postaju nezavisni. Jedan zastupnik HNS formira Hrvatske laburiste – stranku rada (HL-SR) kao neizbornu parlamentarnu partiju, a drugi zastupnik postaje nezavisni.

Na izborima za Sabor Hrvatske 2011 godine učestvovalo je 69 političkih partija, za koje je glasalo 61,9% građana sa biračkim pravom. Predizborno stanje u Hrvatskoj obilježili su promjena predsjednika HDZ i vlade, ekonomska kriza, ulazak u fazu pristupanja EU, otkrivanje brojnih kriminalnih afera, vođenje krivičnog postupka protiv bivšeg predsjednika HDZ i vlade, krivična istraga protiv HDZ, istraživanja koja su predviđala promjenu vlasti na narednim izborima i uglavnom nepristrasno medijsko izvještavanje. SDP je pobjednik izbora, koji prvi put pojedinačno ima više glasova i mandata od HDZ. Parlamentarne partije, osim SDP i HDZ, postali su HNS, HL-SR, HDSSB, IDS, SDU, SDSS, HSS, Hrvatska građanska stranka (HGS), Hrvatska stranka prava Ante Starčević (HSPAS) i Bošnjačka demokratska stranka Hrvatske (BDSH). Izborni dobitnici su, osim SDP, HNS i HDSSB, koji imaju dva puta više mandata nego na prethodnim izborima i nove parlamentarne partije HL-SR, HGS i BDSH. Najveće iznenađenje izbora je HL-SR, koja je po izbornom rezultatu četvrta politička partija. Izborni gubnici su, osim HDZ, HSS i političke partije koje više nisu parlamentarne (HSLs, HSP i SDA). HSS je jedva osvojio jedan zastupnički mandat, a HSLs više nije parlamentarna partija, nakon što je imao saborske zastupnike u svih šest dosadašnjih saziva. Očigledno je da su birači na izborima kaznili HSLs i HSS, zbog podrške vladajućem HDZ.

Partijski sistem u Hrvatskoj evoluirao je iz sistema sa dominantnom državnom partijom, 10 parlamentarnih partija i oko 30 političkih partija koje učestvuju na izborima u prvoj deceniji u sistem sa dvije relevantne partije, 12 parlamentarnih partija i preko 60 političkih partija koje učestvuju na izborima u drugoj deceniji. Dvije relevantne političke partije, koje su se u drugoj deceniji smjenjivale kao vladajuće, nemaju potencijal da osvoje više od polovine mandata i formiraju jednopartijsku vladu. Prva i druga pozicija na partijskoj sceni rezervisana je za HDZ i SDP, a HNS se pozicionirao kao treća parlamentarna partija po izbornim rezultatima u ovoj deceniji. Ovaj period obilježila je konsolidacija i sve bolji izborni rezultati SDP, nedovoljna konsolidacija, sporost u transformaciji iz pokreta u modernu političku partiju i sve slabiji izborni rezultati HDZ, gubitak partijskog identiteta, marginalizacija i približavanje vanparlamentarnoj zoni HSS, HSP i HSLs, stabilizacija IDS kao regionalne i SDSS kao srpske partije, pojava HDSSB i HL-SR, kao novih političkih partija koje imaju dobre početne izborne rezultate i koaliciona bliskost HNS, IDS i HSU sa SDP i HSS, HSLs i HSP sa HDZ.

Na ideološkom spektru, dvije relevantne političke partije su se pozicionirale bliže centru, sa izraženom sklonošću kontrole i povremenog skretanja u desno ili prelaska granice lijevo - desno u određenim situacijama i po određenim pitanjima. Takođe, obje relevantne političke partije imaju većinu obilježja *catch-all* partije, jer su sve više otvorene prema svim kategorijama birača, usmjerene na nacionalne nego na uže interese, orjentisane na izbornu podršku birača, zatvorene u partijsku elitu i sklone za izgradnju posebnih veza sa velikim interesnim skupinama. Partijski sistem Hrvatske postao je fragmentiraniji, po broju i drugim obilježjima političkih partija. Hrvatska sada ima dva puta više političkih partija nego u devedesetim godinama, svaku treću partiju sa atributom hrvatska, svaku petu regionalnu partiju, svaku desetu partiju nacionalnih manjina i po nekoliko pravaških, seljačkih, penzionerskih, srpskih, istarskih, dalmatinskih, zagorskih i slavonskih partija. Može se očekivati da će u trećoj deceniji višepartizma u Hrvatskoj, SDP i HDZ ostati relevantne političke partije, da će IDS sačuvati status stabilne regionalne političke partije i da će postojati borba između nekoliko političkih partija za treće mjesto i parlamentarni status.

2.4. Partijska i izborna scena u BiH, Srbiji i Hrvatskoj

Na početku druge decenije višepartizma u BiH, Srbiji i Hrvatskoj došlo je do promjene vladajućih partijskih struktura, kada su opozicione partije postale vladajuće, zamijenivši dominantne vladajuće partije iz prve decenije višepartizma. U ovom periodu na izborima dolazi do smjenjivosti relevantnih političkih partija kao vladajućih i transformacije dominantnih masovnih vladajućih i nejakih opozicionih partija iz prve decenije višepartizma u relevantne i *catch-all* političke partije, izuzimajući dominantnu političku partiju iz Srbije, koja je nakon izbora 2000 godine izgubila i nije uspjela povratiti status relevantne partije. U drugoj deceniji višepartizma desile su se dvije značajne i velike promjene u partijskim sistemima BiH, Srbije i Hrvatske: dominantne političke partije iz prve decenije višepartizma su se modernizovale i oslobodile većeg djela nasleđa i navika svojstvenih državnim, samodovoljnim i ratnim partijama, a političke partije krajnje desnice postale su marginalizovane i neuticajne.

U ovom periodu relevantne političke partije iz Srbije i Hrvatske nemaju kapacitet da formiraju jednopartijske vlade, kao u prvoj deceniji višepartizma. Parlamentarna većina i vlada formiraju se iz predizbornih i postizbornih partijskih koalicija. U BiH

koaliciju 3 dominantne vladajuće etnpartije iz prve decenije višepartizma zamjenjuje koalicija 6 vladajućih etnpartija. U Srbiji i Hrvatskoj broj političkih partija u vladajućoj koaliciji ima trend rasta. Broj političkih partija u vladajućoj koaliciji rastao je od 4 do preko 20 u Srbiji i od 2 do 4 u Hrvatskoj. Na osnovu broja partija u vladajućoj koaliciji, moglo bi se zaključiti da Hrvatska ima stabilnije vlade od Srbije, što potvrđuju raspadi koalicionih vlada u Srbiji i dvoji vanredni parlamentarni izbori. Etnopartijski sistem u BiH proizvodi nefunkcionalne i neefikasne vladajuće koalicije, koje ostaju stabilne iz nužde, jer ne postoji alternativa etnpartijskom. U Hrvatskoj je postojala jasna pozicija i distanca između dvije relevantne političke partije, koja je podrazumijevala neprihvatljivost i nemogućnost istovremenog pozicioniranja obje partije u vlasti ili opoziciji. U Srbiji je postojala distanca i neprihvatljivost između SRS i ostalih relevantnih političkih partija, koja bi mogla nestati nakon što je SRS izgubio status relevantne partije i većim dijelom se transformisao u SNS. Gadjljivost kod relevantnih političkih partija u BiH, koja je postojala između SDA i SDPBiH i između SDS i SNSD, mogla bi nestati ili biti umanjena nakon zajedničkog djelovanja u vlasti, poslije izbora 2010 godine.

Visoka fragmentiranost partijskog sistema, u odnosu na prvu deceniju višepartizma, povećana je u BiH i Hrvatskoj, a u Srbiji, nakon početnog smanjenja, imala trend značajnijeg rasta poslije izmjena u izbornom sistemu. U strukturi političkih partija, koje učestvuju na izborima, postoji jasna podjela na vanparlamentarne, parlamentarne i relevantne partije. Nakon izbora 2002 u BiH i 2003 u Srbiji i Hrvatskoj, svaka četvrta partija je postala parlamentarna, a prosječno učešće parlamentarnih partija u političkim partijama koje učestvuju na izborima u ovom periodu bilo je 20% u Hrvatskoj, 26% u BiH i 51% u Srbiji. U ovom periodu, Hrvatska je imala 2 iste i stabilne relevantne partije, BiH 5 ili 6 relativno stabilnih relevantnih partija i Srbija 4 nedovoljno stabilne relevantne političke partije. Prirodno stanje su dvije stabilne relevantne političke partije, koje za sada postoji u Hrvatskoj, dok se u Srbiji zbog nestabilnosti relevantnih partija, može očekivati stabilizacija i pozicioniranje dvije relevantne partije u narednom periodu. Etnopartijski sistem u BiH podrazumijeva dvije relevantne političke partije sa jednonacionalnim biračkim tijelom, koji još nije dovoljno stabilizovan, zbog mogućih promjena u narednom periodu i nepostojanja ili neprepoznatljivosti druge relevantne partije sa hrvatskim biračkim

tijelom. Partijski sistemi BiH, Srbije i Hrvatske u drugoj deceniji višepartizma najbliži su dvoipartijskom sistemu, prema već spomenutoj Blondelovoj tipologiji.

BiH, Srbija i Hrvatska imaju proporcionalne izborne sisteme, u koje su ugrađeni mehanizmi posebnih prava konstitutivnih naroda u BiH i nacionalnih manjina u Srbiji i Hrvatskoj. Redovni parlamentarni izbori održavani su svake četiri godine u BiH i Hrvatskoj, dok su u Srbiji održani dvoji redovni i dvoji vanredni izbori u ovom periodu. Nije bilo značajnije razlike u izlaznosti birača na parlamentarne izbore u ovom periodu, uz napomenu, da je u BiH izašlo najmanje (u prosjeku 56%), a u Hrvatskoj najviše birača (u prosjeku 64%). Na izborima u BiH učestvovala su u prosjeku dvije ili 14% političkih partija u predizbornim koalicijama, u Hrvatskoj tri ili 15% političkih partija u predizbornim koalicijama i u Srbiji četiri ili 41% političkih partija u predizbornim koalicijama. Predizbornom koaliranju u BiH bile su sklonije političke partije sa hrvatskim biračkim tijelom, u Hrvatskoj SDP više od HDZ i u Srbiji većina relevantnih i ostalih političkih partija. U Srbiji su pravljene velike predizborne koalicije, posebno na izborima 2012 godine, kada je koaliralo 83% političkih partija i kada su parlamentarnu većinu i vladu formirale partije koje su učestvovala u tri velike koalicije.

TREĆI DIO

SADRŽAJ IZBORNIH PROGRAMA RELEVANTNIH POLITIČKIH PARTIJA U BOSNI I HERCEGOVINI, SRBIJI I HRVATSKOJ

Izborni programi su pisani dokumenti političkih partija, kojim se one obraćaju biračima na izborima i koji sadrže ciljeve koje partije namjeravaju ostvariti, ako postanu vladajuće ili parlamentarne. Izborni programi uglavnom imaju dvije vrste sadržaja. Prva vrsta sadržaja su tradicionalni partijski stavovi, koji su vezani za partijsku ideologiju, politiku, imidž, dugoročne ciljeve i interese biračkog tijela. Druga vrsta sadržaja su obećanja, rješenja za probleme i elementi za posebne javne politike, koje političke partije namjeravaju sprovesti ako dođu na vlast i koji kasnije mogu poslužiti za ocjenu rada partija u institucijama vlasti.²¹⁴ Prema već navedenom određenju Pavlovića, izborni programi su agenda dokumenti koji sadrže precizne stavove prema određenim pitanjima, koja su na dnevnom redu partijske politike u nekom definisanom periodu. Na osnovu navedenih određenja, može se zaključiti da su izborni programi pisani dokumenti koje političke partije izrađuju, usvajaju i predstavljaju biračima prije izbora, njihov obavezni sadržaj su obećanja i rješenja za najvažnije probleme u periodu za koji se kandiduju, legitimišu i vrše vlast i da se na osnovu njih može mjeriti i ocjenjivati partijska uspješnost, sposobnost zastupanja javnog interesa, kredibilitet i vjerodostojnost. U odnosu na partijske političke programe koji su opštiji, dugoročniji i ideološki sadržajniji, izborni programi političkih partija su konkretniji, kratkoročniji i sa minimumom ili bez ideoloških sadržaja.

Analizom izbornih programa političkih partija moguće je dobiti odgovor na više pitanja. Prvo i osnovno pitanje je da li politička partija ima dobar plan za vršenje parlamentarne i izvršne vlasti u javnom interesu za četvorogodišnji period, a ostala pitanja su koliko ima prve i druge vrste sadržaja, koja su to konkretna obećanja i na koje oblasti se odnose, koliko su data obećanja mjerljiva i precizna, koji su to programski sadržaji i vrijednosti koji dijele biračko tijelo i političke partije, koliko su političke partije dosljedne u davanju konkretnih obećanja na izborima u određenom vremenskom periodu, koliko su obećanja u skladu sa očekivanjima građana i kakvo

²¹⁴ Kasapović, Mirjana, (2003), *Izborni leksikon*, Zagreb: Politička kultura, str. 156-157

je bilo ispunjavanje datih obećanja? Autor smatra da nema zadovoljavajućeg partijskog predstavljanja i vršenja vlasti bez kvalitetnih i konkurentnih izbornih programa, koji trebaju biti sveobuhvatni, realni, precizni, ciljani na osnove društvene probleme i usklađeni sa javnim interesom i potrebama građana. Za konkretnu analizu, relevantne političke partije su one koji su ostvarile najbolje rezultate na parlamentarnim izborima i bile vodeće kao vladajuće ili opozicione u prethodna tri izborna ciklusa u BiH, Srbiji i Hrvatskoj.

Analizirani su izborni programi relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske, za parlamentarne izbore u periodu od 2002 do 2012 godine. Kategorije analize sadržaja određene su na osnovu relevantnosti, preciznosti ili mjerljivosti, davanja obećanja za rješavanje konkretnih problema i sektorskoj pripadnosti programskih sadržaja, a njihovo učešće mjereno je u ukupnom relevantnom programskom sadržaju. Relevantni programski sadržaji za ovu analizu su obećanja i slični sadržaji, koji podrazumjevaju definisan cilj, namjeru ili rješenje za određenu oblast ili problem u budućem ili vremenu do narednih izbora, a irelevantni programski sadržaji su ocjene predizbornog stanja i vlastitih ili tuđih rezultata vlasti, kompromitujući sadržaji o drugim partijama, ideološki sadržaji i drugi sadržaji koji nemaju obilježja programskog obećanja. Prema preciznosti ili mjerljivosti programski sadržaji su svrstani u precizne, nedovoljno precizne i nemjerljive, a prema sektorskoj pripadnosti u javni, privredni i socijalni sektor. Pod preciznim programskim sadržajima podrazumijevaju se oni kojim se obećava nešto potpuno mjerljivo i nedvosmisleno po kvantitetu, kvalitetu i roku, pod nedovoljno preciznim ono što nema dovoljnu preciznost za ocjenu i mjerenje i pod nemjerljivim sadržajima sve što je uopšteno i teško ili nikako mjerljivo. U javni sektor svrstana su programska obećanja koja se odnose na državno uređenje i politički sistem, javnu upravu, spoljne poslove, odbranu, bezbjednost, pravosuđe, javne finansije, upravljanje prostorom, zaštitu životne sredine i borbu protiv kriminala. Programska obećanja iz oblasti ekonomskog razvoja, zapošljavanja, industrije, poljoprivrede, saobraćaja i drugih privrednih djelatnosti svrstana su u privredni sektor, a obećanja iz oblasti obrazovanja, nauke, kulture i socijalne, zdravstvene i penzione zaštite, u socijalni sektor.

Teza je da su u poslednja tri izborna ciklusa relevantne političke partije iz BiH, Srbije i Hrvatske imale izborne programe koji nisu bili dovoljno usklađeni sa očekivanjima

građana, kojim nisu bile pokriveno sve relevantne oblasti, u kojim su dominirali nedovoljno precizni sadržaji, koji su imali višak irelevantnih sadržaja i koji su bili nedovoljno konzistentni po količini i kontinuitetu sadržaja. Da bi se provjerila ova teza, potrebno je za izborne programe kreirati posebne modele o usklađenosti sa očekivanjima građana, pokrivenosti relevantnih oblasti, prihvatljivosti nedovoljno preciznih i irelevantnih sadržaja i konzistentnosti.

U odnosu na usklađenost sa javnim interesom²¹⁵ i potrebama građana, izborne programe moguće je podijeliti na:

- (1) one koji su potpuno usklađeni sa javnim interesom i potrebama građana,
- (2) one koji su većim dijelom usklađeni sa javnim interesom i potrebama građana (usklađeno preko dvije trećine sadržaja),
- (3) one koji su djelimično usklađeni sa javnim interesom i potrebama građana (usklađeno od jedne do dvije trećine sadržaja),
- (4) one koji su manjim dijelom usklađeni sa javnim interesom i potrebama građana (usklađeno manje od jedne trećine sadržaja) i
- (5) one koji uopšte nisu usklađeni sa javnim interesom i potrebama građana.

U odnosu na pokrivenost relevantnih problema ili oblasti programskim sadržajima, izborne programe je moguće podijeliti na:

- (1) one koji pokrivaju sve relevantne oblasti i probleme,
- (2) one koji pokrivaju veći dio ili preko dvije trećine relevantnih oblasti i problema,
- (3) one koje pokrivaju djelimično ili od jedne do dvije trećine relevantnih oblasti i problema i
- (4) one koji pokrivaju manji dio ili manje od jedne trećine relevantnih društvenih oblasti i problema.

Prihvatljiva granica između preciznih i nedovoljno preciznih sadržaja u izbornim programima mogla bi biti 50% prvih i drugih, što znači da manje od polovine preciznih sadržaja u odnosu na ukupan relevantni sadržaj u izbornim programima, treba biti ocijenjeno kao nedovoljno. Kada se radi o irelevantnim sadržajima u

²¹⁵ Javni interes je opšti ili kolektivni interes zajednice, odnosno ono što je dobro za društvo kao cjelinu. Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd: Clio, str. 450.

izbornim programima, onda bi se sve preko 10% irelevantnih u ukupnom sadržaju izbornih programa moglo ocijeniti kao previše.

Nekonzistentni izborni programi su oni koji imaju veća odstupanja po usklađenosti sa javnim interesom, količini sadržaja i broju obećanja, nedovoljno ponovljenih ili istih obećanja u odnosu na prisutne probleme, neponavljanje dobrih obećanja o rješavanju prisutnih problema i potpuno suprotna ili različita obećanja o istom problemu. Nedovoljno konzistentnim izbornim programima mogli bi se ocijeniti oni koji imaju odstupanja veća od jedne trećine programskog sadržaja i njihove usklađenosti sa javnim interesom, manje od 50% ponovljenih ili istih obećanja u odnosu na stvarno prisutne probleme i prisutnost različitih ili suprotstavljenih obećanja u izbornim programima.

I IZBORNI PROGRAMI RELEVANTNIH PARTIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Relevantne političke partije u BiH, koje su bile vodeće vladajuće ili opozicione poslije izbora 2002, 2006 i 2010 godine i čiji izborni programi su analizirani, su Stranka demokratske akcije (SDA) i Socijaldemokratska partija BiH (SDPBiH) po glasovima bošnjačkog biračkog tijela, Srpska demokratska stranka (SDS) i Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD) po glasovima srpskog biračkog tijela i Hrvatska demokratska zajednica BiH (HDZBiH) po glasovima hrvatskog biračkog tijela.

1. Stranka demokratske akcije – ekonomski razvoj, integracije i cijela BiH

U izbornim platformama SDA za opšte izbore u BiH 2002, 2006 i 2010 godine analizom sadržaja utvrđena su konkretna obećanja i sadržaji po relevantnosti, preciznosti i sektorskoj pripadnosti. Rezultati ove analize prikazani su u tabeli 4.

tabela 4

izborni programi sda

izbori	programski sadržaji									
	ukupno				po preciznosti			po sektorima		
	obećanja	riječi	rel	irel	prec	nepr	nemj	javni	priv	soc
2002	170	4441	99%	1%	22%	50%	28%	40%	14%	46%
2006	143	3649	95%	5%	21%	57%	22%	37%	17%	46%
2010	311	9900	84%	16%	18%	70%	12%	29%	34%	37%

izvor: Izborna platforma SDA za opće izbore 2002, Izborna platforma SDA za opće izbore 2006 i Izborna platforma SDA za opće izbore 2010, **skraćénice:** rel (relevantni), irel (irelevantni), prec (precizni), nepr (neprecizni), nemj (nemjerljivi), priv (privredni), soc (socijalni).

Rezultati analize pokazuju da u izbornim platformama SDA ima prosječno 208 obećanja i 5997 riječi, kao i da je izborna platforma iz 2010 godine najobimnija po broju obećanja i sadržaju i da ima preko dva puta više sadržaja u odnosu na izbornu platformu iz 2002 i blizu tri puta više sadržaja u odnosu na izbornu platformu iz 2006 godine.

Relevantnih sadržaja u izbornim platformama SDA bilo je prosječno 93%, a irelevantnih 7%. Učešće irelevantnih sadržaja u ukupnom sadržaju izbornih platformi imalo je kontinuiran rast, uz napomenu da je učešće irelevantnih sadržaja u izbornim platformama iz 2002 i 2006 godine bilo manje od prosjeka za ova tri izborna ciklusa. Vidljivo je da u izbornim platformama dominiraju relevantni sadržaji, uz manje oscilacije i da su izborne platforme za izbore 2002 i 2006 godine gotovo idealne po osnovu zastupljenosti relevantnih sadržaja.

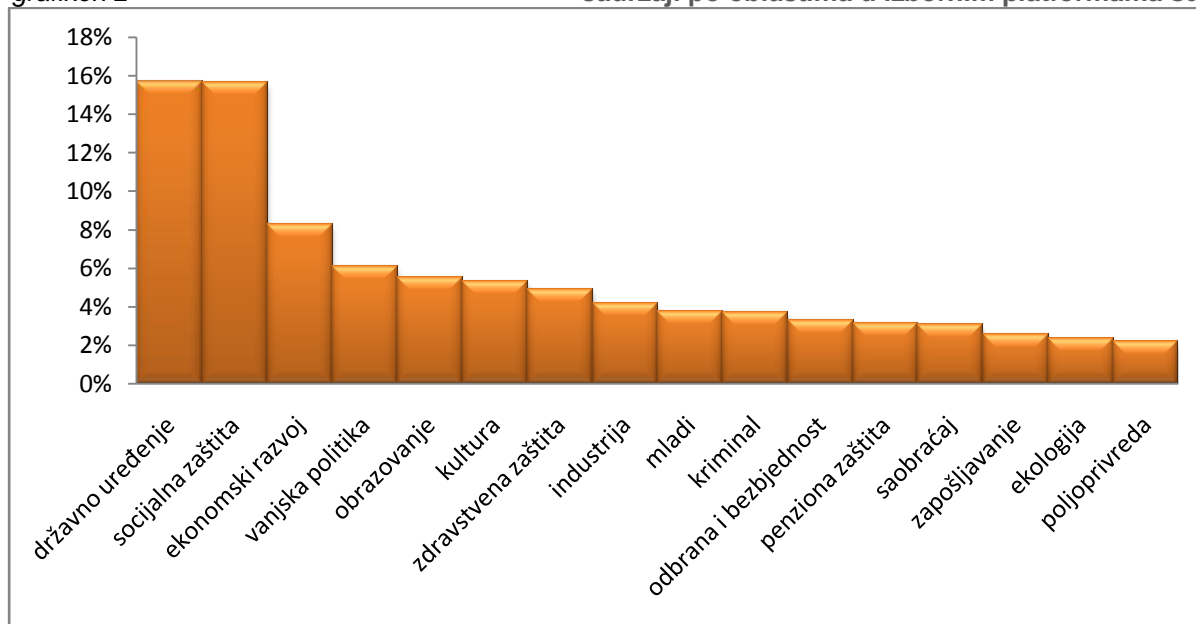
U izbornim platformama SDA bilo je prosječno 20% preciznih, 59% nepreciznih i 21% nemjerljivih sadržaja. Osnovna obilježja prisutnosti sadržaja po preciznosti su dominacija i trend povećanja učešća nedovoljno preciznih, kao i trend smanjenja učešća preciznih i nemjerljivih sadržaja u relevantnom sadržaju izbornih platformi. Deficit i smanjenje preciznih sadržaja može se dovesti u vezu sa iskustvom i rizicima ove političke partije, koje je kao vladajuća imala u ostvarivanju preciznih obećanja u prethodnom periodu.

Izborne platforme SDA imale su u prosjeku 35% sadržaja iz javnog, 22% iz privrednog i 43% iz socijalnog sektora. Osnovna obilježja prisutnosti sadržaja po sektorima su blaga dominacija sadržaja iz socijalnog sektora, trend pada učešća sadržaja iz javnog i socijalnog sektora, trend rasta sadržaja iz privrednog sektora, čije se učešće povećalo više od dva puta i izbalansiranost sadržaja po sektorima u izornoj platformi za 2010 godinu.

Pokrivenost relevantnih oblasti u izbornim platformama SDA iz 2002, 2006 i 2010 godine bila je 93%. Prosječno učešće sadržaja po oblastima u navedenim izbornim platformama, prikazano je na grafikonu 2.

grafikon 2

sadržaji po oblastima u izbornim platformama sda

izvor: izborne platforme SDA za opšte izbore 2002, 2006 i 2010 godine.

U izbornim platformama SDA bilo je najviše sadržaja iz državnog uređenja i socijalne zaštite, a sadržaja iz oblasti javnih finansija, nauke, sporta, pravosuđa, javne uprave i upravljanja prostorom bilo je manje od 2%. Sadržaja o državnom uređenju bilo je najviše u izbornim platformama iz 2002 i 2006 godine, a sadržaja o socijalnoj zaštiti bilo je najviše u izbornoj platformi iz 2010 godine. Treba istaći da polovinu sadržaja o socijalnoj zaštiti čine sadržaji koji se odnose na zaštitu boraca i izbjeglica. Relativno stabilno učešće u svim izbornim platformama imali su sadržaji koji se odnose na odbranu i bezbjednost, pravosuđe, borbu protiv kriminala, javne finansije, javnu upravu, poljoprivredu, penzionu zaštitu, obrazovanje, kulturu i sport, dok su sadržaji iz ostalih oblasti imali značajnije razlike po učešću u ukupnom sadržaju. Sadržaji iz većine oblasti bili su zastupljeni u svim izbornim platformama, sadržaji o šumarstvu nisu bili zastupljeni u jednoj i sadržaji o uređenju prostora, regionalnom razvoju i turizmu nisu bili zastupljeni u dvije, od tri izborne platforme. Tendenciju rasta učešća u izbornim platformama imali su sadržaji o ekonomskom razvoju, industriji, poljoprivredi i zdravstvenoj zaštiti, a pada učešća sadržaji o državnom uređenju, pravosuđu, borbi protiv kriminala, zapošljavanju, socijalnoj i penzionoj zaštiti.

Analizom izbornih platformi SDA iz prethodna tri izborna ciklusa identifikovana su obećanja, koja su bila zajednička u svim izbornim platformama:

- (1) ustavne promjene, regionalizacija BiH, jačanje državnih nadležnosti, utvrđivanje istine o posljednjem ratu, evropske integracije, rješavanje otvorenih problema sa susjednim državama, saradnja sa islamskim zemljama, jačanje odbrambenih struktura i jedinstven bezbjedonosni sistem,
- (2) rast BDP u prosjeku 7% godišnje, rast zaposlenosti, povećanje izvoza, strane investicije, restrukturiranje energetskog sektora, izgradnja energetskih objekata, razvoj gasne infrastrukture, izgradnja u prosjeku 23 km autoputeva godišnje, podsticaji u poljoprivredi i smanjenje uvoza poljoprivrednih proizvoda,
- (3) reforma penzionog sistema, državni fond zdravstvenog osiguranja, povratak prognanih, zapošljavanje boračkih kategorija, potpun obuhvat djece osnovnim obrazovanjem, osnivanje fondacije za finansiranje nauke, zaštita kulturne baštine, donošenje zakona o čuvanju arhivske građe, ravnomjerna zastupljenost bosanskog jezika, poreske olakšice za zapošljavanje mladih i borba protiv poroka mladih.

U izbornim platformama SDA iz prethodna tri izborna ciklusa postoji 14% obećanja koja su identična, nepromijenjena i ponovljena. Nešto više od polovine su ponovljena obećanja trajnog ili dugoročnog karaktera (privredni rast, povećanje zaposlenosti i izvoza, investicije, podsticaji u poljoprivredi, borba protiv poroka mladih, saradnja sa islamskim zemljama, evropske integracije, izgradnja energetskih objekata i autoputeva, potpun obuhvat djece osnovnim obrazovanjem), čije ponavljanje ima smisla ukoliko je precizirano i prilagođeno interesima građana i mogućnostima njihovog ispunjavanja u četvorogodišnjem periodu. Nešto manje od polovine su ponovljena obećanja koje je SDA, kao vladajuća partija, mogla ispuniti u jednom ili dva četvorogodišnja mandata (restrukturiranje energetskog sektora, reforma penzionog sistema, povratak prognanih, zapošljavanje boračkih kategorija, osnivanje fondacije za finansiranje nauke, donošenje zakona o čuvanju arhivske građe, ravnomjerna zastupljenost bosanskog jezika) ili pokušana biti ispunjena (ustavne promjene, regionalizacija BiH, jačanje državnih nadležnosti, utvrđivanje istine o posljednjem ratu, rješavanje otvorenih problema sa susjednim državama, jačanje odbrambenih struktura, jedinstven bezbjedonosni sistem, državni fond zdravstvenog osiguranja), s obzirom da je za njihovo ispunjavanje potrebna inicijativa, spremnost

na kompromis i saglasnost najmanje dvije strane. Kontinuitet programskih obećanja SDA ima najmanje dvije strane: na jednoj su ponovljena obećanja, koje odgovorna politička partija treba imati u svojim izbornim programima, a na drugoj, ponovljena obećanja koja nisu ispunjenja i čije ponavljanje je uglavnom prevarantsko i manipulativno.

SDA je u izbornim platformama iz 2006 i 2010 godine odustala od ukidanja specijalnih veza entiteta i susjednih država, vraćanja oduzete imovine i stare devizne štednje, finansiranja povratka sa 5% budžetskih sredstava, povećanja i usklađivanja penzija, besplatnih udžbenika i sličnih obećanja koje je imala u izornoj platformi iz 2002 godine. Neka nerealna i prevelika obećanja iz 2002 godine, kao što su godišnji rast BDP od 10%, smanjenje stope nezaposlenosti sa 50% na 20% i izgradnja najmanje 30 km autoputeva godišnje, postala su realnija i manja u izornoj platformi iz 2010 godine, gdje je obećano povećanje zaposlenosti 5%, rast BDP 4,5% i izgradnja 19 km autoputeva godišnje. U izornoj platformi SDA iz 2010 godine, potpuno precizna obećanja su formiranje državnih ministarstava za iseljništvo i poljoprivredu, uspostavljanje državnog fonda zdravstvenog osiguranja, dobijanje statusa kandidata za EU, punopravno članstvo u NATO, smanjenje učešća javne potrošnje u BDP za 10%, smanjenje neformalnog sektora za 20%, pokrivenost uvoza izvozom 65%, 3 milijarde KM direktnih stranih investicija, izgradnja proizvodnih elektroenergetskih objekata u vrijednosti 1,5 milijardi eura, izgradnja 140 km autoputeva i brzih cesta godišnje, projekti obnove željeznica vrijedni 235 miliona eura i povratak 135000 izbjeglica. U izornoj platformi SDA iz 2010 godine postoji nekoliko deplasiranih obećanja, kao što su kontinuitet provođenja zakona, daljna implementacija zakona o odbrani, kontinuitet vršenja inspeksijskog nadzora i kontinuitet finansiranja zakonom propisanih prava, koja u suštini i nisu obećanja, već obavezujući i podrazumijevajući vladin posao. Obećanje SDA o iniciranju uspostavljanja sistema upravljanja otpadom na tržišnom principu, više priliči nevladinoj organizaciji ili opozicionoj partiji, nego političkoj partiji koja je 18 godina bila u vladi i koja ima ozbiljne ambicije i izgleda da to ponovo bude. U izornoj platformi iz 2010 godine postoje sadržaji, kao što su da je SDA nastala u muslimanskom kulturno-povijesnom krugu, da su njeni članovi u najvećem broju predani i aktivni pripadnici islamske zajednice, da se izborila za nacionalna i vjerska prava Bošnjaka, da je bila vodeća snaga u odbrani BiH od agresije, da je ponosna na

sve ono što je u saradnji sa islamskom zajednicom učinila za političku slobodu i afirmaciju Bošnjaka, kao i instrukcija da oni koji govore bosanski jezik pri obavljanju javne funkcije poštuju pravopis bosanskog jezika i služe se karakterističnom bosanskom i bošnjačkom leksikom ili cilj, da se otklone tragovi polustoljetnog uticaja srpskih i hrvatskih jezičkih varijanti u govoru Bošnjaka. Navedeni sadržaji u izbornoj platformi iz 2010 godine određuju SDA kao bošnjačku, muslimansku, centralističko-patriotsku i bosanskojezičku političku partiju, koja po svemu navedenom pripada desnom ideološkom spektru.

2. Socijaldemokratska partija BiH – promjene i država za čovjeka

Rezultati analize sadržaja izbornih programa SDPBiH iz poslednja tri izborna ciklusa po obećanjima, relevantnosti, preciznosti i sektorskoj pripadnosti, prikazani su u tabeli 5.

tabela 5

izborni programi sdpbih

izbori	programski sadržaji									
	ukupno				po preciznosti			po sektorima		
	obećanja	riječi	rel	irel	prec	nepr	nemj	javni	priv	soc
2002	170	15405	60%	40%	11%	61%	28%	42%	16%	42%
2006	144	7985	70%	30%	10%	67%	23%	47%	15%	38%
2010	243	16184	62%	38%	25%	57%	18%	34%	13%	53%

izvor: Izborni program SDPBiH za opće izbore 2002, Izborni program SDPBiH za opće izbore 2006 i Izborni program SDPBiH za opće izbore 2010.

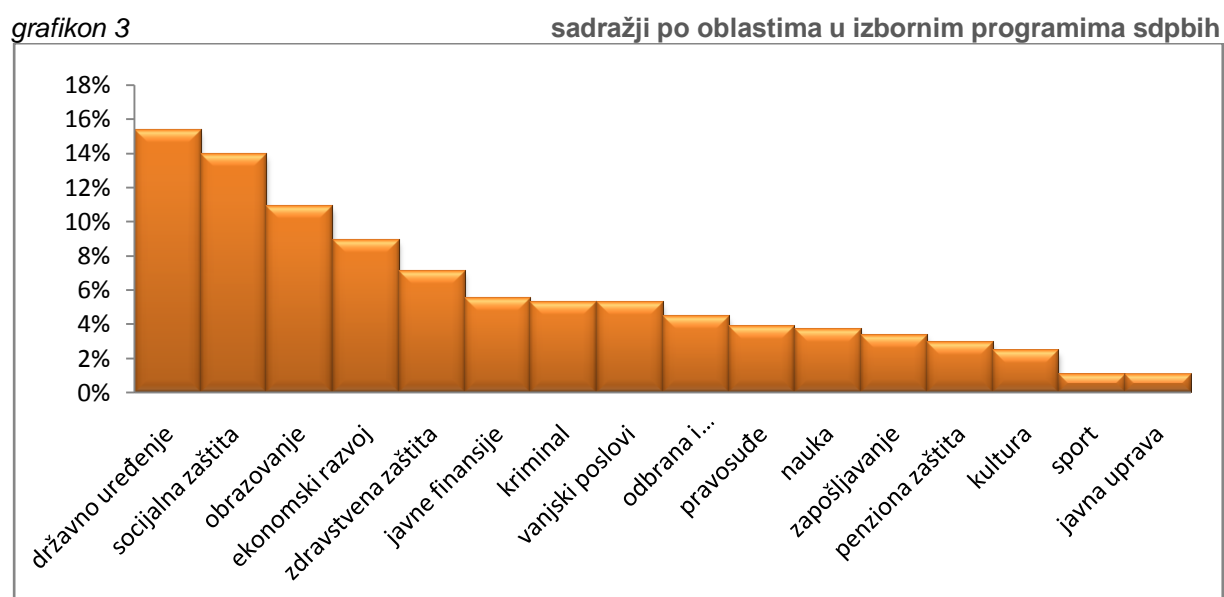
U izbornim programima SDPBiH iz poslednja tri izborna ciklusa, bilo je prosječno 186 obećanja i 13191 riječ. Rezultati analize pokazuju značajnu razliku u broju obećanja i ukupnom sadržaju, između izbornih programa iz 2006 godine u odnosu na izborne programe za izbore 2002 i 2010 godine. Izborni programi iz 2002 i 2010 godine imali su približno istu količinu sadržaja i oko dva puta više sadržaja u odnosu na izborni program iz 2006 godine.

U izbornim programima SDPBiH bilo je prosječno 64% relevantnih i 36% irelevantnih sadržaja. Najveće učešće relevantnih sadržaja bilo je izbornom programu iz 2006 godine, a najmanje, u izbornom programu iz 2002 godine. Učešće preko 60% relevantnih sadržaja u izbornim programima SDPBiH na granici je relativno zadovoljavajućeg.

U relevantnom dijelu sadržaja izbornih programa SDPBiH bilo je u prosjeku 15% preciznih, 62% nepreciznih i 23% nemjerljivih sadržaja. Uočljiva je dominacija nedovoljno preciznih, kao i trend povećanja učešća preciznih i smanjenja učešća nemjerljivih sadržaja u izbornim programima. U relevantnom dijelu sadržaja izbornog programa iz 2010 godine ima jedna četvrtina preciznih sadržaja, što je povećanje za više od dva puta u odnosu na izborne programe iz 2002 i 2006 godine. Deficit preciznih obećana u izbornim programima, može značiti neiskrenost i strah od odgovornosti za neispunjavanje obećanog.

Izborni programi SDPBiH iz poslednja tri izborna ciklusa imali su prosječno 41% sadržaja iz javnog, 15% iz privrednog i 44% iz socijalnog sektora. U izbornim programima uočljiv je deficit sadržaja iz privrednog sektora, blaga dominacija sadržaja iz javnog sektora za izbore 2002 i 2006 godine i izrazita dominacija sadržaja iz socijalnog sektora za izbore 2010 godine. Više od polovine sadržaja iz socijalnog sektora u izbornom programu iz 2010 godine, može imati veze sa socijaldemokratskom orijentacijom, povećanom socijalnom senzibilnošću i ciljnom biračkom grupom, ali bi manjak sadržaja iz privrednog sektora mogao kompromitovati dobre namjere u socijalnom sektoru.

Pokrivenost relevantnih oblasti u izbornim programima SDPBiH iz poslednja tri izborna ciklusa bila je 75%. Prosječno učešće sadržaja po oblastima u navedenim izbornim programima, prikazano je na grafikonu 3.

izvor: izborni programi SDPBiH za opšte izbore 2002, 2006 i 2010 godine.

U izbornim programima SDPBiH iz posljednja tri izborna ciklusa bilo je 15% sadržaja iz državnog uređenja, 14% sadržaja iz socijalne zaštite, 11% sadržaja iz obrazovanja, 9% sadržaja iz ekonomskog razvoja, 7% sadržaja iz zdravstvene zaštite, 6% sadržaja iz javnih finansija, 5% sadržaja iz borbe protiv kriminala i vanjske politike, 4% sadržaja iz odbrane i bezbjednosti, pravosuđa i nauke, 3% sadržaja iz nezaposlenosti i penzijske zaštite, 2% sadržaja iz kulture, 1% sadržaja iz sporta i javne uprave i 6% sadržaja iz ostalih oblasti, koje pojedinačno učestvuju sa manje od 1% u ukupnom sadržaju. Sadržaja iz oblasti državnog uređenja bilo je najviše u izbornim programima iz 2002 i 2006 godine, a sadržaja iz oblasti obrazovanja bilo je najviše u izbornom programu iz 2010 godine. Sadržaji iz oblasti javnih finansija, socijalne zaštite i ekonomskog razvoja imali su prilično stabilno učešće u izbornim programima, dok su sadržaji iz ostalih oblasti oscilirali po učešću nekoliko puta. Sadržaji iz većine oblasti bili su zastupljeni u svim izbornim programima, sadržaji iz oblasti industrije, poljoprivrede, kulture, sporta i informisanja nisu bili zastupljeni u jednom od tri izborna programa, sadržaji iz oblasti ekologije, regionalnog i ruralnog razvoja, šumarstva, vodoprivrede i turizma nisu bili zastupljeni u dva od tri izborna programa i sadržaji iz uređenja prostora nisu bili zastupljeni ni u jednom od tri izborna programa. Dominacija sadržaja iz oblasti državnog uređenja i socijalne zaštite u izbornim programima pokazuje državotvorno-centralističku i socijaldemokratsku orijentaciju SDPBiH.

U izbornim programima SDPBiH postoji 10% obećanja koja su identična, nepromijenjena i ponovljena u posljednja tri izborna ciklusa. Zajednička obećanja u svim izbornim programima bila su:

- (1) ustavna reforma, jačanje državnih institucija i lokalne samouprave, evropske integracije, članstvo u NATO, reforma javne uprave, procesuiranje odgovornih za ratne zločine, borba protiv korupcije i organizovanog kriminala i bolja naplata javnih prihoda,
- (2) privredni rast, povećanje BDP, rast investicija, veća zaposlenost, smanjenje spoljnotrgovinskog deficita, revizija privatizacije i modernizacija saobraćajne infrastrukture,
- (3) reforma penzionog sistema i obrazovanja i veća ulaganja u nauku.

SDPBiH je davao obećanja u izbornim programima iz 2006 i 2010 sa pozicije opozicione partije na državnom i entitetskom nivou, tako da se ne može govoriti o neodgovornosti ili neuspješnosti u vezi ponovljenih obećanja, koja su mogla biti ispunjena. Mali procenat ponovljenih obećanja u izbornim programima SDPBiH pokazuje određena lutanja, nedosljednost i fokusiranost na dio osnovnih društvenih problema koji postoje u BiH. Ponovljena obećanja o ustavnoj reformi i jačanju državnih institucija pokazuju državotvornu i centralističko-patriotsku orijentaciju i dosljednost, obećanja o evropskim integracijama i članstvu u NATO o evroatlanskoj orijentaciji i obećanja o privrednom rastu, investicijama, zapošljavanju, smanjenju spoljnotrgovinskog deficita i modernizaciji saobraćajne infrastrukture o fokusiranosti na osnovne razvojne i privredne probleme.

U izbornim programima SDPBiH uočljiva je značajna prisutnost obećanja o reformama u gotovo svim oblastima. Izborni programi iz 2002 i 2006 godine uglavnom nemaju dovoljno razrađena i precizna obećanja o reformama, dok izborni program iz 2010 godine ima za obećanja o reformama obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite, javnih finansija i privrednog sektora relativno dovoljno razrađenih i preciznih sadržaja za definisanje javnih politika u tim oblastima. Obećanja o reformama u oblasti državnog uređenja bila su nešto razrađenija i preciznija u izbornom programu iz 2002, nego u izbornom programu iz 2010 godine, a obećanja o reformama u oblastima antikorupcije i pravosuđa imaju osrednju razrađenost i preciznost. Za obećanu reformu penzione zaštite nema dovoljno sadržaja u izbornim programima, dok za reformu javne uprave nema uopšte sadržaja, koji bi to obećanje učinilo uvjerljivim. Takođe, izborni programi sadrže više, uslovno rečeno, antisistemskih i centralističkih obećanja, koja se odnose na regionalno državno uređenje umjesto entitetskog, suprostavljavanje neoliberalnom kapitalizmu, pretvaranje vijeća ministara u državnu vladu i veća državna zakonska i institucionalna ovlaštenja u oblasti evropskih integracija, bezbjednosti, pravosuđa, javnih finansija, ekonomije, obrazovanja, kulture, zdravstva, penzione i socijalne zaštite. Od nekih preciznih i dobrih obećanja u izbornim programima iz 2002 i 2006 godine, kao što su rast BDP 7%, rast obima proizvodnje 8%, pokrivenost uvoza izvozom 60%, investicije 15-20% BDP, 150000 novozaposlenih, prosječna stopa rasta zaposlenosti 4%, izdvajanje 1% BDP za naučnoistraživački rad, usklađivanje penzija sa rastom plata, socijalna stanogradnja, nulta tolerancija za korupciju i organizovani kriminal, BiH u grupi 60

država sa najmanjom korupcijom i slično, odustalo se u potpunosti ili se odustalo od njihovog preciziranja u izbornom programu iz 2010 godine. U posljednjem izbornom programu, potpuno precizna obećanja odnose se na članstvo u NATO do 2014 godine, rasprodaju skupog voznog parka, ukidanje paušala i naknada poslanicima i ministrima, uvođenje rokova plaćanja od 90 dana, uvođenje stope PDV od 7% na prehrambene proizvode, knjige, školski pribor i lijekove, smanjenje ukupne stope doprinosa za 3 indeksna poena, naknada od 40% prosječne plate za nezaposlene porodilje, naknada od 40% izgubljene plate za one koji ostanu bez posla, povećan upis u srednje škole na 90% i fakultete na 32% i slično. Obećanje o prosječnoj penziji, koja iznosi 65% prosječne plate do 2018 godine, nema potrebnu četvorogodišnju preciznost, a obećanje o oslobađanju neplaćenog komunalnog duga za period od 1992 do 2010 godine je populističko, diskriminatorno i teško ostvarivo, zbog ustavnih, zakonskih i drugih ograničenja. Podrška građanskim inicijativama, otvaranje socijalnog dijaloga, zalaganje za saradnju sa nevladinim organizacijama i veća upravljačka prava radnika, mogli bi značiti početak odricanja od partijskog monopola i jačanja participativne komponente političkog sistema, za što u izbornim programima nema mjera koje bi ova programska obećanja učinila uvjerljivijim. U ideološkim sadržajima izbornih programa, SDPBiH se samodefiniše kao dio moderne socijaldemokratije u svijetu, različita od nacionalističkih stranaka i ljevica koja spaja ljude, dok političke protivnike i vladajuću koaliciju određuje kao nacionaliste, koji plaše birače, prijetnju demokratskom razvoju BiH i desnicu koja uglavnom dijeli ljude. U izbornom programu iz 2006 godine SDPBiH ima stav da neće zajedno u vlast sa nacionalistima, a nakon izbora 2010 godine demantuju sebe, praveći vladajuću koaliciju sa partijama za koje su tvrdili da su nacionalisti. Iako ranije nije programski osporavana neoliberalna ideologija i kapitalizam, oni za SDPBiH postaju neprihvatljivi u izbornom programu iz 2010 godine, gdje obećavaju da će se suprostaviti desničarskim i neoliberalnim nastojanjima da izgrade neobuzdani i neregulisani kapitalizam i društva etničke totalitarne demokratije. Sadržaji u izbornim programima, koji se odnose na regionalno uređenje umjesto entitetskog, razvlašćivanje kantona i entiteta i jačanje državnih funkcija, bliski su političkim partijama sa bošnjačkim biračkim tijelom i mogli bi biti neprihvatljivi za većinu srpskog i hrvatskog biračkog tijela, a sadržaji koji govore o nacionalizmu, mogli bi biti neprihvatljivi za dio bošnjačkog biračkog tijela, koji tradicionalno glasaju sa svojom nacionalnom partijom.

3. Srpska demokratska stranka – glasajmo srpski za posao, pravdu i slobodu

U izbornim platformama SDS za opšte izbore u BiH 2006 i 2010 godine analizom sadržaja utvrđena su obećanja i količina sadržaja po relevantnosti, preciznosti i sektorskoj pripadnosti. Rezultati ove analize prikazani su u tabeli 6.

tabela 6

izborni programi sds

izbori	programski sadržaji									
	ukupno				po preciznosti			po sektorima		
	obećanja	riječi	rel	irel	prec	nepr	nemj	javni	priv	soc
2006	83	3907	92%	8%	11%	73%	16%	60%	23%	17%
2010	35	862	99%	1%	14%	64%	22%	53%	16%	31%

izvor: platforme za opšte izbore 2006 i 2010 godine, **napomena:** izborni program SDS iz 2002 nije bio dostupan, jer se nije mogao obezbijediti ni poslije više pokušaja.

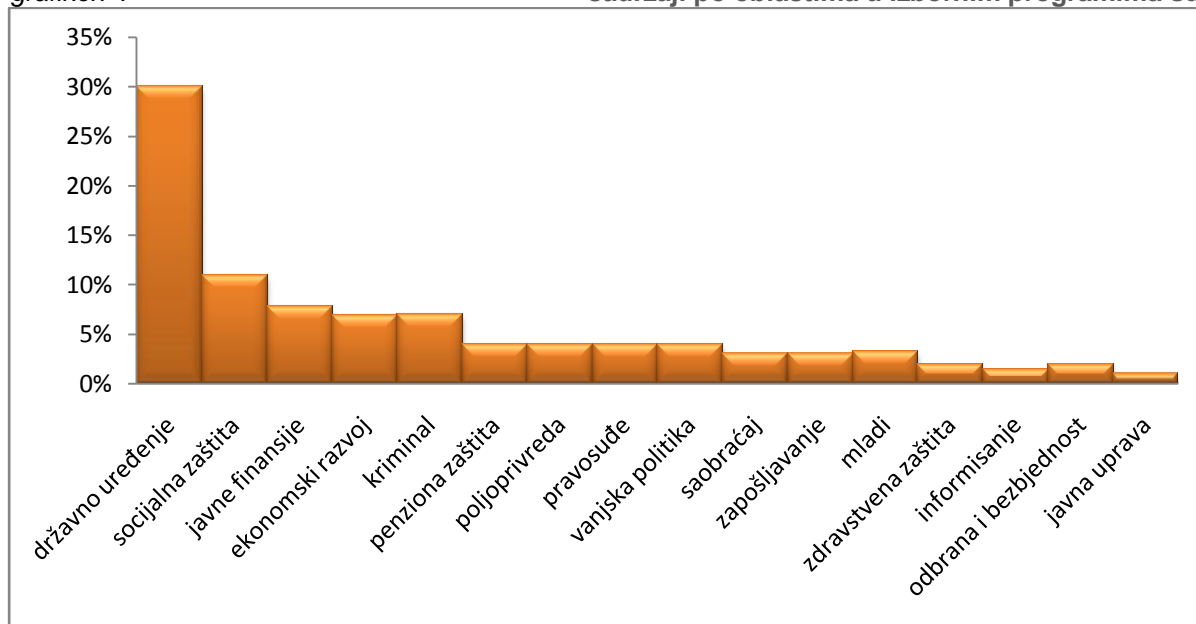
Rezultati analize pokazuju značajnu razliku u broju obećanja i ukupnom sadržaju između izbornih platformi SDS iz 2006 i 2010 godine. U izbornim platformama iz ova dva izborna ciklusa bilo je u prosjeku 95 % relevantnih i 5% irelevantnih sadržaja, bez većih odstupanja.

U ovim izbornim platformama uočljiva je dominacija nedovoljno preciznih i sadržaja iz javnog sektora. U relevantnom dijelu sadržaja izbornih platformi bilo je prosječno 12% preciznih, 69% nepreciznih, 19% nemjerljivih, 56% iz javnog, 20% iz privrednog i 24% sadržaja iz socijalnog sektora.

Pokrivenost relevantnih oblasti u izbornim platformama SDS iz ova dva izborna ciklusa bila je 63%. Prosječno učešće sadržaja po oblastima u izbornim platformama, prikazano je na grafikonu 4.

grafikon 4

sadržaji po oblastima u izbornim programima sds

izvor: platforme za opšte izbore 2006 i 2010 godine.

U izbornim platformama SDS bilo je ubjedljivo najviše sadržaja iz oblasti državnog uređenja, a zatim iz oblasti socijalne zaštite, javnih finansija, ekonomskog razvoja i borbe protiv kriminala. Najmanje sadržaja je bilo iz javne uprave, a sadržaja iz ostalih oblasti bilo je manje od 4%.

Sadržaji o uređenju prostora, ekologiji, šumarstvu, vodoprivredi, nauci i sportu nisu bili zastupljeni u obje izborne platforme SDS, a sadržaji o vanjskoj politici, odbrani i bezbjednosti, zapošljavanju, regionalno-ruralnom razvoju, industriji, obrazovanju, kulturi i mladima u jednoj izornoj platformi.

SDS u izbornim platformama ističe svoju etnopartijsku poziciju, kao institucionalni i politički tvorac RS, jedina državotvorna srpska stranka u BiH i glavna prepreka svima koji ne žele dobro RS. U obje izborne platforme, zajednička su obećanja o ukidanju institucije visokog predstavnika međunarodne zajednice u BiH i reviziji zakona i odluka koje je donijela ova institucija međunarodne zajednice. U izornoj platformi iz 2010 godine pojavljuju se nova obećanja, kao što su oslobađanje parlamenta od podaničkog odnosa prema izvršnoj vlasti, provođenje obaveznog referenduma o najvažnijim političkim pitanjima, ukidanje partijske države u kojoj članska knjižica podrazumijeva povlašten položaj, revizija partijskog zapošljavanja, smanjenje javne administracije, čišćenje pravosuđa od korumpiranih tužilaca i sudija, oduzimanje

nezakonito stečene imovine, donošenje zakona o fiskalnoj odgovornosti, isključivo zaduživanje RS za novo zapošljavanje, zamrzavanje najviše i povećanje najniže plate, revizija megalomanskih infrastrukturnih projekata, revizija penzionog sistema i transformisanje javnog servis u servis svih građana. Obećanja o jačanju parlamenta, referendumu, partijskoj državi i partijskom zapošljavanju govore o postojanju partokratije i namjeri ili još jednoj predizbornoj obmani, da se započne proces uspostavljanja demokratije i većeg učešća građana u vršenju vlasti.

4. Savez nezavisnih socijaldemokrata – jaki na djelu i Srpska zauvijek

U izbornim programima SNSD iz poslednja tri izborna ciklusa, analizom sadržaja utvrđena su obećanja i količina sadržaja po relevantnosti, preciznosti i sektorskoj pripadnosti. Rezultati ove analize prikazani su u tabeli 7.

tabela 7

izborni programi snsđ

izbori	programski sadržaji										
	ukupno				po preciznosti			po sektorima			
	obećanja	riječi	rel	irel	prec	nepr	nemj	javni	priv	soc	
2002	158	14443	51%	49%	3%	95%	2%	28%	45%	27%	
2006	65	4101	90%	10%	6%	71%	23%	46%	31%	23%	
2010	135	10943	68%	32%	2%	82%	16%	44%	33%	23%	

izvor: Ekonomsko-socijalni program SNSD za izbore 2002, Programska platforma SNSD 2006-2010 i Izborni program SNSD 2010.

Rezultati analize pokazuju da su izborni programi SNSD iz poslednja tri izborna ciklusa imali u prosjeku 119 obećanja i 9829 riječi, da su po sadržaju iznad prosjeka bili izborni programi iz 2002 i 2010 godine i da je razlika između izbornih programa sa najmanje i najviše sadržaja bila 3,5 puta. Ovi izborni programi pokazuju veliku oscilaciju u ukupnom sadržaju, kao i to da izborni program sa najviše sadržaja nije dovoljan uslov za najbolji izborni rezultat.

U izbornim programima SNSD bilo je prosječno 70% relevantnih i 30% irelevantnih sadržaja. Prisutna je velika oscilacija u učeću programskih sadržaja po relevantnosti, od približno istog učešća relevantnih i irelevantnih sadržaja u izbornom programu iz 2002 godine, do preko 90% relevantnih sadržaja u izbornom programu iz 2006 godine.

U relevantnom dijelu sadržaja izbornih programa SNSD bilo je u prosjeku 3% preciznih, 83% nepreciznih i 14% nemjerljivih sadržaja. U izbornim programima prisutna je dominacija nedovoljno preciznih, približno isto i izuzetno malo učešće preciznih sadržaja i povećanje učešća nemjerljivih sadržaja.

Izborni programi SNSD imali su prosječno 39% sadržaja iz javnog, 36% iz privrednog i 25% sadržaja iz socijalnog sektora. U izbornim programima prisutan je trend značajnijeg povećanja učešća sadržaja iz javnog sektora i smanjenja učešća sadržaja iz privrednog sektora. Sadržaji iz socijalnog sektora imali su približno isto i potcijenjeno učešće u izbornim programima SNSD, s obzirom da se radi o političkoj partiji koja se samodefiniše kao socijaldemokratska.

U posljednja tri zborna ciklusa pokrivenost relevantnih oblasti u izbornim programima SNSD bila je 75%. Prosječno učešće sadržaja po oblastima, u ovim izbornim programima, prikazano je na grafikonu 5.

izvor: Ekonomsko-socijalni program SNSD za izbore 2002, Programska platforma SNSD 2006-2010 i Izborni program SNSD 2010.

U izbornim programima SNSD iz prethodna tri izborna ciklusa bilo je najviše sadržaja iz oblasti ekonomskog razvoja i državnog uređenja, a najmanje sadržaja o zapošljavanju i uređenju prostora, dok uopšte nije bilo sadržaja o sportu. Sadržaja o javnim finansijama, industriji, zdravstvenoj i penzionoj zaštiti, vanjskoj politici i

obrazovanju bilo je između 5% i 10%, sadržaja o saobraćaju, socijalnoj zaštiti, pravosuđu, poljoprivredi, odbrani, bezbjednosti, mladima, turizmu i javnoj upravi bilo je manje od 5% i sadržaja o ekologiji, vodoprivredi, nauci, borbi protiv kriminala, kulturi, informisanju, šumarstvu i regionalno-ruralnom razvoju bilo je manje od 1% u izbornim programima. Relativno stabilno učešće u izbornim programima imali su sadržaji o obrazovanju, javnim finansijama i industriji, a učešće ostalih sadržaja variralo je nekoliko puta. Sadržaji o javnoj upravi, ekologiji, uređenju prostora, zapošljavanju, regionalno-ruralnom razvoju, šumarstvu, vodoprivredi, turizmu, nauci, kulturi i informisanju nisu bili zastupljeni u svim izbornim programima. Tendenciju stalnog rasta učešća u izbornim programima imali su sadržaji o pravosuđu, ekonomskom razvoju, penzionoj i zdravstvenoj zaštiti, a stalnog pada učešća, sadržaji o vanjskoj politici i socijalnoj zaštiti.

SNSD ima 15% obećanja koja su ponovljena u izbornim programima iz poslednja tri izborna ciklusa. Obećanja koja su bila zajednička u ovim izbornim programima, bila su:

- (1) jačanje lokalnih zajednica, regionalne integracije, članstvo u EU, efikasnije pravosuđe i demilitarizacija,
- (2) ekonomski razvoj, nove investicije, završetak i revizija privatizacije, izgradnja elektroenergetskih objekata, razvoj poljoprivrede, podsticaji i subvencije u poljoprivredi, izgradnja autoputeva, modernizacija željeznica i redovan avionski saobraćaj,
- (3) reforma penzionog sistema i stambeno zbrinjavanje mladih.

Ponovljena ili ista obećanja u izbornim programima SNSD govore o partijskoj dosljednosti, orijentaciji, odgovornosti i uspjehnosti. Mali procenat ponovljenih obećanja, u odnosu na prisutne probleme, govori o nedosljednosti, neodgovornosti, prevrtljivosti i nefokusiranosti na većinu osnovnih društvenih problema iz poslednja tri izborna ciklusa. Ponovljena obećanja o završetku i reviziji privatizacije, redovnom avionskom saobraćaju, reformi penzionog sistema i stambenom zbrinjavanju mladih u izbornom programu iz 2010 godine svjedoče o neodgovornosti i neuspjehnosti, jer je SNSD, kao vladajuća partija u prethodnom četvorogodišnjem periodu, imala priliku i mogućnosti da ispunjava ova obećanja i da se ona ne pojave kao ponovljena.

Ekonomski razvoj, nove investicije, razvoj poljoprivrede, podsticaji i subvencije su opšta i trajna obećanja, a regionalne integracije, izgradnja autoputeva i modernizacija željeznica su dugoročnija obećanja. Iz ponovljenih obećanja vidljiva je je proevropska, antinativovska, energetska i poljoprivredna orijentacija ove političke partije.

SNSD u izbornim programima pokazuje najveću nedosljednost u stavovima i obećanjima o državnom uređenju. U izbornom programu iz 2002 godine navedeno je da su nedovoljno razvijene institucije na nivou BiH, da je veliki dio opstrukcija u dosadašnjem periodu dolazio iz RS, da je veliki broj skupih i glomaznih institucija nepotreban na nivou entiteta, da postoji potreba za uspostavljanjem i jačanjem zajedničkih institucija, da RS mora podržati donošenje zakona i uspostavu institucija na državnom nivou i da BiH kao država treba biti funkcionalna. Samo četiri godine poslije, SNSD u izbornom programu obećava zaštitu interesa RS, uključujući ustavno pravo na samopredeljenje. U izbornom programu iz 2010 godine, obećava se jača ustavna pozicija RS, minimalna promjena ustava BiH, opredeljenje za izvorni dejtonski sporazum, preispitivanje i povratak prenesenih nadležnosti na državni nivo, redukovanje ili ukidanje suda i tužilaštva BiH, jačanje pravosuđa RS, razvoj međunarodnih odnosa RS, reorganizacija FBiH, rješavanje položaja Hrvata i labavo konfederalno uređenje BiH. Sa promjenama obećanja o državnom uređenju, mijenja se i odnos prema instituciji visokog predstavnika u BiH, od zahtjeva za transformaciju do njenog ukidanja. SNSD u izbornim programima iz 2006 i 2010 godine odustaje od obećanja da se svakih šest mjeseci provjerava ostvarivanje izbornog programa, eliminiše partijski uticaj kod prijema državnih službenika, uspostavljanja garantnog i agrarnog fonda, obezbjeđenja beskamatnih pozajmica poljoprivrednim proizvođačima na godinu dana, stimulativnog kreditiranja mladih poduzetnika i borbe protiv siromaštva, a u izbornom programu iz 2010 godine odustaje od borbe protiv kriminala, preciznog procenta rasta BDP, povećanja zaposlenosti, podsticaja u poljoprivredi od 6% do 8% iz budžeta RS i gradnje gasovoda. Zanimljivo je da je u svim izbornim programima ponavljano obećanje o završetku i reviziji privatizacije, kao i obećanje o demilitarizaciji, iako je bilo u neskladu sa obećanjem o članstvu u NATO. Opredeljenje da nema prirodnih ili predodređenih koalicija, niti nezaobilaznih partnera iz 2006 godine, djelimično je korigovano 2010 godine, da jedino SDP nije poželjan partner SNSD u vlasti. U izbornim programima iz 2006 i 2010 godine

prisutni su kompromitujući sadržaji o najznačajnijim partijskim konkurentima na izborima ili partijama koje imaju bošnjačko glasačko tijelo, kojih u izbornom programu iz 2002 godine nije bilo. Glas za njih je glas za raspad Dejtona i ugrožavanje mira, političke partije iz FBiH najavljuju ustavne promjene kojim će jurišati na nadležnosti RS, bošnjačkim strukturama treba suđenje Srbima i rezolucija o Srebrenici kako bi poništili RS kao genocidnu tvorevinu, a saveznike za to su pronašli u Draganu Čaviću i Mladenu Ivaniću i nesposobna, korumpirana i gubitnička vlast SDS i PDP dovela je do propasti RS, samo su neki od sadržaja u izbornim programima kojim se plaše birači i kompromituju određene političke partije i njihovi lideri. Sadržaji o državnom uređenju, poziciji RS i političkim partijama sa bošnjačkim biračkim tijelom, kao i da je srpski narod podnio najveće žrtve u antifašističkoj borbi, svrstavaju SNSD u krug političkih partija koje su programski bliske srpskom biračkom tijelu.

5. Hrvatska demokratska zajednica BiH – dvadeset godina zajedno

U izbornim programima HDZBiH iz posljednja dva izborna ciklusa, analizom sadržaja utvrđena su obećanja i količina sadržaja po relevantnosti, preciznosti i sektorskoj pripadnosti. Rezultati ove analize prikazani su u tabeli 8.

tabela 8

izborni programi hdzbih

izbori	programski sadržaji									
	ukupno				po preciznosti			po sektorima		
	obećanja	riječi	rel	irel	prec	nepr	nemj	javni	priv	soc
2006	23	2994	39%	61%	4%	52%	44%	30%	16%	54%
2010	38	851	95%	5%	3%	67%	30%	29%	33%	38%

izvor: (1) Hrvatski glas za pravednu BiH, HDZ Hrvatska koalicija HNZ, HSP, 2006; (2) Deset razloga zašto ću glasovati za HDZBiH, 2010; **napomena:** izborni program HDZBiH iz 2002 nije bilo dostupan, jer se nije mogao obezbijediti ni poslije više pokušaja.

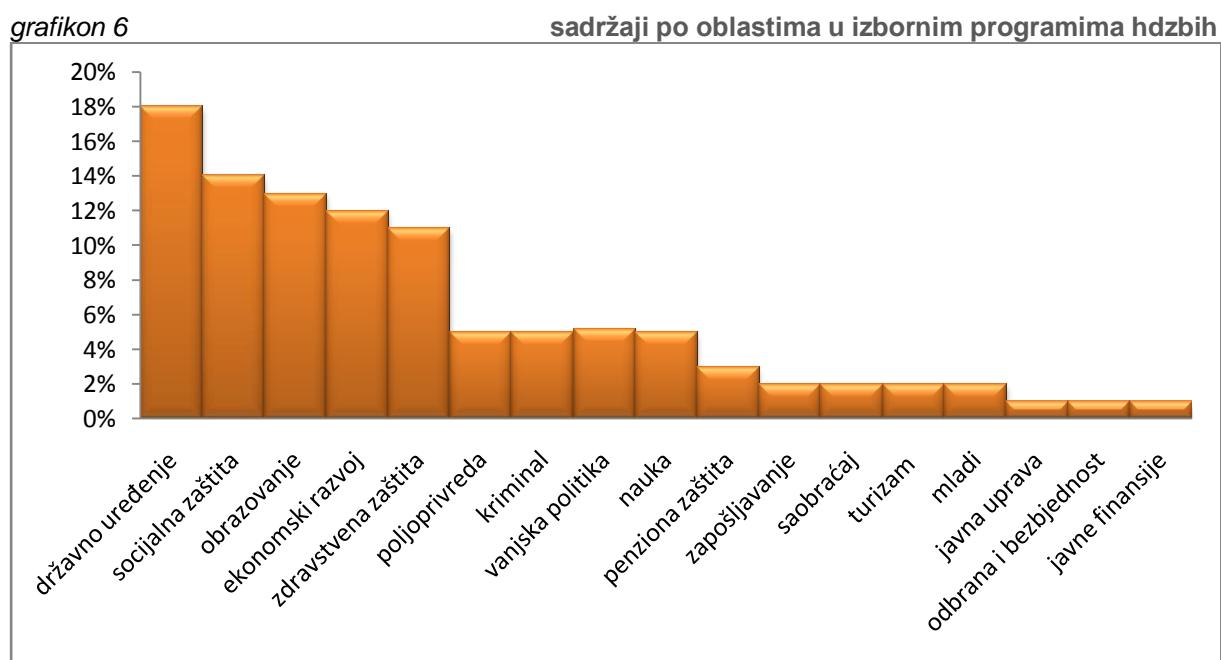
Rezultati analize pokazuju da su izborni programi HDZBiH iz posljednja dva izborna ciklusa imali prosječno 30 obećanja i 1922 riječi, da je po sadržaju iznad prosjeka bio izborni program iz 2006 godine i da je razlika između izbornih programa sa najmanje i najviše sadržaja bila 3,5 puta. Izborni programi HDZBiH imaju nedovoljno sadržaja, sa velikim oscilacijama.

U izbornim programima HDZBiH bilo je prosječno 67% relevantnih i 33% irelevantnih sadržaja. Prisutna je velika oscilacija u učeću programskih sadržaja po relevantnosti,

od ispodpolovičnog učešća relevantnih sadržaja u izbornom programu iz 2006 godine do preko 90% relevantnih sadržaja u izbornom programu iz 2010 godine.

U relevantnom dijelu sadržaja izbornih programa HDZBiH bilo je prosječno 3% preciznih, 60% nepreciznih i 37% nemjerljivih sadržaja. U ovim izbornim programima prisutna je dominacija nedovoljno preciznih i izuzetno malo učešće preciznih sadržaja. Izborni programi HDZBiH imali su u prosjeku 30% sadržaja iz javnog, 24% iz privrednog i 46% iz socijalnog sektora.

Pokrivenost relevantnih oblasti u izbornim programima HDZBiH iz posljednja dva izborna ciklusa bila je 48%. Prosječno učešće sadržaja, po oblastima u ovim izbornim programima, prikazano je na grafikonu 6.

izvor: (1) Hrvatski glas za pravednu BiH, HDZ Hrvatska koalicija HNZ, HSP, 2006; (2) Deset razloga zašto ću glasovati za HDZBiH, 2010.

U izbornim programima HDZBiH bilo je najviše sadržaja iz oblasti državnog uređenja, a zatim iz socijalne zaštite, obrazovanja, ekonomskog razvoja i zdravstvene zaštite. Najmanje sadržaja u ovim izbornim programima bilo je iz oblasti javne uprave, odbrane, bezbjednosti i javnih finansija.

Sadržaji o pravosuđu, uređenju prostora, ekologiji, regionalno-ruralnom razvoju, šumarstvu, vodoprivredi, kulturi, sportu i informisanju nisu bili zastupljeni u oba

izborna programa, a sadržaji o javnoj upravi, odbrani i bezbjednosti, borbi protiv kriminala, javnim finansijama, saobraćaju, turizmu, penzionoj zaštiti i mladima u jednom izbornom programu.

Izborni programi HDZBiH sadrže etnopartijske sadržaje o postojanju prijetnje da Hrvati od konstitutivnog naroda postanu nacionalna manjina i da je ova partija temeljna snaga hrvatskog naroda i zaštitnik njegovih interesa. U oba izborna programa, zajednička su obećanja o ustavnoj reformi, koja treba da obezbijedi ravnopravnost za Hrvate i teritorijalnu autonomiju, evroatlanskim integracijama i povećanju zaposlenosti, a u izbornom programu iz 2010 godine pojavljuju se relativno nova obećanja, kao što su oduzimanje nezakonito stečene imovine, restrukturiranje državnih preduzeća, reforma penzionog sistema, obavezno srednje obrazovanje i međunarodno priznate diplome.

II IZBORNI PROGRAMI RELEVANTNIH PARTIJA U SRBIJI

Relevantne političke partije u Srbiji, čiji izborni programi su analizirani, su Srpska radikalna stranka (SRS), koja je na parlamentarnim izborima 2003 i 2007 godine imala najveću podršku birača i bila vodeća opoziciona partija poslije izbora 2008 godine, Demokratska stranka Srbije (DSS), koja je bila vodeća vladajuća partija poslije izbora 2003 godine, Demokratska stranka (DS), koja je bila vodeća vladajuća partija poslije izbora 2008 godine i vodeća opoziciona partija poslije izbora 2012 godine i Srpska napredna stranka (SNS), koja je bila vodeća vladajuća partija poslije izbora 2012 godine.

1. Demokratska stranka – za bolji život i evropsku Srbiju

U izbornim programima DS za parlamentarne izbore u Srbiji 2007, 2008 i 2012 godine analizom sadržaja utvrđena su obećanja i količina sadržaja po relevantnosti, preciznosti i sektorskoj pripadnosti. Rezultati ove analize prikazani su u tabeli 9.

tabela 9

izborni programi ds

izbori	programski sadržaji									
	ukupno				po preciznosti			po sektorima		
	obećanja	riječi	rel	irel	prec	nepr	nemj	javni	priv	soc
2007/8	205	12564	90%	10%	1%	71%	28%	42%	21%	37%
2012	184	6647	86%	14%	15%	73%	12%	28%	40%	32%

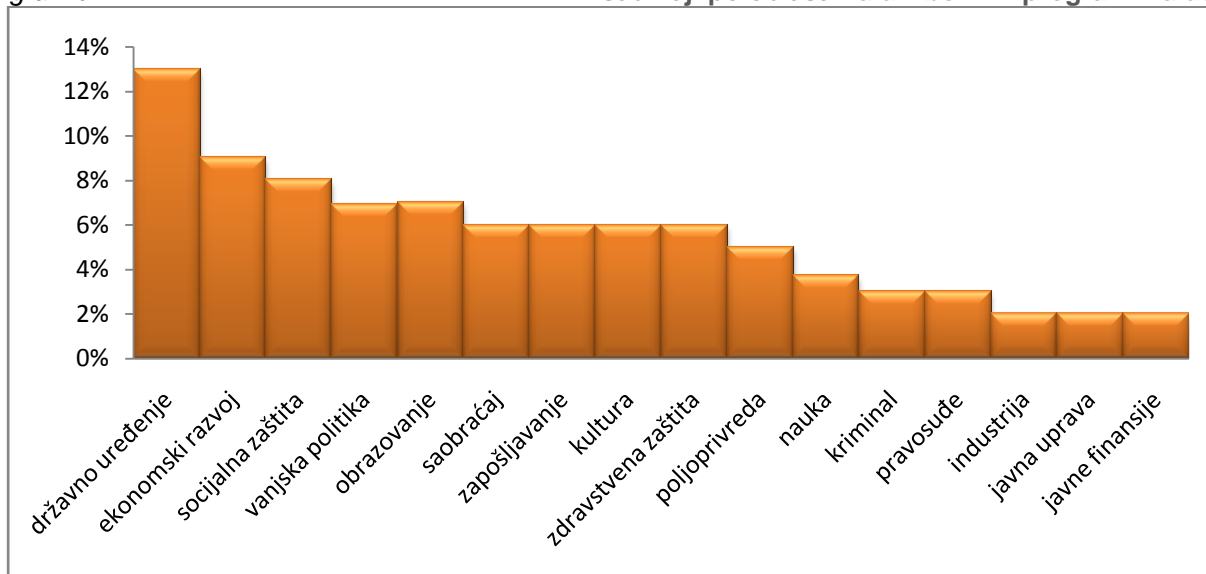
izvor: (1) Izborni program DS 2007, (2) Program za bolji život 2012-2016, **napomena:** izborni program DS iz 2003 nije bilo dostupan, jer se nije mogao obezbijediti ni poslije više pokušaja.

Izborni programi DS imali su prosječno 195 obećanja, 9605 riječi i 88% relevantnih sadržaja, dominaciju nedovoljno preciznih sadržaja i zadovoljavajuću izbalansiranost sadržaja po sektorima. U odnosu na izborni program iz 2007 godine, izborni program iz 2012 godine ima dva puta manje sadržaja, nešto više preciznih sadržaja i umjesto iz državnog, najviše sadržaja iz privrednog sektora.

Pokrivenost relevantnih oblasti u programima DS za izbore 2007, 2008 i 2012 godine bila je 80%. Prosječno učešće sadržaja po oblastima u ovim programima, prikazano je na grafikonu 7.

grafikon 7

sadržaji po oblastima u izbornim programima ds

izvor: (1) Izborni program DS 2007, (2) Program za bolji život 2012-2016.

Najviše sadržaja u izbornim programima DS ima o državnom uređenju, a najmanje o mladima, penzionoj zaštiti, regionalno-ruralnom razvoju, odbrani, bezbjednosti i ekologiji. Programski su posebno zapostavljeni sadržaji koji se odnose na borbu protiv kriminala, javnu upravu, pravosuđe, javne finansije i upravljanje prostorom. U

oba izborna programa nema sadržaja o uređenju prostora, šumarstvu, vodoprivredi i turizmu, a u posljednjem, nema sadržaja o penzionoj zaštiti, mladima i informisanju.

U izbornim programima DS postoji kontinuitet u obećanjima o jačanju parlamenta, rješavanju kosovskog pitanja, evrointegracijama, saradnji sa susjedima, modernizaciji javne uprave, povećanju izvoza, razvoju energetskog sektora, poboljšanju navodnjavanja poljoprivrednog zemljišta, podsticanju rađanja, reformi obrazovanja i izdvajanju 1% BDP za nauku.

Određeni diskontinuitet, u posljednjem izbornom programu u odnosu na prethodni, postoji u izostanku obećanja o participaciji građana u vršenju vlasti, borbi protiv feudalizacije vlade, zaštiti interesa Srbije na KiM, atlanskim integracijama, odlučnoj borbi protiv kriminala, smanjenju javnih rashoda, privrednom rastu, smanjenju nezaposlenosti, završetku privatizacije i kulturnoj decetralizaciji.

2. Demokratska stranka Srbije – kao što narod kaže

U programima DSS za parlamentarne izbore u Srbiji 2003, 2007, 2008 i 2012 godine, analizom su utvrđeni sadržaji po obećanjima, relevantnosti, preciznosti i sektorskoj pripadnosti. Rezultati analize sadržaja prikazani su u tabeli 10.

tabela 10

izborni programi dss

izbori	programski sadržaji									
	ukupno				po preciznosti			po sektorima		
	obećanja	riječi	rel	irel	prec	nepr	nemj	javni	priv	soc
2003	168	7677	82%	18%	7%	78%	15%	31%	28%	41%
2007/8	191	10135	76%	24%	3%	73%	24%	31%	28%	41%
2012	331	91489	47%	53%	14%	47%	39%	14%	73%	13%

izvor: Program DSS iz 2001, Program DSS iz 2007 i Program razvoja Srbije 2012-2017, **napomena:** prema izjavi predstavnika DSS za parlamentarne izbore 2003, 2007 i 2008 godine korišten je politički program kao izborni.

Programi DSS iz prethodna tri izborna ciklusa imali su prosječno 230 obećanja i 36437 riječi. Rezultati analize pokazuju rast broja obećanja i količine programskih sadržaja, postojanje rijetke prakse kod relevantnih političkih partija da se kao izborni, koristi opštiji i vremenski neodređeniji politički program i napokon, pojavu izbornog programa na posljednjim izborima. Takođe, izborni program za posljednje izbore

bogatiji je po sadržaju za deset puta u odnosu na političke programe, koji su korišteni na prethodnim parlamentarnim izborima.

U programima DSS bilo je oko dvije trećine relevantnih sadržaja, sa trendom značajnog povećanja učešća irelevantnih sadržaja. U izbornom programu za parlamentarne izbore 2012 godine bilo je nešto više irelevantnih od relevantnih sadržaja, zbog dominacije sadržaja koji su se bavili opisom predizbornog stanja i sličnim temama.

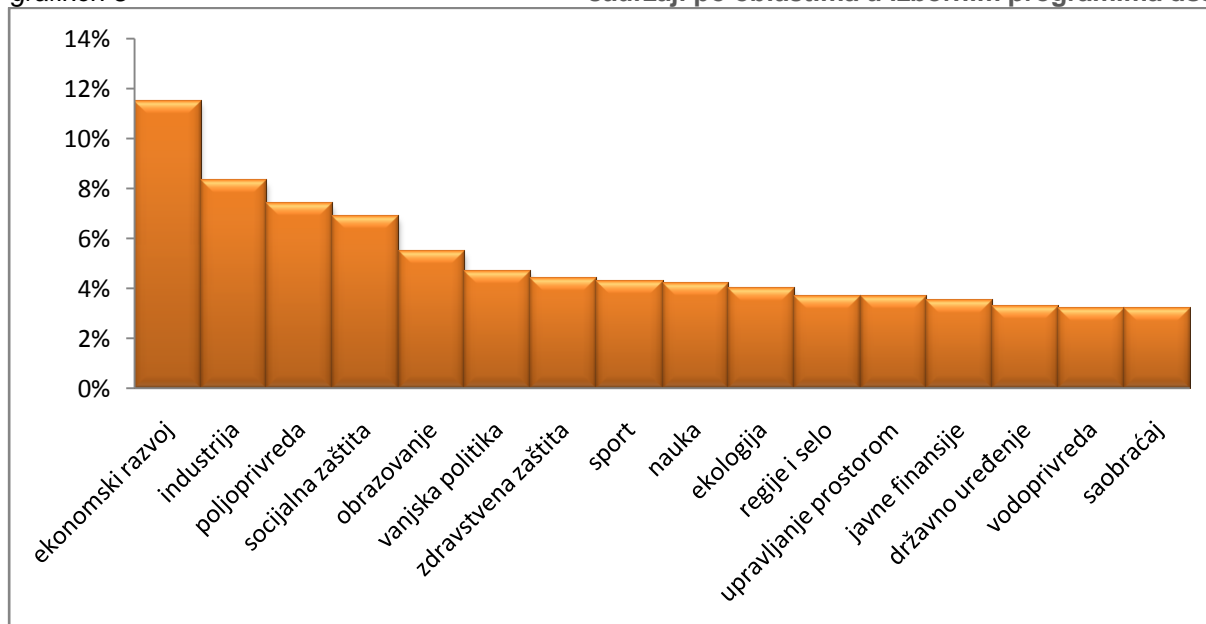
Programi DSS imali su 8% preciznih, 66% nepreciznih i 26% nemjerljivih sadržaja u posljednja tri izborna ciklusa. U izbornom programu iz 2012 godine značajno je povećano učešće preciznih sadržaja, što se može objasniti činjenicom da se radi o izbornom programu, kojim je zamijenjen opštiji politički program, korišten na prethodnim izborima.

U prosjeku, programi DSS iz posljednja tri izborna ciklusa imaju 25% sadržaja iz javnog, 43% iz privrednog i 32% iz socijalnog sektora. U programima, koji su korišteni na parlamentarnim izborima 2003, 2007 i 2008 godine, prisutna je stabilnost i izbalansiranost učešća sadržaja po sektorima, da bi u izbornom programu iz 2012 godine, učešće sadržaja iz privrednog sektora postalo predominantno u odnosu na ostala dva sektora, sa približno istim učešćem sadržaja.

Pokrivenost relevantnih oblasti u programima DSS, u posljednja tri izborna ciklusa, bila je 88%. Prosječno učešće sadržaja, po oblastima u ovim programima, prikazano je na grafikonu 8.

grafikon 8

sadržaji po oblastima u izbornim programima dss

izvor: Program DSS i Program razvoja Srbije 2012-2017.

U programima DSS bilo je najviše sadržaja iz ekonomskog razvoja, a zatim iz industrije, poljoprivrede, socijalne zaštite i obrazovanja. Prosječno učešće sadržaja iz vanjske politike, zdravstvene zaštite, sporta, nauke, ekologije, regionalnog razvoja, upravljanja prostorom, javnih finansija, državnog uređenja, vodoprivrede i saobraćaja bilo je približno isto i kretalo se u rasponu između 3% i 5%, dok je sadržaja iz ostalih oblasti bilo manje od 3%. Učešće sadržaja iz poljoprivrede, industrije i borbe protiv kriminala bilo je prilično ujednačeno u svim programima, dok su sadržaji iz ostalih oblasti varirali. Učešće sadržaja iz privrednog i regionalnog razvoja imalo je trend rasta, a učešće sadržaja iz državnog uređenja, vanjske politike, socijalne zaštite i sporta trend pada u programima od izbora 2003 godine. Sadržaja o socijalnoj zaštiti bilo je najviše u programima za parlamentarne izbore 2003, 2007 i 2008 godine, a sadržaja o ekonomskom razvoju ubjedljivo najviše u programu za izbore 2012 godine. Sadržaji o pravosuđu, odbrani i bezbjednosti, upravljanju prostorom, saobraćaju, turizmu, kulturi i mladima nisu bili zastupljeni u svim programima DSS.

U programima DSS iz prethodna tri izborna ciklusa postoje sledeća zajednička obećanja:

- (1) očuvanje teritorijalne cjelovitosti Srbije sa KiM, restitucija, posebna briga o nacionalnim i drugim interesima Srba u drugim državama i borba protiv korupcije,

- (2) privredni razvoj, podsticaji za ulaganja u privredu, završetak privatizacije, smanjenje nezaposlenosti, ravnomjerniji regionalni razvoj, restrukturiranje energetskog sektora, povećanje energetske efikasnosti, istraživanje i eksploatacija podzemnih voda, stimulisanje stočarske proizvodnje, zabrana proizvodnje i uvoza genetski modificovane hrane i decentralizovano organizovanje i upravljanje u vodoprivredi,
- (3) programi za rješavanje problema izbjeglog stanovništva.

U svim programima DSS, od parlamentarnih izbora 2003 godine, postoji 7% identičnih obećanja. Od ovih obećanja, polovina je trajnog ili dugoročnog karaktera, a druga polovina su obećanja, koja je moguće ispuniti u četvorogodišnjem mandatu. Nije bilo nikakvog razloga da DSS, kao vladajuća partija između izbora 2003 i 2008 godine, ne ispuni ili pokuša ispuniti obećanja o završetku privatizacije, restrukturiranju energetskog sektora, stimulisanju stočarske proizvodnje, zabrani proizvodnje i uvoza genetski modificovane hrane, decentralizovanom organizovanju vodoprivrede, programu za rješavanje problema izbjeglog stanovništva, restituciji i eksploataciji podzemnih voda. Da je ovo učinjeno, ova obećanja se ne bi pojavila kao ponovljena u programima za izbore 2008 i 2012 godine.

Najveću transformaciju DSS je doživio na spoljnopolitičkom planu, kada je programsko opredeljenje i obećanje o integracijama u EU na parlamentarnim izborima 2003, 2007 i 2008 godine zamijenio sa političkom neutralnošću, odustajanjem od evrointegracija i uspostavljanjem novih odnosa između Srbije i EU u izbornom programu iz 2012 godine. DSS je u programu za parlamentarne izbore 2003 godine imao velika obećanja o oduzimanju nezakonito stečene imovine, ispitivanju ugovora o privatizaciji, pravednom obeštećenju štediša i smanjenju broja univerziteta, od kojih se odustalo u programima za izbore 2007, 2008 i 2012 godine. Kod DSS postoje značajne programske promjene za parlamentarne izbore 2012 godine u preciznim i velikim obećanjima o privrednom razvoju Srbije, kao što su 10 milijardi eura za investicije u privredi, smanjenje nezaposlenosti za trećinu do 2017 godine, zapošljavanje 100000 radnika i trostruko veći izvoz u tekstilnoj i obućarskoj industriji, dvostruko veći obim proizvodnje i izvoza u petrohemijskoj industriji i poljoprivredi, izgradnja više konkretnih energetskih objekata i saobraćajne infrastrukture, reforma i

restruktuiranje javnog sektora za tri godine i druga. Ono što DSS čini programski posebnom u odnosu na druge relevantne političke partije na parlamentarnim izborima 2012 godine je nedvosmisleno neprihvatanje nezavisnosti KiM, antievroatlanska orijentacija, izražena briga za Srbe izvan Srbije i visoko postavljeni ciljevi privrednog razvoja. Prema navedenim programskim opredeljenjima DSS je nacionalna, antievroatlanska i desna politička partija.

3. Srpska radikalna stranka – radikalno bolje

U izbornom programu SRS za parlamentarne izbore u Srbiji 2012 godine, analizom sadržaja utvrđena su obećanja i količina sadržaja po relevantnosti, preciznosti, mjerljivosti i sektorskoj pripadnosti. Rezultati ove analize prikazani su u tabeli 11.

tabela 11

izborni programi srs

izbori	programski sadržaji									
	ukupno				po preciznosti			po sektorima		
	obećanja	riječi	rel	irel	prec	nepr	nemj	javni	priv	soc
2012	368	41478	50%	50%	6%	33%	61%	35%	37%	28%

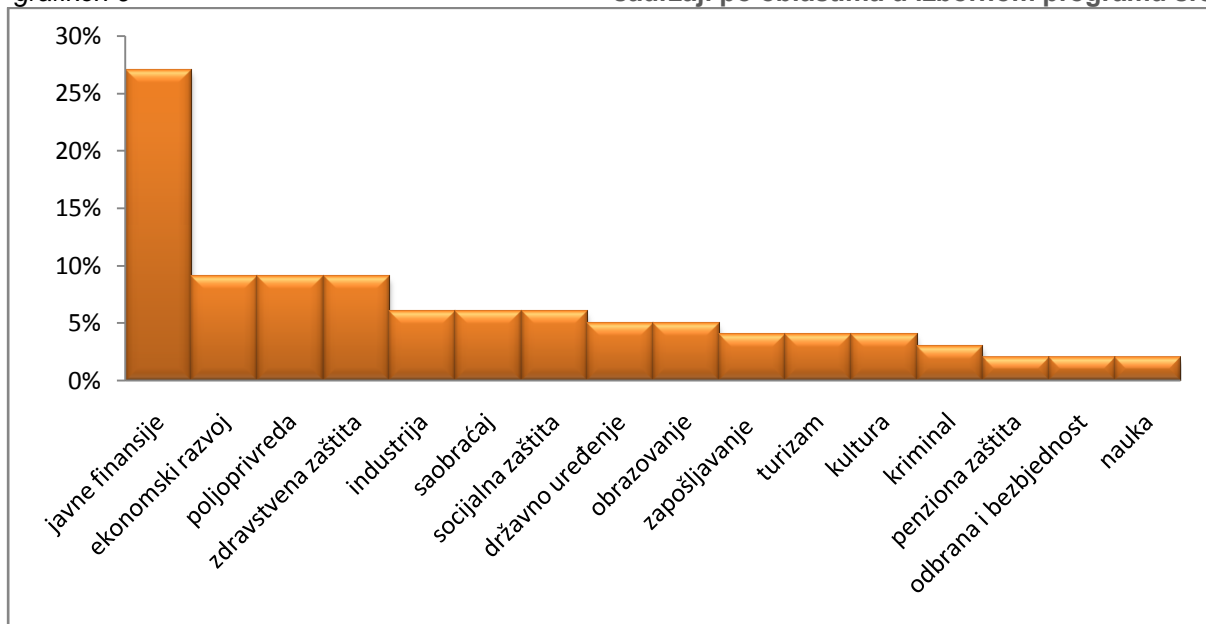
izvor: Program za ekonomski i socijalni oporavak Srbije, 2012, **napomena:** izborni programi SRS iz 2003 i 2007/8 godine nisu bili dostupni ni poslije više pokušaja da se obezbijede, a postoji mogućnost da nisu ni postojali.

Izborni program SRS imao je natprosječno sadržaja i obećanja, polovinu relevantnih sadržaja, dominaciju nepreciznih i nemjerljivih sadržaja i zadovoljavajuću izbalansiranost sadržaja po sektorima.

Pokrivenost relevantnih oblasti u izbornom programu SRS iz 2012 godine bila je 70%. Učešće sadržaja po oblastima u ovom izbornom programu prikazano je na grafikonu 9.

grafikon 9

sadržaji po oblastima u izbornom programu srs

izvor: Program za ekonomski i socijalni oporavak Srbije, 2012.

U izbornom programu SRS iz 2012 godine bilo je ubjedljivo najviše sadržaja iz javnih finansija, a zatim iz ekonomskog razvoja, poljoprivrede i zdravstvene zaštite. Najmanje sadržaja bilo je o mladima i šumarstvu, a u ovom izbornom programu nema uopšte sadržaja o vanjskoj politici, javnoj upravi, uređenju prostora, ekologiji, regionalno-ruralnom razvoju, vodoprivredi, sportu i informisanju.

Izborni program SRS iz 2012 godine prepoznatljiv je po protivljenju ulasku Srbije u EU i NATO, rusko-kineskoj orijentaciji, vojnom jačanju, antikriminalnim mjerama, fiskalnom reformizmu, reindustrijalizaciji, poljoprivrednoj ekspanziji i reformi socijalnog sektora. Na osnovu navedenih obećanja, SRS se može svrstati u antievroatlansku i desnu političku partiju.

4. Srpska napredna stranka – programom do promjena

U programskoj platformi SNS za parlamentarne izbore u Srbiji 2012 godine analizom su utvrđeni sadržaji po obećanjima, relevantnosti, preciznosti i sektorskoj pripadnosti. Rezultati analize prikazani su u tabeli 12.

tabela 12

izbori	programski sadržaji									
	ukupno				po preciznosti			po sektorima		
	obećanja	riječi	rel	irel	prec	nepr	nemj	javni	priv	soc
2012	233	30346	76%	24%	14%	44%	42%	26%	38%	36%

izvor: Programska platforma SNS "Bela knjiga Programom do promena, 2011 godina.

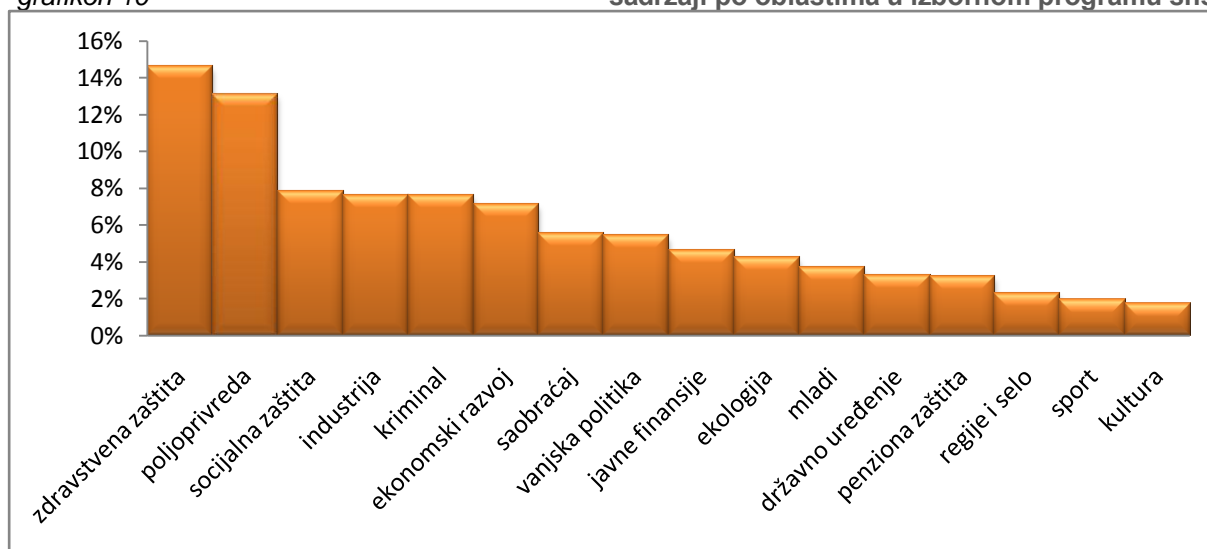
SNS je prvi put učestvovao na izborima u Srbiji, tako da nije moguće programsku platformu za izbore 2012 uporediti sa programima iz prethodnih izbora. U odnosu na količinu obećanja i sadržaja, programska platforma SNS za parlamentarne izbore 2012 godine može se ocijeniti kao obimnija u odnosu na analizirane izborne programe drugih relevantnih političkih partija.

U programskoj platformi SNS bilo je tri četvrtine relevantnih sadržaja, što se može ocijeniti kao relativno zadovoljavajuće. Irelevantni sadržaji uglavnom su se odnosili na analizu i ocjenu predizbornog stanja. Kao i većina izbornih programa ostalih relevantnih političkih partija, programska platforma SNS nema dovoljno preciznih sadržaja i ima prilično veliko učešće nemjerljivih sadržaja. Ova platforma ima izbalansirano učešće sadržaja po sektorima i nešto veće učešće sadržaja iz privrednog i socijalnog sektora, u odnosu na javni sektor.

Programska platforma SNS pokriva sve relevantne oblasti, a učešće sadržaja po oblastima prikazano je na grafikonu 10.

grafikon 10

sadržaji po oblastima u izbornom programu sns

izvor: Programska platforma SNS "Bela knjiga Programom do promena, 2011 godina.

U programskoj platformi SNS najviše je sadržaja iz oblasti zdravstva i poljoprivrede, a zatim iz socijalne zaštite, industrije, borbe protiv kriminala i ekonomskog razvoja. Najmanje sadržaja, u ovoj izbornoj platformi, ima u oblastima obrazovanja, nauke, odbrane i bezbjednosti, javne uprave, upravljanja prostorom, zapošljavanja i pravosuđa.

Ono što SNS čini programski posebnom, u odnosu na druge relevantne političke partije na izborima 2012 godine, su obećanja o elektronskim izborima, povratku Srba u Hrvatsku, nultoj toleranciji na kriminal, eliminisanju sistemske korupcije, reviziji sumnjive privatizacije, boljoj kontroli finansiranja političkih partija, oduzimanju imovine stečene kriminalom, eliminisanju koruptivnog odnosa između kriminalno-tajkunskog kapitala i političara, smanjenju učešća javne potrošnje u društvenom proizvodu, ukidanju tajnosti podataka o poreskim dužnicima, pojačanom nadzoru nad radom banaka, rokovima plaćanja do 30 dana, rastu domaćeg proizvoda najmanje 5% godišnje, rastu izvoza preko 20% godišnje, smanjenju potrošnje energije od 20% do 35%, realizaciji više velikih projekata u energetsom sektoru, agrarnom budžetu od 8%, početku realizacije projekta „Rekom do Egejskog mora“, učešću turizma 4,5% u BDP, izdvajanju za nauku od 2% do 3% i izgradnji centara za pripremu nacionalnih reprezentacija.

Među drugačijim programskim obećanjima u odnosu na druge političke partije, dominiraju antikoruptivna i ekonomska obećanja. Velik broj ovih obećanja, njihova preciznost i fokusiranost na najvažnije društvene probleme, mogli su imati uticaja na dobar izborni rezultat SNS. Ovakvim obećanjima SNS je postavio više ciljeve, koji ukoliko ne budu ispunjeni u većem dijelu, kompromitovaće u budućnosti svaku novu programsku posebnost i partijsku hrabrost.

III IZBORNI PROGRAMI RELEVANTNIH PARTIJA U HRVATSKOJ

Relevantne političke partije u Hrvatskoj, čiji izborni programi su analizirani, su Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) i Socijaldemokratska partija (SDP), koje su se poslije parlamentarnih izbora 2003, 2007 i 2011 godine smjenjivale kao vodeće vladajuće ili opozicione partije.

1. Hrvatska demokratska zajednica – za još bolju Hrvatsku

U izbornim programima HDZ za parlamentarne izbore u Hrvatskoj 2003, 2007 i 2011 godine analizom sadržaja utvrđena je količina sadržaja po obećanjima, relevantnosti, preciznosti i sektorskoj pripadnosti. Rezultati ove analize prikazani su u tabeli 13.

tabela 13

izborni programi hdz

izbori	programski sadržaji									
	ukupno				po preciznosti			po sektorima		
	obećanja	riječi	rel	irel	prec	nepr	nemj	javni	priv	soc
2003	230	17133	59%	41%	6%	64%	30%	51%	24%	25%
2007	381	22701	58%	42%	24%	44%	32%	34%	43%	23%
2011	331	18201	62%	38%	26%	60%	14%	28%	42%	30%

izvor: Izborni program HDZ 2003-2007, Izborni program HDZ 2007-2011 i Izborni program HDZ 2011-2015.

Izborni programi HDZ iz posljednja tri izborna ciklusa imali su u prosjeku 314 obećanja i 19345 riječi, a razlika između izbornih programa sa najvećim i najmanjim sadržajem bila je oko 30%. Može se zaključiti da je HDZ u ovom periodu imao izborne programe sa relativno velikim i stabilnim sadržajem.

HDZ ima stabilno učešće relevantnih i irelevantnih sadržaja u izbornim programima u posmatranom periodu, sa minimalnim oscilacijama. Učešće oko 60% relevantnih sadržaja u izbornim programima HDZ, može se ocijeniti kao relativno zadovoljavajuće.

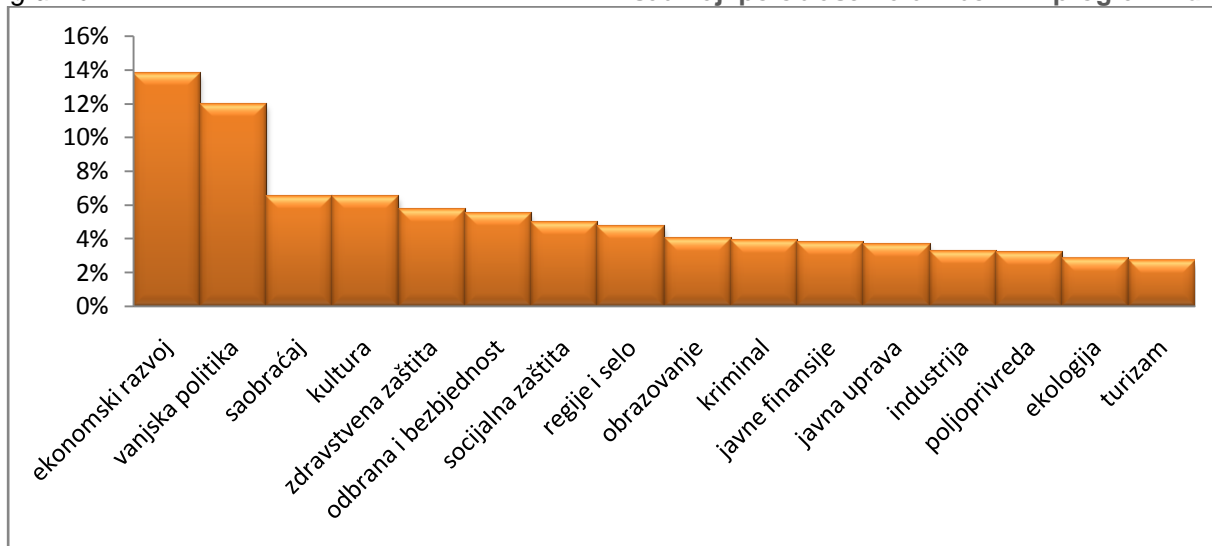
U izbornim programima HDZ bilo je u prosjeku 19% preciznih, 56% nepreciznih i 25% nemjerljivih relevantnih sadržaja. Takođe, postoji trend rasta učešća preciznih sadržaja i smanjenja učešća nemjerljivih sadržaja u izbornim programima HDZ. Četvrtina preciznih sadržaja je nadprosječna za ovdašnje partijske prilike, ali i rizična za relevantne vladajuće partije.

Izborni programi HDZ imali su u prosjeku 38% sadržaja iz javnog, 36% iz privrednog i 26% iz socijalnog sektora. Vidljivo je da u izbornim programima HDZ ima najmanje sadržaja iz socijalnog sektora i približno isto sadržaja iz javnog i privrednog sektora. Takođe, u ovom periodu uočljiv je trend značajnijeg smanjenja učešća sadržaja iz javnog sektora i povećanja učešća sadržaja iz privrednog i socijalnog sektora.

Pokrivenost relevantnih oblasti u izbornim programima HDZ iz posljednja tri izborna ciklusa bila je 94%. Na grafikonu 11 prikazano je učešće sadržaja po oblastima u relevantnom dijelu sadržaja ovih izbornih programa.

grafikon 11

sadržaji po oblastima u izbornim program hdz

izvor: Izborni program HDZ 2003-2007, Izborni program HDZ 2007-2011 i Izborni program HDZ 2011-2015.

U izbornim programima HDZ bilo je najviše sadržaja iz oblasti ekonomskog razvoja i vanjske politike, a najmanje sadržaja o mladima, penzionerima i upravljanju prostorom. Sadržaja o ekonomskom razvoju i vanjskoj politici bilo je nešto više od 10%, sadržaja o saobraćaju, kulturi, zdravstvu, odbrani, bezbjednosti i socijalnoj zaštiti između 5% i 10% i ostalih sadržaja manje od 5%. Relativno stabilno učešće u izbornim programima imali su sadržaji o ekonomskom razvoju, poljoprivredi, turizmu, javnoj upravi, ekologiji, obrazovanju, kulturi i sportu, a učešće ostalih sadržaja variralo je do nekoliko puta. Sadržaji o penzionoj zaštiti i mladima nisu bili zastupljeni u svim izbornim programima. Tendenciju stalnog povećanja učešća u izbornim programima imali su sadržaji o socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, saobraćaju, industriji, javnim finansijama i pravosuđu, a stalnog smanjenja učešća, sadržaji o vanjskoj politici, borbi protiv kriminala, odbrani, bezbjednosti i nauci.

HDZ je imao sledeća potpuno ista obećanja u svim izbornim programima iz ovog perioda:

- (1) članstvo u EU, strateško partnerstvo sa SAD, briga za Hrvate u BiH i svijetu, rješavanje otvorenih pitanja sa susjednim državama, veća efikasnost i

informatizacija javne uprave, borba protiv kriminala, racionalizacija javne potrošnje i smanjenje budžetskog deficita,

- (2) privredni rast, stimulisanje izvoza, razvoj poslovnih zona, povećanje zaposlenosti, ujednačeniji regionalni razvoj, izgradnja autoputeva, izgradnja i modernizacija željezničkih pruga, modernizacija zagrebačkog aerodroma, razvoj morskih i riječnih luka, privatizacija u ugostiteljskom sektoru i podrška izgradnji porodičnih hotela,
- (3) jačanje preventivne i primarne zdravstvene zaštite, informatizacija zdravstvenog sistema, veća budžetska sredstva za nauku, povezivanje privrede i nauke, obnova i izgradnja objekata kulture i povezivanje kulture i turizma.

HDZ je imao 28% potpuno istih ili ponovljenih obećanja u izbornim programima iz poslednja tri izborna ciklusa. Ponavljanje obećanja o evropskim integracijama, strateškom partnerstvu sa SAD, brizi za Hrvate u BiH i svijetu, izgradnji autoputeva, razvoju poslovnih zona, podršci izgradnji porodičnih hotela i obnovi objekata kulture, može se dovesti u vezu sa kontinuitetom politike i napretkom u ispunjavanju obećanog, dok se u slučaju borbe protiv kriminala, smanjenja budžetskog deficita, rješavanja otvorenih pitanja sa susjedima, privrednog rasta, povećanja zaposlenosti, izgradnje i modernizacije pruga, aerodroma i luka i još nekih obećanja, može govoriti o ponavljanju obećanja, koja uglavnom nisu ispunjena.

HDZ je u izbornim programima iz 2003 i 2007 godine imao obećanja o decentralizaciji, manjem broju ministarstava, usklađivanju stavova sa međunarodnom zajednicom o ustavnim rješenjima za BiH, nezaduživanju države, eliminisanju budžetskog deficita i restrukturiranju velikih hrvatskih preduzeća, kao i vrlo precizna obećanja o privrednom rastu od 7% i smanjenju stope nezaposlenosti na 7%, pa je od njih odustao u izbornim programima iz 2007 ili 2011 godine. Obećanja o borbi protiv kriminala u izbornim programima s vremenom i izborima gube na oštirci i ubjedljivosti. U izbornom programu iz 2003 govori se o žestokoj borbi, u izbornom programu iz 2007 o odlučnoj borbi i u izbornom programu iz 2011 godine o nastavku borbe protiv kriminala. U izbornom programu iz 2003 godine postoji obećanje o legalizaciji bespravno izgrađenih objekata, kojeg nema u izbornom programu iz 2007

godine i koje se ponovo pojavljuje u izbornom programu iz 2011 godine. U izbornim programima iz 2003 i 2007 godine naglašena je evroatlanska orijentacija u spoljnoj politici, da bi u izbornom programu iz 2011 godine evroatlanskoj orijentaciji dodato i unapređenje odnosa sa Rusijom, Kinom, Indijom i Brazilom.

U izbornom programu HDZ iz 2003 godine postoji obećanje o vladi odgovornoj građanima, kojeg nema u izbornim programima iz 2007 i 2011 godine. U izbornim programima iz 2003 i 2007 godine postoje stidljiva i vjerovatno neiskrena obećanja o učešću građana i njihovih reprezentata u donošenju najvažnijih odluka, kojih u izbornom programu iz 2011 godine više nema.

2. Socijaldemokratska partija–sigurnost, solidarnost, prosperitet i posao za sve

U izbornim programima SDP za parlamentarne izbore u Hrvatskoj 2003, 2007 i 2011 godine analizom sadržaja utvrđena je količina sadržaja po obećanjima, relevantnosti, preciznosti i sektorskoj pripadnosti. Rezultati ove analize prikazani su u tabeli 14.

tabela 14

izborni programi sdp

izbori	programski sadržaji									
	ukupno				po preciznosti			po sektorima		
	obećanja	riječi	rel	irel	prec	nepr	nemj	javni	priv	soc
2003	76	2738	74%	26%	27%	60%	13%	32%	29%	39%
2007	106	7822	72%	28%	10%	62%	28%	40%	23%	37%
2011	367	32615	75%	25%	2%	82%	16%	41%	29%	30%

izvor: Izborni program SDP 2003, Izborni program SDP 2007 i Plan 21 Kukuriku koalicije 2011.

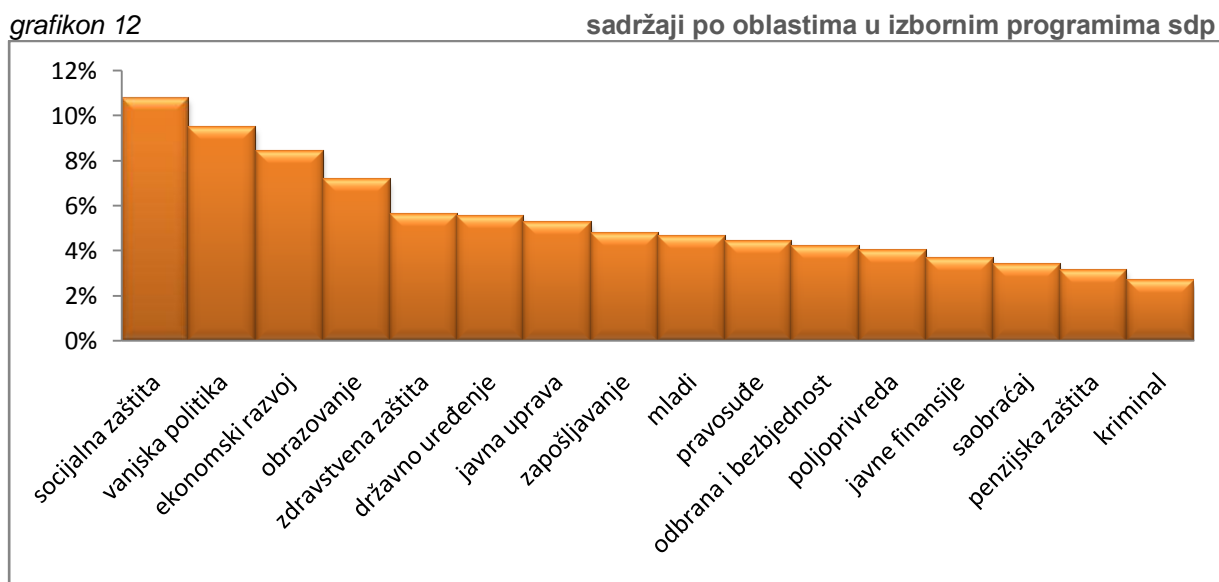
Izborni programi SDP iz posljednja tri izborna ciklusa imali su 183 obećanja i 14392 riječi u prosjeku, po broju obećanja i količini sadržaja znatno ispod prosjeka bili su izborni programi iz 2003 i 2007 godine i razlika između izbornih programa sa najmanje i najviše sadržaja bila je gotovo 12 puta. Izborni programi SDP iz ova tri izborna ciklusa pokazuju veliku oscilaciju u broju obećanja i ukupnom sadržaju, trend značajnog rasta obećanja i sadržaja i povezanost količine programskog sadržaja sa izbornim rezultatom.

SDP ima stabilno učešće relevantnih sadržaja u izbornim programima u posmatranom periodu. Učešće preko 70% relevantnih sadržaja u izbornim programima SDP može se ocijeniti kao relativno zadovoljavajuće.

U izbornim programima SDP bilo je u prosjeku 13% preciznih, 68% nepreciznih i 19% nemjerljivih relevantnih sadržaja. Postoji trend rasta učešća i dominacija nedovoljno preciznih sadržaja u izbornim programima. Takođe, došlo je do značajnog smanjenja učešća preciznih sadržaja, uz napomenu da su izborni programi SDP imali gotovo istu količinu preciznih sadržaja.

Izborni programi SDP imali su u prosjeku 38% sadržaja iz javnog, 27% iz privrednog i 35% iz socijalnog sektora. U izbornim programima SDP bilo je najmanje sadržaja iz privrednog sektora, dok su sadržaji iz javnog sektora imali trend povećanja, a sadržaji iz socijalnog sektora trend smanjenja učešća u relevantnim sadržajima. Učešće i trend smanjenja sadržaja iz socijalnog sektora u izbornim programima SDP mogu se dovesti u vezu sa krizom i gubljenjem socijaldemokratskih obilježja ove partije.

Pokrivenost relevantnih oblasti u izbornim programima SDP iz poslednja tri izborna ciklusa bila je 80%. Prosječno učešće sadržaja po oblastima u navedenim izbornim programima, prikazano je na grafikonu 12.

izvor: Izborni program SDP 2003, Izborni program SDP 2007 i Plan 21 Kukuriku koalicije 2011.

U izbornim programima SDP bilo je najviše sadržaja iz oblasti socijalne zaštite, vanjske politike i ekonomskog razvoja, a najmanje sadržaja o nauci, sportu i uređenju prostora. Sadržaja o socijalnoj zaštiti bilo je nešto više od 10%, sadržaja o vanjskoj politici, ekonomskom razvoju, obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, državnom uređenju i

javnoj upravi bilo je između 5% i 10%, sadržaja o zapošljavanju, mladima, pravosuđu, odbrani i bezbjednosti, poljoprivredi, javnim finansijama, saobraćaju, penzijskoj zaštiti, borbi protiv kriminala, kulturi, regionalno-ruralnom razvoju, industriji, ekologiji, turizmu i informisanju manje od 5% i sadržaja o uređenju prostora, vodoprivredi, nauci, sportu, javnim preduzećima i šumarstvu manje od 1% u izbornim programima. Relativno stabilno učešće u izbornim programima imali su sadržaji o javnoj upravi, odbrani i bezbjednosti, mladima i socijalnoj, penzijskoj i zdravstvenoj zaštiti, a učešće ostalih sadržaja variralo je nekoliko puta. Sadržaji o uređenju prostora, ekologiji, javnim preduzećima, regionalno-ruralnom razvoju, industriji, šumarstvu, vodoprivredi, turizmu, nauci, kulturi, sportu i informisanju nisu bili zastupljeni u svim izbornim programima. Tendenciju stalnog povećanja učešća u izbornim programima imali su sadržaji o poljoprivredi, a stalnog smanjenja učešća sadržaji o ekonomskom razvoju i penzijskoj zaštiti.

SDP je imao sledeća potpuno ista obećanja u izbornim programima iz ovog perioda:

- (1) decentralizacija, članstvo u EU i NATO, reforma javne uprave i pravosuđa i borba protiv korupcije u institucijama vlasti,
- (2) privredni rast, smanjenje nezaposlenosti i ulaganje u putnu i željezničku infrastrukturu,
- (3) usklađivanje penzija sa rastom plata i troškova života.

SDP je imao 9% potpuno istih ili ponovljenih obećanja u izbornim programima iz poslednja tri izborna ciklusa, što se na jednoj strani može dovesti u vezu sa programskim lutanjima, nedosljednošću i neprincipijelnošću, a na drugoj strani sa programskim kontinuitetom, postojanjem ili nepostojanjem, odnosno rješavanjem ili nerješavanjem određenih problema. SDP je odustao od obećanja o vladi sa 12 ili 13 ministarstava, promjenama samo ministara i zamjenika nakon izbora, napuštanju političke podobnosti, skraćanju i pojednostavljenju upravnih postupaka, pravosuđu bez zaostalih predmeta, uvođenju reda donošenjem prostornih planova i socijalnim projektima penzije, zdravlje i krov nad glavom za sve iz izbornog programa 2003 godine, kao i od obećanja o politici nulte tolerancije za korupciju, privrednom razvoju po modelu „4 x 4“, zaštiti malog posjeda i očuvanju zemljišta u javnom vlasništvu, socijalnoj obnovi hrvatskog društva, boljoj sigurnosti radnika i objavljivanju lista i

smanjenju čekanja na zdravstvene usluge iz izbornog programa za 2007 godinu. Od vrlo preciznih obećanja o ulasku Hrvatske u EU 2007 godine, stopi nezaposlenosti ispod 10% i prosječnoj penziji koja iznosi 50% prosječne plate u izbornom programu iz 2003 godine, SDP je najvjerojatnije odustao, jer su bila preambiciozna, preteška ili nerealna, kao i od korigovanog obećanja o prosječnoj penziji koja iznosi 45% prosječne plate u izbornom programu iz 2007 godine. U izbornim programima iz 2007 i 2011 godine postojala su obećanja o većoj participaciji građana u javnim poslovima, kao što su uključivanje građana u lokalne poslove, provedba globalne inicijative partnerstvo za otvorenu vlast i godišnji akcioni planovi unapređenja zajedničkog djelovanja vlasti i građana, otvorenost za sugestije i uticaj civilnog društva na poslove javne uprave, savez vlasti i građana u borbi protiv korupcije, učešće radnika u upravljanju preduzećima, nove forme radničke participacije i njihovo ozakonjenje, partnerstvo organizacija civilnog društva u oblasti socijalne zaštite i veći uticaj građana i udruženja pacijenata na donošenje ključnih odluka u oblasti zdravstvene zaštite.

IV IZBORNI PROGRAMI RELEVANTNIH PARTIJA - OD NEPOSTOJANJA DO NEKONZISTENTNOSTI, NEPRECIZNOSTI I NEUSKLAĐENOSTI

Sve relevantne političke partije iz BiH, Srbije i Hrvatske imale su izborne programe za poslednje parlamentarne izbore, dok na prvim i drugim parlamentarnim izborima iz ovog perioda 20% relevantnih političkih partija nije imalo izborne programe. Već je spomenuto da DSS nije imao izborne programe za parlamentarne izbore 2003, 2007 i 2008 i da je umjesto njih, koristio svoj politički program, kao i da za ove izbore SRS, najvjerojatnije, nije imao izborne programe. Pobjednička predizborna koalicija političkih partija, na čelu sa SDP, imala je zajednički izborni program na poslednjim parlamentarnim izborima u Hrvatskoj, što je doprinijelo boljem izbornom legitimisanju, nepostojanju problema oko postizbornog programskog usaglašavanja i većoj zajedničkoj odgovornosti za realizaciju programskih obećanja. Nijedna od relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske nema sve izborne programe za prethodna tri izborna ciklusa na svojim internet stranicama, dok 18% relevantnih političkih partija nema uopšte dostupne izborne programe na svojim internet stranicama. Na osnovu navedenih podataka iz prethodna tri izborna ciklusa, može se konstatovati da su relevantne političke partije u Hrvatskoj imale izborne programe, da neke relevantne i

vladajuće partije u Srbiji nisu imale izborne programe, da neke relevantne partije u BiH i Srbiji nemaju dostupne izborne programe i da su na posljednim parlamentarnim izborima sve relevantne političke partije u BiH, Srbiji i Hrvatskoj imale izborne programe. Nepostojanje izbornih programa govori o krizi partijskog identiteta i legitimiteta, a nedostupnost izbornih programa o partijskoj netransparentnosti, improvizaciji, kratkom roku trajanja i brzom zaboravu.

U tabeli 15 dati su uporedni prosječni podaci o obećanjima, ukupnom sadržaju i učešću sadržaja po relevantnosti, mjerljivosti i sektorima za analizirane izborne programe relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske iz prethodna tri izborna ciklusa.

tabela 15 izborni programi relevantnih partija iz bih, srbije i hrvatske

izbori	programski sadržaji									
	ukupno				po preciznosti			po sektorima		
	obećanja	riječi	rel	irel	prec	nepr	nemj	javni	priv	soc
bih	140	7900	75%	25%	11%	67%	22%	39%	24%	37%
srbija	240	28619	72%	28%	9%	60%	31%	30%	38%	32%
hrvatska	248	16868	67%	33%	16%	62%	22%	38%	31%	31%

izvor: izborni programi SDA, SDPBiH, SDS, SNSD, HDZBiH, SRS, DS, DSS, SNS, HDZ i SDP od 2002 do 2012 godine.

Ovi uporedni podaci pokazuju:

- (1) da izborni programi relevantnih političkih partija iz Srbije i Hrvatske imaju znatno više sadržaja i obećanja od relevantnih partija iz BiH,
- (2) da je učešće relevantnih i mjerljivih sadržaja u izbornim programima približno isto kod relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske,
- (3) da u izbornim programima dominiraju neprecizni sadržaji i da preciznih sadržaja ima nešto više u izbornim programima kod relevantnih političkih partija iz Hrvatske i
- (4) da u izbornim programima relevantnih političkih partija iz Hrvatske i Srbije postoji prilično ujednačeno učešće sadržaja iz tri sektora i da najmanje učešće sadržaja iz privrednog sektora imaju relevantne političke partije iz BiH.

Relevantne političke partije iz Hrvatske su najkonzistentnije po osnovu postojanja izbornih programa, jer su, za razliku od relevantnih partija iz BiH i Srbije, imale izborne programe u prethodna tri izborna ciklusa. Pojedinačno, HDZ je imao

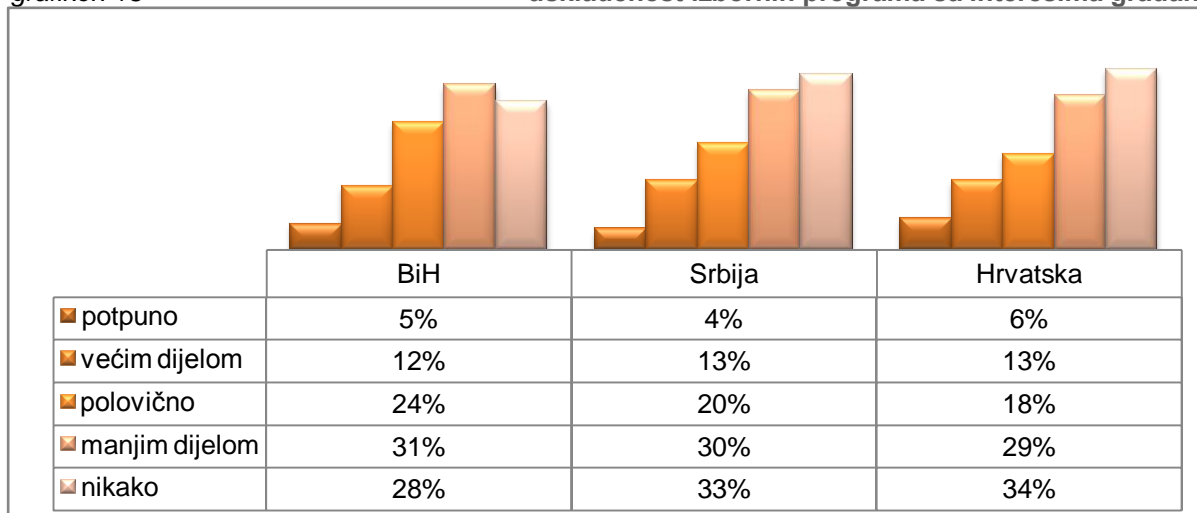
kvalitativno i kvantitativno najkonzistentnije izborne programe u prethodna tri izborna ciklusa. Kvalitativna programska konzistentnost podrazumijeva ponovljene ili potpuno iste sadržaje i obećanja u više izbornih ciklusa i ona je generalno nezadovoljavajuća za sve relevantne političke partije iz BiH, Srbije i Hrvatske. HDZ je imao 28% potpuno istih obećanja u svojim izbornim programima iz prethodna tri izborna ciklusa, dok je kod ostalih relevantnih političkih partija u ove tri države to bilo manje od 15%. Najbimniji pojedinačni izborni program po sadržaju imao je DSS, koji je imao preko stotinu puta više sadržaja od izbornog programa HDZBiH, čiji su izborni programi bili sa najmanje sadržaja. Najviše obećanja u jednom izbornom programu imao je HDZ, a najmanje HDZBiH. Izborni programi pokrivali su oko 80% relevantnih oblasti u prosjeku, uz napomenu, da su relevantne političke partije iz BiH imale najmanju, a iz Hrvatske najbolju tematsku pokrivenost. HDZBiH je imao manje od 50% pokrivenih relevantnih oblasti u svojim izbornim programima, što je ubjedljivo najmanje od svih relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske.

U izbornim programima relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske najviše je sadržaja iz državnog uređenja, ekonomskog razvoja i socijalne zaštite. U izbornim programima relevantnih političkih partija iz BiH najviše je sadržaja iz državnog uređenja, u Srbiji iz ekonomskog razvoja i javnih finansija i u Hrvatskoj iz ekonomskog razvoja i vanjske politike. Autor smatra da se dominacija sadržaja o državnom uređenju i političkom sistemu u izbornim programima relevantnih političkih partija iz BiH, može objasniti nezavršenim procesom konstituisanja državne zajednice, oktroisanim državnim uređenjem sa kojim nisu svi potpuno zadovoljni, etnopolitičkim podjelama i manipulacijama ovim pitanjem, sa ciljem pridobijanja birača iz svoje nacije. Kod relevantnih političkih partija iz Srbije, blagu dominaciju imaju sadržaji iz ekonomskog razvoja i javnih finansija, a nešto manje sadržaja iz državnog uređenja može značiti bježanje od neriješenog problema KiM i u vezi sa tim, pitanja državne cjelovitosti. Dominacija sadržaja iz ekonomskog razvoja i spoljne politike kod relevantnih političkih partija iz Hrvatske, može se objasniti riješenim državnim pitanjem, evrointegracijskim napretkom i fokusiranošću na ekonomski razvoj.

Koliko su izborni programi vladajućih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske usklađeni sa očekivanjima i potrebama građana, pokazuju sledeći rezultati anketnog istraživanja.

grafikon 13

usklađenost izbornih programa sa interesima građana

izvor: Telefonsko anketno istraživanje, sprovedeno 2012 godine na reprezentativnom uzorku za BiH od 330, Srbiju od 600 i Hrvatsku od 400 ispitanika.

Rezultati pokazuju da većina građana u BiH, Srbiji i Hrvatskoj smatra da su izborni programi vladajućih partija nedovoljno usklađeni ili većim dijelom neusklađeni sa njihovim potrebama i javnim interesom, kao i da ne postoje značajnije razlike između stava građana u ove tri države. Postoje manje razlike koje pokazuju da su izborni programi vladajućih partija u Hrvatskoj neznatno bolje usklađeni sa potrebama građana. Takođe, nema značajnijih razlika između anketiranih po osnovu pola, mjesta stanovanja, godina starosti, obrazovanosti, socijalnog statusa i partijske pripadnosti, izuzev što postoje manje razlike koje pokazuju da su izborni programi nešto bolje usklađeni sa interesima partijskog članstva i onih sa višim obrazovanjem, a manje usklađeni sa interesima siromašnijih.

Autor smatra da je problem neusklađenosti izbornih programa sa potrebama građana i javnim interesom vrlo ozbiljan sistemski defekt u BiH, Srbiji i Hrvatskoj, koji pokazuje da se vladajuće partije izbornim programima lažno legitimišu kao zastupnici potreba građana i javnog interesa. To znači, da je u BiH, Srbiji i Hrvatskoj ozbiljno ugrožen temeljni princip predstavničke demokratije o partijskom zastupanju potreba građana i javnog interesa u institucijama zakonodavne i izvršne vlasti, čime je uspostavljanje i postojanje demokratije u ovim državama postalo upitno ili nemoguće.

Rezultati analize sadržaja i usklađenosti izbornih programa potvrđuju tezu da su relevantne političke partije iz BiH, Srbije i Hrvatske u prethodna tri izborna ciklusa

imale izborne programe koji su bili nedovoljno konzistentni i usklađeni sa očekivanjima građana, sa viškom irelevantnih i manjkom preciznih sadržaja.

U trećoj deceniji višepartizma, moguće su dvije situacije u vezi postojanja i sadržaja izbornih programa relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske. Realnije su manje promjene, na koje bi mogle uticati evrointegracije, proces konsolidacije partijskih sistema, građansko nezadovoljstvo i medijski pritisak, koje bi podrazumijevale da sve relevantne političke partije imaju izborne programe, da dođe do blagog poboljšanja sadržaja i usklađenosti izbornih programa sa javnim interesom i da ove promjene budu nešto veće u Hrvatskoj, nego u Srbiji, a posebno u BiH. Zadovoljavajuće usklađeni izborni programi relevantnih političkih partija sa javnim interesom i potrebama građana mogući su samo pod uslovom da dođe do potrebnih promjena u partijskom i drugim dijelovima političkog sistema.

ČETVRTI DIO

REALIZACIJA IZBORNIH PROGRAMA RELEVANTNIH VLADAJUĆIH PARTIJA KROZ INSTITUCIJE POLITIČKOG SISTEMA

I REALIZACIJA IZBORNIH PROGRAMA

Analizirana je realizacija izbornih programa relevantnih vladajućih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske u dva izborna ciklusa. Za analizu realizacije izbornih programa političkih partija kreirana je posebna metodologija, koja čini cjelinu, sa već opisanom metodologijom za analizu sadržaja izbornih programa. Varijable su obećanja iz izbornih programa, koja su dobijena kao rezultat analize sadržaja izbornih programa, a indikatori za svaku varijablu omogućuju prikupljanje pokazatelja za ocjenu ispunjenosti svakog i svih obećanja.

Teza je da su relevantne vladajuće partije iz BiH, Srbije i Hrvatske u dva izborna ciklusa ispunile manji dio obećanja iz svojih izbornih programa, da postoje manje razlike u ispunjavanju programskih obećanja između relevantnih vladajućih partija i da neispunjavanje obećanja iz izbornih programa ima uticaja na izborni rezultat.

1. Stepen, kvalitet i obim realizacije izbornih programa

Realizaciju izbornih programa moguće je ocjenjivati na osnovu ispunjavanja pojedinačnih i svih programskih sadržaja, koja imaju obilježja obećanja jedne ili koalicije parlamentarnih i vladajućih partija. Svako mjerljivo programsko obećanje postaje kvantitativna ili kvalitativna varijabla, čije ispunjavanje se ocjenjuje ili mjeri na osnovu reprezentativnih indikatora. Najjednostavnije je ocjenjivati ispunjavanje preciznih programskih obećanja, dok ocjenjivanje ispunjavanja nedovoljno preciznih programskih obećanja zahtijeva kreiranje posebnih modela za ocjenu ispunjenosti i određivanje više reprezentativnih indikatora. Obezbjedivanje indikatora je sledeći ozbiljan problem, prilikom postupka ocjenjivanja ispunjenosti izbornih obećanja. Najpouzdaniji su indikatori koji su zvanično objavljeni od jedne ili više nezavisnih institucija ili su na drugi način lako obezbjeđivi, nesporni i provjerljivi. Manje su pouzdani indikatori koji se ne objavljuju i koje je jedino moguće obezbijediti od

ministarstava i drugih institucija vlasti, koji su najčešće nedovoljno objektivni i teško dostupni.²¹⁶ Kvalitativna programska obećanja ocjenjuju se kao ispunjena ili neispunjena, a kvantitativna obećanja kao neispunjenjena i ispunjena manjim dijelom, polovično, većim dijelom i potpuno. Na osnovu rezultata ispunjavanja programskih obećanja, moguće je ocjenjivati uspješnost, odgovornost i kredibilitet vladajućih partija.

Prema uspješnosti u realizaciji izbornih programa i ispunjavanju obećanja, vladajuće partije je moguće podijeliti na:

- (1) uspješne ili one koje potpuno ispunjavaju sva programska obećanja,
- (2) uglavnom uspješne ili one koje potpuno ispunjavaju preko dvije trećine programskih obećanja,
- (3) djelimično uspješne ili one koje potpuno ispunjavaju od jedne trećine do dvije trećine programskih obećanja,
- (4) uglavnom neuspješne ili one koje potpuno ispunjavaju manje od jedne trećine programskih obećanja i
- (5) neuspješne ili one koje ne ispunjavaju ništa od programskih obećanja.

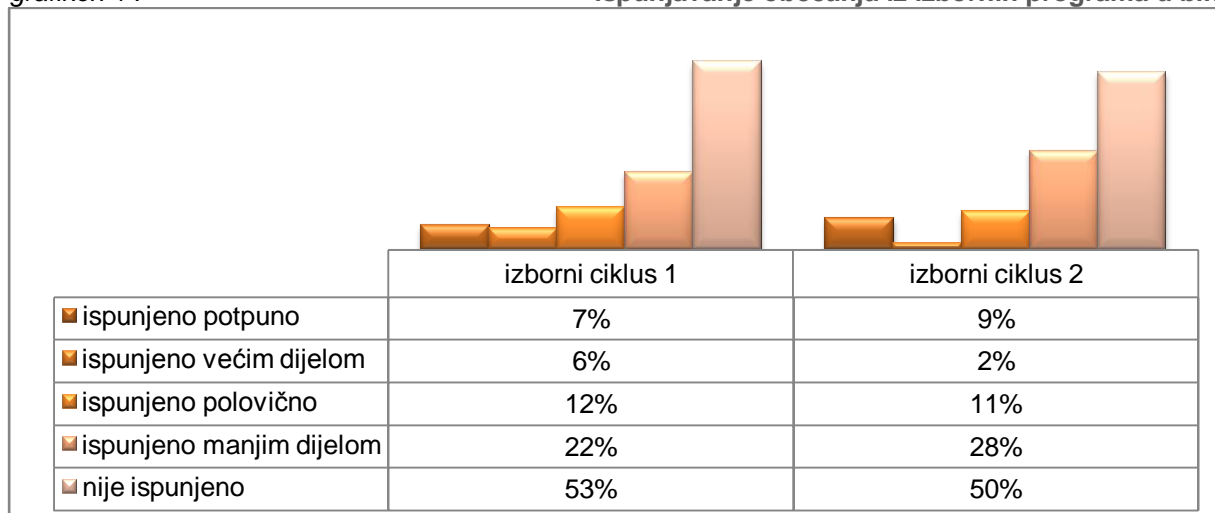
1.1. Ispunjavanje izbornih programa vladajućih partija u BiH

Analizirano je ispunjavanje programskih obećanja Stranke demokratske akcije (SDA), Srpske demokratske stranke (SDS) i Hrvatske demokratske zajednice BiH (HDZBiH), koje su bile relevantne vladajuće partije na državnom i entitetskom nivou između parlamentarnih izbora 2002 i 2006 godine i obećanja SDA, HDZBiH i Saveza nezavisnih socijaldemokrata (SNSD), koje su bile relevantne vladajuće partije na državnom i entitetskom nivou između parlamentarnih izbora 2006 i 2010 godine. Rezultati ispunjavanja izbornih obećanja koalicije vladajućih partija u dva izborna ciklusa, prikazani su na grafikonu 14.

²¹⁶ Problem otežanog pristupa informacijama postoji u većini vladinih ministarstava u BiH, Srbiji i Hrvatskoj.

grafikon 14

ispunjavanje obećanja iz izbornih programa u BiH

izvor: Dejanović, M., (2011), Izbori u BiH 2006 i 2010 godine, obećanja, rezultati i imovina, Doboj: Centar za humanu politiku, str. 84, **napomena:** „izborni ciklus 1“ je period između opštih izbora u BiH 2002 i 2006 godine, a „izborni ciklus 2“ je period između opštih izbora u BiH 2006 i 2010 godine.

Koalicija vladajućih partija na državnom i entitetskom nivou u prvom izbornom ciklusu potpuno je ispunila 7%, djelimično 40% i nije ispunila 53% obećanog, a koalicija vladajućih partija na državnom i entitetskom nivou u drugom izbornom ciklusu potpuno je ispunila 9%, djelimično 41% i nije ispunila 50% obećanog. Može se zaključiti da su vladajuće partije u BiH ispunile manji dio obećanog i da je u posljednjem mandatu registrovan simboličan napredak. Ispunjavanje obećanog u izbornim programima dobar je indikator za ocjenu odgovornosti i kredibilnosti vladajućih partija, jer se radi o ispunjavanju onog što su političke partije same obećale i što je u pravilu manje od mogućeg, očekivanog ili onog što treba da čini dobra vlast. Ovi rezultati potvrđuju tezu da su relevantne vladajuće partije iz BiH, u dva izborna ciklusa, ispunile manji dio obećanja iz izbornih programa i da ne postoje značajnije razlike u ispunjavanju programskih obećanja između vladajućih partijskih struktura u prvom i drugom izbornom ciklusu.

Vladajuća partijska struktura u BiH nije ispunila većinu obećanja od posebnog javnog interesa iz svojih izbornih programa. Relevantne vladajuće partije između parlamentarnih izbora 2002 i 2006 godine nisu ispunile obećanja o ustavnim promjenama i državnom uređenju, reformi javne uprave, smanjenju javne potrošnje, evropskim integracijama, borbi protiv kriminala, privrednom rastu i izvozu, završetku privatizacije, izgradnji autoputeva, smanjenju nezaposlenosti, borbi protiv siromaštva, povećanju penzija, reformi zdravstvenog i obrazovnog sistema, povratku i još neka.

Relevantne vladajuće partije između parlamentarnih izbora 2006 i 2010 nisu ispunile obećanja o ustavnim promjenama i državnom uređenju, članstvu u NATO, demilitarizaciji, rješavanju otvorenih pitanja sa susjedima, smanjenju javne potrošnje, istini o ratu, borbi protiv kriminala, ispitivanju porijekla imovine, vraćanju oduzete imovine, pravičnom rješenju stare devizne štednje, završetku povratka, privrednom rastu i razvoju, boljoj pokrivenosti uvoza izvozom, reviziji i završetku privatizacije, izgradnji autoputeva, pravednijoj socijalnoj zaštiti, smanjenju siromaštva, reformi penzionog sistema i još neka.

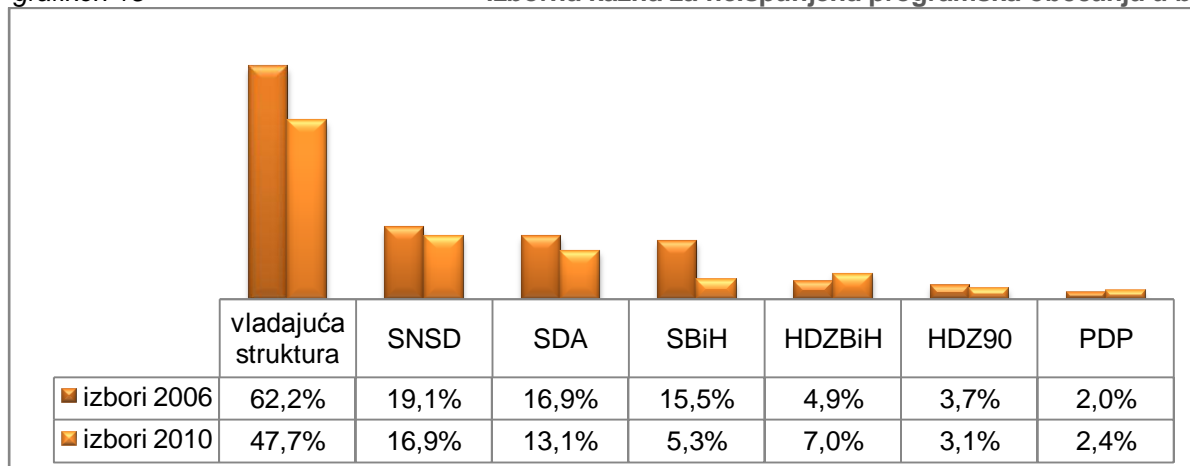
Upoređivani su rezultati analize i anketnog istraživanja²¹⁷ o ispunjavanju obećanja iz izbornih programa vladajućih partija u BiH, između parlamentarnih izbora 2006 i 2010 godine, u cilju provjere objektivnosti i odstupanja rezultata analize od percepcije građana. Rezultati ankete potvrđuju rezultate analize i pokazuju manje razlike u ocjeni nivoa ispunjenosti obećanog između percepcije građana i analize, koje mogu biti posljedica nedovoljne informisanosti, razlika u prepoznavanju i osjetljivosti za ocjenu nivoa ispunjenosti obećanja, različitog obuhvata i pamćenja obećanog i poistovjećivanja obećanog i očekivanog. Ako se ovi rezultati posmatraju kao ispunjeno više ili manje od polovičnog, vidljivo je da ne postoje veće razlike između percepcije građana i rezultata analize. Na osnovu razlika u rezultatima, može se zaključiti da su građani nešto strožiji kada ocjenjuju da je ispunjeno manje obećanog, u odnosu na analizu.

Ostvareni rezultati na izborima relevantnih i ostalih vladajućih partija iz BiH mogu se dovesti u vezu sa ispunjavanjem programskih obećanja, a teza je da vladajuće partije koje su neuspješne i neodgovorne u ispunjavanju obećanog, bivaju kažnjene na narednim izborima, tako što ostvare lošije izborne rezultate. Na grafikonu 15 prikazani su izborni rezultati za predstavnički dom Parlamentarne skupštine BiH vladajućih partija iz 2006 i 2010 godine.

²¹⁷ Telefonsko anketno istraživanje za BiH, sprovedeno je 2012 godine na reprezentativnom uzorku od 330 ispitanika.

grafikon 15

izborna kazna za neispunjena programska obećanja u BiH

izvor: Centralna izborna komisija BiH.

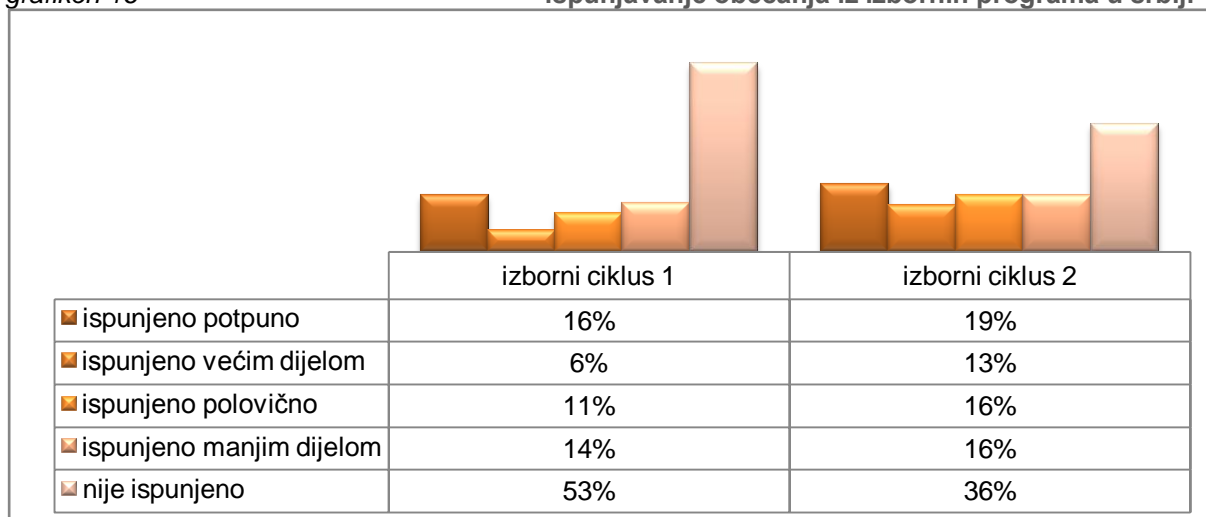
Vladajuće partije iz BiH u dva izborna ciklusa izgubile su ukupno oko 23% osvojenih glasova na izborima 2006 i 2010 godine, u odnosu na izbore 2002 i 2006 godine. Na izborima 2006 godine većina vladajućih partija u BiH ostvarila je lošiji rezultat u odnosu na prethodne izbore, uz napomenu da su SDS i Partija demokratskog progresa (PDP) bili najveći gubitnici ovih izbora. Izuzetak je Stranka za BiH (SBiH), koja je ostvarila bolji izborni rezultat zbog obaranja aprilskog ustavnog paketa u izbornoj godini i vođenja opozicione kampanje. Na izborima 2010 godine većina vladajućih partija ostvarila je lošiji rezultat u odnosu na prethodne izbore, a ovoga puta najveći izborni gubitnik bila je SBiH. HDZBiH je za partnera na vlasti imao HDZ1990 koji je preuzeo ulogu gubitnika, a PDP je gotovo polovinu mandata bio u opoziciji i po osnovu toga izbjegao izbornu kaznu. Rezultati izbora u BiH 2006 i 2010 godine potvrđuju tezu o izbornom kažnjavanju ili lošijem ukupnom izbornom rezultatu vladajućih partija, zbog nezadovoljavajućeg ispunjavanja obećanja iz izbornih programa.

1.2. Ispunjavanje izbornih programa vladajućih partija u Srbiji

Analizirano je ispunjavanje programskih obećanja Demokratske stranke Srbije (DSS) između parlamentarnih izbora 2003 i 2008 godine i obećanja Demokratske stranke (DS) između parlamentarnih izbora 2008 i 2012 godine, koje su bile relevantne vladajuće partije u Srbiji u ovom periodu. Rezultati ispunjavanja izbornih obećanja ovih partija prikazani su na grafikonu 16.

grafikon 16

ispunjavanje obećanja iz izbornih programa u srbiji

izvor: Ministarstva u Vladi Srbije, na osnovu obezbjeđenih podataka za 68% obećanja, **napomena:** „izborni ciklus 1“ je period između parlamentarnih izbora u Srbiji 2003 i 2007/8 godine, a „izborni ciklus 2“ je period između parlamentarnih izbora u Srbiji 2007/8 i 2012 godine.

U periodu između parlamentarnih izbora 2003 i 2008 godine, DSS je potpuno ispunio 16%, djelimično 31% i nije ispunio 53% obećanja iz svog programa, a u periodu između parlamentarnih izbora 2008 i 2012 godine, DS je potpuno ispunio 19%, djelimično 45% i nije ispunio 36% obećanja iz svog izbornog programa. Iako postoje određene razlike u ispunjavanju izbornih programa, koje pokazuju da je DS imao neznatno bolje rezultate ispunjavanja programskih obećanja, može se zaključiti da su relevantne vladajuće partije iz Srbije u ovom periodu ispunile samo manji dio obećanja iz svojih izbornih programa.

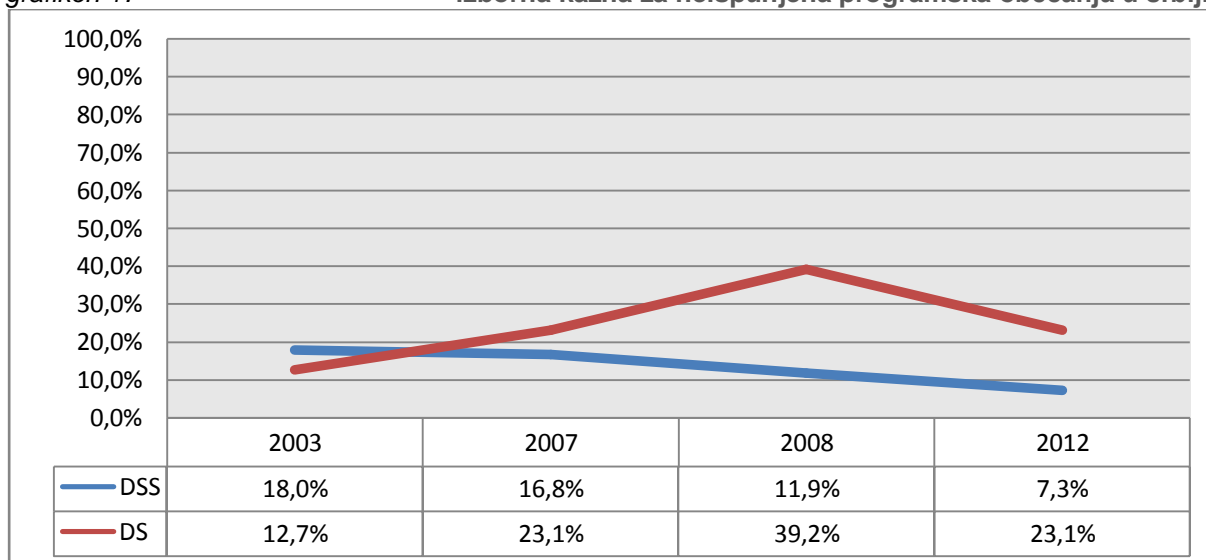
U ova dva izborna ciklusa relevantne vladajuće partije iz Srbije nisu ispunile većinu obećanja od posebnog javnog interesa iz svojih izbornih programa. DSS nije ispunio obećanja o regionalnom uređenju Srbije, evrointegracijama, borbi protiv kriminala, oduzimanju nezakonito stečene imovine, vraćanju oduzete imovine, završetku privatizacije, sveobuhvatnim reformama u socijalnom sektoru i još neka, a DS nije ispunio obećanja o napuštanju partijske prakse feudalizacije vlade, većoj participaciji građana u vlasti, reformi pravosuđa, odlučnoj borbi protiv kriminala, smanjenju budžetskih rashoda i troškova javne uprave, završetku privatizacije, smanjenju nezaposlenosti, završetku radova na saobraćajnoj infrastrukturi, reformi zdravstva i još neka.

Upoređivani su rezultati analize i anketnog istraživanja²¹⁸ o ispunjavanju obećanja iz izbornih programa relevantnih vladajućih partija u Srbiji između parlamentarnih izbora 2008 i 2012 godine, u cilju provjere objektivnosti i odstupanja rezultata analize od percepcije građana. Rezultati ankete i analize pokazuju da je DS, kao relevantna vladajuća partija, ispunio manji dio svog izbornog programa, uz napomenu da rezultati ankete pokazuju lošije rezultate u odnosu na analizu, što se može dovesti u vezu sa nedovoljnom informisanošću građana i poistovjećivanjem izbornih programa sa očekivanjima ili onim što bi trebalo da čini vladajuća partija u javnom interesu.

Izborni rezultati vladajućih partija u Srbiji mogu se dovesti u vezu sa ispunjavanjem programskih obećanja, a teza je da vladajuće partije koje su neuspješne i neodgovorne u ispunjavanju obećanog bivaju kažnjene na narednim izborima, tako što ostvare lošije izborne rezultate. Na grafikonu 17 prikazani su rezultati relevantnih vladajućih partija u Srbiji na parlamentarnim izborima 2003, 2007, 2008 i 2012 godine.

grafikon 17

izborna kazna za neispunjena programska obećanja u srbiji

izvor: Republička izborna komisija Srbije.

DSS, kao relevantna vladajuća partija između parlamentarnih izbora 2003 i 2008 godine, izgubio je preko 10% glasova na izborima 2007 godine i preko 40% glasova na izborima 2008 godine, u odnosu na izbore 2003 godine.²¹⁹ DSS, kao opoziciona

²¹⁸ Telefonsko anketno istraživanje za Srbiju, sprovedeno 2012 godine na reprezentativnom uzorku od 600 ispitanika.

²¹⁹ Procijenjen je izgubljeni procenat glasova DSS, na osnovu zvaničnog rezultata na izborima 2007 i 2008 godine koalicije DSS i NS.

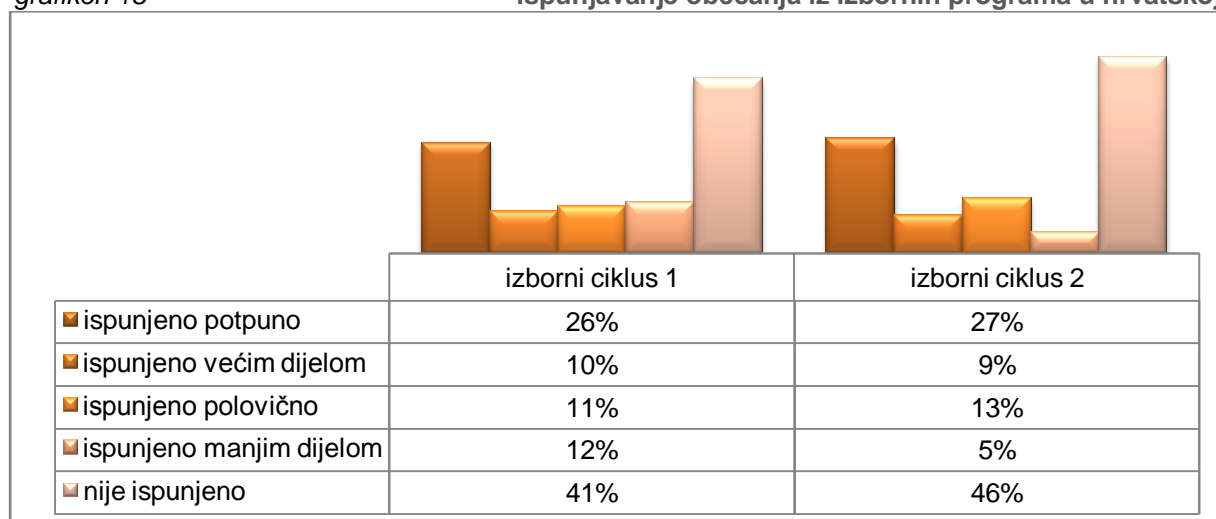
partija, nastavlja trend gubljenja glasova i na parlamentarnim izborima 2012 godine, koji se više ne mogu dovesti u vezu sa nerealizovanim izbornim programom. DS, kao relevantna vladajuća partija između parlamentarnih izbora 2008 i 2012 godine, izgubio je preko 35% glasova²²⁰ u odnosu na izbore 2008 godine, što se može dovesti u vezu sa nerealizovanim izbornim programom. Rezultati parlamentarnih izbora u Srbiji 2007, 2008 i 2012 godine potvrđuju tezu da relevantne vladajuće partije bivaju kažnjene na izborima zbog neispunjavanja većeg dijela obećanja iz izbornih programa, tako što ostvare lošije izborne rezultate u odnosu na prethodne izbore.

1.3. Ispunjavanje izbornih programa vladajućih partija u Hrvatskoj

U periodu između parlamentarnih izbora 2003 i 2007 i izbora 2007 i 2011 godine, analizirano je ispunjavanje programskih obećanja Hrvatske demokratske zajednice (HDZ), kao relevantne vladajuće partije u Hrvatskoj. Rezultati ispunjavanja izbornih obećanja ove partije, prikazani su na grafikonu 18.

grafikon 18

ispunjavanje obećanja iz izbornih programa u hrvatskoj

izvor: Ministarstva u Vladi Hrvatske, na osnovu obezbjeđenih podataka za 61% obećanja, **napomena:** „izborni ciklus 1“ je period između parlamentarnih izbora u Hrvatskoj 2003 i 2007 godine, a „izborni ciklus 2“ je period između parlamentarnih izbora u Hrvatskoj 2007 i 2011 godine.

Kao relevantna vladajuća partija između parlamentarnih izbora 2003 i 2007 i izbora 2007 i 2011 godine, HDZ je imao približno iste rezultate ispunjavanja obećanja iz izbornih programa, uz napomenu da je između izbora 2007 i 2011 godine bilo nešto

²²⁰ Procijenjen je izgubljeni procenat glasova DS, na osnovu zvaničnog rezultata na izborima 2008 i 2012 godine koalicije DS sa više političkih partija.

više neispunjenih obećanja. Ista vladajuća partija u ova dva izborna ciklusa ispunila je manji dio obećanja iz izbornih programa, uz napomenu, da zbog toga poslije prvog izbornog ciklusa nije bila kažnjena od birača. Manji dio ispunjenih obećanja iz izbornih programa pokazuje da se radi o neodgovornoj relevantnoj vladajućoj partiji koja ne ispunjava ono što je sama obećala, što je u pravilu manje od očekivanja građana ili onog što treba da čini relevantna politička partija vršeći vlast u javnom interesu.

HDZ nije ispunio veći dio obećanja od posebnog javnog interesa iz svojih izbornih programa. Iz izbornog programa za parlamentarne izbore 2003 godine nisu ispunjena obećanja o članstvu u EU i NATO, rješavanju otvorenih pitanja sa susjedima, cjelovitoj reformi javne uprave, smanjenju državnih troškova, smanjenju inostranog zaduživanja, projektu e-Hrvatska 2007, žestokoj borbi protiv kriminala, legalizaciji bespravno sagrađenih objekata, obnovi i razvoju područja od posebnog interesa, restrukturiranju velikih hrvatskih tvrtki, razvoju brodogradnje, *on-line* pristupu zdravstvenim uslugama, obrazovanju na nivou EU, razvoju centara izvrsnosti i još neka, a iz izbornog programa za parlamentarne izbore 2007 godine nisu ispunjena obećanja o decentralizaciji, završetku reforme javne uprave i pravosuđa, smanjenju fiskalnog deficita, odlučnoj borbi protiv kriminala, završetku implementacije e-Hrvatska, završetku velike ekološke infrastrukture, privrednom rastu, smanjenju nezaposlenosti, završetku privatizacije, završetku restrukturiranja javnih tvrtki, navodnjavanju, izgradnji kanala Dunav-Sava, završetku radova na svim objektima saobraćajne infrastrukture, finansijskoj konsolidaciji zdravstva, većim ulaganjima u istraživanje i razvoj i još neka.

Upoređivani su rezultati analize i anketnog istraživanja²²¹ o ispunjavanju obećanja iz izbornog programa relevantne vladajuće partije u Hrvatskoj između parlamentarnih izbora 2007 i 2011 godine. Ovi rezultati pokazuju da anketno istraživanje i analiza potvrđuju da je relevantna vladajuća partija ispunila manji dio svog izbornog programa u ovom periodu, uz napomenu da su građani znatno strožiji u odnosu na analizu, jer smatraju da je relevantna vladajuća partija ispunila manje obećanja iz izbornog programa. Ove razlike mogu biti posljedica već navedene nedovoljne

²²¹ Telefonsko anketno istraživanje za Hrvatsku, sprovedeno 2012 godine na reprezentativnom uzorku od 400 ispitanika.

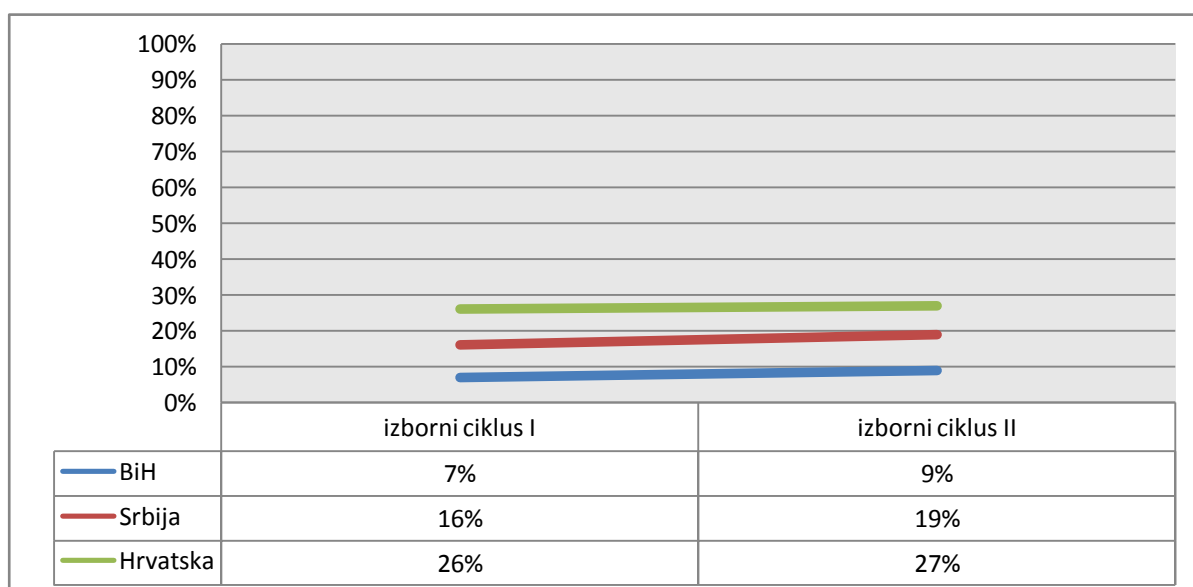
partije, od pada zbog kazne na parlamentarnim izborima 2003, propuštene prilike na izborima 2007 i ponovnog povratka na vlast, nakon izbora 2011 godine. Rezultati parlamentarnih izbora u Hrvatskoj 2011 godine potvrđuju tezu o izbornom kažnjavanju relevantne vladajuće partije zbog neispunjavanja većeg dijela obećanog u izbornom programu, dok rezultati parlamentarnih izbora 2007 godine pokazuju da ova teza ne mora biti tačna u slučaju kada postoji uticaj interventnih varijabli.

1.4. Neispunjavanje obećanog kao regionalni partijski manir

Uporedni rezultati potpuno ispunjenih obećanja iz izbornih programa relevantnih vladajućih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske, u dva izborna ciklusa, dati su na grafikonu 20.

grafikon 20

ispunjavanje obećanja iz izbornih programa u bih, srbiji i hrvatskoj

izvor: Izborni programi SDA, SDS, SNSD, HDZBiH, DS, DSS, HDZ i drugi, **napomena:** (1) "izborni ciklus I" se odnosi na period između parlamentarnih izbora 2002 i 2006 u BiH, 2003 i 2007/2008 u Srbiji i 2003 i 2007 godine u Hrvatskoj, a "izborni ciklus II" na period između parlamentarnih izbora 2006 i 2010 u BiH, 2008 i 2012 u Srbiji i 2007 i 2011 godine u Hrvatskoj.

Prethodni rezultati pokazuju:

- (1) da su relevantne vladajuće partije iz BiH, Srbije i Hrvatske potpuno ispunile manje od jedne trećine obećanja iz svojih izbornih programa,
- (2) da postoje razlike u rezultatima ispunjavanja programskih obećanja između relevantnih vladajućih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske i
- (3) da nema značajnijeg napretka u ispunjavanju obećanja iz izbornih programa relevantnih vladajućih partija u drugom izbornom ciklusu.

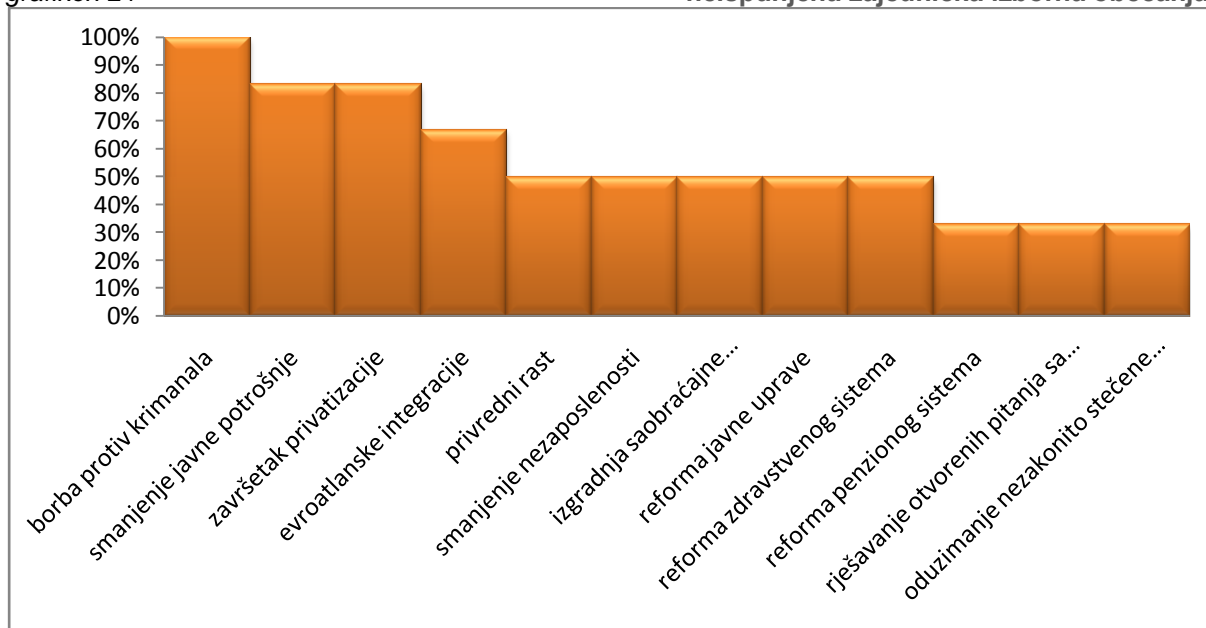
Nešto veću uspješnost u ispunjavanju obećanja iz izbornih programa imala je relevantna vladajuća partija iz Hrvatske, koja je potpuno ispunila svako četvrto obećanje u dva izborna ciklusa i koja je bila najbliža zoni polovičnog ispunjavanja obećanja iz izbornih programa. Slijede relevantne vladajuće partije iz Srbije, koje su potpuno ispunile svako peto obećanje i na kraju, ubjedljivo najlošije, vladajuće partije iz BiH, koje su potpuno ispunile tek svako dvanaesto obećanje. Rezultati ispunjavanja obećanja iz izbornih programa relevantnih vladajućih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske u dva izborna ciklusa, mogu se dovesti u vezu sa razlikama u razvijenosti ove tri države i napretkom u reprezentativnim oblastima, uz napomenu, da treba uzeti u obzir naslijeđene razlike i druge okolnosti, koje nemaju direktne veze sa rezultatima rada vladajuće partijske strukture. Kada se radi o četvorogodišnjem napretku u tri reprezentativne oblasti (privredni razvoj, nezaposlenost i korupcija), registrovan je napredak u BiH 11%, u Srbiji 21% i u Hrvatskoj 24%, a kada se radi o stanju ili razlikama u pet reprezentativnih oblasti (privredni razvoj, nezaposlenost, korupcija, plate i penzije), stanje je najlošije u BiH, dok je u Srbiji bolje za 12% i u Hrvatskoj za 114%, nego u BiH.²²²

Postojala su zajednička obećanja od posebnog javnog interesa, koje relevantne vladajuće partije iz BiH, Srbije i Hrvatske nisu ispunile u dva izborna ciklusa, a njihovo učešće u svim izbornim programima ovih političkih partija, prikazano je na grafikonu 21.

²²² Dejanović, M., (2011), *Izbori u BiH 2006 i 2010 godine, obećanja, rezultati i imovina*, Doboju: Centar za humanu politiku, str. 120.

grafikon 21

neispunjena zajednička izborna obećanja

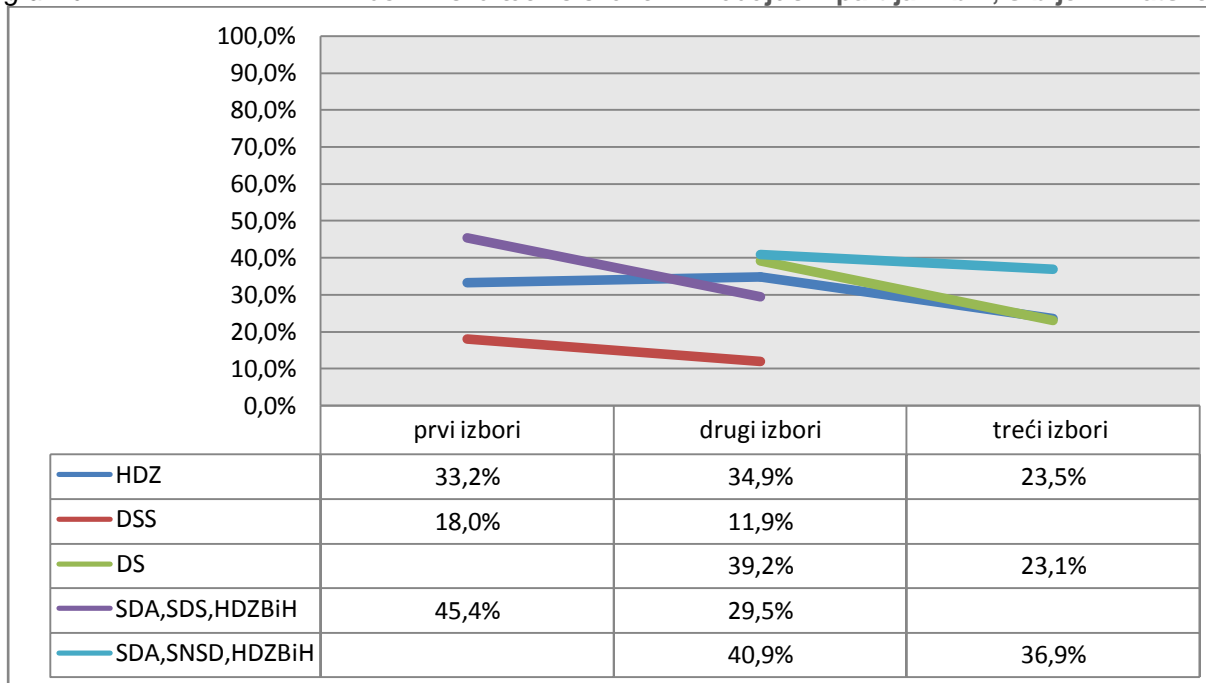

izvor: Izborni programi SDA, SDS, SNSD, HDZBiH, DS, DSS i HDZ za parlamentarne izbore 2002, 2003, 2006, 2007 i 2008 godine.

Relevantne vladajuće partije iz BiH, Srbije i Hrvatske bile su zajednički najneuspješnije i najneodgovornije po neispunjavanju zajedničkih obećanja o “odlučnoj, žestokoj i beskompromisnoj” borbi protiv kriminala, a zatim po neispunjavanju obećanja o smanjenju budžetske potrošnje, završetku privatizacije i bržem napretku ka članstvu u EU i NATO. U izbornim programima relevantnih vladajućih partija, polovično su prisutna kao neispunjena, zajednička obećanja o privrednom rastu, smanjenju nezaposlenosti, izgradnji saobraćajne infrastrukture i reformi javne uprave i zdravstvenog sistema, dok neispunjenih zajedničkih obećanja o reformi penzionog sistema, rješavanju otvorenih problema sa susjedima i oduzimanju nezakonito stečene imovine ima jedna trećina. Na osnovu neispunjenih zajedničkih obećanja relevantnih vladajućih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske u dva izborna ciklusa, može se zaključiti da je zajedničko za ove tri države postojanje problema u ovim oblastima, veća ili manja neuspješnost i neodgovornost vladajućih struktura da rješava probleme u ovim oblastima i korelacija između razlika u rezultatima ispunjavanja obećanja iz izbornih programa relevantnih vladajućih partija sa razlikama u stanju u ovim oblastima u navedene tri države. Kada se radi o razlikama, one su najveće u oblastima evroatlanskih integracija i izgrađenosti saobraćajne infrastrukture, gdje je u Hrvatskoj stanje neuporedivo bolje, nego u Srbiji i BiH.

Uporedni izborni rezultati relevantnih vladajućih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske, u posljednja tri izborna ciklusa, dati su na grafikonu 22.

grafikon 22 izborni rezultati relevantnih vladajućih partija iz bih, srbije i hrvatske

izvor: Centralna izborna komisija BiH, Republička izborna komisija Srbije i Državno izborno povjerenstvo Hrvatske, **napomena:** (1) “prvi izbori” podrazumijevaju parlamentarne izbore u BiH 2002 i u Srbiji i Hrvatskoj 2003 godine, (2) “drugi izbori” podrazumijevaju parlamentarne izbore u BiH 2006, u Hrvatskoj 2007 i u Srbiji 2008 godine, (3) “treći izbori” podrazumijevaju izbore u BiH 2010, u Hrvatskoj 2011 i u Srbiji 2012 godine.

U prethodna tri izborna ciklusa relevantne vladajuće partije iz BiH, Srbije i Hrvatske imale su lošije izborne rezultate na kraju mandata, uz izuzetak HDZ, koji je na kraju prvog mandata imao gotovo isti ili neznatno bolji izborni rezultat. Osim HDZ, relevantne vladajuće partije u oba mandata, iz posmatranog perioda, bile su SDA i HDZBiH. Kontinuitet relevantne vladajuće partija u dva mandata HDZ je ostvario pobjedom na izborima, a SDA i HDZBiH kao političke partije koje su imale najbolji izborni rezultat u okviru svog jednonacionalnog biračkog tijela. Djelimična promjena vladajuće strukture u BiH na drugim izborima iz ovog perioda i učešće gubitničkih partija u ovoj strukturi, uticali su na manju izbornu kaznu na narednim izborima, od očekivanih i onih u Srbiji i Hrvatskoj.

Može se očekivati manji napredak u ispunjavanju obećanja iz izbornih programa relevantnih vladajućih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske u trećoj deceniji višepartizma, koji bi podrazumijevao ispunjavanje preko trećine programskih obećanja od strane

relevantne vladajuće partije iz Hrvatske, ispunjavanje blizu trećine programskih obećanja od strane relevantne vladajuće partije iz Srbije i ispunjavanje manje od četvrtine programskih obećanja od strane relevantnih vladajućih partija iz BiH. Promjene u partijskom i drugim dijelovima političkog sistema u BiH, Srbiji i Hrvatskoj, uslov su za veći napredak u ispunjavanju programskih obećanja usklađenih sa javnim interesom.

Prethodni uporedni podaci o rezultatima ispunjavanja obećanja iz izbornih programa i izbornim rezultatima relevantnih vladajućih partija, potvrđuju tezu da su relevantne vladajuće partije iz BiH, Srbije i Hrvatske u dva izborna ciklusa ispunile manji dio obećanja iz svojih izbornih programa, da ne postoje značajnije razlike u ispunjavanju programskih obećanja između relevantnih vladajućih partija i da neispunjavanje obećanja iz izbornih programa u većini slučajeva biva kažnjeno na narednim izborima.

2. Partijska odgovornost, kredibilitet i kapacitet za realizaciju izbornih programa

Partijsku odgovornost, kredibilitet i kapacitet treba prvenstveno posmatrati kao, uglavnom, nezavisnu i subjektivnu stranu, koja utiče na realizaciju izbornih programa. Kada se radi o partijskoj odgovornosti, ona postoji ili ne postoji u fazi nastajanja i fazi realizacije izbornih programa. U fazi nastajanja izbornih programa odgovornim bi se mogle nazvati one političke partije koje u izbornim programima daju obećanja koja su realno ostvariva i usklađena sa potrebama građana i javnim interesom, kao i koje posjeduju volju i kapacitet da realizuju obećano. U partijskim izbornim programima mogu postojati obećanja koja realno nije moguće ostvariti ili su teško ostvariva, kao što su, na primjer, visoke stope rasta zaposlenosti, bruto domaćeg proizvoda i izvoza, godina prijema u članstvo EU, završetak izgradnje velikih infrastrukturnih projekata i slično. Takođe, izborni programi često sadrže obećanja za koje političke partije unaprijed znaju da neće biti realizovana, kao što su, na primjer, konsultovanje građana prilikom donošenja značajnih odluka, nulta stopa tolerancije na korupciju, oduzimanje nezakonito stečene imovine, vraćanje stare devizne štednje, povratak svih izbjeglih i slično. Kada su političke partije odgovornije u davanju programskih obećanja, onda postoje veći izgledi da, kao vladajuće, realizuju ta obećanja.

Partijska odgovornost u fazi realizacije izbornih programa podrazumjeva da izborna obećanja vladajućih partija budu dio programa vlade, da se operativnim i godišnjim planovima vlade, ministarstava i drugih institucija utvrdi dinamika i rokovi za realizaciju obećanja i da na čelna mjesta u vladi, ministarstvima i drugim institucijama budu imenovani kadrovi kod kojih postoji volja i sposobnost da ispune obećano. U odnosu na obećanja čija realizacija zavisi od nečeg drugog, na što političke partije nemaju dovoljan uticaj, odgovorne političke partije, kao vladajuće, učiniće sve da pokušaju realizovati takva obećanja.

Prema posebno kreiranom modelu odgovornosti u ispunjavanju izbornih programa:

- (1) potpuno su odgovorne one vladajuće partije koje ispune sve obećano ili više od toga,
- (2) uglavnom su odgovorne one vladajuće partije koje ispune više od tri četvrtine obećanog,
- (3) djelimično su odgovorne one vladajuće partije koje ispune preko polovine obećanog,
- (4) uglavnom su neodgovorne one vladajuće partije koje ispune manje od polovine obećanog i
- (5) neodgovorne su one vladajuće partije koje ispune manje od četvrtine obećanog u izbornim programima.

Na osnovu rezultata analize ispunjavanja obećanja iz izbornih programa u dva izborna ciklusa može se zaključiti da su relevantne vladajuće partije iz BiH i Srbije bile neodgovorne, jer su potpuno ispunile manje od četvrtine obećanja iz svojih izbornih programa i da je relevantna vladajuća partija iz Hrvatske bila uglavnom neodgovorna, jer je potpuno ispunila nešto više od četvrtine obećanja iz izbornih programa, odnosno manje od polovine obećanog.

Postojanje partijskog kapaciteta za zastupanje javnog interesa od suštinske je važnosti za zadovoljavajuće definisanje i realizaciju izbornih programa. Ako političke partije posjeduju dovoljan kapacitet za zastupanje javnog interesa, onda su partijski izborni programi usklađeniji sa potrebama građana i zadovoljavajuće realizovani. Osim partijskog kapaciteta za zastupanje javnog interesa, za realizaciju obećanja iz

izbornih programa političke partije trebaju imati i drugi kapacitet, koji prvenstveno podrazumjeva dobar izborni rezultat i koalicioni potencijal, a u širem smislu i postojanje kadrovske, organizacione, stručne, iskustvene, leaderske, moralne i demokratske potencijale. Dobar izborni rezultat obezbjeđuje političkim partijama da budu vladajuće, samostalno ili u koaliciji sa drugim političkim partijama. Samo vladajuće partije, koje imaju parlamentarnu većinu ili su dio nje i formiraju vladu, mogu doći u poziciju da realizuju obećanja iz svojih izbornih programa. Političke partije koje imaju izborni rezultat na osnovu kojeg same mogu formirati parlamentarnu većinu i vladu imaju bolje uslove za realizaciju obećanja iz izbornih programa od političkih partija koje koaliciono djeluju u parlamentu i vladi. Koalicije političkih partija podrazumijevaju više obećanja i manje ili veće razlike između izbornih programa, tako da usaglašavanje, obuhvat i suprostavljena obećanja predstavljaju problem koji utiče na smanjenu realizaciju obećanog. Dobar izborni rezultat političkih partija je najbitniji, ali ne i jedini potreban uslov za dobru realizaciju obećanja iz izbornih programa. Ostali uslovi za dobru realizaciju obećanja iz izbornih programa su dovoljan broj odgovornih i kompetentnih kadrova koje vladajuće partije trebaju da imaju na pozicijama predstavnika u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti, unutrašnja demokratija koja podrazumijeva partijski nadzor, raspravu, otvorenost, kadriranje, moralnost i odgovornost u izvršavanju obećanog i odgovornog lidera, koji posjeduje autoritet u oblasti izvršavanja obećanog.

Kredibilitet političkih partija moguće je ocjenjivati na osnovu rezultata ispunjavanja obećanja iz izbornih programa u jednom i više izbornih ciklusa. To znači da političke partije imaju veći kredibilitet, ako imaju bolju realizaciju obećanja iz izbornih programa. Među kredibilne političke partije mogle bi se svrstati sve one koje kao vladajuće potpuno ispune više od tri četvrtine obećanog u izbornim programima, uključujući i sva konkretna i za javni interes značajna obećanja, među nedovoljno kredibilne, sve one koje kao vladajuće ispune manje od tri četvrtine obećanog i koje ne ispunjavaju konkretna i za javni interes značajna programska obećanja u jednom izbornom ciklusu i u nekredibilne, sve one koje kao vladajuće ispune manje od polovine obećanog ili za javni interes značajna obećanja u dva izborna ciklusa. Za ocjenu kredibilnosti političkih partija u realizaciji svojih izbornih programa, od posebnog značaja je ispunjavanje obećanja od posebnog javnog interesa, kao što su borba protiv kriminala i slična, jer neispunjavanje ovih obećanja čini političke partije

nedovoljno kredibilnim ili nekredibilnim. Političke partije, koje su kao vladajuće u dva i više izbornih ciklusa bile nekredibilne po ispunjavanju obećanja iz izbornih programa, mogu se svrstati u kategoriju prevarantskih, nedemokratskih i antisistemskih. Na osnovu rezultata analize ispunjavanja obećanja iz izbornih programa u dva izborna ciklusa, može se zaključiti da su relevantne vladajuće partije iz BiH, Srbije i Hrvatske u ovom periodu bile nekredibilne i da je većina njih prevarantska, nedemokratska i antisistemska.

3. Determinante realizacije izbornih programa

Realizacija izbornih programa političkih partija determinisana je partijskom kredibilnošću, izbornim rezultatom, pozicijom u vlasti i koalicijama, partijskim i izbornim sistemom, korumpiranošću sistema, slobodom medija i aktivizmom civilnog društva. Znači, prisustvo ovih faktora presudno utiče na realizaciju obećanja iz izbornih programa političkih partija.

Kredibilnost političkih partija utiče na realizaciju obećanja iz izbornih programa na način da će nekredibilna, nerealna i olako data obećanja uglavnom ostati nerealizovana i da će partijska nekredibilnost, pokazana u prethodnom periodu pri realizaciji izbornih programa, imati uticaja na realizaciju obećanja u narednom periodu. Da postoji ovaj uticaj, potvrđuje i činjenica da vladajuće partije iz BiH, Srbije i Hrvatske nisu ispunile velika, nerealna i nekredibilna obećanja o nultoj stopi tolerancije na korupciju, oduzimanju nezakonito stečene imovine, povratku svih izbjeglih, vraćanju stare devizne štednje, brzom članstvu u EU i dvocifrenim stopama rasta BDP, zaposlenosti, izvoza i penzija i slično, kao i da političke partije koje su bile nekredibilne po ispunjavanju obećanog, ponovo nisu ispunile obećanja iz izbornih programa, zbog toga što nisu došle u poziciju da to učine ili su bile u poziciji i ponovo to nisu učinile.

Dobar izborni rezultat dovodi političke partije u povoljniju poziciju da mogu realizovati obećanja iz svojih izbornih programa. Prvo, političke partije da bi stvorile minimalne pretpostavke za realizaciju svojih izbornih programa moraju ostvariti takav izborni rezultat koji im obezbjeđuje status parlamentarne partije, drugo, da bi postale relevantne partije moraju imati dobar ili najbolji izborni rezultat i treće, da bi imale

optimalne uslove za realizaciju izbornih programa, političke partije moraju biti vladajuće. Iskustvo BiH i Hrvatske pokazuje da su političke partije sa najboljim izbornim rezultatom bile u poziciji da kao vladajuće realizuju svoje izborne programe, sa izuzetkom Srbije, gdje pobjednička partija na parlamentarnim izborima 2003 i 2007 godine nije bila vladajuća, zbog manjka koalicionog potencijala.

Koalicija vladajućih partija utiče na otežanu realizaciju izbornih programa, zbog toga što ima više izbornih programa i obećanja, različitih obećanja o istom problemu, obećanja koja su ponekad suprotstavljena i različitog odnosa i odgovornosti političkih partija prema obećanjima, u zavisnosti od pozicije u vladajućoj strukturi. Partijski sistem, kao manje ili više podijeljen, konsolidovan i konkurentan, utiče na lošiju ili bolju realizaciju izbornih programa, a izborni sistem kao proporcionalni ili većinski utiče na formiranje višepartijske ili jednopartijske vladajuće strukture i posredno, na realizaciju izbornih programa. U BiH, Srbiji i Hrvatskoj višepartijske vladajuće strukture, proporcionalni izborni sistemi i nedovoljno konsolidovani i konkurentni partijski sistemi imali su uticaja na lošiju realizaciju izbornih programa. Takođe, nacionalno i entitetski podijeljen partijski sistem u BiH uticao je na lošiju realizaciju izbornih programa vladajućih partija i neispunjavanje dijela suprotstavljenih i neostvarivih obećanja, kao što su ukidanje entiteta, ustavna reforma, jačanje državnih nadležnosti, demilitarizacija i slično.

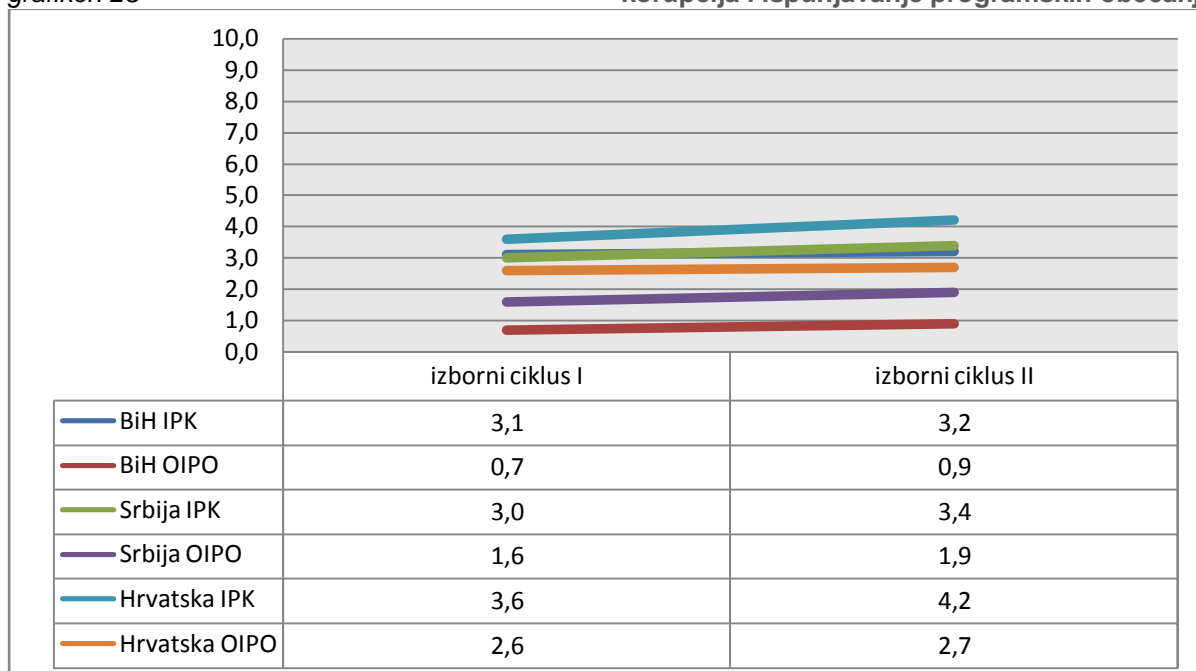
Sloboda medija i aktivizam civilnog društva utiču na realizaciju izbornih programa političkih partija. Veća sloboda medija znači nepristrasno, potpuno i pravovremeno informisanje građana i pritisak na vladajuće partije i institucije vlasti da bolje realizuju obećanja iz izbornih programa, a manja sloboda medija, odsustvo potrebnih informacija i pritiska na političke partije i institucije vlasti, što za posljedicu ima manju realizaciju izbornih programa. Veći i neprekidan aktivizam civilnog društva znači veću uključenost građana, bolju informisanost i veći pritisak na vladajuće partije i institucije vlasti, a manji i povremen aktivizam znači odsustvo svega navedenog, što za posljedicu ima neodgovornost i lošiju realizaciju izbornih programa.

Sistemska korumpiranost, koja podrazumijeva korumpiranost partijskog, izbornog, pravosudnog, medijskog i drugih dijelova sistema, utiče na lošiju realizaciju izbornih programa, tako što se, umjesto javnog, zastupa partijski i lični interes u institucijama

vlasti i ne ispunjavaju obećanja ili rješavaju problemi i što su posljedica korupcije, korumpirani birači koji postaju nedovoljno osjetljivi i neskloni izbornom kažnjavanju zbog neispunjavanja obećanja i korumpirani organi za sprovođenje izbora, koji falsifikuju izbornu volju građana. Uticaj korumpiranog sistema u BiH, Srbiji i Hrvatskoj vidljiv je i na lošim rezultatima ispunjavanja obećanja iz izbornih programa relevantnih vladajućih partija, a teza je da viši nivo korupcije ima za posljedicu niži nivo ispunjavanja obećanja iz izbornih programa, posebno onih značajnijih za javni interes. Da postoji veza između korupcije i ispunjavanja obećanja iz izbornih programa relevantnih vladajućih partija, pokazuje grafikon 23.

grafikon 23

korupcija i ispunjavanje programskih obećanja

izvor: www.transparency.org, **skraćeno:** IPK (indeks percepcije korupcije), OIPO (ocjena ispunjavanja programskih obećanja), **napomena:** (1) "izborni ciklus I" se odnosi na period između izbora 2002 i 2006 u BiH, 2003 i 2007/2008 u Srbiji i 2003 i 2007 godine u Hrvatskoj, a "izborni ciklus II" na period između izbora 2006 i 2010 u BiH, 2008 i 2012 u Srbiji i 2007 i 2011 godine u Hrvatskoj, (2) indeks percepcije korupcije dobijen je kao prosjek godišnjih indeksa za period izbornog ciklusa, (3) ocjena ispunjavanja programskih obećanja prilagođena je indeksu percepcije korupcije, tako što 1% potpuno ispunjenih obećanja iz izbornog programa odgovara ocjeni 0,1.

Na osnovu podataka o korupciji i ispunjavanju obećanja iz izbornih programa relevantnih vladajućih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske u dva izborna ciklusa, može se zaključiti da oni potvrđuju tezu da vladajuće partije u državama sa višim nivoom korupcije imaju lošije rezultate ispunjavanja obećanja iz izbornih programa. Iako se radi o relativno kratkom vremenskom periodu za donošenje zaključaka i manjim promjenama visine indeksa percepcije korupcije, primjetno je da su ocjene o ispunjavanju programskih obećanja niže od indeksa percepcije korupcije i da

promjene indeksa percepcije korupcije prate promjene u rezultatima ispunjavanja obećanog u izbornim programima vladajućih partija.

4. Razlozi ostvarivanja i neostvarivanja izbornih programa

Razlozi ostvarivanja i neostvarivanja izbornih programa vladajućih partija mogli bi se podijeliti na objektivne i subjektivne. Objektivni razlozi ostvarivanja ili neostvarivanja izbornih programa podrazumijevali bi sve one koji su izvan kontrole vladajućih partija, a subjektivni razlozi su oni koji se nalaze u zoni partijske i institucionalne kontrole. Treba istaći da su kod ostvarivanja ili neostvarivanja izbornih programa, subjektivni razlozi dominantniji u odnosu na objektivne razloge.

Objektivni razlozi su češći kod neostvarivanja, nego kod ostvarivanja izbornih programa vladajućih partija. Najčešći objektivni razlozi za neostvarivanje obećanja iz izbornih programa vladajućih partija su zavisnost od volje i činjenja druge strane i država, viša sila, nekompatibilnost dijela obećanja u izbornim programima višepartijske vladajuće strukture i slično. U određenim situacijama neispunjavanje obećanja iz izbornih programa može biti kombinacija objektivnih i subjektivnih razloga, pri čemu je dosta teško odrediti partijsku odgovornost za dio subjektivnog razloga kod neostvarivanja obećanog. Objektivni razlozi za neispunjavanje obećanja iz izbornih programa, kao što su članstvo država u EU, NATO i drugim međunarodnim institucijama, rješavanje problema sa susjednim državama i rast BDP, izvoza i poljoprivredne proizvodnje ili ustavna reforma, postoje u uslovima kada onaj ko daje obećanja učini sve sa svoje strane da ona budu ispunjena i da je isključivi razlog neispunjavanja obećanja odsustvo interesa ili činjenja drugih država, poremećaji na svjetskom tržištu, suše, poplave, požari, zemljotresi i slično ili postojanje različitih obećanja i stavova o ciljevima i sadržaju ustavne reforme. Postojanje suprotstavljenih i objektivno neostvarivih obećanja iz izbornih programa i programska heterogenost vladajuće strukture karakteristična je za BiH, gdje dvoentitetsko i tronacionalno uređenje i podjele imaju za posljedicu formiranje koalicione vlasti, posebno na državnom nivou, u kojoj su predstavnici političkih partija sa legitimitetom jednonacionalnog biračkog tijela i različitim političkim stavovima i

obećanjima u izbornim programima u odnosu na uređenje BiH i druga pitanja.²²³ Takođe, moguća je situacija da se daju obećanja za čije ispunjenje su stvoreni uslovi u prethodnom periodu i da budu ispunjena zaslugama prethodne vladajuće strukture ili činjenjem drugih država, koje je izostalo u prethodnom periodu. U ovom slučaju može se govoriti da su obećanja ispunjena iz objektivnih razloga, za koje nije bilo potrebno posebno činjenje onih koji daju obećanja ili postojanje subjektivnog razloga za njihovo ispunjenje.

Sklad ili nesklad između partijskog i javnog interesa je najčešći subjektivni razlog za ostvarivanje ili neostvarivanje obećanja iz izbornih programa vladajućih partija, a kao posebni subjektivni razlozi mogu se pojaviti činjenje ili nečinjenje i realnost ili nerealnost obećanog. Za ostvarivanje obećanja iz izbornih programa vladajućih partija potreban je sklad između partijskog i javnog interesa, a ukoliko njega nema, obećanja neće biti ispunjena. Nesklad između partijskog i javnog interesa manifestuje se prilikom svjesnog davanja nerealnih i obećanja koja neće biti ispunjena, kao i prilikom institucionalnog nečinjenja da se ispuni obećano. Kada postoji nesklad između partijskog i javnog interesa, daju se obećanja u izbornim programima koja neće biti ispunjena i nema institucionalnog činjenja da bi obećano bilo ispunjeno. Partijskim i institucionalnim činjenjem dolazi do ispunjavanja obećanja iz izbornih programa, a usljed nečinjenja neće biti ispunjeno obećano. Efekat partijskog i institucionalnog činjenja u odnosu na ostvarivanje izbornih programa može izostati samo ako se radi o nerealnim obećanjima i uticaju objektivnih faktora, koji su izvan partijske i institucionalne kontrole. Realna obećanja iz izbornih programa biće ispunjena ukoliko postoji sklad između partijskog i javnog interesa, činjenje i odsustvo uticaja objektivnih faktora, a nerealna obećanja neće biti ostvarena.

²²³ Analiza izbornih programa vladajućih partija u BiH pokazala je da u njima postoji 10% obećanja iz nadležnosti državne vlasti koja su suprotstavljena i objektivno neostvariva. Dejanović, Momir, (2011), *Izbori u BiH 2006 i 2010 godine, obećanja, rezultati i imovina*, Doboj: Centar za humanu politiku, str.61.

5. Problemi i uzroci neusklađenosti očekivanog, obećanog i ostvarenog u izbornim programima

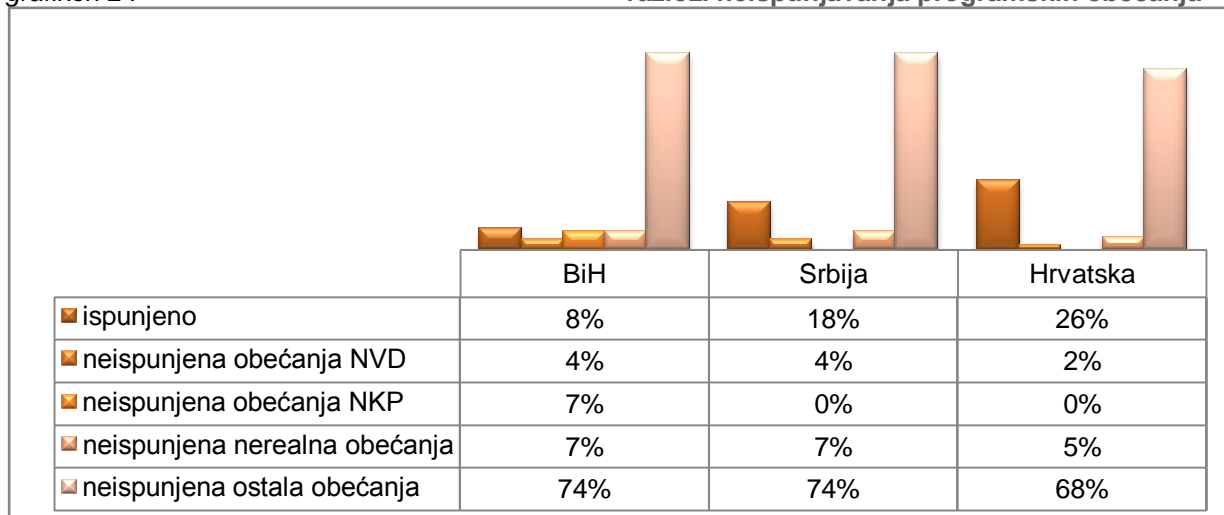
Neusklađenost između očekivanog, obećanog i ostvarenog u izbornim programima pojavljuje se kao problem kod vladajućih partija, zbog neusklađenosti izbornih programa sa očekivanjima građana i postojanja obećanja koja su nerealna, neusklađena sa koalicionim partnerima, zavisna od volje drugih država i suprostavljena partijskim interesima.

Osnovni problem je neusklađenost izbornih programa vladajućih partija sa javnim interesom i očekivanjima građana, zbog čega nastaje još veći nesklad između očekivanog i ostvarenog u izbornim programima. To su potvrdili i već navedeni rezultati anketnog istraživanja, tako da treba tražiti rješenja koja će ozbiljan sistemski nedostatak, koji se odnosi na neusklađenost partijskih izbornih programa sa javnim interesom, eliminisati ili značajno umanjiti. Autor smatra da je neusklađenost izbornih programa sa potrebama građana i javnim interesom posljedica sistemskog defekta koji favorizuje i štiti partijske strukture sa partokratskim, klijentelističkim, kriminalnim i nenarodnim namjerama i interesima. Sa izbornim programima, koji nisu usklađeni sa javnim interesom i potrebama građana, političke partije se svjesno delegitimišu ili legitimišu kao lažni zastupnici interesa građana na izborima i u institucijama vlasti.

Neusklađenost između obećanog i ostvarenog u izbornim programima vladajućih partija postoji i zbog obećanja koja su nerealna i uglavnom neostvariva, suprotna ili neusklađena sa obećanjima i politikom koalicionih partnera, čije ostvarivanje zavisi od volje i interesa drugih država i koja neće biti ispunjena zbog sukoba sa partijskim interesom, neodgovornosti ili drugih unutarpartijskih razloga. Na grafikonu 24 dati su podaci o ispunjenim obećanjima, kao i neispunjenim obećanjima iz izbornih programa relevantnih vladajućih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske, koja pripadaju grupi iz nadležnosti više država, neusklađenih ili suprostavljenih sa koalicionim partnerima, nerealnih i ostalih.

grafikon 24

razlozi neispunjavanja programskih obećanja

izvor: Izborni programi SDA, SDS, SNSD, HDZBiH, DS, DSS i HDZ za parlamentarne izbore 2002, 2003, 2006, 2007 i 2008 godine, **skraćeno:** NVD (u nadležnosti više država), NKP (neusklađena sa koalicionim partnerima).

Obećanja koja su u nadležnosti dviju ili više država i međunarodnih institucija, koja u prosjeku u ukupnim obećanjima relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske učestvuju sa 3%, neće biti ispunjena ako za to ne postoji volja ili interes svih država ili međunarodnih institucija. U izbornim programima relevantnih vladajućih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske, to su bila obećanja koja se odnose na evroatlanske integracije, rješavanje otvorenih pitanja sa susjednim državama, unapređenje odnosa sa drugim državama, status KiM, prestanak institucionalnog prisustva međunarodne zajednice u BiH, redefinisane sporazuma o specijalnim vezama sa Srbijom i Crnom Gorom, usklađivanje stavova sa međunarodnom zajednicom u interesu osiguranja ustavnih rješenja u BiH, balkanske integracije, konvencija sa jugoslovenskim državama o zaštiti kulturno-istorijskih spomenika, vraćanje kulturnih dobara oduzetih u građanskim ratovima, zaključivanje sporazuma o slobodnoj trgovini za Balkan, razvijanje i produbljivanje odnosa sa SAD, članstvo u svjetskoj trgovinskoj organizaciji i druga. Za ispunjavanje ovih obećanja, osim saglasnosti druge ili drugih strana, potrebna je prethodna partijska procjena o mogućnosti njihove realizacije i u skladu sa tim, davanje ili ne davanje takvih ili sličnih obećanja. S obzirom da ova vrsta obećanja ima nešto veće učešće u izbornim programima relevantnih vladajućih partija iz BiH i Srbije i da su ove političke partije imale lošije rezultate ispunjavanja obećanja, nameće se teza, da veće učešće obećanja iz nadležnosti više država u izbornim programima vladajućih partija utiče na ukupno i otežano ispunjavanje obećanja.

U državama u kojim se formiraju višepartijske vlade, iz izbornih programa vladajućih partija neće biti ispunjena obećanja koja su neprihvatljiva za koalicione partnere. U izbornim programima relevantnih vladajućih partija na državnom i entitetskom nivou u BiH postoji 7% obećanja koja su neprihvatljiva za sve vladajuće partije, zbog toga što o njima imaju suprotstavljene stavove. U izbornim programima vladajućih partija iz Srbije i Hrvatske, nisu registrovana obećanja koja bi mogla biti apsolutno neprihvatljiva za sve koalicione partnere, što ne znači da u njihovim programima nema obećanja koja su međusobno različita i teško prihvatljiva za druge vladajuće partije. Kod relevantnih vladajućih partija iz BiH, izborni programi su sadržavali obećanja o decentralizovanoj građanskoj državi multietničkih regija, promjeni teritorijalne organizacije, prenosu nadležnosti na državni nivo, jakoj državnoj vladi umjesto vijeća ministara, vraćanju preddejtonskog naziva države, brisanju nacionalne odrednice entiteta, specijalnom statusu Srebrenice i Žepe, ukidanju specijalnih veza entiteta sa susjednim državama, ukidanju entitetskih i kantonalnih policijskih struktura, uspostavi jedinstvenog državnog penzionog sistema, formiranju državnih ministarstava za dijasporu, unutrašnje poslove, rad i zdravlje, formiranju državnog fonda zdravstvenog osiguranja, jedinstvenom obrazovanju u BiH, uspostavi jedinstvenog ekonomskog prostora, ustavnom pravu na samoopredeljenje, demilitarizaciji i druga.

Autor smatra da ova vrsta obećanja ima više ideološku, identifikacionu, manipulativnu, provokativnu i imaginarnu dimenziju, jer su relevantne političke partije svjesne da ne mogu ostvariti potreban izborni rezultat za njihovo ispunjavanje i ne pokušavaju da ih se odreknu ili redefinišu, kao kompromisna, manje suprotstavljena poznatim koalicionim partnerima i lakše ostvariva. Relevantne vladajuće partije iz BiH, koje su u svojim izbornim programima imale obećanja neprihvatljiva za sve koalicione partnere, imale su lošije rezultate realizacije izbornih programa od relevantnih vladajućih partija iz Srbije i Hrvatske, koje ovakva obećanja nisu imale. Može se zaključiti da vladajuće partije, koje u svojim izbornim programima imaju obećanja koja su neprihvatljiva za druge koalicione partnere, neće ispuniti ta obećanja i imaće, pod istim uslovima, lošiji ukupni rezultat ispunjavanja obećanja.

Relevantne vladajuće partije iz BiH, Srbije i Hrvatske imale su u svojim izbornim programima oko 6% nerealnih, odnosno neostvarivih ili teško ostvarivih obećanja, zbog visoko postavljenog cilja. To su bila obećanja da će za četiri godine izvršiti punu profesionalizaciju i depolitizaciju zaposlenih u javnim službama, sprovesti odlučnu borbu protiv organizovanog kriminala i korupcije, oduzeti nezakonito stečenu imovinu, vratiti oduzetu imovinu, legalizovati bespravno izgrađene objekte, smanjiti fiskalni deficit na 0%, uvesti poreski sistem po uzoru na EU, pravedno obešteti štetište, smanjiti administrativne rashode za 30%, okončati privatizaciju, ostvariti dvocifren rast BDP i izvoza, smanjiti stopu nezaposlenosti sa 50% na 20% ili anketnu stopu nezaposlenosti na 7%, završiti restrukturiranje državnih firmi, završiti radove na svim autoputevima ili izgraditi 30 km autoputeva godišnje, završiti plinifikaciju, izgraditi kanal Dunav-Sava, obezbijediti priključke na vodovodnu mrežu za 90% stanovnika, završiti proces povratka i trajno riješiti problem izbjeglica, reformisati javnu upravu, pravosuđe i penzioni, zdravstveni i obrazovni sistem, obezbijediti da diplome budu priznate u Evropi i druga. Vladajuće partije ovakva obećanja daju pretežno iz prevarantskih razloga, a ponekad i u dobroj namjeri, procjenjujući svoje mogućnosti i realne uslove za ispunjavanje obećanog. Veće učešće nerealnih obećanja u izbornim programima vladajućih partija ima uticaja na njihovu lošiju realizaciju, što pokazuju primjeri vladajućih partija iz BiH i Srbije, koje imaju lošije rezultate ispunjavanja obećanja u odnosu na vladajuće partije iz Hrvatske.

Ako je ispunjavanje obećanja iz izbornih programa relevantnih vladajućih partija zavisna varijabla, a nezavisne varijable su učešće obećanja koja su u nadležnosti dvije ili više država i međunarodnih institucija, obećanja neprihvatljivih za koalicione partnere i nerealnih obećanja, onda će ukupni rezultati realizacije izbornih programa vladajućih partija, pod uslovom da ne postoji uticaj drugih varijabli, biti lošiji, ukoliko je učešće ovih obećanja veće. Kod relevantnih vladajućih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske, gdje je učešće ovih obećanja u izbornim programima manje od 15%, dominantan uticaj na neispunjavanje obećanja imaju subjektivni razlozi, koji su povezani sa sukobom partijskog i javnog interesa, neodgovornošću i drugim razlozima.

II ULOGA I ZNAČAJ POLITIČKIH INSTITUCIJA U PROCESU REALIZACIJE IZBORNIH PROGRAMA

Presudan značaj na realizaciju izbornih programa političkih partija imaju institucije izvršne, zakonodavne i pravosudne vlasti. Može se reći da bez uloge vlade i parlamenta nema realizacije izbornih programa političkih partija.

Centralno institucionalno mjesto u realizovanju izbornih programa ima vlada sa ministarstvima, koja bi trebala da preuzima i operacionalizuje partijska programska obećanja, predlaže i izvršava javne politike, zakone i mjere kojim se obezbjeđuje realizacija obećanog u izbornim programima vladajućih partija i pokazuje veću ili manju otvorenost prema inicijativama opozicionih partija i drugih. Za ulogu vlade u realizovanju izbornih programa poseban značaj ima dvojna liderska pozicija premijera i predsjednika vladajuće ili najjače od vladajućih partija, koja obezbjeđuje preuzimanje obećanja iz partijskih izbornih programa u program vlade za mandatni period i programski tretman obećanja od strane nadležnih ministarstava, kao i koordinaciju, intervencije i praćenje ostvarivanja obećanog. Uz premijera, bitnu ulogu u koalicionim vladama imaju ministri, kao predsjednici ili predstavnici vladajućih partija, koji obezbjeđuju da obećanja iz izbornih programa njihovih partija budu dio programa i aktivnosti vlade i ministarstava. Uloga vlade, ministarstava i drugih institucija u odnosu na realizovanje partijskih izbornih programa ostvaruje se na, uslovno rečeno, dva područja: jednom, potpuno autonomnom i drugom, ograničeno autonomnom. Vlada i druge institucije izvršne vlasti imaju potpunu autonomiju da realizuju sva partijska programska obećanja za koje nije potrebna prethodna saglasnost parlamenta, a ograničenu autonomiju, samo za dio partijskih programskih obećanja, za čiju realizaciju je potrebno da parlament prethodno usvoji nova zakonska rješenja, budžet ili da drugu vrstu saglasnosti.

Uloga parlamenta u realizovanju partijskih izbornih programa je da usvaja javne politike i zakone kojim se obezbjeđuje realizovanje obećanog, nadzire i traži da se obezbijedi realizovanje partijskih obećanja, obezbjeđuje raspravu kojom se preispituje i unapređuje obećano u izbornim programima i daje mogućnost predstavnicima opozicionih partija da predlože prihvatanje nekih njihovih programskih obećanja. Značaj parlamenta u realizovanju izbornih programa posebno

je povezan sa obavezom i odgovornošću parlamentaraca da ispune ono što je bila legitimacija za njihov izbor na zastupničku funkciju. U vezi sa ovim, parlamentarci mogu imati posebnu ulogu kada treba natjerati zaboravnu vladu da na dnevni red stavi pitanja iz partijskih izbornih programa, da izglasaju nepovjerenje neodgovornoj vladi ili da sami definišu zakonske i druge prijedloge koji bi doprinijeli ispunjavanju obećanog. Nažalost, parlamenti u BiH, Srbiji i Hrvatskoj imaju uglavnom formalnu i podređenu ulogu, tako da je parlamentarna većina vladajućih partija garancija da će prijedlozi i stavovi vlade biti uglavnom neizmijenjeni, usvojeni i neupitni. Autor smatra da ovdje postoji ozbiljan sistemski problem, jer iste vladajuće partije imaju većinu u parlamentarnoj vlasti i potpunu kontrolu izvršne vlasti, čime je ugrožen princip odvojenosti parlamentarne i izvršne vlasti i ostvarivanje zakonodavne, nadzorne i predstavničke funkcije parlamenta.

Pravosuđe nema neposrednu ulogu u realizaciji izbornih programa, s obzirom na njegove nadležnosti, autonomiju u odnosu na ostale dvije grane vlasti i nezavisnost od partijskih struktura. Njegova uloga u vezi realizacije izbornih programa više je posljedična, tako što reaguje na partijske ili parlamentarne inicijative unapređenjem svog rada i otklanjanjem konkretnih slabosti u okviru nepromijenjenog pravnog okvira ili tako što implementira zakonska rješenja, do kojih je došlo realizacijom partijskih izbornih programa. Obećanja iz izbornih programa, koja se odnose na borbu protiv kriminala i druga pitanja iz nadležnosti pravosuđa, mogu inicirati efikasniji rad pravosuđa i time uticati na ispunjavanje partijskih programskih obećanja. Posebna uloga pravosuđa je u uspostavljanju vladavine prava i borbi protiv kriminala, gdje su obećane promjene teško ostvarive i vidljive u periodu jednog izbornog ciklusa. U praksi je moguće, da pravosuđe djeluje autonomno u oblasti borbe protiv kriminala i uspostavljanja vladavine prava i da time budu ispunjena obećanja i očekivanja za koja nije postojala politička volja u institucijama izvršne i zakonodavne vlasti.

Ulogu institucija zakonodavne, izvršne i pravosudne vlasti u realizaciji izbornih programa političkih partija, moguće je smjestiti u tri potpuno različite situacije. Prva ili idealna situacija je da izborni programi vladajućih partija, sa svim obećanjima, postaju program vlade u mandatnom periodu, operacionalizovan godišnjim programima vlade, ministarstava, parlamenta i pravosudnih institucija. Za ovaj scenario, od posebne važnosti je postojanje političke volje da se realizuju

programska obećanja, kao i institucionalna odgovornost, kapacitiranost, kredibilitet, homogenost i efikasnost. U praksi, ovo podrazumjeva da vlada predlaže i izvršava zakone i druga akta, kao i sprovodi mjere iz svoje nadležnosti, da parlament nadzire, traži i usvaja zakone, budžete i druga akta i da pravosuđe u potpunosti implementira zakone i promjene iz svoje autonomne nadležnosti. U konačnom, ovaj scenario bi podrazumijevao potpunu ili većim dijelom realizaciju obećanja iz izbornih programa vladajućih partija, kao i otvorenost za realizaciju dijelova izbornih programa opozicionih političkih partija. Osim otvorenosti za inicijative drugih, moguća je situacija da vlada unapređuje, koriguje ili mijenja obećanja iz izbornih programa u procesu konsultacija, rasprave i konkurencije ideja, sa ciljem da se realizacijom takvih obećanja dobije najbolji efekat za javni interes.

Druga situacija podrazumijeva takvo angažovanje vlade, parlamenta i drugih institucija, prilikom čega se najčešće dešava polovična realizacija izbornih programa vladajućih partija. U jednoj varijanti, vlada u svoj program potpuno preuzima obećanja iz izbornih programa vladajućih partija i realizuje ih djelimično, a u drugoj varijanti, vlada samo djelimično preuzima izborna obećanja i uglavnom ih realizuje. Ova situacija podrazumjeva da vlada nema sposobnosti ili volje da u potpunosti realizuje izborne programe vladajućih partija i da ima selektivan pristup prilikom realizacije izbornih obećanja. U selektivnom pristupu, uglavnom stradaju za javni interes značajnija partijska obećanja, kao što su reforme, borba protiv kriminala, ekonomski razvoj, zapošljavanje i slično. U ovoj situaciji uloga parlamenta je obično pasivna, a u atmosferu prosječnosti, uklapa se i pravosuđe.

Osnovna karakteristika treće situacije je izražen deficit političke volje i neodgovornost vlade, parlamenta i drugih institucija da se realizuju izborni programi vladajućih partija. U ovoj situaciji, vlada u svoj program preuzima dio obećanja iz partijskih izbornih programa i realizuje samo manji dio obećanog.

Analizirana je usklađenost programa vlada,²²⁴ formiranih poslije poslednjih parlamentarnih izbora u BiH, Srbiji i Hrvatskoj, sa izbornim programima najjače

²²⁴ Analizirani su i upoređivani (1) program vlade Hrvatske za mandat 2011 – 2015 (www.vlada.hr) u odnosu na izborni program Kukuriku koalicije, (2) ekspozije predsjednika vlade Srbije iz jula 2012 (www.srbija.gov.rs/vlada/) u odnosu na izborni program SNS, (3) program rada vlade RS za mandatni

vladajuće partije ili koalicije vladajućih partija, sa ciljem da se sagleda vladin i partijski postizborni odnos i odgovornost prema obećanjima u izbornim programima i obavezi njihove realizacije. Rezultati analize usklađenosti programa vlada sa izbornim programima relevantne vladajuće partije ili koalicije vladajućih partija pokazuju:

- (1) da je program vlade Hrvatske, formirane poslije izbora 2011 godine, potpuno usklađen sa zajedničkim izbornim programom koalicije vladajućih partija, da je u nekim dijelovima operativniji od izbornog programa i da je po količini sadržaja gotovo podudaran sa relevantnim sadržajem iz izbornog programa,
- (2) da je ekspozice predsjednika vlade Srbije, formirane poslije izbora 2012 godine, nedovoljno usklađen sa izbornim programom relevantne vladajuće partije (usklađen sa oko 20% obećanja), da se polovina sadržaja odnosi na opštepoznate činjenice ili analizu postojećeg stanja i da po nazivu i drugim obilježjima ovaj dokument nema sve karakteristike programa vlade i
- (3) da su programi rada entitetskih vlada u BiH, formiranih poslije izbora 2010 godine, nedovoljno usklađeni sa izbornim programima relevantnih entitetskih vladajućih partija (usklađeni sa oko 30% obećanja), uz napomenu da program rada vlade FBiH ima tri puta više sadržaja od izbornog programa relevantne vladajuće partije, da sadrži mnogo obećanja za koje je teško utvrditi usklađenost ili vezu sa obećanjima iz izbornog programa relevantne vladajuće partije i da se ima utisak, da je vladin program djelo drugog autora, koji nije poznavao ili je ignorisao dio obećanja iz partijskog izbornog programa.

Na osnovu rezultata usklađenosti programa vlada i izbornih programa relevantnih vladajućih partija ili koalicije vladajućih partija, može se zaključiti da su se vlade i vladajuće partije na prvom koraku u postizbornom procesu ponašale odgovorno u Hrvatskoj i neodgovorno u Srbiji i BiH. Takođe, znatno bolja usklađenost programa vlade Hrvatske sa izbornim programom koalicije vladajućih partija u odnosu na usklađenost programa vlada sa izbornim programima relevantnih vladajućih partija u BiH i Srbiji, može se objasniti postojanjem koalicionog izbornog programa, izborom lidera relevantne vladajuće partije za premijera, boljom partijskom konkurencijom i

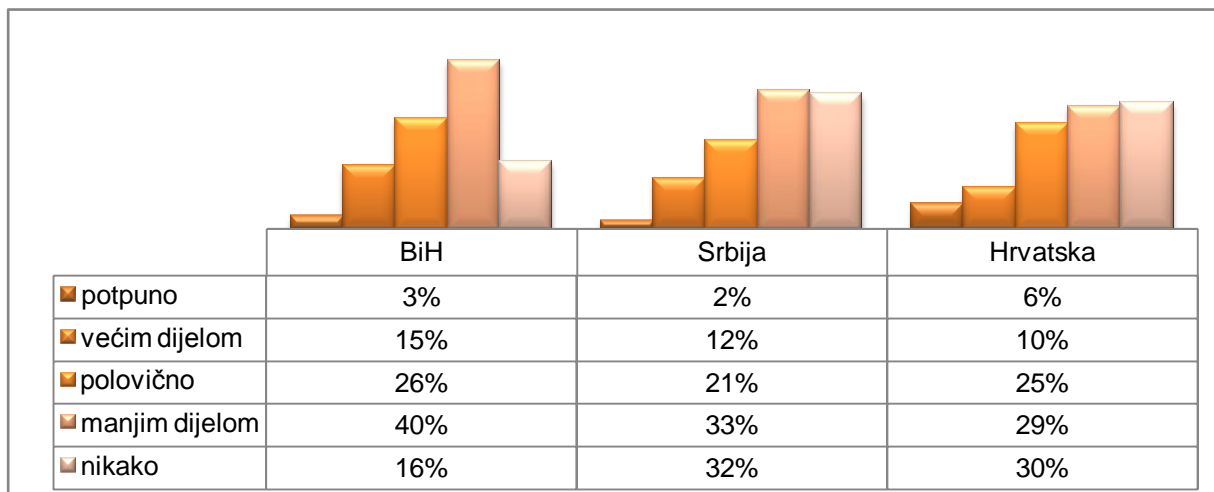
period 2011 – 2014 (www.vladars.net) u odnosu na izborni program SNSD i (4) program rada vlade FBiH u mandatnom periodu 2011 – 2014 (www.fbihvlada.gov.ba) u odnosu na izborni program SDPBiH (za BiH su analizirani programi rada entitetskih vlada, zbog njihove pretežne nadležnosti za izborna obećanja i veće odgovornosti relevantnih vladajućih partija za vršenje entitetske vlasti).

većom odgovornošću vladajuće partijske strukture. Teza je da se izborni programi vladajućih partija bolje realizuju kada su usklađeniji sa programima vlade, tako da se može očekivati da će realizacija obećanog u izbornim programima iz poslednjeg izbornog ciklusa biti znatno bolja u Hrvatskoj, nego u BiH i Srbiji.

Za realizovanje obećanja iz izbornih programa vladajućih partija, od značaja može biti ko u vladi vrši funkciju premijera. Od izbora 2000 godine u Hrvatskoj premijeri u četiri vlade bili su predsjednici najjačih političkih partija u parlamentu, dok u Srbiji predsjednici najjačih političkih partija u parlamentu nisu bili premijeri u vladama, uz napomenu da je nakon parlamentarnih izbora 2003 godine premijer bio predsjednik političke partije, koja je bila druga po broju mandata u parlamentu. U BiH, od izbora 2002 godine, predsjednici najjačih političkih partija u Parlamentarnoj skupštini BiH nisu bili predsjedavajući Savjeta ministara, a nakon izbora 2006 godine, samo u jednoj entitetskoj vladi, premijer je bio predsjednik najjače političke partije u parlamentu. Na osnovu istaknutog primjera Hrvatske i odgovornosti partijskog lidera za vršenje vlasti, može se zaključiti da relevantne vladajuće partije, čiji je predsjednik premijer u vladi, imaju bolje rezultate izvršavanja svojih izbornih programa.

III INFORMISANOST GRAĐANA O IZBORNIM PROGRAMIMA

Informisanost građana o izbornim programima političkih partija prvenstveno bi trebao biti njihov interes i potreba, a zatim interes, obaveza i aktivnost političkih partija, kao onih koji se programski legitimišu na izborima, informativnih medija, civilnog društva i drugih. Koliko su građani BiH, Srbije i Hrvatske informisani o sadržaju izbornih programa političkih partija, pokazuju sledeći rezultati anketnog istraživanja.

izvor: Telefonsko anketno istraživanje, sprovedeno 2012 godine na reprezentativnom uzorku za BiH od 330, Srbiju od 600 i Hrvatsku od 400 ispitanika.

Ovi rezultati pokazuju približno istu informisanost ili bolje reći, neinformisanost o sadržaju izbornih programa političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske. Može se reći da je o sadržaju izbornih programa zadovoljavajuće informisano samo 14% građana u Srbiji, 16% građana u Hrvatskoj i 18% građana u BiH, dok je nešto više građana potpuno informisano o izbornim programima u Hrvatskoj, nego u BiH i Srbiji. Takođe, rezultati istraživanja pokazuju da su građani više neinformisani o realizaciji izbornih programa, nego o sadržaju izbornih programa. Nisu registrovane značajnije razlike između anketiranih po osnovu pola, mjesta stanovanja, godina starosti, obrazovanosti, socijalnog statusa i partijske pripadnosti, uz napomenu, da su građani nižeg socijalnog statusa nešto lošije informisani, a članovi političkih partija nešto bolje informisani o izbornim programima.

Na osnovu ovih rezultata, može se zaključiti da su građani BiH, Srbije i Hrvatske nedovoljno informisani o izbornim programima političkih partija. Takođe, zaključak bi mogao biti da su političke partije, mediji i civilno društvo nedovoljno aktivni i zainteresovani da informišu građane o izbornim programima, a posebno o njihovoj realizaciji. Posebno je indikativno da je partijsko članstvo nedovoljno informisano o izbornim programima političkih partija, što pokazuje da ne postoji unutarpartijska rasprava i informisanje u vrijeme pripreme i predstavljanja izbornih programa, kao ni potrebna zainteresovanost partijskog članstva da sebe i druge informiše o sadržaju izbornih programa. Kada se radi o građanima, njihova neinformisanost o partijskim izbornim programima uglavnom je posljedica već spomenute nedovoljne aktivnosti

političkih partija, medija i civilnog društva, kao i sve prisutnije građanske nezainteresovanosti za partijsku ponudu i izborni proces.

1. Uloga i uticaj civilnog društva u procesu realizacije izbornih programa

Uloga civilnog društva trebala bi da bude da analizira, istražuje, zagovara i informiše o postojanju, sadržaju i ostvarivanju izbornih programa političkih partija, sa uticajem na građane i političke partije. Za ostvarivanje ovakve uloge i potrebnog uticaja civilnog društva, neophodni su nepristrasnost, neselektivnost, kompetentnost, transparentnost i aktivizam, kao i ulazak u prostor kojeg političke partije, mediji i drugi nedovoljno ili na neodgovarajući način pokrivaju. Politička sfera nije i ne smije biti monopol političkih partija i zbog toga postoji potreba da civilno društvo na alternativan način ovlada ovom sferom kao svojom, a pitanje postojanja, sadržaja i realizacije izbornih programa je jedan od političkih problema, kojim treba da se bavi civilno društvo. Stvarna uloga civilnog društva, u odnosu na bavljenje problemom sadržaja i realizacije izbornih programa političkih partija, u jednoj državi može biti zadovoljavajuća ili nezadovoljavajuća. Pod zadovoljavajućom ulogom civilnog društva podrazumijevalo bi se da se više organizacija i drugih dijelova civilnog društva na nepristrasan, neselektivan, kompetentan i transparentan način i u kontinuitetu bavi problemom sadržaja i realizacije izbornih programa i da povjerenje u njihov rad ima više od polovine građana. Nezadovoljavajuća uloga civilnog društva podrazumjevala bi da se niko ili manji broj organizacija bavi ovim problemom, da nema kontinuiteta u ovoj aktivnosti, da je njihov rad uglavnom pristrasan, selektivan, nedovoljno kompetentan i netransparentan i da je povjerenje javnosti manje od 50%.

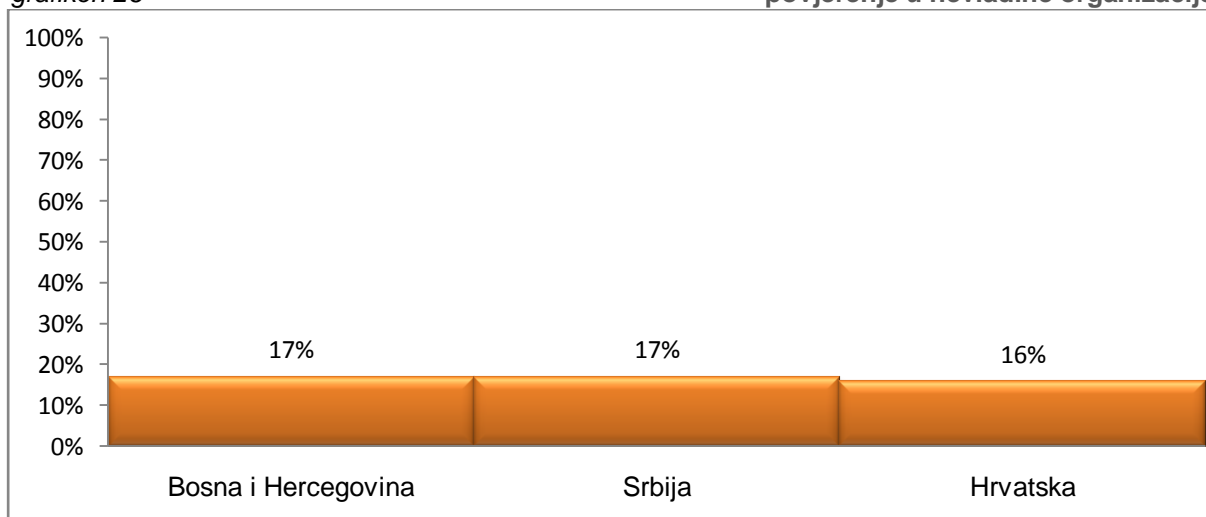
Postojanje izbornih programa političkih partija je prvi problem, kojeg bi trebale istraživati organizacije civilnog društva. U pravilu radi se o jednostavnom predizbornom istraživanju, koje bi trebalo da pokaže koje političke partije na izborima imaju ili nemaju izborne programe. Podrazumijeva se da bi organizacije civilnog društva o rezultatima ovog istraživanja trebale informisati javnost i voditi kampanju zagovaranja nekredibilnosti političkih partija bez izbornih programa. Rezultati ovog istraživanja i kampanja informisanja i zagovaranja mogu da utiču na birače, tako što će im pomoći da naprave dobar ili bolji izbor i na političke partije, tako što će ih učiniti odgovornijim u odnosu na potrebu izrade i predstavljanja izbornih programa.

Analiza sadržaja i realizacije izbornih programa političkih partija je drugi problem, kojim bi se trebale baviti organizacije civilnog društva. Ova aktivnost je znatno zahtjevnija od prve, jer podrazumijeva odgovarajući kapacitet i kompetenciju, koje u pravilu imaju *think tank* i slične organizacije civilnog društva. Predizborna analiza sadržaja izbornih programa je aktivnost koja bi trebala da obuhvati sve ili većinu političkih partija, a rezultati ove aktivnosti su identifikacija programskih obećanja, ocjena usklađenosti sa javnim interesom i kampanja predizbornog informisanja birača. Programska obećanja su esencijalni sadržaj u izbornim programima, a posebno ocjena njihove usklađenosti sa potrebama građana. Analiza realizacije izbornih programa vladajućih partija je aktivnost kojom se provjerava ispunjenost obećanog u toku i na kraju mandata, a kampanja informisanja treba da građane učini sposobnijim da na izborima kazne ili nagrade vladajuće partije. Organizacije civilnog društva su pozvane da sprovode ove aktivnosti, jer uglavnom ne postoje nezavisne državne agencije čiji bi to bio posao, a kada taj posao rade vladajuće ili opozicione partije, onda je to u pravilu neobjektivno i selektivno.

Koliko građani u BiH, Srbiji i Hrvatskoj vjeruju nevladinim organizacijama kada ih informišu o sadržaju i realizaciji izbornih programa političkih partija, pokazuju rezultati anketnog istraživanja u grafikonu 26.

grafikon 26

povjerenje u nevladine organizacije

izvor: Telefonsko anketno istraživanje, sprovedeno 2012 godine na reprezentativnom uzorku za BiH od 330, Srbiju od 600 i Hrvatsku od 400 ispitanika.

Rezultati pokazuju da tek svaki šesti građanin u BiH, Srbiji i Hrvatskoj vjeruje nevladinim organizacijama, kao izvoru informacija o sadržaju i realizaciji izbornih

programa političkih partija. Kada se radi o ovom informisanju, približno isti procenat građana vjeruje i analitičarima, a gotovo polovina njih ne vjeruje ili nedovoljno vjeruje političkim partijama, medijima, nevladinim organizacijama i analitičarima. U svakom slučaju, ovi rezultati pokazuju da građani u BiH, Srbiji i Hrvatskoj još uvijek nedovoljno vjeruju nevladinim organizacijama kada ih informišu o sadržaju i realizaciji izbornih programa političkih partija i da nevladine organizacije još nisu dovoljno pokrile prostor alternativnog informisanja građana.

Ovi rezultati mogu se dovesti u vezu sa tezom da povjerenje građana u nevladine organizacije u BiH, Srbiji i Hrvatskoj nije veliko i da bi ovo moglo biti posljedica utiska da su nevladine organizacije više projektno i donatorski orjentisane, nego usmjerene prema suštinskim potrebama građana i problemima od javnog interesa.²²⁵ Ako se posmatra samo specifični problem, onda se može zaključiti da se nevladine organizacije u BiH, Srbiji i Hrvatskoj nedovoljno bave problemom informisanja nedovoljno informisanih građana o sadržaju i realizaciji izbornih programa političkih partija.

2. Položaj, uticaj i značaj sredstava masovnih komunikacija

Položaj sredstava masovnih komunikacija u BiH, Srbiji i Hrvatskoj ustavno i zakonski je uređen, a u osnovi te uređenosti i demokratske orijentacije su njihova sloboda, nezavisnost, obaveza istinitog, potpunog i pravovremenog informisanja građana i javno ili privatno vlasništvo. Imajući u vidu ovakav pravni i sistemski položaj sredstava masovne komunikacije u BiH, Srbiji i Hrvatskoj, očekivalo bi se da su građani istinito, potpuno i pravovremeno informisani o pitanjima i problemima od javnog interesa, među koje, svakako, spadaju sadržaj i realizacija izbornih programa političkih partija. Za položaj sredstava masovnih komunikacija od posebnog značaja je pojava interneta,²²⁶ koja doprinosi demokratizaciji medijskog prostora, kao i veze između vlada i medija, koja medijski prostor čini zavisnim i sve više

²²⁵ Prema Orloviću civilno društvo u postpetooktobarskoj Srbiji je posustalo, bez inicijativa, ideja i sredstava. Orlović, Slaviša, (2008), *Politički život Srbije između partokratije i demokratije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 368.

²²⁶ Pojava interneta doprinijela je jačanju pluralizma i političkog nadmetanja, time što protestnim grupama pruža relativno jeftino i izuzetno djelotvorno sredstvo za plasiranje informacija i organizovanje kampanja. Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd: Clio, str. 389.

nedemokratskim.²²⁷ U stvarnosti, mediji u javnom vlasništvu su više ili manje pod kontrolom institucija vlasti i vladajućih političkih partija, a privatni mediji su u vlasništvu ljudi bliskih određenim političkim partijama, pod kontrolom institucija vlasti ili su pod drugim uticajem i komercijalnom zavisnošću, koja ograničava njihovu slobodu i objektivnost.

Građani imaju potrebu da pred izbore budu potpuno informisani o obećanjima političkih partija iz izbornih programa i o realizaciji izbornih programa vladajućih partija u toku vršenja vlasti i na kraju mandata, pred nove izbore. Za potpuno i istinito medijsko informisanje građana o sadržaju i realizaciji izbornih programa, bitni su, osim partijskih, drugi nepristrasni izvori, u koje bi se mogli uvrstiti nezavisne javne institucije, novinari istraživači, nevladini aktivisti i analitičari. U svakom slučaju, u oblasti informisanja o sadržaju i realizaciji izbornih programa, sredstva masovne komunikacije ostvaruju dvostran ili višestran uticaj na građane, političke partije, institucije vlasti i druge. U odnosu na građane, taj uticaj može biti da su informisani nedovoljno, selektivno i pristrasno ili potpuno i istinito, odnosno da su dobili više ili manje potrebnih informacija, koje će uticati na njihov stav u pogledu vrednovanja sadržaja i realizacije izbornih programa, kredibilitnosti političkih partija i učešća na izborima.²²⁸ Kada političke partije i institucije vlasti kontrolišu ili na drugi način utiču na medijski prostor, onda nema ili je ograničen uticaj sredstava masovne komunikacije na političke partije i institucije vlasti. Tek kada postoji relativno slobodan medijski prostor, moguć je uticaj sredstava masovne komunikacije na političke partije i institucije vlasti, koji će ih učiniti odgovornijim prema građanima i javnom interesu, odnosno prema sadržaju i realizaciji izbornih programa.

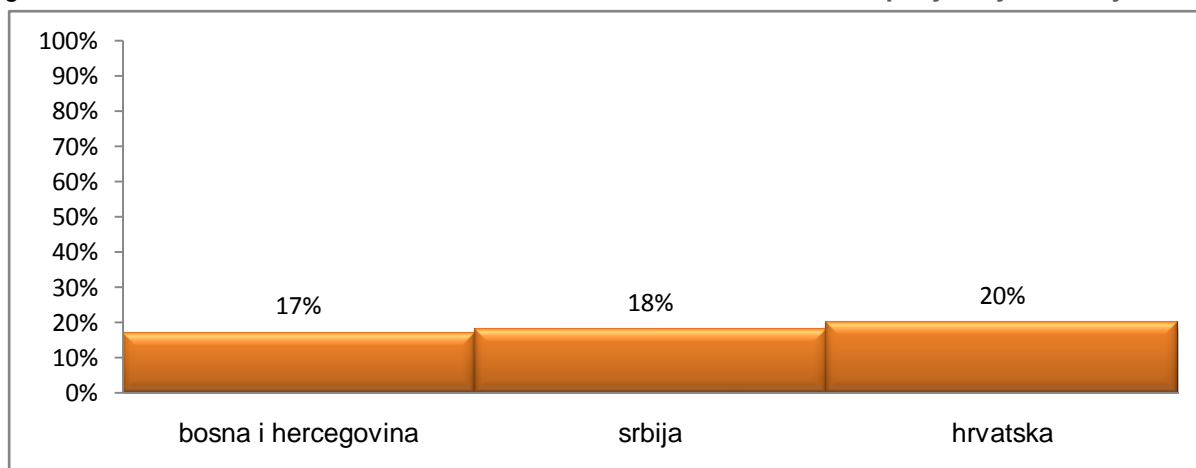
Koliko građani u BiH, Srbiji i Hrvatskoj vjeruju medijima kada ih informišu o sadržaju i realizaciji izbornih programa, pokazuju rezultati anketnog istraživanja u grafikonu 27.

²²⁷ Hejvud iskazuje zabrinutost zbog sve tješnje veze između vlada i medija. Ibidem, str. 392.

²²⁸ Prema Hejvudu mediji, a posebno televizija, imaju sposobnost da oblikuju političke stavove i vrijednosti, politički izbor i izborne odluke. Ibidem, str. 388.

grafikon 27

povjerenje u medije

izvor: Telefonsko anketno istraživanje, sprovedeno 2012 godine na reprezentativnom uzorku za BiH od 330, Srbiju od 600 i Hrvatsku od 400 ispitanika.

Prethodni rezultati pokazuju da manje od petine građana u BiH, Srbiji i Hrvatskoj vjeruje medijima kada ih informišu o sadržaju i realizaciji izbornih programa. Teza bi mogla biti da građani nedovoljno vjeruju medijima kada ih informišu o sadržaju i realizaciji izbornih programa, ako ne postoji zadovoljavajuća sloboda, nezavisnost i profesionalnost medija i ako je medijsko informisanje o ovoj temi nepotpuno, nedovoljno objektivno i neblagovremeno. Prema istraživanjima *Freedom house*²²⁹ u prethodnih pet godina BiH, Srbija i Hrvatska imaju djelimično slobodne medije, sa trendom blagog povećanja medijskih sloboda u Srbiji i blagog pogoršanja medijskih sloboda u BiH i Hrvatskoj.

Značaj i uticaj sredstava masovne komunikacije treba posmatrati sa aspekta javnog, partijskog i drugih interesa, kroz dvije moguće situacije. Prva situacija je svojstvena nedemokratskim državama i podrazumijeva da su sredstva masovne komunikacije većinom ili uglavnom na strani partijskog, tajkunskog, kriminalnog ili nekog sličnog interesa, da su medijske slobode ugrožene i da većina građana ne vjeruje medijima. Posebno je teška situacija kada javni mediji, koje plaćaju građani, izdaju javni interes i umjesto građanima, služe partijskim i drugim interesima. U takvoj situaciji ne može se očekivati objektivno i pravovremeno informisanje o sadržaju i realizaciji izbornih programa i drugim problemima od javnog interesa, jer mediji ostvaruju manipulativan i dezinformišući uticaj na građane. U drugoj situaciji, javni i većina drugih medija obavljaju svoju funkciju u javnom interesu, a to potvrđuju medijske slobode,

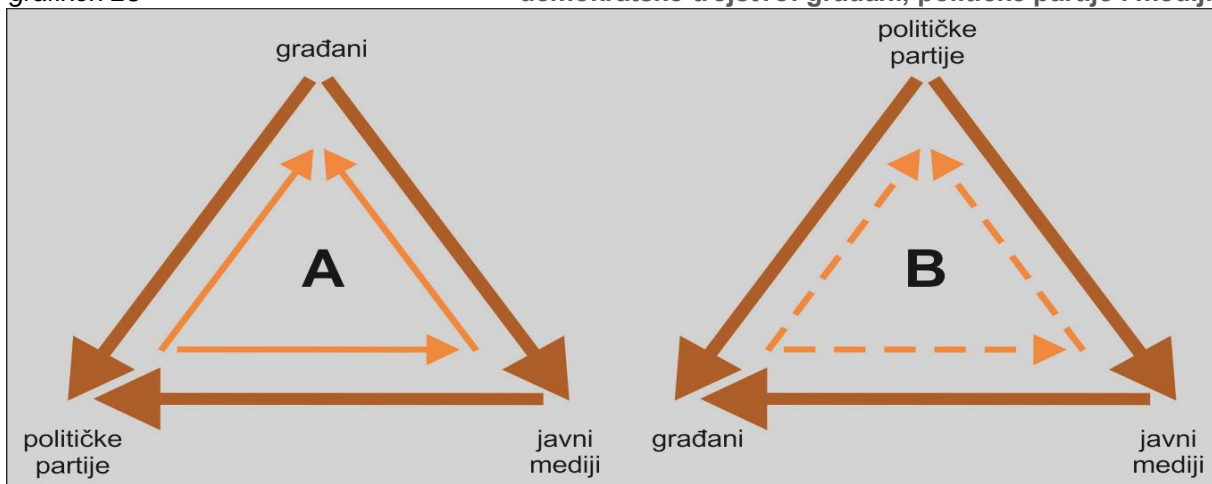
²²⁹ Pogledati na <http://www.freedomhouse.org>

povjerenje većine građana i pozitivan uticaj na građane i političke partije, kroz objektivno i pravovremeno informisanje o izbornim programima i drugim temama od javnog interesa.

Autor smatra da je uloga javnih medija u informisanju građana o sadržaju, usklađenosti sa javnim interesom i realizaciji izbornih programa, kao i njihov uticaj na građane, političke partije i institucije vlasti, nezamjenjiva i izuzetno značajna za uspostavljanje i razvoj demokratije. Ovakva uloga i uticaj javnih medija su mogući kada postoji konsolidovan i nepartokratski sistem, u kome postoje kredibilne relevantne političke partije, sa kapacitetom za zastupanje javnog interesa i javni mediji odgovorni građanima. Ako bi se idealna ili demokratski poželjna situacija prikazala grafički, onda bi to bio trougao, u čijem vrhu su građani, a u bazi političke partije i javni mediji, a kada bi se prikazala stvarna situacija, onda u vrhu trougla bi bile političke partije, a u bazi građani i javni mediji, gdje građani nemaju potrebnog uticaja na političke partije i javne medije.

grafikon 28

demokratsko trojstvo: građani, političke partije i mediji

U poželjnoj situaciji „A“ vidljivo je prirodno pozicioniranje za demokratski poredak svih aktera, gdje je ostvaren potreban uticaj građana na političke partije (institucije vlasti) i javne medije, kao i javnih medija na političke partije i institucije vlasti. Osim navedenog dominantnog uticaja građana, postoji i uticaj u drugom smjeru, koji povezuje sve aktere ovog trojstva. Pozicioniranje aktera u stvarnoj situaciji „B“ odgovara partokratskom poretku, u kome su političke partije uzurpirale poziciju građana i gdje postoji dominacija političkih partija nad građanima i javnim medijima,

sa jednosmjernim uticajem između aktera. U ovoj situaciji, zavisni i neodgovorni javni mediji predstavljaju transmisiju preko koje političke partije i institucije vlasti ostvaruju manipulativni i dezinformišući uticaj na građane.

3. Građanin kao aktivni učesnik političkog procesa

U demokratskim društvima učešće građanina u političkom procesu podrazumjeva prvenstveno njegov aktivan odnos prema izborima, vršenju vlasti i sistemskim problemima. Osnovni smisao građanske aktivnosti je ulazak i pozicioniranje u sferi političkog i javnog, kako bi se onemogućila partijska i druga uzurpacija politike i javnih poslova. Nažalost, na jednoj strani je potrebno ili očekivano ponašanje i aktivno učestvovanje građanina u političkim procesu, a na drugoj, surova realnost, koja je uglavnom prilično udaljena od ovog ideala.²³⁰

Aktivno učešće građanina u izbornom procesu podrazumjeva njegovo informisanje o izbornoj ponudi, koja bi trebala da obuhvati informisanje o političkim partijama i kandidatima, njihovom kredibilitetu i izbornim programima, informisanost o rezultatima rada i realizaciji izbornih programa vladajućih partija, ocjenu usklađenosti izbornih programa sa potrebama građana i javnim interesom, učešće u predizbornoj kampanji u cilju informisanja i provjere otvorenosti političkih partija i kandidata za zahtjeve građana, ignorisanje i osudu političkih subjekata sa koruptivnim namjerama i ponašanjem, učestvovanje ili neučestvovanje na izborima i praćenje izbornog procesa i rada organa za sprovođenje izbora. To znači da aktivno učešće građanina u izbornom procesu ne podrazumjeva samo njegov izlazak na izbore, već mnogo više od toga, uključujući i neučestvovanje na izborima. Prije samih izbora, građanin bi trebao da aktivno učestvuju u predizbornom periodu i kampanji, tako što se informiše, pokušava participirati u kreiranju izbornih programa i eliminiše kao nepodobne, neozbiljne ili nekredibilne političke partije i kandidate koji nisu realizovali svoje izborne programe sa prethodnih izbora, koji nemaju izborne programe ili imaju izborne programe koji nisu usklađeni sa potrebama građana i koji se koruptivno ponašaju. U procesu predizbornog vrednovanja političkih partija i kandidata, građanin

²³⁰ Pavlović smatra da mnogi građani u svom ponašanju osciliraju između poslušničkog mentaliteta i podaničke opčinjenosti politikom do aktivnog kritičkog stava i angažmana u demokratskim procesima. Pavlović, Vukašin, (2009), *Civilno društvo i demokratija*, Beograd: Službeni glasnik i Zavod za udžbenike, str. 218

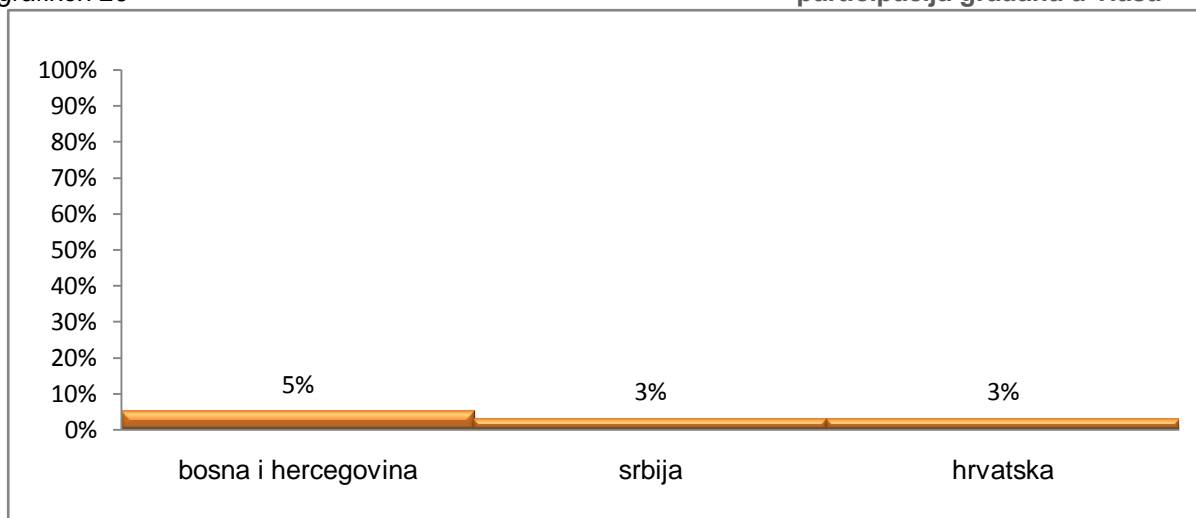
traži one koji su kredibilni za zastupanje javnog interesa i odgovorno vršenje vlasti. Ukoliko ih pronađe, glasa za nekog na izborima, ukoliko ih nema, ne glasa za nikog ili ne izlazi na izbore. Kada nema za koga glasati, kada su svi isti ili kada postoji samo mogućnost izbora manjeg zla, onda građanin, koji je odgovoran prema sebi i drugima, nema koga birati i ne bi trebao učestvovati na izborima.

Nakon izbora, građanin bi trebao zadržati aktivan odnos prema izabranoj vlasti, tako što će je pratiti, podržavati ili kritikovati njen rad i participirati u vršenju vlasti, ako mu se to omogući. Aktivnost građanskog praćenja vlasti podrazumjeva informisanost i sposobnost ocjenjivanja rezultata rada, uspješnosti u rješavanju najvažnijih problema, korumpiranosti, ispunjavanja obećanog iz izbornih programa i slično. Aktivan građanin će javno i na drugi način iskazati svoje zadovoljstvo i podržati uspješnu, odgovornu i nekorumpiranu vlast, kao i biti spreman da se pobuni protiv vlasti koja je nenarodna, neuspješna, neodgovorna, korumpirana i ne ispunjava svoj izborni program. Građanska pobuna protiv nedemokratske vlasti podrazumjeva širok spektar iskazivanja nezadovoljstva, od kritike do neposlušnosti i uključivanja u kampanje, proteste i pokrete, kojim se traži da vladajuća struktura odstupa sa vlasti. U odnosu na participativnu komponentu vlasti, aktivnost građanina podrazumjeva korištenje mogućnosti građanske uključenosti u vlast ili nepristajanje na građansku isključenost iz vlasti, koju najčešće praktikuju partijske vladajuće strukture. Građansko nemirenje i pobuna protiv partijske uzurpacije vlasti, postaje bitan uslov za uspostavljanje i postojanje demokratske vlasti.

Koliko građani BiH, Srbije i Hrvatske participiraju u vršenju vlasti, pokazuju rezultati anketnog istraživanja na grafikonu 29.

grafikon 29

participacija građana u vlasti

izvor: Telefonsko anketno istraživanje, sprovedeno 2012 godine na reprezentativnom uzorku za BiH od 330, Srbiju od 600 i Hrvatsku od 400 ispitanika.

Ovi rezultati pokazuju da postoji simbolična participacija građana u vršenju vlasti u BiH, Srbiji i Hrvatskoj, koja je uglavnom neuređena, neobavezna, povremena, teško dostupna, prividna i ograničena na određene teme i kategorije građana. U stvarnosti, ovdje se radi više o pokušaju participacije i različitim iskustvima anketiranih, koji se kreću u rasponu od kontakata sa predstavnicima u institucijama vlasti i pokušaja da se inicira rješavanje nekog problema do učešća u javnim raspravama, konsultacijama i slično. Takođe, rezultati anketnog istraživanja su pokazali da preko 80% anketiranih iz BiH, Srbije i Hrvatske smatra da građani trebaju biti više konsultovani i uticati na donošenje bitnih odluka u institucijama vlasti, kao i da u vlasti participiraju manje siromašniji, a više mlađi, obrazovaniji i posebno, članovi političkih partija.

Autor smatra da je posebno važan aktivan odnos građanina prema sistemskim problemima, jer bez njihovog rješavanja, njegov aktivan odnos prema izborima i vršenju vlasti, postaje uglavnom besmislen. U nedemokratskim sistemima politička aktivnost građanina trebala bi biti usmjerena na radikalnu promjenu i uspostavljanje demokratskog sistema sa naglašenijom participativnom komponentom. Bez masovnog građanskog aktivizma i pritiska teško je zamisliti prelazak iz nedemokratskih u demokratske sisteme. Nerazvijeni, tranzicioni, fasadni i prividni demokratski sistemi u nastajanju, kakvi uglavnom postoje u BiH, Srbiji i Hrvatskoj, traže takvu vrstu građanskog aktivizma, koji bi podrazumijevao veću ili manju rekonstrukciju oktroisaniog i ponovno uspostavljanje demokratskog sistema i

institucija. Ako je izborni proces korumpiran, ako partijski organi sprovode izbore, ako su mediji kontrolisani, neslobodni i zavisni, ako je pravosuđe zavisno i korumpirano i ako je zakonodavstvo, kojim se uređuju izbori, finansiranje političkih partija, pravosuđe, borba protiv korupcije, medijski prostor i drugo isključivo partijski monopol i kreacija, onda su izbori uglavnom nepošteni²³¹ i tada učešće građanina u političkom i izbornom procesu treba biti usmjereno na promjenu političkog sistema ili njegovih dijelova.

4. Transparentnost i objektivnost kao faktori ostvarenja izbornih obećanja i ciljeva

Za ostvarivanje izbornih programskih obećanja i ciljeva bitni faktori su transparentnost i objektivnost u procesu nastajanja, predstavljanja i realizacije obećanog. Teza je da veća transparentnost i objektivnost u procesu nastajanja, predstavljanja i realizacije izbornih programa ima uticaja na bolje ostvarivanje izbornih obećanja i ciljeva.

U postupku od prvog definisanja do konačnog usvajanja izbornih programa, prisustvo transparentnosti može doprinijeti većoj uključenosti partijskog članstva i drugih, kao i kreaciji preciznih i razumljivih izbornih obećanja i ciljeva koji su bliži realnom stanju, problemima i potrebama građana, a prisustvo objektivnosti, većoj realnosti prilikom definisanja ostvarivih obećanja i ciljeva. U praksi, političke partije svoje izborne programe najčešće definišu daleko od očiju članstva i javnosti, nedovoljno ih preciziraju i usklađuju sa potrebama građana, imaju veoma često populističko-komercijalan, nerealan i neodgovoran odnos prema davanju obećanja, koja se teško mogu realizovati, koja stvarno ne žele realizovati ili za čiju realizaciju nemaju potrebnih kapaciteta. Političke partije, koje imaju transparentan i objektivniji pristup u postupku definisanja izbornih programa, imaju odgovorniji odnos prema ispunjavanju obećanog.

²³¹ Dejanović smatra da su izbori u BiH uglavnom nepošteni i da postoje ozbiljni problemi koji zahtijevaju sistemsku intervenciju, kojom bi se izborima vratila demokratska suština. Dejanović, Momir, (2011), *Izbori u BiH 2006 i 2010 godine, obećanja, rezultati i imovina*, Doboj: Centar za humanu politiku, str. 152.

Transparentno i objektivno predstavljanje izbornih programa trebalo bi biti interes i obaveza političkih partija, medija i organizacija civilnog društva. Političke partije bi trebale pravovremeno, potpuno i razumljivo predstaviti svoje izborne programe u izbornoj kampanji, a mediji i organizacije civilnog društva unaprijediti partijsko predstavljanje izbornih programa, pristupom u kome bi učinili sve partijske programe uporedivim, ocijenjivali usklađenost programskih obećanja sa potrebama građana, informisali građane o neispunjenim obećanjima iz prethodnog perioda i poboljšali objektivnost i transparentnost partijskog predstavljanja. Ukoliko je predstavljanje izbornih programa od strane političkih partija, medija i organizacija civilnog društva transparentno i objektivno, može se očekivati bolje ispunjavanje programskih obećanja i ciljeva.

Prilikom realizacije izbornih obećanja i ciljeva vladajućih partija, prisustvo transparentnosti i objektivnosti prvenstveno podrazumjeva pravovremeno, potpuno i istinito informisanje i uključenost javnosti prije početka, u toku i na kraju realizacije obećanog. U praksi, ovo bi podrazumjevalo da vladajuće partije, vlade i parlamenti obavještavaju javnost da su u vezi sa obećanim planirane aktivnosti u određenom vremenskom periodu, da su započete aktivnosti i da su okončane aktivnosti, kojim je ispunjeno obećano u potpunosti ili djelimično. Ovaj nivo transparentnosti i objektivnosti vladajućih struktura u procesu realizacije izbornih programa, dovodi građane u aktivnu poziciju i daje im mogućnost da budu svjedoci učinjenog i ispunjenosti obećanog. U stvarnosti, ovakav nivo transparentnosti i objektivnosti vladajućih struktura u procesu realizacije obećanog je vrlo rijedak i ako postoji, najčešće je nepotpun, selektivan i zakašnjeli. Obično na kraju mandata, predstavnici vladajuće strukture, u izbornoj kampanji, govore prilično pristrasno, selektivno i neobjektivno o realizovnim obećanima, pri čemu postaju zaboravni kada treba objasniti zbog čega veći dio obećanog nisu realizovali. Zbog toga je u fazi ispunjavanja obećanog, osim partijske transparentnosti i objektivnosti, potrebna paralelna, autonomna, pravovremena, transparentna i objektivna aktivnost medija i organizacija civilnog društva na praćenju aktivnosti vladajućih struktura. Ako nisu ispunjeni ovi uslovi, aktivnosti medija i organizacija civilnog društva mogu se ocijeniti kao odsutne ili pristrasne, selektivne, nepravovremene i zakašnjele. Od posebnog interesa je da mediji i organizacije civilnog društva započnu pravovremeno praćenje rada vladajuće strukture od prve godine mandata i da u sklopu ove aktivnosti

informišu javnost da se obećanja ispunjavaju potpuno ili djelimično, da se obećanja ne ispunjavaju ili da vladajuća struktura radi nešto što je u suprotnosti sa obećanim.

Autor smatra da je vladajuća struktura transparentnija i objektivnija u procesu realizacije izbornih programa, kada postoji paralelna, pravovremena, nepristrasna i profesionalna aktivnost medija i organizacija civilnog društva na praćenju realizacije obećanog, kao i da je realizacija obećanog veća ukoliko postoji veća transparentnost i objektivnost vladajuće strukture, medija i organizacija civilnog društva u procesu realizacije izbornih programa.

P E T I D I O

DEMOKRATIZACIJA PARTIJSKOG SISTEMA – *CONDITIO SINE QUA NON* ZA PARTIJSKO I PROGRAMSKO ZASTUPANJE JAVNOG INTERESA

Uspostavljanje i postojanje predstavničke demokratije je iluzija, ako političke partije, posebno one relevantne, nemaju kapacitet da zastupaju javni interes. Ne može se očekivati od partijskih sistema i političkih partija sa partokratskim navikama i interesima, koji su nedovoljno institucionalizovani i konsolidovani, da budu kredibilni reprezentanti javnog interesa putem definisanja i realizacije izbornih programa i drugog djelovanja u političkom prostoru. Teza je da su izborni programi relevantnih političkih partija neusklađeniji sa javnim interesom i manje ostvarivi u sistemima sa izraženijim partokratskim obilježjima i nedovoljno insitucionalizovanim i konsolidovanim političkim partijama.

Rezultati ove analize pokazuju da u BiH, Srbiji i Hrvatskoj postoji problem zastupanja javnog interesa, koji se manifestuje u izbornim programima, koji su neusklađeni sa javnim interesom i većim dijelom nerealizovani, u političkim partijama, koje su kreatori i realizatori izbornih programa, monopolisti u zastupanju javnog interesa i uzurpatori političkog prostora, u izbornom sistemu, koji ne obezbjeđuje izbor onih koji će na dobar način zastupati javni interes i u ostalim dijelovima političkog sistema, koji su neautonomni i zavisni od partijskog sistema. Autor smatra da rješavanje problema zastupanja javnog interesa u institucijama vlasti nameće potrebu promjena u partijskom sistemu, kojeg treba razvlastiti, demonopolizovati i demokratizovati i bez čijih promjena, nema izbornih programa, koji će biti usklađeni sa javnim interesom i zadovoljavajuće realizovani.

I INSTITUCIONALIZACIJA POLITIČKIH PARTIJA I PARTIJSKOG SISTEMA

1. Dimenzije i faktori institucionalizacije

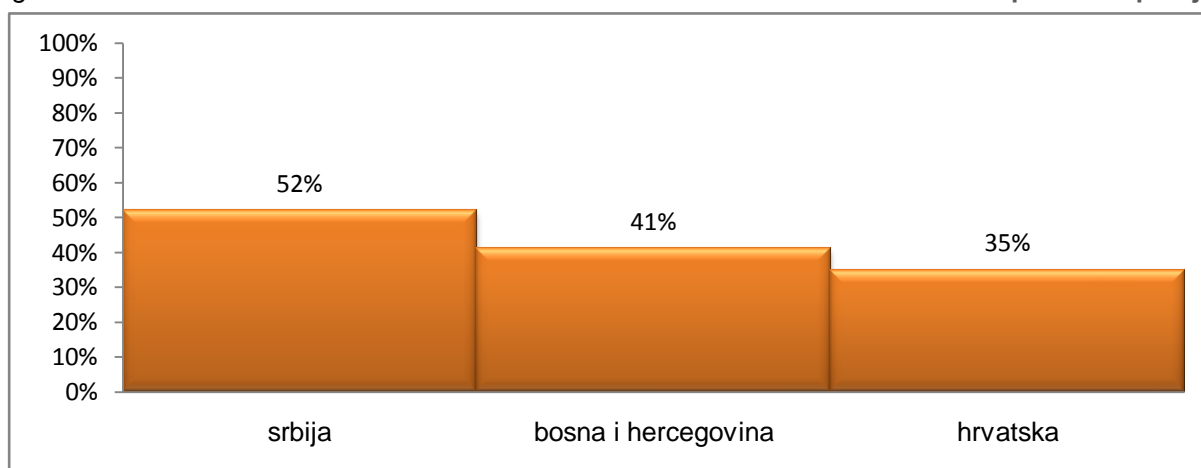
Institucionalizacija političkih partija i višepartijskog sistema kreće se u rasponu od neinstitucionalizovanosti, koja je svojstvena društvima koja su nedemokratska, tranziciona i nekonsolidovana, do institucionalizovanosti, koja je svojstvena

društvima koja su demokratska i konsolidovana ili bolje reći, koja se nalaze na višem stepenu demokratskog razvoja. Institucionalizovanost političkih partija i partijskog sistema uslovljena je stabilnošću političkih partija i partijskog sistema, ukorijenjenošću političkih partija u društvu, partijskom struktuiranošću i povjerenjem u političke partije.²³²

Stabilnost političkih partija i partijskih sistema dominantno je uslovljena izbornim rezultatima i njihovim oscilacijama. Stanje stabilnosti političkih partija i partijskih sistema BiH, Srbije i Hrvatske moguće je posmatrati kroz prosječan zbir razlika u procentima dobijenih glasova parlamentarnih partija u poslednja tri izborna ciklusa.

grafikon 30

stabilnost političkih partija

izvor: Centralna izborna komisija BiH, Republička izborna komisija Srbije i Državno izborno povjerenstvo Hrvatske.

Ovi rezultati pokazuju da u BiH, Srbiji i Hrvatskoj postoje nedovoljno stabilne političke partije i partijski sistemi, da je partijski sistem u Hrvatskoj nešto stabilniji u odnosu na Srbiju²³³ i BiH i da je partijski sistem u Srbiji postao osjetno nestabilniji, poslije izbora 2012 godine, kada je politička partija, koja prvi put učestvuje na izborima pod tim nazivom, postala pobjednička i vladajuća, a najjača partija sa prethodnih izbora, iz koje je nastala pobjednička partija, postala vanparlamentarna. U ovom periodu, broj političkih partija koje su učestvovala na parlamentarnim izborima značajnije se povećao u Srbiji, smanjio u BiH i ostao približno isti u Hrvatskoj, dok broj parlamentarnih partija ima trend značajnijeg povećanja u Srbiji i

²³² Mainworing, Scott, (1998), *Party Sistem in the Third Wave*, Journal of Democracy, str. 69

²³³ Prema Stojiljkoviću prosječna izborna nestabilnost u Srbiji je oko 50%. Stojiljković, Zoran, (2008), *Partijski sistem Srbije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 213

smanjenja u Hrvatskoj i BiH. Takođe, u slučaju BiH, Srbije i Hrvatske postoji veza između povećanja ili smanjenja političkih partija koje učestvuju na izborima sa povećanjem ili smanjenjem broja parlamentarnih partija. Značajnije povećanje broja parlamentarnih partija u Srbiji posljedica je postojanja više velikih predizbornih koalicija, u koje je ušao veći broj političkih partija koje nikada ne bi postale parlamentarne da su samostalno nastupile na izborima. Ne treba zanemariti ni uticaj sadržaja, usklađenosti i realizacije izbornih programa na izbornu stabilnost relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske.

Kriterijum institucionalizacije političkih partija po osnovu učešća na najmanje četiri izborna nadmetanja, pokazuje se tačnim za većinu političkih partija u BiH, Srbiji i Hrvatskoj. Izuzetak bi mogli biti SRS, koji je od pobjedničke, relevantne i parlamentarne postao vanparlamentarna partija i HSLS koji je, nakon dvadesetogodišnjeg parlamentarnog statusa, postao vanparlamentarna partija. Takođe, SPO je nakon izbora 2007 godine postao vanparlamentarna partija, da bi ponovo, nakon izbora 2008 godine postao parlamentarna partija, uz pomoć predizborne koalicije. Ako se uzmu u obzir samo relevantne političke partije, onda se može zaključiti da su se relevantne partije iz Hrvatske i BiH uglavnom konsolidovale po ovom osnovu. Za relevantne političke partije iz Srbije moglo bi se zaključiti da se još nisu dovoljno konsolidovale, jer imaju velike oscilacije i povremen ili trajan gubitak relevantnosti na izborima poslije 2003 godine.

Ukorijenjenost političkih partija u društvu moguće je utvrditi na osnovu izlaznosti građana na izbore i rezultata empirijskih istraživanja o partijskoj identifikaciji. Prema Goatiju, partijska identifikacija podrazumijeva „snažnu psihološku privrženost birača jednoj partiji“, koja u zemljama stabilne demokratije sprečava „drastične promene u izbornoj snazi partija i unosi u politički život nužan stepen predvidljivosti i izvesnosti“.²³⁴ Izlaznost na izbore bi mogla biti orijentacija za ocjenu prihvaćenosti političkih partija, uz napomenu da je stvarna ukorijenjenost partija uvijek ispod ove granice. Neka empirijska istraživanja pokazuju da partijsku identifikaciju ima približno polovina građana, a da je procenat građana koji se čvršće identifikuje i sigurno glasa

²³⁴ Goati, Vladimir, (2013), *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990 do 2013 i u SRJ od 1990 do 2003*, Beograd: CeSiD i NDI, str. 33

za određene političke partije znatno manji.²³⁵ U strukturi onih koji imaju partijsku identifikaciju nalaze se vjerni glasači određenih političkih partija (uglavnom su to dugogodišnji članovi i simpatizeri), čija je identifikacija sa političkim partijama jača, kao i redovni glasači, koji mijenjaju političke partije od izbora do izbora ili oni koji povremeno izlaze na izbore, čija je identifikacija sa partijama nedovoljno jaka, iznuđena i povremena. Nacionalni faktor u BiH posebno je izražen u partijskoj identifikaciji, jer zbog nacionalnih podjela, neriješenih problema, nepovjerenja i straha da ne pobijede „oni drugi“, većina građana na izborima glasa za političke partije sa dominantnim jednonacionalnim biračkim tijelom.²³⁶ Prosječna izlaznost na izbore u prethodna tri izborna ciklusa bila je 64% u Hrvatskoj, 60% u Srbiji i 56% u BiH. Razlike u podacima o izlaznosti na izbore BiH, Srbiji i Hrvatskoj mogli bi se dovesti u vezu sa razlikama u partijskoj identifikaciji građana, koja je najveća u Hrvatskoj i najmanja u BiH.

Partijsku strukturu i unutrašnju demokratiju, kao faktor institucionalizacije političkih partija i partijskog sistema, moguće je utvrditi na osnovu odnosa članstva i partijske elite, odnosno liderstva, odgovornosti za izborne rezultate i učešća članstva u donošenju najvažnijih partijskih odluka. Dominacija lidera i partijskih elita u odnosu na partijsko članstvo, karakteristika je svih relevantnih i većine drugih političkih partija i partijskih sistema BiH, Srbije²³⁷ i Hrvatske. Svim parlamentarnim partijama u BiH, Srbiji i Hrvatskoj zajedničko je da su lidersko-elitističke i da imaju članstvo, koje je uglavnom isključeno prilikom donošenja najvažnijih partijskih odluka. Od relevantnih političkih partija, jednog predsjednika od svog osnivanja imaju SRS, DSS i SNSD. Preko 20 godina partijskog liderskog staža imaju predsjednici SRS i DSS, a samo nekoliko godina manje staža od njih imaju predsjednici SNSD i SDPBiH. Od 1990 godine, HDZBiH je promijenio 9, SDS 5 i DS i HDZ po 4 predsjednika. Nove predsjednike dobili su SDP i SDA zbog smrti svojih osnivača, a do promjene predsjednika u ostalim relevantnim političkim partijama dolazilo je zbog smrti,

²³⁵ Stojiljković, Zoran, (2008), *Partijski sistem Srbije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 213

²³⁶ Prema anketnom istraživanju, 88% građana na izborima u BiH glasa za političke partije koje imaju jednonacionalno biračko tijelo. Dejanović, Momir, (2011), *Izbori u BiH 2006 i 2010 godine, obećanja, rezultati i imovina*, Doboj: Centar za humanu politiku, str. 133

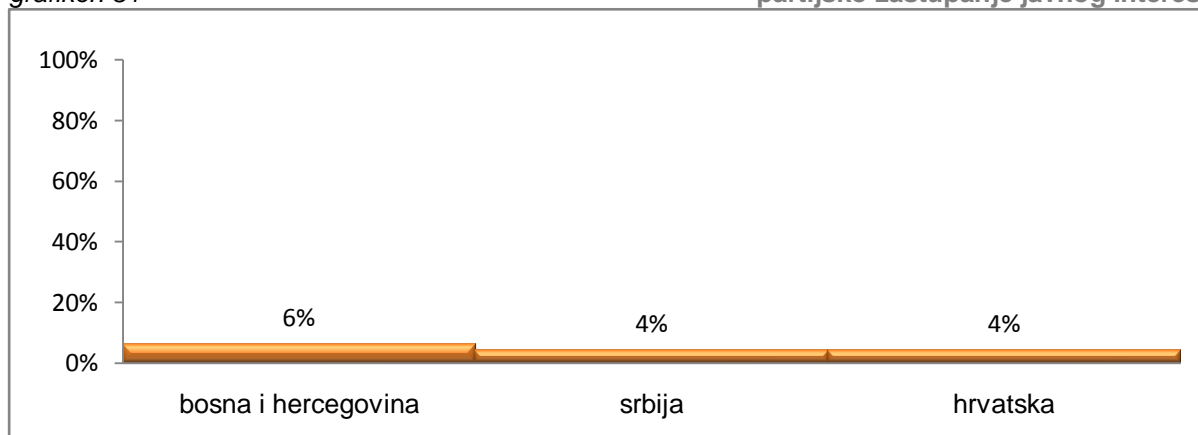
²³⁷ Prema mišljenju Stojiljkovića u političkim partijama Srbije još uvijek dominiraju vođe nad svojim organizacijama, zbog političko-kulturnog obrazca u kome birači traže lidera, a lideri neskloni kritici i podjeli moći teže da uklone svoje oponente. Stojiljković, Zoran, (2008), *Partijski sistem Srbije*, Beograd: Službeni glasnik, str 215

kaznenog progona, iznuđenih ostavki, partijskih podjela i smjena od strane predstavnika međunarodne zajednice u BiH. Izborni porazi nisu imali za konsekvencu ostavke ili smjene lidera u većini relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske, izuzimajući iznuđene promjene predsjednika SDPBiH 1997 godine, SDS 2006 godine i HDZ i DS 2012 godine. Jedino bi se za izbor novog predsjednika HDZ u 2012 godini, moglo reći da je imao demokratska obilježja po osnovu procedure, kandidacionog postupka, broja kandidata, programskog legitimisanja i regularnosti. Može se zaključiti da političke partije iz BiH, Srbije i Hrvatske nemaju izgrađenu kulturu ostavki lidera i rukovodstava zbog loših rezultata izbora i vršenja vlasti, kao i da u proteklih desetak godina, nijedan lider relevantne političke partije nije dao ostavku zbog izbornog poraza.

Najvažniji faktor partijske institucionalizacije je povjerenje građana u političke partije i partijski sistem, koje je moguće utvrditi na osnovu stava građana o tome, da li i koliko političke partije zastupaju njihove interese. Osnovna uloga političkih partija u predstavničkoj demokratiji bi trebala da bude da se bore za povjerenje građana da u institucijama vlasti i na drugi način zastupaju njihove interese, a stav građana je jedino mjerilo, koje pokazuje da li to političke partije stvarno rade i koliko uspješno. Autor smatra da sve dok građani nemaju povjerenja u političke partije i partijski sistem, nije moguće postojanje demokratije, a kao njen surogat postoji partokratija ili neki drugi oblik nedemokratskog stanja. Koliko vladajuće partije iz BiH, Srbije i Hrvatske na zadovoljavajući način zastupaju interese građana, pokazuju sledeći rezultati istraživanja.

grafikon 31

partijsko zastupanje javnog interesa

izvor: Telefonsko anketno istraživanje, sprovedeno 2012 godine na reprezentativnom uzorku za BiH od 330, Srbiju od 600 i Hrvatsku od 400 ispitanika.

Ovi rezultati pokazuju da postoji izuzetno malo zadovoljstvo ili bolje reći ogromno nezadovoljstvo građana, što upućuje na zaključak da vladajuće partije iz BiH, Srbije i Hrvatske u institucijama vlasti ne zastupaju interese građana na zadovoljavajući način ili da uglavnom zastupaju građanima tuđe interese. Manje razlike u rezultatima mogu se dovesti u vezu sa dominacijom etnopartijskog u BiH i većim očekivanjima građana od vladajućih partija u Srbiji i Hrvatskoj. Takođe, nema značajnijih razlika između anketiranih s obzirom na pol, mjesto stanovanja, godine starosti, socijalni status, obrazovanje i partijsku pripadnost, uz napomenu, da su partijski članovi i visokobrazovani nešto manje nezadovoljni, a oni siromašniji nešto više nezadovoljni partijskim zastupanjem njihovog i javnog interesa.

Na osnovu analize više faktora, može se konstatovati da su političke partije i partijski sistemi u BiH, Srbiji i Hrvatskoj nedovoljno institucionalizovani. Na osnovu identifikovanih manjih razlika, političke partije i partijski sistem Hrvatske imaju trend brže institucionalizacije u odnosu na političke partije i partijske sisteme BiH i Srbije. Takođe, stabilnost, ukorijenjenost i struktuiranost političkih partija i partijskih sistema samo je preduslov za instucionalizaciju i konsolidaciju kredibilnih političkih partija. Samo postojanje stabilnosti, struktuiranosti i drugih partijskih obilježja bez kredibilnosti, stvara privid institucionalizovanosti i demokratičnosti političkih partija i partijskih sistema. To znači, da bez većinskog zadovoljstva građana političkim partijama i partijskim sistemom, nema ni demokratskog sistema.

2. Značaj i neophodnost institucionalne etabliranosti političkih partija

Političke partije nastaju kao neinstitucionalizovane, a u evolutivnom procesu brže ili sporije postaju institucionalizovane i demokratske. Za uspostavljanje demokratskog sistema od značaja je institucionalna etabliranost političkih partija, dok je neophodnost institucionalizacije, građanski i partijski interes i potreba. Proces institucionalizacije može biti brži ili sporiji, u zavisnosti od unutrašnjeg i spoljnog uticaja na ovaj proces. Samo izuzetno, institucionalizacija političkih partija nastaje kao unutrašnji partijski interes i potreba, a mnogo češće, kao proces izazvan vanjskim uticajem, kao što su institucionalizacija drugih političkih partija, izvanpartijski pritisci i procesi međunarodnih integracija. Za demokratski proces od suštinskog značaja je institucionalna etabliranost političkih partija, koja u krajnjem znači

postojanje kredibilnih političkih partija i partijskih sistema. Proces institucionalizacije političkih partija je preduslov i dio procesa demokratizacije društva, tako da postojanje etabliranih političkih partija ima za posledicu veći napredak u razvoju demokratije.

Kredibilitet političkih partija i partijskog sistema podrazumjeva prvenstveno partijsku sposobnost dobrog zastupanja interesa građana u institucijama vlasti i rada za opšte dobro. Pojedinačni kredibilitet političkih partija moguće je utvrditi na osnovu povjerenja građana, rezultata vršenja vlasti, analize sadržaja izbornih programa, ispunjavanja izbornih obećanja i slično, a kredibilitet partijskog sistema na osnovu povjerenja građana, broja kredibilnih političkih partija i njihove konkurentnosti. Prvi ili startni nivo kredibilnosti političkih partija je usklađenost sadržaja izbornih programa sa potrebama građana i javnim interesom, drugi nivo je ispunjavanje obećanja iz izbornih programa i treći ili najviši nivo su rezultati vršenja vlasti. Političke partije i partijski sistemi mogu biti kredibilni, nedovoljno kredibilni i nekredibilni. Političke partije koje nemaju viziju, plan za vršenje vlasti i spremnost da partijski i lični interes podrede javnom, koje nisu spremne i sposobne da usklade svoje izborne programe sa potrebama građana i koje kao vladajuće ne ispunjavaju izborna obećanja i očekivanja građana, ne mogu biti kredibilne. Za partijski sistem se može reći da je kredibilan, ako ima najmanje dvije kredibilne političke partije za zastupanje javnog interesa, koje su konkurentske i relevantne.

Neophodnost institucionalne etabliranosti političkih partija proizilazi iz njihove unutrašnje potrebe za stabilnošću i većim povjerenjem građana, što će posljedično izazvati i ubrzati proces unutarpartijske demokratizacije i veće partijske ukorijenjenosti u društvu. U politički nestabilnim i nekonsolidovanim društvima, kao što su BiH i Srbija, političke partije mogu imati prividnu stabilnost na izborima, bez povjerenja građana i unutarpartijske demokratizacije. U ovakvim društvima je smanjena potreba i interes da se izgradi povjerenje kod građana i izvrši unutarpartijska demokratizacija, jer su dominantne izborne teme u vezi sa državnim i nacionalnim problemima političke nestabilnosti. Takođe, društva sa partokratskim obilježjima, partijskim parazitizmom i manjkom građanskog aktivizma, kao što su BiH, Srbija i Hrvatska, mogu uticati na smanjenu potrebu i interes za većim povjerenjem građana u političke partije i bržom unutarpartijskom demokratizacijom. Osim

unutarpartijskih razloga, neophodnost institucionalne etabiliranosti političkih partija postoji kao potreba građana da imaju političke partije koje će imati dobre izborne programe, koje će izvršavati svoja programska obećanja, koje će rješavati osnovne društvene probleme i koje će biti dobri zastupnici njihovog i javnog interesa u institucijama vlasti. Idealna situacija je kada, neophodnost institucionalne etabiliranosti političkih partija, postoji kao evolutivni proces zbog unutarpartijskih i građanskih potreba, a nepovoljnija, kada postoji samo kao građanska potreba, koja postaje ostvariva u posebnim ili revolucionarnim uslovima.

Autor smatra da se poseban značaj institucionalne etabiliranosti političkih partija ogleda u mogućnosti da građanin na izborima može da da povjerenje političkoj partiji za koju zna da ga neće prevariti, koja ima izborni program koji je usklađen sa javnim interesom, koja će ispuniti svoj izborni program ako bude vladajuća, koja će rješavati osnovne probleme, koja će ga konsultovati u toku vršenja vlasti i koja neće biti korumpirana, kao i mogućnost da na sledećim izborima izabere drugu partiju, koja će na bolji način zastupati njegov i javni interes. Relevantne političke partije u BiH, Srbiji i Hrvatskoj još nisu institucionalno etabilirane, uz napomenu, da relevantne partije u Srbiji nisu institucionalizovane ni po jednom elementu, da su relevantne partije u BiH i Hrvatskoj institucionalizovane po elementu stabilnosti i da relevantne partije u Hrvatskoj pokazuju manji napredak u kredibilitetu, po osnovu ispunjavanja programskih obećanja.

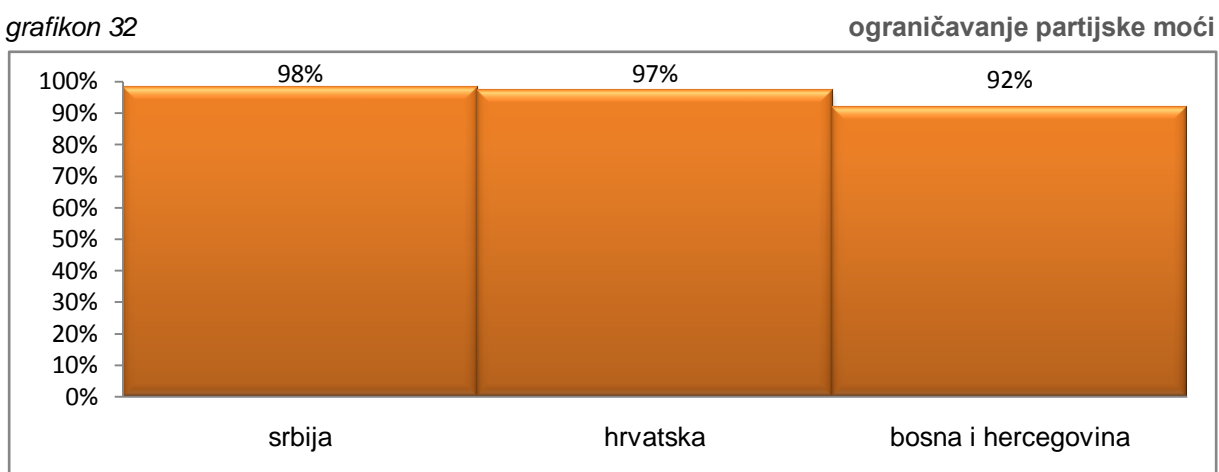
II DEPARTOKRATIZACIJA I DEPERSONALIZACIJA POLITIKE I DRUŠTVA

Osnovna obilježja političkih partija su ideologija, sa programima, ciljevima, i praktičnim djelovanjem, učešće na izborima i zastupanje interesa građana u institucijama vlasti i na drugi način. Autor smatra da je demokratski prihvatljiv politički prostor za partijsko djelovanje omeđen trojstvom, koje obuhvata slobodan izbor i definisanje programa, ciljeva i aktivnosti usklađenih sa javnim interesom i demokratskim vrijednostima, učešće na slobodnim i takmičarskim izborima i vršenje zakonodavne i izvršne vlasti u javnom interesu, na osnovu rezultata izbora i povjerenja većine građana. Većina vladajućih partija svojim djelovanjem izlazi iz ovog prihvatljivog političkog prostora, zaposijeda ili uzurpira znatno širi društveni prostor i umjesto demokratije, uvodi partokratiju. Osnovna obilježja partokratije su dominacija

političkih partija nad ostalim dijelovima političkog sistema i kolonizacija javne administracije, pravosuđa, javnih preduzeća, medija i ostalih javnih i društvenih oblasti.²³⁸ Osim ovih obilježja, partokratija postoji i kada političke partije zastupaju lične, partijske i građanima tuđe interese, vršeći vlast i djelujući u partijskom prostoru.

Potrebu sistemskog ograničavanja prevelike moći i uticaja političkih partija svjesna je većina građana BiH, Srbije i Hrvatske, što pokazuju rezultati anketnog istraživanja na grafikonu 32.

grafikon 32

izvor: Telefonsko anketno istraživanje, sprovedeno 2012 godine na reprezentativnom uzorku za BiH od 330, Srbiju od 600 i Hrvatsku od 400 ispitanika.

Ogromna većina građana u Srbiji, Hrvatskoj i BiH smatra da treba ograničiti moć i uticaj političkih partija i da umjesto partokratije, treba imati više demokratije. Neznatne razlike u rezultatima mogu se dovesti u vezu sa, možda, nešto manje partokratskih obilježja u Hrvatskoj i dominaciji etnopartijskog u BiH. Prevelika moć i uticaj političkih partija u BiH, Srbiji i Hrvatskoj, koju uočava ogromna većina građana, može se objasniti dominacijom u partijskom prostoru u kome su vršenje vlasti, politički sistem, izborni proces, finansiranje političkih partija i ostalo isključivi monopol političkih partija, nedozvoljenim partijskim uticajem na ostale oblasti i djelatnosti, klijentelizmom i velikom moći pojedinaca, koji se nalaze na čelu političkih partija i institucija vlasti.

²³⁸ Kasapović smatra da je partokratiji, osim dominacije političkih partija i uzurpacije nepartijskog prostora, svojstven klijentalistički sistem u kojem političke partije neovlašteno daju niz usluga i povlastica, kao što su unosni javni poslovi, poticaji, krediti, zaposlenje i drugo, kojim vežu birače za sebe. Kasapović, Mirjana, (2003), *Izborni leksikon*, Zagreb: Politička kultura, str. 267.

1. Departokratizacija društva kao uslov za uspostavljanje i razvoj demokratije

Departokratizacija je proces kojim se demontira partokratija, obezbeđuje vraćanje partija u njihov dio političkog prostora, eliminiše nedozvoljen partijski uticaj na druge oblasti i stvaraju početni uslovi za uspostavljanje i razvoj demokratije. Departokratizacija može biti brža ili sporija, teža ili lakša i potpuna ili nepotpuna, a u praksi sprovedena na najmanje dva načina: prvi, koji podrazumijeva brzu i potpunu departokratizaciju i drugi, koji podrazumijeva sporiju i uglavnom, nepotpunu departokratizaciju.

U prvoj fazi, proces departokratizacije trebao bi da obuhvati protjerivanje političkih partija iz dijelova političkog i društvenog prostora koji je nepartijski. Tu se, prije svega, misli na pravosudnu vlast, medije, izborni proces, javna preduzeća i upravu, obrazovanje i kulturu, u kojim bi trebalo isključiti nedozvoljen partijski uticaj i prisustvo. Departokratizacija pravosuđa podrazumijeva eliminisanje partijskog uticaja na imenovanje sudija i tužilaca i vođenje tužilačkih i sudskih postupaka, a posebno na uklanjanje sklonosti pravosuđa ili većine u njemu da, svjesno ili nesvjesno, demonstrira svoju podređenost i zavisnost od partijske, odnosno izvršne i zakonodavne vlasti i nespremnost ili nesposobnost, da se oslobodi partijske zavisnosti i uspostavi kao nezavisna i ravnopravna grana vlasti. Departokratizacija medijskog prostora podrazumijeva oslobađanje javnih medija od kontrole vladajućih partija putem imenovanih organa i budžetskog finansiranja, kao i privatnih medija, od partijskog uticaja putem prikrivenog vlasništva i finansiranja. Takođe, kod javnih medija, slično pravosuđu, treba raditi na uklanjanju konformističke sklonosti nezamjeranja vladajućim partijama i nedovoljnog korištenja mogućnosti slobodnog i nezavisnog djelovanja. Departokratizacija izbornog procesa podrazumijeva isključivanje političkih partija iz organizovanja i sprovođenja izbora, obezbjeđenje potpune transparentnosti u finansiranju izbornih kampanja i onemogućavanje korištenja javnih resursa. Departokratizacija javne uprave, obrazovanja, kulture i javnih preduzeća podrazumijeva sprečavanje imenovanja partijskih organa i partijskog zapošljavanja, kao i sprečavanje partijskog uticaja na vođenje upravnih postupaka i poslovanje javnih preduzeća.

Druga faza departokratizacije podrazumijevala bi smanjenje partijskog monopola u njihovom političkom prostoru, koji obuhvata učešće na izborima, zakonodavnu i izvršnu vlast, kreiranje političkog sistema, definisanje javnih politika i donošenje najznačajnijih političkih odluka. Autor smatra da bi partijsko pravo na kandidovanje i učešće na izborima trebalo ograničiti i usloviti postojanjem izbornog programa usklađenog sa javnim interesom, sposobnošću ispunjavanja obećanog i prijavljenom zakonito stečenom imovinom, koja odgovara stvarnoj. Zakonodavnu vlast bi trebalo uspostaviti kao nadređenu i nezavisnu u odnosu na izvršnu vlast, a vršenje vlasti trebalo bi obavljati uz obavezne i stalne konsultacije i provjeru povjerenja građana. Politički sistem treba redefinisati i iz njega odstraniti partokratske i druge nedemokratske elemente, uz dominantno učešće građana i stručne javnosti. Takođe, partijski uticaj na kreiranje javnih politika i donošenje najznačajnijih odluka, treba umanjiti korištenjem rasprave, referendumskog odlučivanja i drugih oblika neposredne uključenosti građana.

Departokratizacija se najčešće pokušava ostvariti intervencijama i popravkama u sistemu, što u pravilu, traje duže i samo smanjuje, a ne eliminiše partokratiju. Teorijski, potpunu departokratizaciju moguće je ostvariti u relativno kratkom periodu, samo radikalnom promjenom sistema, u kome bi se političke partije potpuno protjerale iz nepartijskog i kontrolisano pozicionirale i djelovale u svom dijelu političkog prostora. Bitni preduslovi za departokratizaciju su partijska volja, spoljni pritisak, spremnost ostalih dijelova sistema da zauzmu uzurpirani nepartijski prostor, regulativa i kontrolni mehanizmi. Partijska volja za odricanje od uzurpiranog nepartijskog političkog prostora nastaje, u pravilu, pod spoljnim pritiskom, koji može biti nacionalni i internacionalni. Nacionalni pritisak, koji može izazvati promjenu volje kod vladajućih i relevantnih partija, mogu aktivizmom ostvariti građani, organizacije civilnog društva, mediji i drugi pobunjeni predstavnici uzurpiranog nepartijskog političkog prostora, dok je internacionalni pritisak vezan za proces integracija u EU i druge međunarodne institucije.

Sistemska departokratizacija započinje regulacijom, kojom su razgraničava područje nepartijskog od partijskog djelovanja i zabranjuje ili isključuje partijska prisutnost u nepartijskom prostoru. U praksi, usvajanje ove regulative je iznuđeno i nesveobuhvatno, da bi stvorilo normativne pretpostavke za potpunu

departokratizaciju. Drugi bitan sistemski elemenat za departokratizaciju su institucionalni i nepartijski mehanizmi za kontrolisanje partijskog djelovanja i napretka u procesu departokratizacije. Uz regulativu i kontrolne mehanizme, za uspješnu departokratizaciju neophodan je konsolidovan i institucionalizovan partijski sistem, kao i aktivni građani, javnost rada, slobodni mediji i vladavina prava.

Rezultati prethodnog istraživanja o potrebi smanjenja moći i uticaja političkih partija, imaju direktne veze sa izraženim partokratskim obilježjima sistema i potrebom brže i potpunije departokratizacije u BiH, Srbiji i Hrvatskoj. Teza bi mogla biti da je partokratija, odnosno potreba za departokratizacijom izraženija u društvima sa nekonsolidovanim i neinstitucionalizovanim partijskim sistemom, niskim nivoom odgovornosti vladajućih partija prilikom donošenja i ispunjavanju izbornih programa, visokim nivoom korupcije, nedovoljno slobodnim medijima, nedovoljno poštenim izborima, nedovoljno transparentnim radom, finansiranjem političkih partija i prijavljivanjem imovine političara, nedovoljno poštenim zapošljavanjem u javnom sektoru, nedovoljno nezavisnim pravosuđem i nedovoljno razvijenim civilnim društvom. Kada bi ovo bili indikatori, onda bi se moglo zaključiti da u BiH i Srbiji postoji približno isti nivo partokratije, bez ili sa simboličnim procesom departokratizacije, a da u Hrvatskoj, zbog članstva u EU i drugih okolnosti, postoji nešto niži nivo partokratije i prisutniji proces departokratizacije. Druga teza bi mogla biti da u partokratskim državama nema demokratije i da je sprovođenje departokratizacije uslov za uspostavljanje i razvoj demokratije.

2. Izmijenjena uloga partijske elite – lider ili autokrata?

U osnovi partijske piramide je članstvo, a na vrhu partijska elita i njen lider. Bilo bi prirodno i demokratski prihvatljivo da se iz partijskog članstva iznjedre partijska elita i lider u procesu postepenosti, otvorenosti, dokazivanja, konkurentnosti, smjenjivosti i jednakih mogućnosti. Na žalost, to uglavnom nije tako, posebno u tranzicionim i postsocijalističkim državama, gdje političke partije uglavnom nastaju kao projekti političkih elita.²³⁹

²³⁹ Zakošek, na osnovu Aghove analize i tvrdnje da su postsocijalističke partije nastale kao projekat političkih elita, navodi da su obilježja ovih partija prevlast političkih elita, njihova presudna uloga u

Elitu čini manjina koja posjeduje izvrsnost, moć ili neku drugu posebnost u odnosu na većinu.²⁴⁰ Prema Endruvajtu, kriteriji za klasifikaciju elita su vrijednosti, performanse, položaj, moć i funkcija.²⁴¹ Navedeni kriteriji primjenjivi su na političku ili partijsku elitu, koja se od većine stanovništva ili partijskog članstva posebno razlikuje po moći, vrijednostima, položaju i funkcijama. Strukturu partijske elite čine pojedinci na ključnim pozicijama u partijskoj hijerarhiji i pojedinci koji imaju velik uticaj na partijske odluke, a nisu članovi partijskog rukovodstva ili nemaju formalno važan položaj u partijskog hijerarhiji.²⁴² Iz partijskih elita regrutuje se politička elita, a političari osvajaju položaje zahvaljujući svojim partijskim funkcijama.²⁴³ U praksi to najčešće znači uzurpaciju političkog prostora od partijske elite i postojanje partijske države. Ako se ima u vidu da se partijske elite uspostavljaju i postoje kao nezavisni, zatvoreni i nadređeni dio u odnosu na partijsko članstvo, onda u stvarnosti imamo otuđenje partijskih i političkih elita od građana, društvo nejednakih i demokratiju kao utopiju. Koenen-Iter smatra da postoji samo mogućnost da se uspostave društva koja su manje nejednaka i sa podnošljivom dominacijom, da se realna demokratija zasniva na slobodnom takmičenju elita za dobijanje narodnih glasova i da su elite demokratske, ako im pristup nije previše otežan i ako su podređene kontroli.²⁴⁴

U stvarnosti, političke partije imaju partijskog lidera i partijsku elitu, dok je partijsko članstvo samo povremeni dio partijske strukture, koje se animira u vrijeme izbora i drugih događaja. Ako bi se grafički prikazala ovakva partijska struktura, onda bi ona podrazumijevala odvojen vrh piramide od njene baze, sa silnicama vrha piramide, koji bazu piramide drži udaljenom i nezavisnom od sebe i samo povremeno, u vrijeme izbora i drugim rijetkim situacijama, tu bazu približi sebi.

definisaju bitnih političkih tema i slaba povezanost sa biračima. Zakošek, Nenad, (2002), *Politički sustav Hrvatske*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti, str. 85.

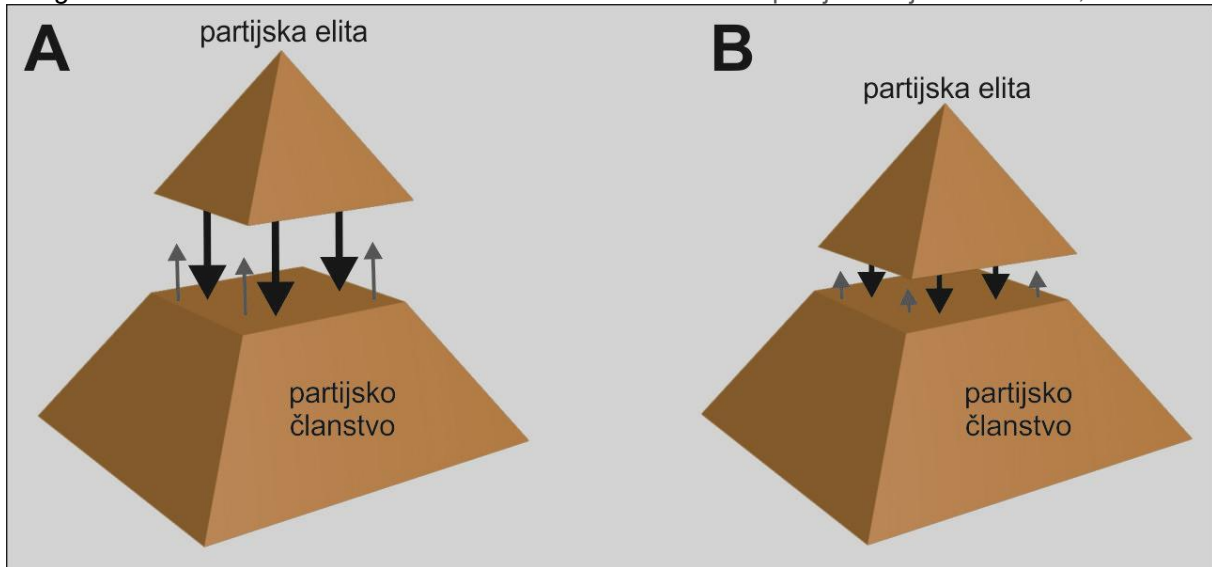
²⁴⁰ Prema Hejvudu elita je manjina u čijim rukama su koncentrisani vlast, bogastvo ili ugled, Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd: Clio, str. 778, dok prema Koenen-Iteru opšta definicija elita se zasniva na ideji izvrsnosti u bilo kojoj djelatnosti, Koenen-Iter, Žak, (2005), *Sociologija elita*, Beograd: Clio, str. 14.

²⁴¹ Koenen-Iter, Žak, (2005), *Sociologija elita*, Beograd: Clio, str. 129.

²⁴² Uticajni dio partijske strukture prema Goatiju, osim rukovodstva, mogu činiti osnivači, finansijeri, intelektualci i pojedinci koji imaju pristup važnim informacijama. Goati, Vladimir, (2006) *Partijske borbe u Srbiji u postoktobarskom razdoblju*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka, str. 147.

²⁴³ Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd: Clio, str.473.

²⁴⁴ Koenen-Iter, Žak, (2005), *Sociologija elita*, Beograd: Clio, str. 193-194.

Partijska elita ima trajni interes da bude odvojena i otuđena od članstva, a samo povremeno, u vrijeme izbora i drugih izuzetnih situacija, da se na kratko približi članstvu. Partijsko članstvo ima interes i potrebu da se približi partijskoj eliti, kako bi ostvarili prirodno jedinstvo, te obezbijedilo kontrolu i uticaj na partijsku elitu. U stvarnosti, partijska elita ima jače silnice od silnica članstva, koje članstvo drže na sigurnoj udaljenosti i po potrebi ga, na kratko, približe na pristojnu razdaljinu.

Političke partije se razlikuju po raspodjeli moći između partijske elite i lidera, tako da postoje:

- (1) elitističke političke partije, sa smjenjivim liderom i koncentracijom moći u partijskoj eliti,
- (2) oligarhijske političke partije, sa teško smjenjivim liderom i koncentracijom moći u partijskoj oligarhiji i lideru i
- (3) autokratske političke partije, sa liderom autokratom, koji je uzurpirao partijsku moć.

Elitističke političke partije podrazumijevale bi demokratski uspostavljenu elitu, koju čine isključivo kadrovi na značajnim partijskim položajima, donošenje važnih odluka u kolektivnim partijskim organima i lidera, koji podnosi ostavku ili biva smijenjen poslije loših izbornih rezultata, neizvršavanja partijske politike ili društveno neprihvatljivog ponašanja. Nijedna relevantna politička partija iz BiH, Srbije i Hrvatske ne ispunjava sve navedene kriterijume, a posebno kriterijum da lideri podnose ostavke ili budu

smijenjeni poslije loših izbornih rezultata, gubitka vlasti i nesprovođenja izbornih programa.

Oligarhijske političke partije, umjesto elite imaju oligarhiju i lidera, sa više moći i ovlaštenja, koji ne podnosi ostavku i teško je smjenjiv poslije izbornog poraza. Prema Orloviću, oligarhija je „neobična mešavina oko vođe, isprepletana i sastavljena od formalnih partijskih rukovodilaca i činovnika, ali je partijski vođa okružen i finansijerima, rođacima, prijateljima i drugim uticajnim ljudima. Tu spadaju ljudi koji vezuju svoju sudbinu za jedno ime, za jednu partiju, za jednu vladu, gledajući da iskoriste do maksimuma trenutak vlasti, odnosno mandat.“²⁴⁵ Kod oligarhijskih političkih partija prisutan je trend transformacije elite u oligarhiju i jačanje moći partijskog lidera, a kod autokratskih partija, tendencija smanjenja uticaja partijske elite, nestajanja oligarhije i postojanja svemoćnog partijskog vođe. Osim u centrali, elitističke, oligarhijske i autokratske tendencije i obilježja postoje u političkim partijama na regionalnom i lokalnom nivou organizovanja i djelovanja. Lokalne partijske elite, oligarhije i lideri imaju veću ili manju moć u lokalnim oblastima, u zavisnosti koliko im to dozvole centralni partijski organi ili koliki prostor sami uzurpiraju. Sve relevantne političke partije u BiH, Srbiji i Hrvatskoj imaju lidere koji ne podnose ostavke i teško su smjenjivi, tako da bi se po ovom kriteriju mogle svrstati među oligarhijske. Autokratskim partijama sa doživotnim liderom i oligarhom, umjesto oligarhije, od relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske, najbliža je SRS, a blizu su SNSD, SDPBiH i DSS.

Deformacija interesa i sposobnosti da se zastupa javni interes postoji kod svih političkih partija, a značajno je veća kod oligarhijskih i autokratskih partija. Elitističke političke partije imaju bolje predispozicije da zastupaju javni interes, a ova sposobnost bi trebala biti veća kod političkih partija koje se konsultuju sa članstvom i građanima. Izraženu deformaciju u zastupanju javnog interesa imaju sve relevantne političke partije u BiH, Srbiji i Hrvatskoj, jer je preko 90% građana nezadovoljno partijskim zastupanjem njihovog i javnog interesa.

²⁴⁵ Orlovića partijska oligarhija „podseća na klan, kamarilu, klijentelu, okupljenu oko jednog vođe“. Orlović, Slaviša, (2008), *Politički život Srbije između partokratije i demokratije*, Beograd: Službeni glasnik, str. 444-445

Deformacija interesa i sposobnosti da se zastupa javni interes postoji u tolerantnim granicama kod elitističkih političkih partija, a izraženija je kod oligarhijskih i autokratskih partija. Ta izražena deformacija vidljiva je kod relevantnih partija u BiH, Srbiji i Hrvatskoj koje, kao vladajuće, imaju izborne programe nedovoljno usklađene sa javnim interesom i koje ne ispune preko tri četvrtine obećanja iz svojih izbornih programa.

Personalizacija politike prisutna je kod svih političkih partija, a ovaj proces znatno je izraženiji kod oligarhijskih i autokratskih, nego kod elitističkih partija. Na jednoj strani, personalizacija politike nastaje i postoji kao interes partijskih lidera da se identifikuju sa političkom partijom, a na drugoj strani, postoji potreba i navika dijela građana za prepoznavanjem političkih partija u liku njenih lidera. Osnovno obilježje personalizacije politike su autokratske i uzurpatorske tendencije kod partijskih lidera, dok su težnje građana više vezane za njihova očekivanja da partijski lider bude odgovoran za sadržaj i ispunjavanje partijskih programa. Personalizacija politike u institucijama vlasti je posljedica personalizacije politike u političkim partijama, posebno onim relevantnim i vladajućim. Posljedice personalizacije politike u institucijama vlasti mnogo su opasnije i pogubnije od presonalizacije politike u političkim partijama.

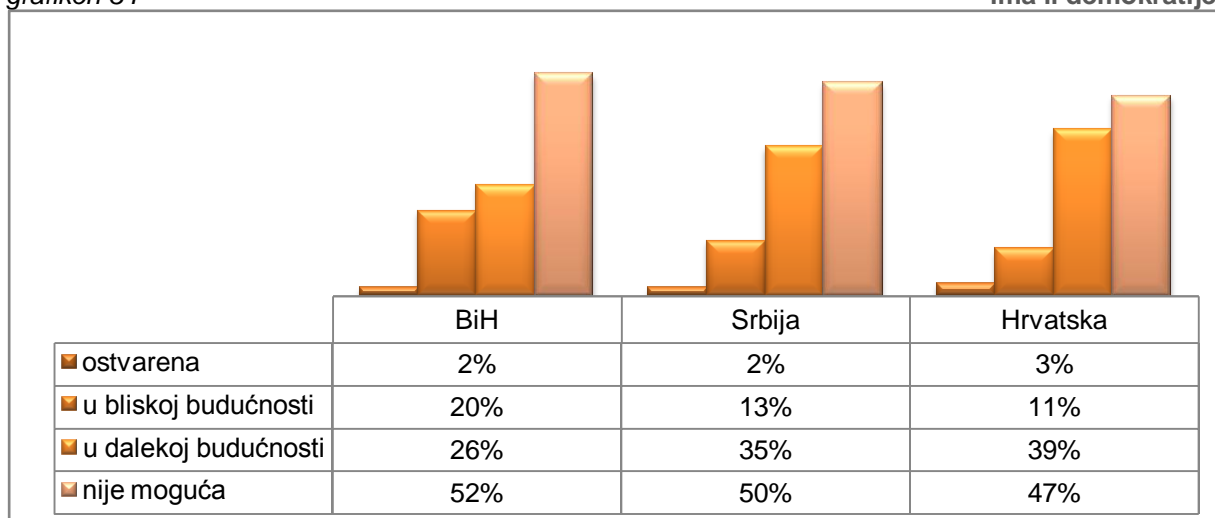
Depersonalizacija politike je proces kojim se umanjuje, eliminiše i onemogućava personalizacija politike, odnosno proces u kome se partijska i javna politika iz sfere personalnog, vraća i zadržava u sferi kolektivnog i institucionalnog. To u praksi znači da su političke partije više prepoznatljive po programu nego po lideru, po partijskom kolektivizmu ili elitizmu nego po leaderskom individualizmu ili autokratizmu i po izbornim listama sa imenom partije, nego sa imenom partijskog lidera. Kod institucija vlasti, to znači da je vlada prepoznatljiva po ministrima, a ne samo po premijeru, da je parlament prepoznatljiv po poslanicima, vladajućim i opozicionim partijama, a ne po partijskim liderima ili podređenoj ulozi u odnosu na vladu.

III TOKOVI I PROCESI DEMOKRATSKE KONSOLIDACIJE PARTIJSKOG I POLITIČKOG SISTEMA

Za razumijevanje procesa demokratske konsolidacije partijskog i političkog sistema u jednoj državi potrebno je poći od stava građana zbog kojih se demokratija uspostavlja i postoji, a nakon toga, pristupiti preispitivanju i razmatranju postojećih i mogućih rješenja i pravaca za uspostavljanje i razvoj demokratskog sistema. Da li u BiH, Srbiji i Hrvatskoj ima ili nema demokratije i da li je ona moguća ili nemoguća, pokazuju i rezultati anketnog istraživanja u grafikonu 34.

grafikon 34

ima li demokratije

izbor: Telefonsko anketno istraživanje, sprovedeno 2012 godine na reprezentativnom uzorku za BiH od 330, Srbiju od 600 i Hrvatsku od 400 ispitanika.

Prethodni rezultati pokazuju da je u BiH, Srbiji i Hrvatskoj približno isti procenat građana koji smatra da je demokratija u njihovoj državi već ostvarena, sa nadom da će biti ostvarena u bliskoj ili dalekoj budućnosti i bez nade ili sa stavom da demokratija nije moguća. Izuzetno male razlike u procentu onih koji smatraju da je demokratija ostvarena i da nije moguća, mogu se dovesti u vezu da je u Hrvatskoj, u odnosu na BiH i Srbiju, ostvaren nešto veći napredak u procesu demokratizacije. Mlađi, obrazovaniji i partijski članovi više vjeruju u ostvarivost demokratije, dok siromašniji više vjeruju da demokratija nije moguća.

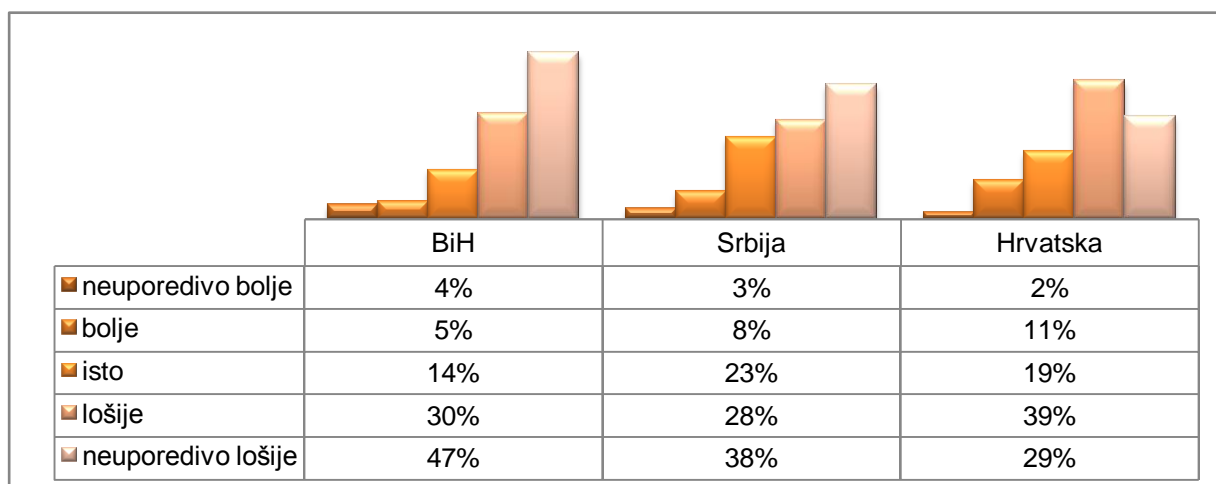
Na osnovu rezultata o ostvarenosti demokratije, može se zaključiti da ona nije ostvarena, na osnovu pokazane nade da je demokratiju moguće ostvariti u bliskoj ili dalekoj budućnosti, može se zaključiti da su započeti procesi demokratizacije koji ovu nadu pothranjuju i na osnovu stava da demokratija nije moguća, može se

zaključiti da čak polovina građana ne vjeruje u priču o demokratiji. Ako većina onih zbog kojih postoji demokratija tvrdi da je trenutno nema, ako demokratija ima smisla kada je ostvariva u bliskoj budućnosti i ako preko 80% građana ne vjeruje u to, onda ima razloga da se posumnja i preispita postojeći koncept demokratizacije u ove tri države. Na postojanje globalne krize, sumnje i potrebe preispitivanja postojećeg modela predstavničke demokratije, ukazuju i mnogi autori.²⁴⁶

S obzirom da su BiH, Srbija i Hrvatska tranzicione države, koje su početkom devedesetih godina prošlog vijeka napustile jednopartijski i uspostavile višepartijski sistem, da je zastupanje interesa građana u institucijama zakonodavne i izvršne vlasti osnovna funkcija političkih partija i da još uvijek postoji pamćenje o prethodnom jednopartijskom sistemu, zanimljivo bi bilo uporediti da li postoje razlike u ostvarivanju zastupničke funkcije između jednopartijskog i višepartijskog sistema? Da li su bolje zastupljeni interesi građana u višepartijskom, nego u jednopartijskom sistemu, pokazuju rezultati anketnog istraživanja u grafikonu 35.

grafikon 35

zastupanje javnog interesa u višepartijskom i jednopartijskom sistemu

izvor: Telefonsko anketno istraživanje, sprovedeno 2012 godine na reprezentativnom uzorku za BiH od 330, Srbiju od 600 i Hrvatsku od 400 ispitanika.

²⁴⁶ Među ovim autorima je i Ravlić, koji smatra „da je otklon prema elitističkom polu predstavničke demokracije, koji je obilježen odvajanjem političke elite, isključenjem građana iz svake značajnije participacije i njihovim sve većim otuđenjem od predstavničkih institucija i procesa, doveo do rastuće sumnje u sustav predstavničke politike i potaknuo kritička preispitivanja ideje i institucija političkog predstavništva kao bitne sastavnice moderne predstavničke demokracije“. Ravlić, Slaven, (2008), *Dileme političkog predstavništva*, Zagreb: Politička kultura, str. 12.

Preko dvije trećine građana iz BiH, Srbije i Hrvatske smatra da su njihovi interesi bili bolje zastupljeni u bivšem jednopartijskom, nego u sadašnjem višepartijskom sistemu. Postoje manje razlike u rezultatima, koje pokazuju da je nešto veći procenat građana u Hrvatskoj, koji smatraju da su bolje zastupljeni njihovi interesi u sadašnjem višepartijskom sistemu i u BiH, koji smatraju da su lošije zastupljeni njihovi interesi u višepartijskom sistemu. Ove razlike mogu se dovesti u vezu sa nešto većim napretkom, koji je ostvaren u procesu demokratizacije u Hrvatskoj. Takođe, rezultati pokazuju da su partijski članovi, obrazovaniji i mlađi skloniji višepartijskom, a siromašniji, kao najveći tranzicioni gubitnici, jednopartijskom delegatskom sistemu.

Treba se ozbiljno zamisliti nad činjenicom da preko dvije trećine građana u BiH, Srbiji i Hrvatskoj, nakon više od dvije decenije od uvođenja višepartijskog sistema, smatra da je zastupnička funkcija bila bolja u jednopartijskom, nego u višepartijskom sistemu. To može da znači da zastupanje interesa građana ne mora nužno biti bolje u višepartijskom, nego u jednopartijskom sistemu, kao i da postoje ozbiljni sistemski defekti, koji uzrokuju ovakvo stanje i bez čijeg eliminisanja neće biti obezbijeđeno zadovoljavajuće zastupanje javnog interesa i uspostavljanje demokratije.

1. Jačanje i razvoj unutarpartijske demokratije

Demokratizacija političkih partija je proces u kojem nestaju autokratska, oligarhijska, partokratska, koruptivna i druga nedemokratska partijska obilježja, jačaju partijski kapaciteti odgovornog predstavljanja građana i zastupanja javnog interesa, povećava povjerenje i partijska otvorenost za inicijative i uticaj članova, birača i građana, prihvataju i primjenjuju demokratski standardi i uspostavlja partijski sistem, kao ravnopravan i nedominantan dio političkog sistema. Prethodna definicija govori o suštinskoj demokratizaciji političkih partija, koju treba razlikovati od formalne, iznuđene ili fasadne demokratizacije političkih partija. Partijska demokratizacija podrazumijeva proces, koji se prvo započinje i odvija u pojedinačnoj političkoj partiji, širi na ostale, posebno relevantne političke partije i završava demokratizacijom ili demokratskom konsolidacijom partijskog sistema jedne države.

Demokratizacija nedemokratskog ili nedovoljno demokratskog partijskog sistema, može se odvijati u okviru postojećih političkih partija ili biti izazvana pojavom novih partija, koje svojom demokratskom orijentacijom uvode standarde, vrše pritisak i izazvaju demokratske promjene u partijskom sistemu, kao egzistencijalni partijski izbor. U suštini, problem demokratizacije političkih partija je izbor između demokratskog i nedemokratskog, u kome presudnu ulogu imaju partijske elite, koje odricanjem od partokratskog, oligarhijskog, autokratskog, koruptivnog i drugih vrsta nedemokratskog ponašanja i prihvatanjem demokratskog, ugrožavaju svoje grupne i lične interese. U takvim uslovima presudnu ulogu za otpočinjanje procesa demokratizacije partijskog sistema ima građanski ili neki drugi spoljni pritisak, pobuna dijelova sistema protiv partijske uzurpacije i dominacije, pojava novih relevantnih partija demokratske orijentacije, pritisak partijskog članstva i iskreno opredeljenje dijela partijske elite ili lidera da demokratizuju svoju partiju. Mnogo realnije je da proces demokratizacije nedemokratskih političkih partija bude izvanpartijski podstaknut nekom vrstom otrežnjenja pravosuđa, medija i drugih dijelova političkog sistema, koje će svojim djelovanjem protjerati političke partije iz tuđeg prostora i smanjiti im prostor za partokratsko i koruptivno ili u suštini antidemokratsko ponašanje, neke vrste građanske pobune protiv partokratskog i korumpiranog sistema i pojavom nove političke partije demokratske orijentacije, koja bi poslije prvih izbora postala relevantna i uticajna, nego da te promjene budu unutarpartijski postaknute pritiskom članstva ogrezlog u klijentelizmu ili pojavom reformskog lidera i dijela partijske elite.

Demokratičnost političkih partija i partijskih sistema uslovljena je sadržajem i primjenom partijske regulative, načinom izbora i opoziva partijskih organa, imovinom partijskih kadrova, otvorenošću na uticaj i inicijative članstva, birača i građana, sposobnošću zastupanja javnog interesa kroz sadržaj i ostvarivanje partijskih politika i povjerenjem građana. Unutarpartijska demokratizacija mogla bi se uslovno podijeliti na dvije faze. U prvoj fazi, proces demokratizacije političkih partija započinje donošenjem statuta i druge partijske regulative kojom se preuzimaju demokratski standardi, a nastavlja se njenom dosljednom primjenom i eksternom kontrolom te primjene. U ovoj fazi unutarpartijske demokratizacije važno je da političke partije izaberu organe i rukovodstvo, koje će biti iskreno posvećeno ideji demokratizacije partije i usvoje novi partijski program, a sam proces kandidovanja, izbora partijskih

organa i pripreme partijskog programa treba biti pošten, transparentan, konkurentan i oslobođen oligarhijskog, koruptivnog i drugih nedemokratskih uticaja i interesa. Druga faza unutarpartijske demokratizacije započinje potpunim otvaranjem partijskog rukovodstva prema članstvu, a nakon toga i prema biračima i građanima, koja se manifestuje kroz inicijative, konsultacije i rasprave o važnim partijskim i društvenim pitanjima. Za demokratizaciju u ovoj fazi, važno je da političke partije započnu izgradnju kapaciteta za zastupanje javnog interesa kroz definisanje i ostvarivanje izbornih programa i partijske politike, kao i uvođenja prakse ostavke partijskog lidera ili rukovodstva, zbog loših izbornih rezultata i drugih važnih razloga. Partijsko otvaranje prema biračima i građanima, usklađivanje partijskih politika sa javnim interesom i očekivanjima građana, dobri rezultati vršenja vlasti i napuštanje uzurpiranog političkog prostora su dio demokratskog procesa, koji se odvija u unutarpartijskom i vanpartijskom političkom prostoru. Na kraju, sud o tome da li su političke partije demokratske ili nedemokratske daju građani.

Autor smatra da se o demokratskom partijskom sistemu može govoriti kada je povjerenje građana u političke partije veće od 50%. Povjerenje građana u političke partije može biti izuzetno malo (manje od 10%), malo (manje od 25%), nezadovoljavajuće (manje od 50%), uglavnom zadovoljavajuće (preko 50%), zadovoljavajuće (preko 75%) i izuzetno zadovoljavajuće (preko 90%). Kada je povjerenje građana u političke partije manje od 10%, radi se o beznadežnom nedemokratskom stanju, u kojem je teško identifikovati i započeti unutarpartijski demokratski proces. Povjerenje u političke partije manje od 50%, znači postojanje određenih elemenata demokratske i najčešće fazu, u kojoj političke partije ostvaruju napredak u demokratizaciji i nastoje preći magičnu granicu, koja dijeli demokratske od nedemokratskih partija.

Demokratski potencijal partijskih sistema, odnosno relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske, posmatran je u tabeli 15 kroz indikatore o povjerenju građana u političke partije, usklađenost izbornih programa sa javnim interesom, potpuno ispunjenim obećanjima iz izbornih programa vladajućih partija, ostavkama ili smjenama partijskih lidera nakon loših izbornih rezultata i imovini izabраниh parlamentaraca, kao dijela partijske elite.

tabela 15

demokratski potencijal partijskih sistema bih, srbije i hrvatske

partijski sistem	indikatori partijske demokratičnosti						
	povjerenje građana	obećanja		uticaj članstva	partijski lideri		imovina kadrova
		usklađena	ispunjena		ostavka	smjena	
bosna i hercegovina	6%	5%	8%	20%	0%	17%	500%
srbija	4%	4%	18%	12%	0%	20%	-
hrvatska	4%	6%	26%	13%	0%	33%	-

izvor: (1) telefonsko anketno istraživanje, sprovedeno 2012 godine na reprezentativnom uzorku za BiH od 330, Srbiju od 600 i Hrvatsku od 400 ispitanika, (2) izborni programi SDA, SDPBiH, SDS, SNSD, HDZBiH, DS, DSS, SRS, SNS, HDZ I SDP, (3) Dejanović, Momir, (2011), *Izbori u BiH 2006 i 2010 godine, obećanja, rezultati i imovina*, Doboj: Centar za humanu politiku, (4) Podaci o ostavkama i smjenama partijskih lidera dobijeni su na osnovu ponašanja relevantnih partija u prethodna tri izborna ciklusa.

Povjerenje građana u političke partije je osnovni indikator za ocjenu demokratičnosti političkih partija i ono je izuzetno malo u BiH, Srbiji i Hrvatskoj. Usklađenost obećanja iz izbornih programa političkih partija sa javnim interesom i njihovo ispunjavanje su indikatori partijske demokratičnosti, a rezultati pokazuju da su usklađenost i ispunjavanje programskih obećanja generalno loši, da su najlošiji kod relevantnih partija u BiH i da je uočljiva manja razlika u realizaciji obećanog između vladajućih partija Hrvatske, u odnosu na vladajuće partije BiH i Srbije. Kada se radi o uticaju članstva političkih partija, kao značajnom indikatoru demokratičnosti političkih partija, treba imati o vidu da se ovdje radi o formalnom i nedovoljnom uticaju kroz povremene kontakte između članstva i partijskih predstavnika u institucijama vlasti, što je znatno ispod suštinske uključenosti i konsultovanja članstva, prilikom donošenja značajnih partijskih odluka. Odnos lidera i partijskog rukovodstva prema njihovoj odgovornosti za izborne rezultate, kao jednom od indikatora demokratičnosti političkih partija, u konkretnom slučaju pokazuje da u relevantnim partijama BiH, Srbije i Hrvatske ne postoji izgrađena kultura ostavki nakon izbornog poraza, kao i da postoje manje razlike, kod uglavnom iznuđenih smjena i nedovoljno demokratičnih izbora lidera relevantnih partija. Vrijednost prijavljene imovine izabраних partijskih predstavnika u institucijama zakonodavne vlasti u BiH veća je preko šest puta od procijenjene imovine prosječnog građanina, sa tendencijom značajnog rasta u prethodna dva izborna ciklusa, što ukazuje na dominaciju ličnog i grupnog interesa u odnosu na javni, jačanje moći partijske klase i moguće koruptivno ponašanje, kao nedemokratskih pojava i tendencija. Sve navedeno pokazuje da su relevantne političke partije u BiH, Srbiji i Hrvatskoj nedemokratske i da je teško identifikovati

postojanje demokratskih potencijala i tendencija. Već spomenuta brža institucionalizacija i konsolidacija relevantnih političkih partija, kao i nešto veće razlike u ispunjavanju obećanja iz izbornih programa i smjenjivosti partijskih lidera, mogu biti u vezi za započetim procesom unutarpartijske demokratizacije u Hrvatskoj. Može se zaključiti, da je demokratizacija relevantnih političkih partija ili pojava novih, uslov za postojanje demokratije u BiH, Srbiji i Hrvatskoj.

2. Stvaranje demokratskog institucionalnog okvira i ambijenta

Demokratije ima ili nema, a kada je ima, ona može biti direktna, predstavnička ili kombinovana. Suština demokratije je uspostavljanje sistema, kojim se obezbjeđuje vršenje vlasti u javnom interesu od strane samih građana, u ime građana ili kombinacijom. S obzirom da je na državnom nivou neprimjenjiva direktna demokratija, preostaje razmatranje uspostavljanja najboljih sistemskih rješenja za predstavničku ili kombinovanu demokratiju. Velike razlike između normativnog i stvarnog u predstavničkoj demokratiji i problemi u funkcionisanju partijskog i drugih dijelova političkog sistema nameću potrebu preispitivanja i redizajniranja postojećeg modela i stvaranja ambijenta potrebnog za uspostavljanje demokratskih društava. Na neostvarivost ili tešku ostvarivost demokratije putem modela predstavničke demokratije, osim nedvosmislenog stava građana BiH, Srbije i Hrvatske, ukazuju i stavovi nekih teoretičara demokratije i političkih sistema. Tranziciono i postranziciono stanje u BiH, Srbiji i Hrvatskoj uglavnom odgovara Heldovoj partokratiji, Dalovoj poliarhiji, Koenan-Iterovom demokratskom pesimizmu ili sistemu koji bi se umjesto demokratskim, mogao prije nazvati višepartijskim. Participacija građana u procesu političkog odlučivanja i odgovornost političke elite pred narodom su dvije ključne odrednice već spomenutog Vasovićevog određenja demokratskog sistema, što znači da demokratije u njenoj razvojnoj fazi nema ako ona u sebi ne sadrži participativnu komponentu i ako politička ili partijska elita nije odgovorna prema građanima kroz zastupanje javnog interesa, realizaciju izbornih programa, provjeru povjerenja i slično. Autor smatra da demokratija nema budućnosti bez napuštanja postojećeg i konstrukcije novog modela, koji prvenstveno podrazumijava dobro zastupanje ili ostvarivanje javnog interesa, a bez sistemskih promjena, postojaće samo višepartizam, partijska i druga dominacija manjinskog interesa i demokratija u pokušaju.

U sistemskom smislu, za istinsko uspostavljanje i razvoj demokratije, potrebno je:

- (1) preispitivanje postojećeg normativnog i institucionalnog koncepta demokratije u svakoj državi, koji su uglavnom nastali kao partijski, elitistički ili nečiji drugi projekat,
- (2) novo definisanje ili redefinisavanje normativnog i institucionalnog koncepta demokratije, uz učešće javnosti i primjenu demokratskih standarda i dobre prakse,
- (3) uspostavljanje kombinovanog modela predstavničko-direktne demokratije, koji bi podrazumjevaao ograničeno zastupanje, raspravu, konsultacije, pravo na prigovor savjesti, referendumsko i drugo neposredno odlučivanje o najvažnijim pitanjima i
- (4) uspostavljanje mehanizama stalne provjere i ocjene postojanja i razvijenosti demokratije, gdje osnovni kriterijum treba biti povjerenje građana.

Autor smatra da bi novi model demokratije, trebao podrazumjevati kombinaciju predstavničke i direktne demokratije, redefinisavanje i ograničavanje predstavničke demokratije i primjenu elemenata deliberativne, konsenzualne i multikulturne demokratije. Za razliku od Srbije i Hrvatske, BiH je potreban model demokratije, sa naglašenim konsenzualnim elementima. Ovakav stav zasnovan je na postojanju globalne krize predstavničkog modela demokratije, neopravdanoj izopštenosti primjenjivih oblika direktne demokratije, programskim obećanjima nekih relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske koja govore o spoznaji i potrebi uvođenja participativne demokratije, uspostavljenim i osporavanim elementima konsenzualne demokratije u BiH koja odgovara etnopolitičkim i drugim podjelama, postojanju manjina sa kulturnim i drugim posebnostima i rezultatima ovog istraživanja, koji govore o nepovjerenju u postojeći model demokratije, nezadovoljstvu partijskim predstavljanjem, potrebi veće participacije i drugim sistemskim defektima. U svakom slučaju, realno najbolji ostvarivi model demokratije nije isključivo ni predstavnički, ni direktni, već kombinacija oba, koja u sebe uključuje elemente deliberativnog, konsenzualnog i multikulturnog modela.

Najslabije mjesto u predstavničkoj demokratiji je dominacija ili prevlast partijskog sistema, kojeg treba demokratizovati, institucionalizovati i razvlastiti. Neodgovornost,

neuspješnost, nekredibilnost i druge nedostatke partijskog sistema, potvrđuju i rezultati istraživanja za BiH, Srbiju i Hrvatsku o izuzetno malom povjerenju građana, nezadovoljavajućoj usklađenosti izbornih programa sa javnim interesom i nerealizovanje većeg dijela izbornih programa vladajućih partija. U okviru redizajniranja političkog i partijskog sistema, političkim partijama bi trebalo normativno i institucionalno ograničiti mogućnost kandidovanja na izborima, zastupanja nenarodnog interesa, neodgovornog vršenja vlasti, uzurpiranja drugih dijelova političkog sistema, koruptivnog ponašanja i nedozvoljenog finansiranja. Ove promjene bi u prvoj fazi podrazumijevale uspostavljanje posebnog parlamentarnog tijela od predstavnika civilnog društva i agencije za političke partije ili neke druge institucije, u drugoj, izmjenu regulative i u trećoj, proces promjena i prilagođavanja partijskog sistema novim sistemskim rješenjima.

Parlamentarno tijelo, sastavljeno od predstavnika civilnog društva, imalo bi dopunsku zastupničku, konsultativnu, savjetodavnu, ograničavajuću i kontrolnu funkciju. Istaknuti predstavnici civilnog društva u ovom parlamentarnom tijelu bili bi imenovani ili birani na izborima, a njihova ovlaštenja bi bila rasprava o svim pitanima iz nadležnosti parlamenta, davanje mišljenja o građanskim inicijativama i njihovo upućivanje parlamentu, učešće u organizovanju referenduma i konsultacija i slično.

Agencija za političke partije trebala bi biti nezavisna institucija, u kojoj bi radilo osoblje sa najvišim javnim povjerenjem i integritetom, koji nikada nisu bili članovi političkih partija ili koji nisu bili članovi političkih partija u prethodnih 10 godina, da nisu krivično odgovarali i protiv kojih se ne vodi krivični postupak, da imaju imovinu za koju je utvrđeno da je zakonski stečena, da imaju potrebno stručno iskustvo i da nema drugih smetnji, koje bi kompromitovale njihov izbor i rad u ovoj agenciji. Izbor članova agencije na mandat od 6 godina vršio bi parlament na prijedlog nezavisnog tijela, koje bi prethodno sprovelo postupak javnog pozivanja, odabira kvalifikovanih na osnovu utvrđenih kriterija, javnu raspravu i predlaganje. Svake dvije godine vršila bi se nezavisna provjera javnog povjerenja u agenciju i njene članove, a ukoliko bi povjerenje građana bilo manje od dvije trećine, pristupilo bi se izboru novih članova agencije. Rad agencije bio bi potpuno javan, uz pozivanje zainteresovanih da prisustvuju sjednicama, medijskim prenosom sjednica i dostupnošću svih informacija o radu agencije na internet stranici. Nakon formiranja agencije, njen prvi posao bio bi

priprema regulative sa novim sistemskim rješenjima, uz konsultovanje javnosti i predlaganje parlamentu njenog usvajanja, a nakon prvog usvajanja regulative, praćenje njene primjene i predlaganje izmjena.

Osnovno ovlaštenje agencije za političke partije bilo bi da pred svake izbore vrši licenciranje političkih partija i drugih učesnika na izborima, na osnovu ponuđenog izbornog programa i njegove usklađenosti sa javnim interesom, rezultata ispunjavanja izbornih programa iz prethodnog perioda i zakonitosti finansiranja političkih partija i stečene imovine njenog rukovodstva i kandidata. Političke partije koje nisu licencirane ne mogu učestvovati na izborima, a licencu neće dobiti političke partije koje nemaju izborni program, čiji izborni program nije usklađen sa javnim interesom i osnovnim problemima koje treba rješavati u periodu za koji se kandiduju na izborima, koje nisu kao vladajuće ispunile u većem dijelu izborni program i rješavale najvažnije probleme u prethodnom periodu, koje su se nezakonito finansirale, koje imaju rukovodstvo i kandidate kojim je utvrđena odgovornost za određena krivična djela, protiv kojih se vodi krivični postupak, koji nisu prijavili svu imovinu i prihode i koji ne mogu dokazati da su imovinu stekli na zakonit način. Osim licenciranja političkih partija, ova agencija bi pratila realizaciju izbornih programa, finansiranje političkih partija, prijavljenu imovinu partijskog rukovodstva i izabраниh predstavnika, vođenje krivičnih postupaka protiv partijskih funkcionera i izabраниh kadrova i nedozvoljen partijski uticaj u drugim oblastima.

Ova agencija bi prije izbora sprovodila istraživanje i objavljivala rezultate o javnom interesu i najvažnijim problemima koje treba rješavati vlast u narednom četvorogodišnjem periodu. Građanski interesi i problemi bili bi utvrđeni po prioritetu i oblastima. Političke partije i drugi učesnici kandiduju se na izborima da bi zastupali javni interes i rješavali najvažnije probleme, što dokazuju svojim izbornim programima, čiju usklađenost bi ocjenjivala agencija. Takođe, ovakvim rješenjem umanjuje se mogućnost da vladajuće partije zastupaju partijske i druge nenarodne interese, uključujući i interese drugih država. Ovakvo rješenje je način da se javni interes izvuče iz apstraktnosti, kao i da se pokuša definisati i učiniti prepoznatljivim i mjerljivim. Agencija bi pratila ostvarivanje javnog interesa i rješavanje najvažnijih problema, tako da na kraju mandata ocjenjuje uspješnost vladajućih partija i da samo

nadpolovični rezultati kvalifikuju vladajuću partiju za ponovno kandidovanje na izborima.

Značajna uloga ove agencije bila bi u departokratizaciji javne uprave, pravosuđa, bezbjednosti, javnih medija, izbornog sistema, javnih preduzeća i drugih dijelova političkog sistema. Agencija bi prvo, pripremala regulativu kojom bi se onemogućilo imenovanje partijskih kadrova, partijsko zapošljavanje i drugi nedozvoljen uticaj na ove sektore, drugo, pratila provođenje ove regulative, treće, postupala po prijavama koje ukazuju na nedozvoljen partijski uticaj i četvrto, reagovala u svakom konkretnom slučaju partijske prisutnosti u zabranjenom prostoru. U javnom sektoru najvažnije je definisanje optimalnog broja zaposlenih u institucijama, strogo kontrolisanje procesa zapošljavanja, kako bi on bio što pravičniji, izbor direktora javnih preduzeća na osnovu ponuđenog programa i isključivanje partijskog uticaja na javne nabavke, rad kontrolnih i policijskih organa, prostorno planiranje, raspolaganje budžetskim grantovima za podsticaje, subvencije, stipendije i druge pomoći, dodjelu koncesija i druge poslove u javnom sektoru. Učešće predstavnika političkih partija bilo bi zabranjeno u organima za sprovođenje izbora i javnih medija.

Osim partijskog sistema, potrebno je redefinisane i drugih dijelova političkog i društvenog sistema, kako bi se smanjio rizik od otuđenosti, ugrožavanja javnog interesa i nedemokratskog ponašanja. U politički sistem treba ugraditi elemente direktne demokratije, koji bi u praksi podrazumijevali:

- (1) rasprave i konsultacije sa javnošću o svim značajnijim pitanjima iz nadležnosti izvršne i zakonodavne vlasti,
- (2) razmatranje svake građanske inicijative,
- (3) pravo na prigovor savjesti i
- (4) referendumsko i drugo neposredno odlučivanje, posebno u slučajevima kada treba donijeti važne odluke o ustavnim i drugim sistemskim pitanjima, međunarodnim integracijama, važnim zakonima, projektima kojim se ugrožava životna sredina, lokalnim pitanjima i slično.

To u praksi znači, da izvršna i zakonodavna vlast imaju obavezu da organizuju javnu raspravu ili konsultacije sa javnošću o većini pitanja koja su na dnevnom redu, prije

konačnog odlučivanja, da razmotre i javno obrazlože prihvatljivost građanskih inicijativa i da prihvate odluke donesene na referendumu i drugim oblicima neposrednog odlučivanja, kao obavezne. Posebnu novinu bi predstavljao širok spektar normiranog prava građana na prigovor savjesti, koji bi podrazumijevao mogućnost ostvarivanja prava građana da odbiju učešće u svim radnjama, uključujući i izvršavanje javnih obaveza, koje njihova savjest ne odobrava. To bi podrazumijevalo da građani imaju pravo da ne plaćaju poreze i druge javne obaveze, u cijelosti ili u dijelu, ako plaćanjem tih obaveza ne dobijaju adekvatnu javnu uslugu ili drugu korist. U praksi to bi značilo da ne plaćaju dio poreza koji je namijenjen za finansiranje plata zastupnika u parlamentima koji ne zastupaju njihov interes, tužilaca i policajaca koji se ne bore protiv korupcije i organizovanog kriminala, javnih službenika koji su prekobrojni ili koji ne rade svoj posao i da ne plaćaju namjenske javne obaveze, ako ne dobijaju adekvatnu uslugu, kao što su održavanje objekata zajedničke komunalne potrošnje, usluge javnih medija i slično.

U izbornom sistemu, osim isključenosti političkih partija iz pripreme izbornog zakonodavstva i sprovođenja izbora, potrebno je smanjiti rizik od zloupotreba i drugih neregularnosti uvođenjem kontrolisanog i zaštićenog elektronskog glasanja, boljom kontrolom zakonitosti finansiranja izbornih kampanja i sprečavanjem podmićivanja birača. Demokratski neprihvatljiv partijski monopol nad pravosuđem, javnim medijima, zdravstvom i drugim dijelovima sistema, može biti zamijenjen, takođe neprihvatljivim, monopolom pravosudne, medijske, zdravstvene ili neke druge kaste. Promjene u pravosuđu podrazumijevale bi imenovanje sudija u tužilaca u parlamentu, po prijedlogu nezavisnog tijela, koje bi prethodno sprovelo postupak javnog pozivanja, ocjenjivanja i predlaganja, uspostavljanje sistema veće odgovornosti, kontrole, mjerljivosti rada i smjenjivosti sudija i tužilaca i provjeru povjerenja građana u pravosuđe svake četiri godine. U oblasti javnih medija trebalo bi smanjiti uticaj predstavnika izvršne i zakonodavne vlasti na imenovanje i smjenu organa, obezbjediti veći uticaj javnosti, omogućiti konkurenciju i pravo građana na izbor prilikom plaćanja pretplate.

ZAKLJUČAK

Ova analiza je pokazala da relevantne političke partije iz BiH, Srbije i Hrvatske nemaju demokratski kapacitet za zastupanje javnog interesa i da postoji potreba preispitivanja i redefinisanja postojećeg partijskog i drugih dijelova političkog sistema u ovim državama. U BiH, Srbiji i Hrvatskoj postoji problem zastupanja javnog interesa, koji se manifestuje u izbornim programima, koji su neusklađeni sa javnim interesom i većim dijelom nerealizovani, u političkim partijama, koje su kreatori i realizatori izbornih programa, monopolisti u zastupanju javnog interesa i uzurpatori političkog prostora, u izbornom sistemu, koji ne obezbjeđuje izbor onih koji će na dobar način zastupati javni interes i u ostalim dijelovima političkog sistema, koji su neautonomni i zavisni od partijskog sistema.

Partijski sistem u BiH, Srbiji i Hrvatskoj, u proteklih dvadesetdvije godine, evoluirao je od sistema sa dominantnom državotvornom partijom u sistem sa dvije ili više relevantnih političkih partija, koje imaju obilježja *catch-all* partija, koje se smjenjuju kao vladajuće i nemaju kapacitet za formiranje jednopartijskih vlada. Dvije iste relevantne političke partije u Hrvatskoj i četiri od pet relevantnih partija u BiH postoje u kontinuitetu od prvih višepartijskih izbora, dok u Srbiji dominantna partija iz prve decenije nije među četiri relevantne partije u drugoj deceniji višepartizma. Visoka fragmentiranost partijskog sistema smanjena je u Srbiji, a povećana u Hrvatskoj i BiH u drugoj deceniji višepartizma. Od prvih višepartijskih izbora u Hrvatskoj postoji stalni rast broja političkih partija koje učestvuju na izborima, a predizborno koaliranje i proporcionalni izborni sistem utiču na održavanje velikog broja partija koje učestvuju na izborima u BiH, Srbiji i Hrvatskoj.

Relevantne političke partije iz Hrvatske i BiH uglavnom su se konsolidovale po osnovu stabilnosti na izborima, dok se relevantne političke partije iz Srbije još nisu dovoljno konsolidovale, jer imaju velike oscilacije i povremen ili trajan gubitak relevantnosti na izborima od 2003 godine. Političke partije i partijski sistemi u BiH, Srbiji i Hrvatskoj nedovoljno su institucionalizovani, uz napomenu, da političke partije i partijski sistem Hrvatske ima trend brže institucionalizacije u odnosu na političke partije i partijske sisteme BiH i Srbije. U BiH i drugim nacionalno i vjerski podijeljenim društvima postoji zakonomjernost da političke partije koje u nazivu imaju nacionalni ili

vjerski atribut, koje u programima i političkom djelovanju zastupaju isključivo ili dominantno interese jedne nacionalne ili vjerske skupine i koje imaju isključivo ili dominantno članstvo, kandidate i izabrane predstavnike u institucijama vlasti iz jedne nacionalne ili vjerske skupine, imaju na izborima isključivo ili dominantno jednonacionalno i jednovjersko biračko tijelo. Podijeljenost partijskog sistema u BiH na tri etnopartijska podsistema, osnovno je njegovo obilježje od prvih višepartijskih izbora.

Rezultati analize potvrdili su tezu da su relevantne političke partije iz BiH, Srbije i Hrvatske u prethodna tri izborna ciklusa imale izborne programe koji su bili nekonzistentni i nedovoljno usklađeni sa očekivanjima građana, sa viškom irelevantnih i manjkom preciznih sadržaja. Sve relevantne političke partije iz BiH, Srbije i Hrvatske imale su izborne programe na posljednjim parlamentarnim izborima, dok na prethodnim izborima polovina relevantnih partija iz Srbije nije imala izborne programe. Izborni programi relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske bili su usklađeni sa manje od 20% potreba građana, a najviše obećanja u izbornim programima imale su relevantne političke partije iz Hrvatske. U izbornim programima relevantnih političkih partija iz BiH, Srbije i Hrvatske bilo je u prosjeku oko dvije trećine relevantnih sadržaja, manje od 16% preciznih sadržaja i manje od 28% ponovljenih obećanja.

Potvrđena je i teza da su relevantne vladajuće partije iz BiH, Srbije i Hrvatske u dva izborna ciklusa ispunile manji dio obećanja iz svojih izbornih programa, da postoje manje razlike u ispunjavanju programskih obećanja između relevantnih vladajućih partija i da neispunjavanje obećanja iz izbornih programa u većini slučajeva biva kažnjeno na narednim izborima. Relevantne vladajuće partije iz Hrvatske potpuno su ispunile svako četvrto obećanje, iz Srbije svako peto obećanje i iz BiH svako dvanaesto obećanje u dva izborna ciklusa. Relevantne vladajuće partije iz BiH, Srbije i Hrvatske, koje nisu ispunile većinu obećanja iz izbornih programa, imale su lošije izborne rezultate na kraju mandata u prethodna tri izborna ciklusa, uz samo jedan izuzetak.

Takođe, potvrđena je i teza da su partokratska i druga obilježja partijskog i političkog sistema u BiH, Srbiji i Hrvatskoj imali uticaja na sadržaj, usklađenost i realizaciju

izbornih programa relevantnih političkih partija. Pokazalo se da veća transparentnost i objektivnost u procesu nastajanja, predstavljanja i realizacije izbornih programa imaju uticaja na bolje ostvarivanje izbornih obećanja i ciljeva, da je vladajuća partijska struktura transparentnija i objektivnija u procesu realizacije izbornih programa kada postoji paralelna, pravovremena, nepristrasna i profesionalna aktivnost medija i organizacija civilnog društva na praćenju realizacije obećanog i da je realizacija obećanog veća ukoliko postoji veća transparentnost i objektivnost vladajuće strukture, medija i organizacija civilnog društva u procesu realizacije izbornih programa. Kredibilnost političkih partija utiče na realizaciju obećanja iz izbornih programa na način da će nekredibilna, nerealna i olako data obećanja uglavnom ostati nerealizovana i da će partijska nekredibilnost, pokazana u prethodnom periodu pri realizaciji izbornih programa, imati uticaja na realizaciju obećanja u narednom periodu. Vladajuće partije u državama sa višim nivoom korupcije imaju lošije rezultate ispunjavanja obećanja iz izbornih programa, što potvrđuju i podaci o korupciji i ispunjavanju obećanja iz izbornih programa relevantnih vladajućih partija u dva izborna ciklusa u BiH, Srbiji i Hrvatskoj. Na osnovu primjera Hrvatske i odgovornosti partijskog lidera za vršenje vlasti, može zaključiti da relevantne vladajuće partije čiji je lider predsjednik vlade imaju bolje rezultate izvršavanja svojih izbornih programa. Na otežanu realizaciju izbornih programa utiče i koalicija vladajućih partija, zbog toga što postoji više izbornih programa i obećanja, različitih obećanja o istom problemu, obećanja koja su ponekad suprotstavljena i različitog odnosa i odgovornosti političkih partija prema obećanjima u zavisnosti od pozicije u vladajućoj strukturi. Višepartijske vladajuće strukture, proporcionalni izborni sistemi, nedovoljno konsolidovani i nedovoljno konkurentni partijski sistemi u BiH, Srbiji i Hrvatskoj imali su uticaja na lošiju realizaciju izbornih programa, a nacionalno i entitetski podijeljen partijski sistem u BiH uticao je na lošiju realizaciju izbornih programa vladajućih partija i neispunjavanje dijela suprotstavljenih i neostvarivih obećanja.

Analiza je pokazala da u partokratskim društvima nema demokratije i da je sprovođenje departokratizacije uslov za uspostavljanje i razvoj demokratije, kao i da u BiH i Srbiji postoji približno isti nivo partokratije, bez ili sa simboličnim procesom departokratizacije i da u Hrvatskoj postoji nešto niži nivo partokratije, sa prisutnijim procesom departokratizacije. Ogromna većina građana u BiH, Srbiji i Hrvatskoj

smatra da treba ograničiti moć i uticaj političkih partija i da umjesto partokratije treba imati više demokratije. Prevelika moć i uticaj političkih partija u BiH, Srbiji i Hrvatskoj može se objasniti dominacijom u političkom prostoru u kome su vršenje vlasti, politički sistem, izborni proces, finansiranje političkih partija i ostalo isključivi monopol političkih partija, nedozvoljenim partijskim uticajem na ostale oblasti i djelatnosti, klijentelizmom i velikom moći pojedinaca, koji se nalaze na čelu političkih partija i institucija vlasti. Partokratija i potreba za departokratizacijom izraženija je u društvima sa nekonsolidovanim i neinstitucionalizovanim partijskim sistemom, niskim nivoom odgovornosti vladajućih partija u davanju i ispunjavanju izbornih obećanja, visokim nivoom korupcije, nedovoljno slobodnim medijima, nedovoljno poštenim izborima, netransparentnim radom i finansiranjem političkih partija, neprijavljenom imovinom političara, nedovoljno poštenim zapošljavanjem u javnom sektoru, nedovoljno nezavisnim pravosuđem i nerazvijenim civilnim društvom.

Preko dvije trećine građana u BiH, Srbiji i Hrvatskoj smatra da su njihovi interesi bili bolje zastupljeni u bivšem jednopartijskom, nego u sadašnjem višepartijskom sistemu. Deficit kapaciteta za zastupanje javnog interesa imaju sve relevantne političke partije iz BiH, Srbije i Hrvatske, što potvrđuje preko tri četvrtine neispunjenih obećanja iz izbornih programa u dva izborna ciklusa i ogromno građansko nezadovoljno partijskim zastupanjem njihovog interesa.

Na osnovu stava građana o ostvarenosti demokratije u BiH, Srbiji i Hrvatskoj, može se zaključiti da ona nije ostvarena, na osnovu pokazane nade da je demokratiju moguće ostvariti u bliskoj ili dalekoj budućnosti može se zaključiti da su započeti procesi demokratizacije koji ovu nadu pothranjuju i na osnovu stava da demokratija nije moguća može se zaključiti da čak polovina građana ne vjeruje u priču o demokratiji. Ako demokratija ima smisla kada je ostvariva u bliskoj budućnosti i ako preko 80% građana BiH, Srbije i Hrvatske ne vjeruje u to, onda ima razloga da se posumnja i preispita postojeći koncept demokratizacije u ove tri države.

U sistemskom smislu, za istinsko uspostavljanje i razvoj demokratije potrebno je preispitivanje postojećeg normativnog i institucionalnog koncepta demokratije u BiH, Srbiji i Hrvatskoj, koji su uglavnom nastali kao partijski, elitistički ili nečiji drugi projekat, novo definisanje ili redefinisavanje normativnog i institucionalnog koncepta

demokratije uz učešće javnosti i primjenu demokratskih standarda i dobre prakse, uspostavljanje kombinovanog modela predstavničko-direktne demokratije, koji bi podrazumjevaao ograničeno predstavljanje, raspravu, konsultacije, pravo na prigovor savjesti, referendumsko i drugo neposredno odlučivanje o najvažnijim pitanjima i uspostavljanje mehanizama stalne provjere i ocjene postojanja i razvijenosti demokratije, gdje osnovni kriterijum treba biti povjerenje građana. Novi model demokratije, podrazumjevaao bi kombinaciju predstavničke i direktne demokratije, redefinisane i ograničavanje predstavničke demokratije i primjenu elemenata deliberativne, multikulturne i konsenzualne demokratije. Za razliku od Srbije i Hrvatske, BiH je potrebniji model demokratije, sa naglašenim konsenzualnim elementima.

Ova analiza je pokazala da je najslabije mjesto u predstavničkoj demokratiji dominacija ili prevlast partijskog sistema, kojeg treba demokratizovati, institucionalizovati i razvlastiti. U okviru redizajniranja političkog i partijskog sistema, političkim partijama treba normativno i institucionalno ograničiti mogućnost kandidovanja na izborima, monopolskog zastupanja javnog interesa, neodgovornog vršenja vlasti, uzurpiranja drugih dijelova političkog sistema i koruptivnog ponašanja. Ove promjene bi u prvoj fazi podrazumijevale uspostavljanje posebnog savjetodavnog parlamentarnog tijela od predstavnika civilnog društva i agencije za političke partije ili neke druge slične institucije, u drugoj, izmjene regulative i u trećoj, proces promjena i prilagođavanja partijskog sistema novim sistemskim rješenjima.

LITERATURA

- Barry, Brian, (2001), *Culture and Equality-An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Harvard: Harvard University Press
- Beyme, von Klaus, (2002) *Transformacija političkih stranaka*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti
- Blondel, Jean, (1990), *Types of Party System*, in: *The West European Party System*, ed. by Peter Mair, Oxford University Press, 1990
- Bobio, Norberto, (1997) *Desnica i levica: razlozi i smisao jedne političke distinkcije*, Beograd: Narodna knjiga i Podgorica: CID
- Budge, I., Klingemann, H.D., Volkens, A., Bara J. and Tanenbaum, E., (2001), *Mapping Policy Preferences: Estimates for Parties, Electors, and Governments, 1945-1998*, Oxford: Oxford University Press
- Campbell A., Converse P.E., Miller W.E. and Stokes D.E., (1960), *The American voter*, New York: John Wiley
- Caramani, Daniele, (ur.) (2008), *Comparative Politics*, Oxford University Press, Oxford
- Cotta, M. and Best H., (ed.) (2007), *Democratic Representation in Europe*, Oxford: Oxford University Press
- Cox, W. Gary, (1998), *Making Votes Count, Strategic Coordination in the World's Electo-ral Systems*, Cambridge University Press.
- Dahl, Robert. and Lindblom C., (1953), *Politics, Economics and Welfare*, Chicago: University of Chicago Press
- Dal, Robert, (1999), *Demokratija i njeni kritičari*, CID: Podgorica
- Dal, Robert, (2000), *O demokraciji*, Zagreb: Politička kultura
- Dahl, Robert, (2006), *A Preface to Democratic Theory (Expanded Edition)*, Chicago and London: The University of Chicago Press
- Dalton, R. J. (1996), Political Cleavages, Issues, and Electoral Change, u: *Comparing Democracies, Electionas and Voting in Global Perspective*, Ed. Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi, Pippa Norris, London: SAGE Publications

- Dalton, R. J., (2002), *Citizen Politics, Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies* (Third edition), New York, London: Chatham House Publishers, Seven bridges press, llc
- Dejanović, Momir, (2011), Izbori u BiH 2006 i 2010 godine, obećanja, rezultati i imovina, Dobož: Centar za humanu politiku
- Diamond, Larry, (1997), *Is the Third Wave of Democratization Over?-The Imperative of Consolidation*, Notre Dame: The Helen Kellogg Institute for International Studies, Internet, 01.04.2012, <http://nd.edu/~kellogg/publications/workingpapers/WPS/237.pdf>
- Divjak, Slobodan, (2001), Kulturno-etnički i politički identitet, u: M. Subotić i I. Spasić (ur.), *Revolucija i poredak-o dinamici promena u Srbiji*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju
- Downs, Anthony, (1957), *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper and Row
- Duverger, Maurice, (1964), *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*, London: Methuen
- Duverger, Maurice, (1966), *Political Parties, Their Organization and Activity in the Modern State*, New York: John Wiley and Sons Inc
- Duverger, Maurice, (1966), Увод у политику, Београд: Савремена администрација
- Epstein, D. L., (1980), *Political Parties in Western Democracies* (With a New preface and postscript), New Brunswick, New Jersey: Transaction Books
- Evans, G. and White S., Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe, *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 4 (Oct., 1993)
- Elgie, Robert, (1999), The Politics of Semi-Presidentialism, in: *Semi-Presidentialism in Europe*, ed. by Robert Elgie, Oxford: Oxford University Press
- Eräpolku, Merja, (2007), *What are the distinct features of Christian-democracy?*, Lecture Held at Regional ECPM Conference North-East Europe, Vilnius, 15 and 16 June 2007, Internet, 01.04.2012, www.ecpm.info
- Eriksen, Tomas Hilan, (2004), *Etnicitet i nacionalizam*, Beograd: Biblioteka XX vek i Knjižara Krug
- Farrell, D. M., (2001), *Electoral Systems. A Comparative Introduction*. Palgrave, Basingstoke
- Franklin, Mark, (2002), The Dynamics of Electoral Participation, in: *Comparing Democracies 2, New Challenges in the Study of Elections and Voting*, Eds.

- L. LeDuc, R. Niemi and P. Norris, London, Thousand Oaks and New Delhi:
SAGE Publications
- Gallagher, M., Laver, M., Mair, P. (2006), *Representative Government in Modern Europe*, McGraw Hill, Boston
- Gil, Graeme, (2003), *The Nature and Development of the Modern State*, New York:
Palgrave Macmillan
- Goati, Vladimir, (1984), *Savremene političke partije: komparativna analiza*, Ljubljana i
Beograd: IRO Partizanska knjiga i OOUR Izdavačko-publicistička delatnost
- Goati, Vladimir, (2006) *Partijske borbe u Srbiji u postoktobarskom razdoblju*,
Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Institut društvenih nauka
- Goati, Vladimir, (2007), *Političke partije i partijski sistemi*, Podgorica: Centar za
monitoring
- Goati, Vladimir, (2001), *Izbori u SRJ 1990-2000*, Beograd: CeSiD
- Goati, Vladimir, (2013), *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990 do 2013 i u SRJ od 1990
do 2003*, Beograd: CeSiD i NDI
- Goodwin, Barbara, (2007), *Using Political Ideas (5th Edition)*, Chichester: Jon Wiley
and Sons Ltd.
- Grupa autora, (2005), *O demokratiji*, Beograd: Službeni glasnik
- Gunther, R. and Diamond, L., (2001), Types and Functions of Parties, in: *Political
Parties and Democracy*, Eds. L. Diamond and R. Gunther, Baltimore and
London: The Johns Hopkins University Press
- Habermas, Jürgen, (1996), Three Normative Models of Democracy, in: *Democracy
and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, Ed. Seyla
Benhabib, New Jersey: Princeton University Pres
- Hague, R., Harrop, M., Breslin, Sh., (2001), *Komparativna vladavina i politika*,
Zagreb: Fakultet političkih znanosti
- Hazan, Reuven, (2002), Candidate Selection, in: *Comparing Democracies 2, New
Challenges in the Study of Elections and Voting*, Eds. L. LeDuc, R. Niemi
and P. Norris, London, Thousand Oaks and New Delhi: SAGE Publications
- Hejvud, Endru, (2004), *Politika*, Beograd: Clio
- Heywood, Andrew, (2011), *Global politics*, New York: Palgrave Macmillan
- Held, David, (2006), *Models of Democracy- Third Edition*, Cambridge and Malden:
Polity Press

- Horowitz, Donald, (2002), *Constitutional Design: Proposals versus Processes*, in: *The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy*, Ed. Andrew Reynolds, New York: Oxford University Press
- Huntington, Samuel, (1991), *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman: University of Oklahoma Press
- Inglehart, R., (1990), *From Class-based to Value-based Politics*, u: *The West European Party System*, edited by Peter Mair, Oxford: Oxford University Press
- Jovanović, Milan, (1997), *Izborni sistemi – izbori u Srbiji 1990-1996*, Beograd: Službeni glasnik i Institut za političke studije
- Jovanović, Milan, (2004), *Izborni sistemi postkomunističkih država*, Beograd: Službeni list SCG, Institut za političke studije, Fakultet političkih nauka
- Jovanović, Milan, (2004), *Oblikovanje izborne demokratije*, Beograd: Službeni list SCG i Institut za političke studije
- Jovanović, Milan, (2008), *Političke institucije u političkom sistemu Srbije*, Beograd: Institut za političke studije
- Jović, Dejan, (2003), *Jugoslavija država koja je odumrla*, Zagreb: Prometej
- Katz, Richard, (1997), *Democracy and Elections*, New York: Oxford University Press
- Katz, R. and Mair, P., (2002), *The Ascendancy of the Party in Public Office: Party Organizational Change in Twentieth-Century Democracies*, in: *Political Parties, Old Concept and New Challenges*, Eds. R. Gunther, J. Montero and J. Linz, Oxford: Oxford University Press
- Katz, R. and Mair, P., (1995), *Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party*, *Party Politics* 1, January 1995
- Kaldor, M. i Vejvoda I., (2003), *Prošlost na istoku budućnost na zapadu, demokratizacija u centralnoj i istočnoj Evropi*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Kaningham, Frenk, (2003), *Teorije demokratije*, Beograd: Filip Višnjić
- Kanfora, L., (2007), *Demokratija, istorija jedne ideologije*, Beograd: Clio
- Kasapović, Mirjana, (1993), *Izborni i stranački sustav Republike Hrvatske*, Zagreb: Alinea

- Kasapović, Mirjana, (2005), *Bosna i Hercegovina, podijeljeno društvo i nestabilna država*, Zagreb: Politička kultura
- Kasapović, Mirjana, (2003), *Izborni leksikon*, Zagreb: Politička kultura
- Kymlicka, Will, (1996), *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Clarendon Press
- Kirchheimer, Otto, (1966), The Transformation of the Western European Party Systems, In: *Political Parties and Political Development*, Eds. J. Palombara and M. Weiner, Princeton and New Jersey: Princeton University Press
- Kitscelt, Herbert, The Formation of Party Systems in East Central Europe, *Politics and Society* 20 (March 1992): 16–17
- Kitscelt, Herbert, (1995), *Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies (Theoretical propositions)*, Party Politics Vol.1 No. 4, London, Thousand Oaks and New Delhi: SAGE Publications
- Klingemann, H.D., Richard I. H. and Ian B., (1994), *Parties, Policies and Democracy*, Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press
- Klingemann, H.D., Volkens, A., Bara J., Budge I. and McDonlad M., (2006), *Mapping Policy Preferences II: Estimates for Parties, Electors, and Governments in Eastern Europe, European Union, and OECD 1990–2003*, Oxford: Oxford University Press
- Koenen-Iter, Žak, (2005), *Sociologija elita*, Beograd: Clio
- Krstić, Zoran, (2008), *Politička uloga i moć parlamenta u parlamentarnim sistemima*, Beograd: Institut za političke studije
- Lijphart, Arend, (1977), *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, New Heaven: Yale University Press
- Lajpart, A., (1992), *Demokracija u pluralnim društvima*, Zagreb: Globus, Školska knjiga
- Lajphard, Arendt (1994), *Electoral Systems and Party Systems, A study of twenty-seven democracies, 1945–1990*, Oxford University Press (Edition, Comparative European Policy)
- Lajpard, A., (2003), *Modeli demokratije*, Beograd i Podgorica: CID i Službeni list SCG
- Lijphart, Arend, (2008), *Thinking about Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*, London and New York: Routledge
- Laakso, Marku and Rein Taagepera (1979), *Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe*, *Comparative Political Studies*, 12:3–27

- Linz, Juan, (1994), Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?, in: *The Failure of Presidential Democracy*, Linz Juan J., Arturo Valenzuela, Ed. (1994), (Volume 1), Baltimore and London: The John Hopkins University Press
- Linc, H. i Stepan, A., (1998), *Demokratska tranzicija i konsolidacija: Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa*, Beograd: Filip Višnjić
- Lipset, Seymour Martin, (1960), *Political Man* (Garden City, NY: Doubleday, 1960)
- Lipset, Seymour Martin. and Rokkan S., (1967), Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction, in: *Party Systems and Voter Alignments Cross- National Perspectives* New York: The Free Press
- Lipset, Seymour Martin, (2001), The Americanization of the European Left, in: *Political Parties and Democracy*, Eds. L. Diamond and R. Gunther, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press
- Lipset, Seymour Martin, Džejms, M. L., (2003), *Demokratski vek*, Beograd: Aleksandria Press
- Lewis, P. G., Zdenka M., (eds.) (2006), *The European Union and Party Politics in Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan
- Luman, N., (2001), *Društveni sistemi*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića
- Mainwaring, Scott and Scully T. R., (1995), *Building democratic institutions: Party systems in Latin America*. Stanford: Stanford University Press
- Mainwaring, Scott and Shugart M., (1997), *Juan Linz, Presidentialism, and Democracy-A Critical Appraisal*, *Comparative Politics*, Vol. 29., No. 4, July 1997
- Mainwaring, Scott, (1998), Party Systems in the Third Wave, *Journal of Democracy*, 3:67–82
- Mainwaring, Scott, (1998), *Rethinking Party Systems in the Third Wave of Democratization: The Importance of Party System Institutionalization*, Notre Dame: The Helen Kellogg Institute for International Studies, Internet, 01.04.2102, <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/260.pdf>
- Mainwaring, Scott and Torcal M., (2005), *Party System Institutionalization and Party System Theory After the Third Wave of Democratization*, Notre Dame: The Helen Kellogg Institute for International Studies, Internet, 01.04.2012, <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/319.pdf>

- Mainwaring, Scott and Mariano T., (2006), *Party System Institutionalization and Party System Theory After the Third Wave of Democratization. Handbook of Party Politics*. SAGE Publications. 3 Apr. 2010. <http://www.sage-ereference.com/hdbk_partypol/Article_n19.html
- Mair, P., (1996), Party System and Structures of Competition, in: *Comparing Democracies, Elections and Voting in Global Perspective*, Ed. Lawrence LeDuc
- Manojlović, Nj., (2005), *Odgovornost političkih stranaka – izborne bajke ili posleizborna stvarnost*, Beograd: CeSID
- McDonald, M. and Budge I., (2005), *Elections, Parties, Democracy – Conffering the Median Mandate*, New York: Oxford University Press
- Michels, Robert, (1990), *Sociologija partija u suvremenoj demokraciji*, Zagreb: Fakultet političkih nauka
- Mihailović, Srećko, (2005), Mesto stranačkih programa u identifikaciji građana sa političkim strankama, u: Srećko Mihailović (ur.), *Programski identiteti socijaldemokratskih partija*, Beograd: Socijaldemokratski klub i Friedrich Ebert Stiftung
- Mirović, Aleksandra, (2008), Nacionalni identitet, nacionalizam i liberalna demokratija, *Srpska politička misao*, god. XV, Vol. 21, br. 3/2008, Beograd: Institut za političke studije
- Mirović, Aleksandra, (2008), Etnički i/ili građanski identitet, tradicija i/ili modernost, *Politička revija*, god. (XX) VII, Vol. 18, br. 4/2008, Beograd: Institut za političke studije
- Mladenović, Ivan, (2008), Savremene teorije demokratije, u: *Filozofija i društvo*, br. 1/2008 (35), Beograd: Univerzitet u Beogradu-Institut za filozofiju i društvenu teoriju
- Müller, W. C., *Parties and the Institutional Framework*, in: *Political parties in New Europe*, ed. by Kurt Richard Luther and Ferdinand Müller-Rommel, Oxford University Press
- Nenadić, Nemanja, (2011), Finansiranje političkih partija u Srbiji, u: Slaviša Orlović (ur.), *Partije i izbori u Srbiji-20 godina*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Fakultet političkih nauka-Centar za demokratiju
- Nojman, F., (2002), *Vladavina prava*, Beograd: Filip Višnjić
- Nolen, D., (1992), *Izborna pravo i stranački sistem*, Zagreb: Školska knjiga

- Norris, Pippa, (2002), Campaign Communications, in: *Comparing Democracies 2, New Challenges in the Study of Elections and Voting*, Eds. L. LeDuc, R. Niemi and P. Norris, London, Thousand Oaks and New Delhi: SAGE Publications
- Ohmae, Kenichi, (1996), *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*, London: Harper Collins Publishers
- Ordeshook, P. and Shvetsova O., (1994), Ethnic Heterogeneity, District Magnitude, and the Number of Parties, *American Journal of Political Science*, 38: 100–123
- Orlović, Slaviša, (2007), Ideologije i programi u partijskim sučeljavanjima, u: Zoran Lutovac (ur.), *Ideologija i političke stranke u Srbiji*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka, Institut društvenih nauka
- Orlović, Slaviša, (2008), *Politički život Srbije (između partokratije i demokratije)*, Beograd: Službeni glasnik
- Orlović, Slaviša, (2008), Država u procesu globalizacije, u: V. Pavlović i Z. Stojilković (ur.), *Savremena država*, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung i Fakultet političkih nauka
- Orlović, Slaviša, (2008), Parties and Party System of Serbia and European Integrations, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 10, Number 2, August 2008, 2007:125
- Orlović, Slaviša, (2008), *Politikološki ogledi (politička teorija i politička sociologija)*, Beograd: Službeni glasnik
- Pajvančić, M., (1999), *Izbornopravo*, Novi Sad: Graphica Academica
- Panebianco, Angelo, (1982), *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge: Cambridge University Press,
- Pavlović, Dušan, i Antonić, Slobodan., (2007), *Konsolidovanje demokratskih ustanova u Srbiji posle 2000. godine*, Beograd: Službeni glasnik
- Pavlović, Vukašin., (2009), *Civilno društvo i demokratija*, Beograd: Službeni glasnik
- Pavlović, Vukašin, (2011), Programski identitet političkih partija, u: Slaviša Orlović (ur.), *Partije i izbori u Srbiji-20 godina*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i Fakultet političkih nauka-Centar za demokratiju
- Prodanović, D., (1979), *Imperativni i slobodni mandat članova predstavničkih tela*, Sarajevo: Svjetlost

- Rae, D., (1967), *The political Consequencies of Electoral Lows*; New Haven and London: Yale University Press
- Ravlić, Slaven, (2008), *Dileme političkog predstavnništva*, Zagreb: Politička kultura
- Richard, K. L. and Müller-Rommel F., (ed.) (2005), *Political Parties in the New Europe*, Oxford: Oxford University Press
- Sartori, Giovanni, (1990), The Sociology of Parties: A Critical Review, in: *The West European Party System*, ed. by Peter Mair, Oxford University Press
- Sartori, Đovani, (2001), *Demokratija šta je to*, Podgorica: CID
- Sartori, Đovani, (2002), *Stranke i stranački sustavi (analitički okvir)*, Zagreb: Politička kultura
- Sartori, Đovani, (2003), *Uporedni ustavni inženjering*, Beograd: Filip Višnjić
- Slavujević, Zoran, (2003), Mogući pravci pregrupisanja partijske scene Srbije, u: *Promene vrednosti i tranzicija u Srbiji: pogled u budućnost*, Beograd: Institut društvenih nauka I Fridrih Ebert Stiftung
- Slavujević, Zoran, (2007), *Izborne kampanje: pohod na birače-slučaj Srbije od 1990. do 2007. godine*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Fakultet političkih nauka, Institut društvenih nauka
- Smith, Anthony, (1999), *Myths and Memories of the Nation*, New York: Oxford University Press
- Smit, Entoni, (2010), *Nacionalni identitet*, Beograd: Biblioteka XX vek
- Sodaro, M. J., (2004), *Comparative Politics, A Global Introduction*, New York: McGraw-Hill
- Stojiljković, Zoran, (2008), *Partijski sistem Srbije*, Beograd: Službeni glasnik
- Stojiljković, Zoran, (2010), Karakter i funkcije države, u: V. Pavlović i Z. Stojiljković (ur.), *Savremena država: struktura i socijalne funkcije*, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung i Fakultet političkih nauka
- Stojiljković, Zoran, (2012), Izborna obećanja i postizborna realnost: javne politike u izbornoj ponudi u Srbiji, u: *Javne politike u izbornoj ponudi, Izbori i formiranje vlasti u Srbiji 2012 godine*, Stojiljković Zoran, Spasojević Dušan, Lončar Jelena i Stojiljković Ana, Beograd: Konrad Adenauer Stifting
- Šumpeter, Jozef, (1998), *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Beograd: Plato
- Taagepera, R. and Shugart M., (1989), *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*, New Haven: Yale University Press

- Trkulja; Jovica, (1996), Izazovi (kvazi)pluralizma, u: V. Vasović i V. Stanovčić (ur.), Postkomunizam i vlast, Beograd: Jugoslovensko udruženje za političke nauke i Fakultet političkih nauka
- Vasović, Vučina i Goati, Vladimir, (1993), *Izbori i izborni sistemi*, Beograd: IBN Centar i NIP "Radnička štampa"
- Vučina, Vasović, (2004), Legitimnost, država i civilno društvo, u: Dragica Vujadinović i dr. (ur), *Između autoritarizma i demokratije (Srbija, Crna Gora, Hrvatska-Knjiga II, Civilno društvo i politička kultura*, Beograd: CEDET, Beograd
- Vasović, Vučina, (2008), *Savremene demokratije I*, Beograd: Službeni glasnik
- Veber, Maks, (1988), Politika kao poziv, u: Vladimir Gligorov (ur.), *Kritika kolektivizma: liberalna misao o socijalizmu*, Beograd: Filip Višnjić
- Vidojević, Zoran, (2010), *Demokratija na zalasku*, Beograd: Službeni glasnik i Institut društvenih nauka
- Vodenilić, V., Šantić, Lj. i dr. (1997), Primeri zloupotrebe izbornog prava u: *Izborna krađa – pravni aspekti*, Beograd: Medija centar
- Vukomanović, Dijana, (2007), "Ideološke matrice političkih partija u Srbiji (1990-2007)", u: Lutovac, Z. (ur.), *Ideologija i političke stranke u Srbiji*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i drugi
- Vukomanović, Dijana, (2009), "Ideološko profilisanje relevantnih partija u Srbiji", Srpska politička misao, Vol. XVI, br. 4: 137-158
- Webb, P. and White S., (ed.) (2007), *Party Politics in New Democracies*, Oxford: Oxford University Press
- Wright, Anthony, (1999), Social Democracy and Democratic Socialism, in: *Contemporary Political Ideologies*, Eds. R. Eatwell and A. Wright, London and New York: Continuum International Publishing Group
- USAID, (2003), *Money in Politics Handbook: A Guide to Increasing Transparency in Emerging Democracy*, Washington: Office of Democracy and Governance
- Zakošek, Nenad, (1998), Ideološki rascjepi i stranačke preferencije hrvatskih birača, u: *Birači i demokracija*, Mirjana Kasapović, Ivan Šiber i Nenad Zakošek, Zagreb: Alinea
- Zakošek, Nenad, (2002), *Politički sustav Hrvatske*, Zagreb: Fakultet političkih znanosti

DOKUMENTA

Ustav Bosne i Hercegovine, www.parlament.ba

Ustav Republike Srbije, www.parlament.gov.rs

Ustav Republike Hrvatske, www.sabor.hr

Program rada Vlade FBiH u mandatnom periodu 2011–2014, www.fbihvlada.gov.ba

Program rada Vlade RS za mandatni period 2011–2014, www.vladars.net

Ekspoze predsjednika Vlade Srbije iz jula 2012, www.srbija.gov.rs/vlada/

Program Vlade Hrvatske za mandat 2011–2015, www.vlada.hr

Stranka demokratske akcije, izborne platforme za opšte izbore 2002, 2006 i 2010
godine

Socijaldemokratska partija BiH, izborni programi za opšte izbore 2002, 2006 i 2010
godine

Srpska demokratska stranka, izborne platforme za opšte izbore 2006 i 2010 godine

Savez nezavisnih socijaldemokrata, izborni programi za opšte izbore 2002, 2006 i
2010 godine

Hrvatska demokratska zajednica BiH, izborni programi za opšte izbore 2006 i 2010
godine

Demokratska stranka, izborni programi za izbore 2007//8 i 2012 godine

Demokratska stranka Srbije, izborni programi za izbore 2003, 2007/8 i 2012 godine

Srpska radikalna stranka, izborni program za izbore 2012 godine

Srpska napredna stranka, izborni program za izbore 2012 godine

Hrvatska demokratska zajednica, izborni programi za izbore 2003, 2007 i 2011
godine

Socijaldemokratska partija, izborni programi za izbore 2003, 2007 i 2011 godine

PRILOZI

Prilog 1

PROTOKOL

za analizu sadržaja izbornih programa relevantnih političkih partija

naziv relevantne političke partije	
program za izborni ciklus	
broj riječi, ukupno	
broj obećanja, ukupno	

kategorija analize sadržaja	broj riječi
relevantni programski sadržaji	
irelevantni programski sadržaji	
mjerljivi programski sadržaji	
nemjerljivi programski sadržaji	
precizni programski sadržaji	
programski sadržaji o jednonacionalnom ili jednovjerskom	
programski sadržaji kojim se kompromituju drugi	
programski sadržaji koji su nerealni	
programski sadržaji nusklađeni sa koalicionim partnerima	
programski sadržaji koji zavise od drugih	
programski sadržaji iz javnog sektora, ukupno	
programski sadržaji o državnom uređenju i političkom sistemu	
programski sadržaji o javnoj upravi	
programski sadržaji o javnim finansijama	
programski sadržaji o odbrani i bezbjednosti	
programski sadržaji o pravosuđu	
programski sadržaji o vanjskoj politici	
programski sadržaji o kriminalu	
programski sadržaji o uređenju prostora	
programski sadržaji o ekologiji	
programski sadržaji iz privrednog sektora, ukupno	
programski sadržaji o ekonomskom razvoju	
programski sadržaji o zapošljavanju	
programski sadržaji o regionalno-ruralnom razvoju	
programski sadržaji o industriji	

programski sadržaji o poljoprivredi	
programski sadržaji o vodoprivredi	
programski sadržaji o šumarstvu	
programski sadržaji o saobraćaju	
programski sadržaji o turizmu	
programski sadržaji iz socijalnog sektora, ukupno	
programski sadržaji o socijalnoj zaštiti	
programski sadržaji o penzionoj zaštiti	
programski sadržaji o zdravstvu	
programski sadržaji o obrazovanju	
programski sadržaji o nauci	
programski sadržaji o kulturi	
programski sadržaji o sportu	
programski sadržaji o mladima	

kategorija analize sadržaja	sadržaj
obećanja o državnom uređenju	
obećanja o javnoj upravi	
obećanja o javnim finansijama	
obećanja o odbrani i bezbjednosti	
obećanja o pravosuđu	
obećanja o vanjskoj politici	
obećanja o kriminalu	
obećanja o uređenju prostora	
obećanja o ekologiji	
obećanja o ekonomskom razvoju	
obećanja o zapošljavanju	
obećanja o regionalno-ruralnom razvoju	
obećanja o industriji	
obećanja o poljoprivredi	
obećanja o vodoprivredi	
obećanja o šumarstvu	
obećanja o saobraćaju	
obećanja o turizmu	
obećanja o socijalnoj zaštiti	
obećanja o penzionoj zaštiti	
obećanja o zdravstvu	
obećanja o obrazovanju	
obećanja o nauci	
obećanja o kulturi	
obećanja o sportu	
obećanja o mladima	

anketni upitnik	au-aip
------------------------	---------------

anketar	
datum anketiranja	

1. broj telefona				
2. pol	1. muško	2. žensko		
3. mjesto življenja	1. grad	2. selo		
4. starosna dob	1. mlađi (18-35)	2. srednjovječni (36-55)	3. stariji (preko 56)	
5. socijalni status	1. niži	3. srednji	4. viši	
6. školska sprema	1. nema	2. niža	3. srednja	4. visoka
7. partijsko članstvo	1. da	2. ne		
8. učešće na izborima	1. redovno	2. neredovno	3. nikako	

pitanje	odgovor
1. U kojoj se mjeri izborni programi političkih partija podudaraju sa vašim interesima i potrebama?	☐ 1. u potpunosti ☐ 2. većim dijelom ☐ 3. polovično ☐ 4. manjim dijelom ☐ 5. nikako
2. Koliko ste informisani o izbornim programima političkih partija prije izbora?	☐ 1. u potpunosti ☐ 2. većim dijelom ☐ 3. polovično ☐ 4. manjim dijelom ☐ 5. nikako
3. U kojoj mjeri vladajuće partije ispunjavaju svoja obećanja iz izbornih programa?	☐ 1. u potpunosti ☐ 2. većim dijelom ☐ 3. polovično ☐ 4. manjim dijelom ☐ 5. nikako
4. Koliko ste informisani o ispunjavanju obećanja iz izbornih programa vladajućih partija?	☐ 1. u potpunosti ☐ 2. većim dijelom ☐ 3. polovično

	4. manjim dijelom
	5. nikako
5. Kome najviše vjerujete kada vas informiše o sadržaju i ispunjavanju izbornih programa?	1. političkim partijama
	2. medijima (TV, novine...)
	3. NVO
	4. analitičarima
	5. nekom drugom
	6. nikome
6. U kojoj mjeri vladajuće partije i izabrani predstavnici u institucijama vlasti zastupaju vaše interese?	1. u potpunosti
	2. većim dijelom
	3. polovično
	4. manjim dijelom
	5. nikako
7. Da li je potrebno sistemski ograničiti uticaj i moć političkih partija?	1. da
	2. ne
8. Da li ste imali priliku da između izbora kontaktirate izabrane predstavnike u institucijama vlasti?	1. da
	2. ne
9. Da li ste imali prilike da između izbora budete konsultovani i utičete na rad izabranih predstavnika u institucijama vlasti?	1. da
	2. ne
10. Da li smatrate da građani trebaju biti konsultovani i više uticati na donošenje bitnih odluka u institucijama vlasti?	1. da
	2. ne
11. Da li su u sadašnjem višepartijskom predstavničkom sistemu bolje zastupljeni interesi građana nego u bivšem jednopartijskom delegatskom sistemu?	1. neuporedivo bolje
	2. bolje
	3. isto
	4. lošije
	5. neuporedivo lošije
12. Vjerujete li da je moguće ostvarenje istinske demokratije (vladavine naroda) u vašoj zemlji?	1. da, već je ostvarena
	2. da, u skoroj budućnosti
	3. da, u dalekoj budućnosti
	4. nije moguće

BIOGRAFIJA AUTORA

Rođen 21. oktobra 1957. godine u Doboju, gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. Diplomске studije završio na Vojnoj akademiji u Beogradu, a postdiplomske studije na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu.

Radio na stručnim i rukovodećim poslovima u javnom sektoru do 2002. godine, a nakon toga radi u nevladinom sektoru. Ima desetogodišnje iskustvo rukovođenja nevladinom organizacijom, projekt menadžera, političkog analitičara i nevladinog aktiviste. U nevladinom sektoru radio na poslovima analize i istraživanja, zagovaranja i monitoringa u oblasti izbora, javne uprave, revizije javnog sektora, zdravstvene zaštite, borbe protiv kriminala i zaštite javnog interesa.

Autor je objavio sledeće radove i publikacije:

- Povjerenje u vlast i izbore, Časopis za političku teoriju i društvena istraživanja Nova srpska politička misao, www.nspm.rs, 2004
- Od Dejtona do naših dana, Časopis za političku teoriju i društvena istraživanja Nova srpska politička misao, www.nspm.rs, 2005
- Predizborna obećanja i rezultati vlasti, Časopis za političku teoriju i društvena istraživanja Nova srpska politička misao, www.nspm.rs, 2006
- Predizborna obećanja, Centar za humanu politiku Doboj, 2007
- Institucionalna efikasnost u borbi protiv privrednog i organizovanog kriminala, Časopis za političku teoriju i društvena istraživanja Nova srpska politička misao, www.nspm.rs, 2007
- Izbori u BiH 2006. i 2010. godine, obećanja, imovina i rezultati, Centar za humanu politiku Doboj, 2011
- Analiza ispunjenosti obećanog u izbornim programima vladajućih partija i BiH, metodologija, rezultati i mogućnosti saradnje nevladinog sektora i akademske zajednice na uspostavi političke odgovornosti, u: zborniku radova Politička odgovornost u BiH, teorijski i praktični pristupi, Udruženje za političke nauke u BiH i UG Zašto ne Sarajevo, 2012
- Ostali radovi, objavljeni na www.chpngo.org.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани *Момир Т. Дејановић*

број уписа 878

Изјављујем

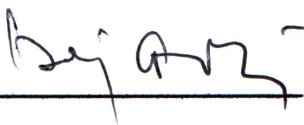
да је докторска дисертација под насловом

Упоредна анализа изборних програма релевантних политичких партија у Босни и Херцеговини, Србији и Хрватској у периоду 2002-2012 година

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 31. октобра 2013.

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске верзије
докторског рада**

Име и презиме аутора *Момир Т. Дејановић*

Број уписа 878

Студијски програм

Наслов рада *Упоредна анализа изборних програма релевантних политичких партија у Босни и Херцеговини, Србији и Хрватској у периоду 2002-2012 година*

Ментор *проф. др Зоран Крстић*

Потписани *Момир Т. Дејановић*

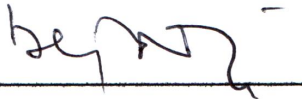
изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 31. октобра 2013.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Упоредна анализа изборних програма релевантних политичких партија у Босни и Херцеговини, Србији и Хрватској у периоду 2002-2012 година

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

У Београду, 31.октобра 2013.

Потпис докторанда

